

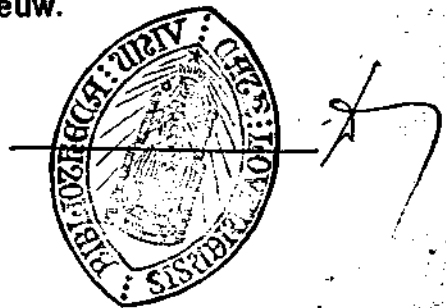
**HET STREVEN NAAR VERHEERLIJKING,
ZUIVERING EN OPBOUW
VAN HET NEDERLANDS**

IN DE 16de EN HET EERSTE KWART VAN DE 17de EEUW

**Met een Overzicht van de gelijkaardige Stromingen
in Italië, Frankrijk, Engeland en Duitsland
tot het einde van de 16de eeuw.**

(Eerste Deel : Tekst)

**Proefschrift tot het verkrijgen van de graad van
Doctor in de Wijsbegeerte en Letteren
(Germaanse Philologie)
aan de Katholieke Universiteit te Leuven**

door

Lode VAN DEN BRANDEN

1955

I N H O U D S T A F E L

E e r s t e D e e l :

<u>EEN WOORD VOORAF</u>	I
<u>GEBRUIKTE VERKORTINGEN</u>	V
<u>LIJST DER ILLUSTRATIES</u>	VII
<u>INHOUDSTAFEL</u>	VII
<u>INLEIDING</u> : -Oorsprong van het Streven naar Verheerlijking, Zuivering en Opbouw van het Nederlands -Een eerste Oproep: JAN GYMNICK	1
<u>HOOFDSTUK I</u> : -De Periode 1550-1575	15
<u>HOOFDSTUK II</u> : -D.V. COORNHERT	57
<u>HOOFDSTUK III</u> : -KILIAAN	82
<u>HOOFDSTUK IV</u> : -De Periode 1575-1600	95
<u>HOOFDSTUK V</u> : -H.L. SPIEGEL EN ROEMER VISSCHER	145
<u>HOOFDSTUK VI</u> : -SIMON STEVIN	165
<u>HOOFDSTUK VII</u> : -Activiteit van Humanisten omstreeks 1600	189
<u>HOOFDSTUK VIII</u> : -De Periode 1600-1625	239
§ 1 - De Noordelijke Nederlanden	240
§ 2 - De Zuidelijke Nederlanden	279
<u>HOOFDSTUK IX</u> : -BREDERO, HOOFT EN VONDEL	317
<u>OVERZICHT VAN DE GELIJKAARDIGE STROMINGEN IN ITALIE, FRANKRIJK, ENGE- LAND EN DUITSLAND TOT HET EINDE VAN DE 16de EEUW.</u>	
§ 1 - Italië	359
§ 2 - Frankrijk	387
§ 3 - Engeland	417
§ 4 - Duitsland	441
<u>ALGEMEEN OVERZICHT EN BESLUIT</u>	451

Tweede Deel:

AANTEKENINGEN

bij <u>INLEIDING</u>	:	473
<u>HOOFDSTUK I</u>	:	478
<u>HOOFDSTUK II</u>	:	501
<u>HOOFDSTUK III</u>	:	508
<u>HOOFDSTUK IV</u>	:	517
<u>HOOFDSTUK V</u>	:	535
<u>HOOFDSTUK VI</u>	:	540
<u>HOOFDSTUK VII</u>	:	544
<u>HOOFDSTUK VIII:</u>		
§ 1	569
§ 2	588
<u>HOOFDSTUK IX</u>	:	602

BIBLIOGRAFISCHE OPGAVE BIJ HET OVERZICHT VAN HET

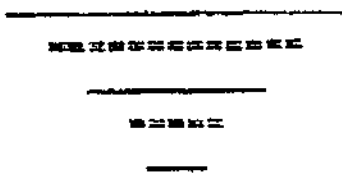
<u>BUITENLAND</u>	612
-------------------	-----------	-----

<u>Bijlage:</u> Lijst van de behandelde Nederlandse uitingen tot 1625, in chronologische orde gerangschikt.	615
---	-----------	-----

<u>Register:</u>	629
------------------	-----------	-----

1000-1575

Aen den selfden.

NEERLANDSCHE Pöësy, niet minder als de Grieecken,
 En't oude Romen was: roert nu wry wve vveecken,
 Van onsen Heyns geleert: Godin, doet die nu aen:
 Recks vvat ghy reken kont, laet al bet ander st aen.
 Ghy vveet vvaer 's Graven-Haech, de Tempe van ons landen,
 Niet verre vande Zee en Schevelijnsche stranden,
 In duyn en bosse leys: vliecht daer, vliecht spoedich heen,
 Tot wven voester-beer. ghy vveet vwie dat ick meen.
 Vliecht naer den wvissen Dyck, vermoeys vā Koninckx saecken,
 En vvilts hem met wv luyt een vweynichien vermaecken.
 Als 's Hoff sal hebben 't zyn, en als hy niet en doet,
 Neemt dan wv wryre vvaer, vvent dan nachem de voet.
 Ghy sulz (en vvwijfse niet) seer aengenaem hem vvesen,
 En sal veel liever u dan yemandt anders lesen.
 Al sijn hem vvel bevruust de spraecken altemael,
 Soo is de meeste lust tot zijne moeders tael.
 Tael ongelooftick soet, princes van alle taelen,
 Geboren om de croon van anders hoeft te haelen:
 Vol sins, vol deftsicheyts, vol luysters, lancken ruijm,
 En die vvel misen kont het over-zeesche schuijm.
 Tael rijck en onvermenget: tael om ten toon te dragen:
 Godin, die niet behoeft een vwoordt te loopen vragen,
 En halen tot wv hulp. tael van geluckich slach,
 Die gansch Europa door de taelen trotsen mach.

* b ij

Schier

Aanvang van de berijmde voorrede door PETRUS SCRIVERIUS tot DANIEL HEINSIUS' "Nederduytsche Poemata" (1616)

HOOFDSTUK VII.

ACTIVITEIT VAN HUMANISTEN OMSTREEKS 1600.

In het vorige deel (1) hebben we er op gewezen dat door het bestuderen van sommige Latijnse schrijvers als van zelf interesse gewekt werd voor de eigen vroegere geschiedenis. Niet altijd waren het zuiver wetenschappelijke bedoelingen die tot nader onderzoek aanspoorden. Het gebeurde vaak dat de studie van die vroegere historie werd ingegeven door een zekere rivaliteit onder humanisten van verschillende landen of dat de behandelde periode beschouwd werd in functie van eigentijdse toestanden. Was het niet verleidelijk te kunnen vaststellen dat de eigen streek was beschreven door een of ander Romeins geschiedschrijver? En wie voelde niet een zekere trots, wanneer hij zich kon beschouwen als een verre nazaat van een of andere volksstam, waarvan de Romeinen de zeden en de taal geprezen hadden? Het viel niet moeilijk de eigenschappen van de verre voorvaders terug te vinden bij de eigen landgenoten. Vooral in het Noorden, waar de gewonnen vrijheid het besef van eigen waarde had aangewakkerd, was het terrein hiervoor uiterst geschikt. Parallel hiermede zien we geleidelijk meer geschiedkundige werken over land en volk ontstaan. Werden sommige ingegeven door het verlangen om zo juist mogelijk de feiten uit een ver of nabij verleden te achterhalen, andere groeiden uit tot een lofzang op de eigen streek en haar bewoners.

De interesse voor vroegere toestanden en zeden opende bij sommigen ook de ogen voor de taal van de voorvaders. Omstreeks 1600 verschijnen dan, hetzij afzonderlijk, hetzij verwerkt in historische geschriften, bijdragen over de taal van de voorouders. Some worden hieraan beschouwingen vastgeknoopt in verband met de eigen taal en werken opgediept of opnieuw in het licht gegeven met

het doel de tijdgenoten te wijzen op de waarde van de oude taal en op haar belang voor de ontwikkeling van het Nederlands.

Het ware verkeerd te beweren dat al dergelijke werken, geschiedkundige en meer taalkundige, die door humanisten werden uitgegeven, invloed hebben gehad op het streven dat we in deze studie behandelen. In de meeste van die geschriften vinden we nauwelijks een woord van waardering voor de eigen moedertaal, dat dan nog als het ware verloren loopt tussen allerlei andere wetenswaardigheden. Bij sommige schrijvers nochtans groeit het uit tot een lofzang op de volkstaal en enkelen geven zelfs blijk van werkelijke interesse voor het Nederlands.

Naar best vermogen hebben we die verschillende uitingen opgezocht. Lijken ze soms onbelangrijk, men bedenke daarbij dat ze, in de ogen van de tijdgenoten, voorkwamen in het werk van "geleerden" en als dusdanig voor hen een zekere waarde kregen. Kon een korte passage hun liefde voor de moedertaal aanwakkeren, hoeveel meer dan een omvangrijke uiteenzetting of een werk waarin een "geleerde" de volkstaal gebruikte.

Een van de eerste werken waarin het "vaderland", onder meer op grond van uitingen van oude schrijvers, wordt verheerlijkt, is de door HADRIANUS IUNIUS (2) in opdracht samengestelde en in 1588 verschenen "Batavia" (3). Aan de taal schenkt hij niet veel aandacht, al tracht hij een aantal eigennamen etymologisch te verklaren volgens het door Becanus gevolgde systeem. (4) Van groot belang is het werk voor onze studie niet; maar de nationale fierheid, die we bij verschillende taalijveraars meer en meer als grondtoon zullen horen opklinken, werd er alleszins door aangemoedigd. Dit blijkt uit de opdracht van de in 1609 verschenen vertaling (5), waarin Godefroy Boot bekend dat hij het in de volkstaal zette en voor de gewone lezer toegankelijk maakte "om dat het mijn Vaderlant is".

Een humanist, die zich meer interesseerde voor zijn moedertaal dan de meesten onder zijn geestesgenoten, was JANUS DOUSA. (6)

Gedurende zijn verblijf in Frankrijk had hij kennis gemaakt met leden van de Pléiade en misschien is het aan dit contact te danken, dat hij zich hierna niet zou afkeren van de volkstaal. Toch is het Jan van Hout geweest die hem er toe bracht in het Nederlands te dichten. Dit kunnen we althans afleiden uit de versen, die hij in 1578 neerschreef in het Album Amicorum van de Leidse stadssecretaris: (7)

v.1 Wie dat eens van uw konst het nectar heeft gesmaickt
 O Hout, dien zal noch vrees van all de Dijsche staicken
 Noch dollé Jans geblaes vol hoerekijntsche wraicken
 Van u niet trecken af: mair deur u geest ontwaioet
 Men zal, alwaer Baldeez zijn hoornen zijn gekraickt
 Zien enen nieu poëet met myrten thoof bedaikén
 Niet in t'Latijn oft Wals, maer in onse moeders spraiken.
 Droom' ick? of zij ick oock van dit zap nat gemaickt?
 O, die d'Ausoonsche luijt in t'Duijts eerst hebt doen klinken,
 O, die de ravens oick een swaents geluijt kost scincken,
 Van u ist, dat ick ijet met Poebus heb gemeen,
 Van u ist, dat ick dorst DE-PORTES overstellen;
 Van u ist, dat ick hauw mijn poëzij te leen,
 Van u ist, dat ick derf mijn naem in uw blat spellen.

Mogen we aan zijn woorden geloof hechten, dan heeft hij iets vertaald van de Fransman Desportes. (8) We hebben er evenwel geen spoor van kunnen terugvinden. Wel kennen we van hem de samen met Jan van Hout ondernomen overzetting van de "Basia" van Janus Secundus. (9) Van diezelfde Latijnse dichter verdietste hij nog drie elegieën (10) en aan hem wijdde hij bovendien een lofdicht. (11) Zulks wijst er op, dat hij een grondige kennis besat van zijn moedertaal en haar alleszins de rug niet toekeerde. Dat zijn gedichten vrij zijn van bastaardwoorden, is waarschijnlijk aan invloed van vrienden als de Leidse stadssecretaris, Spiegel en Roemer Visscher te danken.

Het streven naar taalzuivering ging aan hem zeker niet onopgemerkt voorbij. In 1586 bedenkt hij Roemer Visscher met een Latijnse "Elegia" en prijst in hem naast de dichter ook de taalzuiveraar, "die onze taal, nu ongeëerd en geenszins van vreemde smetten vrij, weldra tot de evenknie zal maken van het Latijn". (12) En wanneer door Spiegel's toedoen in 1591 de "Hollandtsche Rīm-kroniik" van Melis Stoke kan verschijnen, wordt Douza bereid gevonden er een uitvoerige voorrede in dichtvorm voor te schrijven, waarin hij in

de eerste plaats aandacht vraagt voor de taal van het oude werk:
(13)

v.59...Gheen bastart-duyts hier speurt/
Deur welcke hydensdaechs ons spraek zo werdt besmeurt/
Dat zy hairs selves schaemt/iae qualic kan bekinnen.
Veel oude woorden oock ghy in dit Bouck zult vinnen/
By ons in wangebruyc / oft onkunt deur verloop
Des tijts gecomen. Vind oic hier een groten hoop
Van Spreucken / wel ghevoecht. ...

Acht jaar later zou hij het zich tot een eer rekenen dat hij het werk, ondanks zijn vele stijlgebreken, toch een uitgave waardig geoordeeld had om hierdoor taal en land te dienen, en het bovendien van een voorrede in de volkstaal had voorzien. (14)

Begrijpelijkerwijze heeft Dousa, als vooraanstaande humanist, meer belangstelling aan de dag gelegd voor het Latijn en zijn historische werken in die taal gepubliceerd. Dat verhinderde nochtans niet, dat hij in contact bleef met vooraanstaande taalijver-aars. (15) Aan dit contact is het dan te danken, dat hij af en toe ook aandacht schonk aan de volkstaal en het zelfs niet beneden zijn waardigheid achtte zijn moedertaal te gebruiken voor gedichten, die hij met reden in het Latijn had kunnen schrijven. (16) Direct heeft hij aan de taalactie niet meegewerkt, maar hij stond er alleszins gunstig tegenover. Kunnen we hem niet een belangrijke figuur noemen, hij behoort toch tot de verdienstelijke humanisten van omstreeks 1600.

Een andere humanist, die zich niet geheel afzijdig zou gehouden hebben, is JANUS GRUTERUS (17). Het getal Nederlandse gedichten van zijn hand zou zelfs vrij groot zijn. (18) Bij gebrek aan nauwkeurige gegevens hieromtrent is het ons evenwel niet mogelijk hierover uit te weiden.

Van geheel andere aard dan die van Janus Dousa was de activiteit van BONAVENTURA VULCANIUS. (19) Nederlandse werken zijn van hem niet bekend; verdient hij hier vermelding, dan is het omwille van zijn taalkundige studiën, waarin hij soms even over de landstaal spreekt. Hij is een typisch vertegenwoordiger van de humanisten-philologen, die oude teksten gingen opdiepen en ze, van taalkundige nota's voorzien, in het licht gaven. Na het Grieks gold zijn bijzondere interesse de geschiedenis en vooral de taal van de

Goten, Vandalen, Langobarden en andere oude volkstammen.

Hij was zeker niet de enige die belang stelde in deze oude volkeren. Wanneer de Italianen de werken van de Latijnse schrijvers tot voorbeeld hadden gesteld en er bewondering voor hadden gewekt, dan konden zij er tegelijkertijd fier op gaan, dat die auteurs hun verre voorouders waren. De terugkeer tot de grote Klassieken was voor hen in de grond een terugkeer tot het eigen verre verleden. Op gelijkaardige wijze wilden humanisten uit andere landen, deels uit naijver of een zekere nationale fierheid, deels uit belangstelling van geschiedkundige, taalkundige, soms zelfs van godsdienstige aard, teruggrijpen naar de werken van hun verre voorouders. Ook in de Nederlanden, vooral in het Noorden, voelden sommige humanisten zich op het einde van de 16de eeuw hiertoe aangetrokken. Enkelen onder hen wezen tevens op het belang dat hun studie kon hebben met het oog op de verheerlijking en verrijking van de landstaal. Tot hen mag ook Vulcanius gerekend worden.

Reeds in 1586 had hij de tot dan onuitgegeven Latijnse verheerlijking "Batavia" laten verschijnen. (20) Zijn belangstelling richtte zich evenwel meer naar de geschiedenis en de taal van Langobarden, Goten, Vandalen en andere oude volkstammen. In 1595 gaf hij "De Gestis Langobardorum Libri VI" in het licht, een werk van een oude Benedictijner-monnik, Paulus Warnefridus, dat hij van aantekeningen had voorzien. (21) In de voorrede verklaart hij, dat zijn liefde voor het gemeenschappelijke vaderland, "Germania", hem tot de uitgave er van had aangezet: "Vt hanc de Langobardis historiam ederem, mouit me vnica eaque honestissima causa, communis patriae, hoc est Germaniae amor." Niemand minder dan Abraham Ortelius had hem, volgens zijn eigen woorden, hiervoor een handschrift ter beschikking gesteld.

Twee jaar later volgden twee werken met dezelfde strekking. Het eerste draagt als titel: "De Getarvm, sive Gothorvm Origine & rebus gestis" (22) en bevat, behalve een studie van Jornandes over de Goten, ook een aantal tractaten over Goten, Vandalen, Sueven en Westgoten van de hand van Isidorus^{en Procopius}. Zijn sterke sympathie voor de Goten laat hij^{Vulcanius} blijken in de opdracht aan de Staten van Friesland. Meer nog spreekt ze uit een ander, ditmaal oorspron-

kelijk werk, "De Literis & Lingua Getarvm, Siue Gothorvm" (23)

Al bezitten we weinig vaststaande gegevens over de Goten, so vangt hij zijn opdracht aan, toeh hebben we voldoende grond om aan te nemen, dat dit volk reeds vóór de stichting van Rome zijn helden in liederen bezong. (24) Misschien kenden ze het schrift vóór de Romeinen. Over hun taal kreeg hij een aantal gegevens van andere geleerden. Sommige woorden verschillen totaal van het "vetus Teutonica" ondanks de grote verwantschap, "magna affinitas", van deze twee talen. Een aantal woorden schijnen die wel gemeen te hebben. Tevergeefs zal men echter trachten alle Gotische woorden terug te voeren tot de "Teutonica lingua", zoals Becanus het heeft willen doen. (25) Een zaak staat vast, namelijk dat onze taal, "Teutonicam nostram", in aanzienlijke mate zou kunnen verrijkt en versierd worden met de beste en meest betekenisrijke woorden uit beide talen. Om dat te bereiken is nodig dat geleerden, die verschillende talen machtig zijn en vooral hun moedertaal waarderen, zich hierop zouden toelagen en hiertoe van overheidswege zouden aangemoedigd worden. (26) Een dubbele reden zette hem aan om het werk aan de Staten van Friesland op te dragen. Enerzijds had hij de indruk, dat het Fries meer verwantschap vertoonde met het oude Teutoons en zelfs met het Gotisch dan de taal van de andere Nederlandse gewesten. Aan de andere kant hoopte hij dat de Staten door die verwantschap er toe zouden aangespoord worden zelf hun taal tot hogere ontwikkeling op te voeren en de andere Nederlandse provincies er zouden toe brengen om de bekoorlijkheid van het Nederlands meer en meer te verhogen. (27)

Het werk zelf brengt in de eerste plaats een verhandeling over het Gotisch, met enkele Gotische teksten en een kort opstel over de taal van de Krimbewoners. Dan volgen enkele Oudhoogduitse teksten, en naar aanleiding hiervan herinnert hij de lezer er aan, dat talrijke woorden uit die taal zouden kunnen aangewend worden om het Nederlands te verrijken en te versieren. (28) Daarop geeft hij een lijstje van de woorden, die hiervoor in aanmerking kunnen komen. Het laatste deel van het werk wordt besteed aan voorbeelden uit het Angelsaksisch, het Perzisch en uit de "cantabrica lingua", die enige verwantschap met het Gotisch of het Teutoons vertonen.

Uit allerlei vreemde talen, beweert hij, zouden gelijkaardige voorbeelden kunnen aangehaald worden.

Al kunnen we misschien de moed bewonderen, waarmee Vulcanius al die teksten en woorden uit verschillende talen heeft bijeengebracht en het werk zelf waarden als een eerste stap tot vergelijkend taalonderzoek, het kan ons toch niet ontgaan dat de eigen volkstaal hieruit geen onmiddellijk voordeel kon halen. Dit en gelijkaardige werken brachten weliswaar belangwekkende elementen voor wie de waarde van de volkstaal wilde doen uitschijnen aan de hand van een vergelijkend onderzoek. Maar door het feit dat de taalijveraars het stadium van de eigenlijke taalverheerlijking reeds ver voorbijgestreefd waren, konden deze geschriften maar in zeer geringe mate invloed uitoefenen. Op het einde van de 16de eeuw vermochten nog slechts vooraanstaande taalbeoefenaars door belangwekkende scheppingen in de volkstaal een nieuwe wending te geven aan het streven naar taalopbouw en taalsuivering. De geleerde werken met hun oude taalreclisten stonden hiervoor te ver van de levende volkstaal; alleen bij geleerde philologen konden ze belangstelling wekken. Het belang van Vulcanius' activiteit is dan ook zeer beperkt; aan het eigenlijke streven naar ontwikkeling en suivering van de volkstaal is ze vreemd gebleven.

In 1598 verscheen een Frankische parafrase van het Hooglied, "Willeram Abbatis in Cantico Canticoorum Paraphrasia gemina". (29) Aan deze uitgave is de naam verbonden van een ander humanist, die zich ^{niet} geheel van zijn moedertaal had afgekeerd, PAULLUS MERULA. (30) Taalkunde heeft hem nooit nauw aan het hart gelegen en zo kan het ons niet verwonderen dat niet hij, maar PANCRATIUS CASTRIGOMIUS de eigenlijke bewerker is geweest van die parafrase. (31) We mogen nochtans aannemen dat de inhoud van Castricomius' brief, die onmiddellijk na de opdracht wordt afgedrukt, zijn goedkeuring wegdroeg. Hierin wordt onder meer gewezen op het belang van dergelijke werken voor de volkstaal. Ze zouden kunnen aangewend worden om de eigen taal te verrijken en de vreemde woorden er uit te weren, om een betere orthographie vast te leggen en de juiste etymologische verklaring van vele woorden

na te speuren en ten slotte om de oudheid en de voortreffelijkheid van de eigen taal aan te tonen. Onze taal is immers na het Hebreeuws de beste, de meest volmaakte, en aan de menselijke geest het meest aangepast. (32)

Ook Vulcanius had, weliswaar minder uitvoerig, op dit belang gewezen. Waren de humanisten, die de uitgave van dergelijke werken bezorgden, dan zo begaan met de volkstaal? We menen dat deze gevolgtrekking de werkelijke toestand te gunstig zou voorstellen. Vooral nationale fierheid en taalkundige interesse spoorden hen aan tot het uitgeven van die teksten, en niet liefde voor de volkstaal. Hun commentaar schreven ze in het Latijn opdat andere geleerden, ook die van vreemde landen, hun studies zouden kunnen ter hand nemen. Voornamelijk voor die vreenden mochten ze niet nalaten het verband te doen uitschijnen tussen die oude taal en de eigen volkstaal. Daaruit moest immers blijken dat de taal van de Germaanse landen oudere adelbrieven had dan de aan het Latijn ontsproten volkstalen. En met een bijzonder genoegen weidden ze telkens uit over de vele eigenschappen van die werken, eigenschappen die ze ten slotte voor de nog levende taal tot voorbeeld wilden stellen.

Hieruit afleiden, dat die verschillende tekstbesorgers allen even ver stonden van hun moedertaal, ware eveneens de werkelijkheid geweld aandoen. Zo liet Paulus Merula in 1592 een rechtskundig werk verschijnen in het Nederlands, "Synopsis Praxeos Civilis, Maniere van Procederen". (33) In het woord tot de lezer zet hij uiteen waarom hij de voorkeur gaf aan de volkstaal. In de eerste plaats was het "op dat ick soude moghen van een yeder verstaen werden." Velen houden zich immers met de rechtspraak bezig zonder Latijn te kennen. "Ick hebbe liever als Nederlander by Velen willen zijn Vruchtwerokende / dan by weynighe gheacht te werden cloeck in de voorseyde sprake." Een tweede reden was dat "vele woorden in onse Practijque ghevonden werden / die qualick in Latijn konnen overgheset werden ende indien ick de selve ghepoocht hadde in Latijn uyt te drucken / my soude begheven hebben de heerlickheydt ende eygenschap van onse Prac-

tijde. Daer by ghevoucht dat mijn eynde / beneffens andere swaerwichtiger oock gheweest is sommige woorden te ontleenen uyt de Hoochduytsche sprake onsen Practisynen noch onbekent; ende weerdich in gemeen ghebruyok gebracht te werden." Ten slotte sag hij zich hiertoe verplicht omdat haast alle te vermelden officiële stukken in het Nederlands gesteld waren.

Het voornaamste doel dat hij met zijn werk nastreefde, was een degelijke handleiding te bezorgen om moeilijkheden, voort-spruitend uit procedurekwesties, zoveel mogelijk uit de weg te ruimen. De meest praktische manier om zulks te bereiken was het werk in de volkstaal te schrijven. Merkwaardig is wel dat hij een aantal Duitse woorden in de rechtsterminologie wilde invoeren. Het lijkt ons niet waarschijnlijk dat hij dit deed om de Nederlandse rechtstaal te verrijken; veeleer nemen we aan dat hij die termen wenste op te nemen, omdat ze een zeer korte, bevattelijke gedachtenuiting toelieten.

Dertien jaar later gaf hij een werk met enigszins gelijke inhoud in het Nederlands uit, "Placaten ende Ordonnancien op 't stuck vande Wildernissen". (34) In de opdracht van het tweede boek, dat handelt over het "Iacht-Be dryf", vernemen we dat hij zijn werk in de volkstaal stelde onder meer om te laten uitschijnen dat de Nederlanders in dergelijke dingen niet ten achter stonden en dat ze evengoed als gelijk welk volk er de nodige woorden voor bezaten. (35) Deze uiting getuigt allessins van een seker nationale fierheid; en bij nader toezien kunnen we dat ook wel in de voorrede tot het eerstgenoemde juridische werk ontdekken. Om zijn landgenoten te helpen en de degelijkheid van hun taal aan te tonen schreef hij dus soms in de volkstaal. In dit verband ware het allessins interessant geweest zijn oordeel te vernemen over zijn eigen moedertaal, zoals hij dit heeft neergeschreven in een onuitgegeven en nog slechts ten dele bewaard werk over Holland en Friesland. (36)

Uit de aangerakte werken blijkt dat de humanist Merula in sekere mate belangstelling toonde voor zijn moedertaal. Was die belangstelling misschien gewekt door zijn verblijf in het buitenland, vooral in Frankrijk? Positieve gegevens hieromtrent ontbreken. Zeker is, dat hij met meer liefde over zijn moedertaal spreekt

dan over de andere volkstalen, waarover hij in zijn aardrijkskundig werk "Cosmographiae Generalis Libri Tres" terloops handelt. (37) Die liefde schijnt ingegeven te zijn door zijn nationale fierheid; hij is trots op het eigen land en het eigen volk. Die fierheid heeft hem er, ondanks zijn sterk humanistische oriëntering, toe gebracht een aantal wetenschappelijke werken in de volkstaal te laten verschijnen.

Zijn voorganger als professor in de geschiedenis aan de jonge Leidse universiteit was de grote JUSTUS LIPSIUS. (38) Ook hij toonde zich minder afkerig van zijn moedertaal dan men op het eerste gezicht van een groot humanist zou verwachten. In het voorgaande deel hebben we reeds vermeld, dat hij waakte over de gaafheid van de Nederlandse vertaling, die Jan Moretus besorgde van zijn "Constantia" (39). En het feit dat hij Coornhert "de grote censor van onze taal" noemde, wijst er op dat hij niet geheel onbekend was met wat op het Nederlandse taalgebied gebeurde. Een werk als de "Zedekunst" van Coornhert wist hij naar waarde te schatten, zoals blijkt uit zijn brief van 26 Maart 1587 aan H.L. Spiegel (40): "Dese wegh is veylich ende in onse Tael nooch niet betreden, ende over sulcx vruchtbaer. Ick bidde u luyden reynightse: Want degene die op de Predick-stoelen ende hooge plaatsen dagelijcx preken ende roepen, sullen geen meerder vruchten aenbrenghen, als ghy luyden, wanneer ghy dusdanighe Schriften onder den man brengt." Blijkt er al niet een bezorgdheid uit om de taal zelf, hij wenst toch de werken in de volkstaal op een hoger peil te zien.

Een oorspronkelijk Nederlands werk bezitten we van hem niet. Maar uit een aantal brieven van zijn hand weten we dat hij zijn moedertaal behoorlijk hanteerde. Voor zijn briefwisseling met familieleden gebruikte hij meermaals het Nederlands. (41) Ook in zijn betrekkingen met sommige vrienden en magistraten hield hij niet streng aan het Latijn, al schreef hij gemakkelijker die taal dan zijn moedertaal. In een brief van 29 Mei 1595 aan zijn neef Jan de Greve verklaart hij, in verband met zijn brief aan secretaris Cattenbroeck: "Het is latyn, alsoo ick daer prompter in ben, maer hy en is niet geobligeert my in die taele te antwoirden". (42) En op 19 Augustus 1596 schrijft hij aan zijn neef over een Franse brief, waarvan hij hem een afschrift zond: "duncket u niet heel

wel, soe moechdy den brief houden, ende ick sal liever eenen int latyn schryven. Dwelck ick als nu soude gedaen hebben, maer en schryve niet geern aen die geene, die ick niet voor seker en weete oft syt verstaen". (43) De brief waarmee hij aan de Leidse magistraat zijn ontslag als professor aanbiedt, is in het Nederlands gesteld; ook tot de Leuvense magistraat richt hij zich in de volkstaal. (44)

Aan de Leidse universiteit schreef hij evenwel in het Latijn. Van zodra een aangelegenheid een meer wetenschappelijk aspect had, moest in zijn ogen het Latijn gebruikt worden. Verontwaardigd is hij wanneer zijn "Politica" door Goornhert wordt bestreden in het "Proces vant Ketterdoden"; en hij maakt er in zijn repliek een scherp verwijt van, dat zijn tegenstander zulke delicate kwesties in de volkstaal behandelde, zodat het gewone volk er kennis van kon nemen. Zijn houding herinnert enigszins aan die van Erasmus, die de volkstaal in sommige gevallen wel wenste te gebruiken, maar hieraan toch grenzen stelde.

Toen Kiliaan hem zijn "Etymologicum" voorlegde, feliciteerde Lipsius hem met zijn werk in de Latijnse brief van 1 Maart 1597. "Gij hebt verdienstelijk werk verricht, dat meer tot het algemeen nut zal bijdragen dan vele schitterende en zelfs beroemde boeken." (45) En na hem de dank van het nageslacht verzekerd te hebben bedenkt hij hem met een hooggestemd lofdicht, dat Kiliaan in de liminaria van zijn werk sal opnemen. (46)

Een paar jaren later zien we hem stelling nemen tegen de theorieën van Becanus. De hele brief van 19 December 1598 aan Henricus Schottius is hieraan gewijd. (47) Van bij het begin zien we hem, ondanks zijn sympathie voor de man, ongenadig afrekenen met diens verschillende stellingen. "Risum, vix oppositionem merentur" schrijft hij; men kan er slechts mee lachen, ze verdienen nauwelijks tegenspraak. (48) Om te weerleggen dat onze taal steeds onvermengd en zuiver is gebleven, vermeldt hij de eedformules die Lodewijk de Duitser en Karel de Kale bij hun verzoening uitspraken. Ook uit de Wachtendonkse Psalmen haalt hij ruim 500 woorden aan, die er moeten op wijzen dat een taal in enkele honderden jaren sterk kan evolueren. (49) In hetzelfde verband

spreekt hij over de besluiten van een concilie van Tours, uit de tijd van Karel de Grote; en met onverholen genoegen stelt hij vast: "Hieruit blijkt duidelijk dat het "Duyts" toen de taal was van aanzienlijken en edelen; het verbasterde Romaans, met andere woorden het tegenwoordige Frans, werd toen gebruikt door het lagere volk". (50) Na nog enkele voorbeelden uit het Angelsaksisch komt hij tot het tweede punt: onze taal zou ver verspreid geweest zijn, wat moet blijken uit het feit dat er in vele talen woorden uit overgenomen werden. Lipsius geeft toe dat verschillende talen woorden bezitten die sterk op Nederlandse gelijken; hij verwijst naar het Grieks en haalt een aantal voorbeelden aan uit het Perzisch, het Latijn en het Italiaans. "Maar" oordeelt hij, "dat argument kan ook in omgekeerde zin gebruikt worden. Ik zou daartegenover met meer zekerheid kunnen beweren dat wij er een aantal uit het Latijn hebben overgenomen, want de Romeinen zijn tot in onze streken en tot aan Germanië doorgedrongen." (51) En met een honderdtal termen staft hij zijn bewering. Dat het Nederlands een aantal termen uit het Frans zou hebben overgenomen, acht hij onwaarschijnlijk. Voor enkele woorden gaat hij dat uitvoerig na en hij besluit dan: "laat ik terugkeren naar de weg, die ik uit vaderlandsliefde even verliet". (52)

Dat onze taal de oudste zou zijn omdat ze de meeste eenlettergrepige woorden besit, acht hij eveneens ongerijmd. Het groot aantal van die woorden bewijst helemaal niets; in het tegenovergestelde geval zouden wij het tegen de Chinesen moeten afleggen. En hij eindigt zijn brief met de woorden: "Sed desino lusum ... Ad meliora & grauiora eamus" - laten wij een einde maken aan dit spelletje en onze aandacht besteden aan beter en ernstiger dingen.

We mogen het Lipsius alleszins als een verdienste aanrekenen, dat hij de theorieën van Besanus gehouden heeft voor wat ze waard zijn, en dat hij ook de stijd om de prioriteit onder de verschillende talen niet ernstig heeft opgenomen. (53) Daarnaast willen we niet uit het oog verliezen dat bij hem ook wel eens de "patriae amor" sprak en hij de eigen volkstaal trachtte te stellen boven het Frans, "Romana illa corrupta". Van een werkelijke liefde voor

de volkstaal geeft hij evenmin blijk in deze laatste brief als in zijn andere geschriften. Zolang deze binnen sekere perken blijft, is hij er niet afkerig van en toont hij voor haar zelfs enige belangstelling. Op wetenschappelijk terrein evenwel aanvaardt hij alleen het Latijn.

In zijn standpunt tegenover de volkstaal verschilt Lipsius van vele tijdgenoten-humanisten, die haar achteloos voorbijgingen. Meer overeenkomst vertoont zijn opvatting met de voorschriften waaraan de Jesuïeten zich hielden. (54) Werd de volkstaal uit hun onderwijs gebannen, de kennis er van achtten zij toch noodzakelijk, vooral met het oog op het apostolaat. Lipsius houding tegenover Coornhert is in dit opzicht leerrijk: hij prijst diens "Zedekunst" omwille van de invloed ten goede die er van kon uitgaan, maar is verontwaardigd over het "Proces van Ketterdoden", dat kwesties van meer wetenschappelijke aard behandelde in de volkstaal. Het is mogelijk dat zijn opvoeding bij de Jesuïeten hierin een rol gespeeld heeft; invloed van de kring waarin hij te Leiden verkeerde -- en hier denken we vooral aan Jan van Hout -- achten we evenmin uitgesloten. Daarnaast heeft hij met talrijke Nederlandse humanisten een sekere rivaliteit met de Zuiderburen en een geringschatting voor het Frans gemeen.

Had men zich, zoals we zagen, in de Noordelijke Nederlanden sterk geïnteresseerd voor geschiedeniswerken over eigen land en volk, ook in het Zuiden verschijnen enkele werken in dezelfde aard. Een voorbeeld hiervan zijn de "Flandria Commentariorum Lib. IIII descripta" (55) van 1596, geschreven door JACOBUS MARCHANTIUS. (56) Bijna dertig jaar vroeger had hij over hetzelfde onderwerp een klein werkje in het licht gegeven, "De Rebus Flandriae Memorabilibus liber" (57); men zou dit laatste kunnen bestempelen als een beknopte handleiding voor wie tenminste iets over Vlaanderen wilde weten. Toen hij zich later uit het politieke leven had teruggetrokken, vond hij de nodige tijd om dat kleine werkje te laten uitgroeien tot een degelijke studie over het graafschap. De inleidende algemene gegevens worden nu uitgebreid en zo krijgt hij de gelegenheid om naast de uiteenzettingen over de oorsprong en de

... van Vlaanderen en de betekenis van zijn naam, over de bodemgesteldheid en over handel en nijverheid, ook een kort hoofdstuk in te lassen over de wetgeving en de taal van de bewoners. De Vlamingen spreken de "lingua Teutonica", die volgens Becanus de oudste en voortreffelijkste taal is. Zoals zij ze spreken is ze te verkiezen boven de verschillende talen van over de Rijn. En toch trachten bewoners van verschillende Vlaamse steden het welluidende Frans onder hun eigen taal te mengen of, wat af te keuren is, ze geven de voorkeur aan het Frans onder invloed van de betrekkingen met en van de nabijheid van Frankrijk ofwel naar het voorbeeld van het hof, dat sinds lang alleen het Frans gebruikt. (58) Verbazend noemt hij het, dat in de Krim en zelfs in "India Mexicana" met het Vlaams verwante woorden werden aangetroffen en dat er zoveel Vlaamse woorden op Griekse gelijken. En dit doet hem besluiten, dat de Vlamingen alle reden hebben om trots te zijn op hun taal. (59)

Van een bijzondere belangstelling voor zijn moedertaal getuigt zijn uiteenzetting niet. Maar te onthouden valt, dat hij met lede ogen de verfransing van sommige Vlamingen aansag.

Een streekgenoot van hem, ADRIANUS SCRIBECIUS, (60) maakte meer naam als verdediger van de volkstaal. Hij verwierf een sekere bekendheid door zijn fantastische etymologieën, waarmee hij de theorieën van Becanus nog trachtte te verbeteren, en die bij de tijdgenoten op scherpe critiek zouden stuiten. Zijn eerste stappen op het gebied van de etymologie treffen we aan in het kleine werkje "Den Oorspronck ende Cause van den Tuyndach" (61). Achteraan in dit werk wijdt hij enkele bladzijden aan de verklaring van een aantal eigennamen. Zo heeft hij uitgemaakt dat de woorden "Phlemmosios" en "Gondunos", die hij in een oud handschrift van "De Bello Gallico" had aangetroffen, een vervorming zijn van "Vleumschen" of "Vlemschen" en "Gentensere". De overige eigennamen worden met een zelfde gemakkelijheid verklaard.

We kunnen ons zonder moeite voorstellen tot welke ontdekkingen hij zal komen, wanneer hij volgens deze methode de verre oorsprong van de Nederlanders gaat naspeuren. Het resultaat van zijn opsporingen bracht hij in zijn lijvig werk "Van t'beghin der

eerster yeleken van Evropen" van 1614, "dat de Latijnse ondertitel kreeg: "Originum rerumque Celticarum et Belgicarum libri XXIII", (62) In de opdracht aan Albrecht en Isabella schetst hij de gang van zijn uiteenzetting. Hij is er zich van bewust dat zijn zienswijze zal afwijken van de gangbare opvattingen. Hij ging immers uit van de overtuiging dat de allereerste taal een naam bezat voor alle wezens, die aangepast was aan hun eigen aard en eigenschappen. Door die eerste taal zorgvuldig te onderzoeken, zoals hij het gedaan heeft, moesten ongetwijfeld geheel nieuwe gegevens aan het licht komen.

Het Chaldeeus, het Grieks en het Latijn konden hiervoor niet in aanmerking komen, omdat hun woorden geen verklaring bevatten van het wezen zelf van de dingen. Die eigenschap bezit integendeel wel de taal van de Scythen en de Kelten. Met tallose voorbeelden zal hij dat duidelijk maken. Daaruit blijkt dan tevens dat de Nederlanders aandeel hebben gehad in dat allereerste naamgeven en dat ze, samen met hun naburen, de "Teutones", gedurende vier duizend jaar trouw bewaard hebben wat hun verre voorvaders hun overgeleverd hadden. Chaldeeusen, Grieken en Latijnen gingen inmiddels ten onder en de andere Europese volkeren veranderden meermaals van taal; de Nederlanders en de "Teutones" wisten daarentegen de diepere verklaring uit de eerste tijden te bewaren. (63)

Dat zo grote roem van zijn vaderland nog langer zou verborgen blijven, heeft hij niet kunnen aanzien, vooral niet omdat men van eeuwen terug, ook bij Grieken en Latijnen, hierover niets wist en omdat de geleerden alles aan Grieken en Latijnen toeschreven en wat vreemd was onderzochten en bewonderden, terwijl ze wat het eigen vaderland betrof verwaarloosden. (64) Graag zou hij zien dat door zijn werk anderen er toe zouden gebracht worden verdere opzoekingen te ondernemen, hun vaderland ter ere.

In de Inleiding, die opgedragen wordt aan de Nederlanders en hun vooraanstaanden, zet hij zijn opvattingen breedvoerig uiteen. Als basisprincipe neemt hij aan: "ab origine rebus imposita fuerunt nomina secundum essentiam & existentiam", alles kreeg in het begin een naam overeenkomstig eigen aard en wezen. Welke taal

maakt nu in haar woorden het wesen der dingen duidelijk? Zonder twijfel het Hebreuws, maar ook het Nederlands en het Duits. En om de juistheid van deze bewering aan te tonen zoekt hij de betekenis op van enkele eigennamen. (65) Uit die voorbeelden moet tevens blijken dat de Grieken en de Latijnen, zo wat afkomst als wat taal betreft, oorspronkelijk van de Nederlanders afstammen, maar niet dezelfde zuiverheid van taal wisten te bewaren. Dat verklaart ook de gelijkenis of de verwantschap van vele woorden uit die drie talen. (66)

In het licht van deze gegevens onderzoekt hij dan de waarde van de beweringen van sommige vooraanstaande taalkundigen, als Becanus, Scaliger, Lipsius en vander Milius. Hadden dezen het op sommige punten bij het rechte eind, ze misten toch de houvast die hij had gevonden, namelijk dat het Nederlands de diepere verklaring van het wesen der dingen kon geven, doordat het na de Babelse spraakverwarring ontstaan was uit de allereerste taal, het Hebreuws, en hiervan alle eigenschappen behouden had.

Dat alles vinden we nog eens zeer bondig samengevat in een woordje tot de lezer. "Noyt en hebbe ik geweest van ander gevoelen", beweert hij, "oft men conde alle groot voornemen ende swaere saecken see wel beschrijven in onse ghemeene Neder-Duytsche sprac/ als in de gene der Latinen." Algemeen wordt nochtans het tegenovergestelde aanvaard. "T'is t'vreemste des weerelts sijn eyghen saken soo te verachten datmen niet goet en vindt dan de vrende/ ende t' huys te laten vergaen t'honich/ om elders met swaren aerbeyt te soecken t' suer ende t'bitter". Met dat bittere bedoelt hij de studie van Grieks en Latijn; deze twee zijn weliswaar "vuytnemende spraken", maar men behoorde er zoveel tijd niet aan te besteden "ende ter wijle niet te verachten onse moederlicke tale / die niet schuldich en is aen dese twee/ wel sijn de selue Grieksche ende Latijnsche talen vele schuldich aen d'onse als ouder van tijde/ ende eyghender in haer wesen." Na over de eigenschappen uitgeweid te hebben besluit hij met de verklaring dat, wie zulks niet naar waarde schatten, "niet en staen gheacht nooh ghesien te worden voor rechte Nederlanders".

De toepassing van zijn ontdekking vinden we niet zozeer in

het eigenlijke werk als in de twee zeer omvangrijke lijsten, die het werk besluiten en waarin voor alle mogelijke eigennamen een verklaring wordt gegeven. De fantasie waarover de schrijver blijkt te beschikken kan onze verwondering wekken, de eruditie die hij ten toon spreidt is bealst een betere zaak waardig.

Een jaar later kwam hij klaar met een vervolg op zijn "Beghin", de "Monitorum Secvndorum Libri V". (67) Uit de opdracht vernemen we dat hij tot verder onderzoek was aangespoord door de welwillende houding van de aartshertog tegenover zijn eerste werk. (68) In de Praefatio ontwikkelt hij grosso modo dezelfde gedachtengang als in de Inleiding van 1614. God gaf Adam de eerste taal, het Hebreeuws; na de Babelse spraakverwarring behielden de nakomelingen van Japhet, waarvan de Nederlanders afstammen, alle eigenschappen van die eerste taal. Nu heeft hij er zich bisonder op toegelegd de verwantschap tussen Hebreeuws en Nederlands aan te tonen om hierdoor sommige geleerden van dienst te zijn. In een tamelijk uitvoerige woordenlijst, achteraan het werk, heeft hij zijn bevindingen samengebracht.

Dat de aartshertog gunstig gestemd was tegenover zijn werken blijkt uit een besluit van 23 December 1615, waarvan een afschrift voorkomt vóór sommige exemplaren van 1614 (69). Hierin wordt bepaald "dat alle de ghene wesende vanden eedt vande collegen van Vlaendren sullen moghen hebben ende behouden voor hun seluen een stuc onser beschijvinghe, met de leste Hebreeusche ouer-een-cominghe, ... ende dat byde Heeren Commissarissen ten vernieuwen vande wetten sulcks gheleden sal worden in reeckeninghe" (70).

Vanzelfsprekend stootten zijn beweringen op tegenspraak. Een echo hiervan kunnen we reeds opvangen in de Praefatio van 1615, waarin het heet dat het de moeite niet waard is te antwoorden op het geblaf van enkelen, die afkeuren wat ze niet kennen of die gewoon zijn te kleineren en af te breken. (71) Dat geblaf gaat echter geleidelijk luider klinken, bij zo ver dat hij zich genoodsaakt voelt in 1620 een afsonderlijk werk te laten verschijnen om er zich tegen te verdedigen, de "Adversariorum Libri IIII". (72) Met allerhande geleerde argumenten tracht hij zijn vroegere beweringen te staven. De tijdgenoten hebben alleszins zijn eruditie moeten bewon-

defen, maar dat ze zich er door lieten overtuigen is weinig waarschijnlijk. Van enige rechtstreekse invloed hebben we alleszins geen spoor kunnen ontdekken.

Wanneer men nu de fantastische verklaringen van Screeckius doorleest, is men geneigd meewarig te glimlachen. Ze grenzen inderdaad aan het waanzinnige. En toch kunnen we niet anders dan de beweegreden waarderen, die hem hierbij hebben geleid. De geleerde humanist wenste zijn moedertaal te verheerlijken op een wijze die, naar hij hoopte, bij andere humanisten ontsag zou wekken. Zelfs de hoogste autoriteit in het land trachtte hij, met een zeker succes trouwens, voor zijn ideeën te winnen. Dat hij, de humanist, voor de werken zelf het Nederlands gebruikte, stelt voldoende in het licht hoe diep hij overtuigd was van het goed recht en van de waarde van zijn moedertaal. "Noyt en hebbe ick geweest van ander gevoelen oft men conde alle groot voornemen ende swaere sacken soo wel beschrijven in onse ghemeene Neder-Duytsche sprac/ als in de gene der Latinen", schreef hij in 1614. (73) Enkele tijd later bevestigde hij "dat ooc deselve onse tale is van sulcken ghestaltenisse, dat de ghemeene saken den naturen, den oorspronckselue, ende den gront der Historien niet verstaen en connen worden sonder deselve sprake". (74) In die twee zinnen ligt zijn overtuiging besloten.

Screeckius doet ons denken aan Becanus, al bestreed hij diens theorieën soms vinnig (75). Toch kunnen we hem niet de voor-
aanstaande plaats toekennen waarop de Antwerpenaar te recht aanspraak mag maken. Deze laatste stond aan het begin van de taalactie, en zijn verheerlijking van de volkstaal kende een verstrekkende invloed. Toen Screeckius zijn werken schreef, was reeds veel veranderd; het stadium van de taalverheerlijking was voorbijgestreefd. De vele taalijveraars legden zich toe op een zuiver gebruik van het Nederlands en op een verfijning in de wijze van uitdrukking. Zijn werken konden slechts ingang vinden bij een beperkte kring van geleerden, waarvan dan sommigen nog zijn opvattingen bekwamen en anderen meer belang hechtten aan vergelijkende taalstudie. In weerwil van zijn warme sympathie voor de volkstaal

stond hij te ver van de eigenlijke taalactie verwijderd om enige invloed op haar verdere ontwikkeling te kunnen uitoefenen. *Klein-Rotisch, Duitsch, Italiaans, Frans, Spaans.*

Veel dichter bij de taalactie stond de Noordnederlandse humanist en predikant ABRAHAM VAN DER MILIUS. (76) Een paar jaren vroeger dan Screeckius had ook hij de lof gemaakt van het Nederlands in zijn "Lingua Belgica" (77). In de opdracht aan de Staten-Generaal geeft hij te kennen, dat hij in zijn werk de voortreffelijkheid en de eigen aard van deze taal beschreven heeft. Vooral heeft hij de aandacht geschonken aan haar sierlijkheid, waardigheid en grote voortreffelijkheid, eigenschappen waardoor ze voor geen enkele der meest vooraanstaande talen moet wijken. (78) Ze is zo uitstekend als de wapenfeiten van de Verenigde Provinciën roemrijk zijn. Moeten deze laatste voor die van Grieken en Romeinen niet onderdoen, ook de taal is niet minder geschikt om die te bezingen. Mochten de landgenoten eens evenveel ijver betonen om de roemvolle daden van hun vaderland te bezingen in hun eigen taal als de Romeinse en de Griekse schrijvers! Alle andere volkeren zouden haar waarde dan kunnen vaststellen. Gebeurde zulks nog niet in voldoende mate, dan ligt de oorzaak daarvan niet bij de taal. Ze is even rijk, sierlijk, krachtig, betekenisvol en zuiver als de klassieke talen. Wij Nederlanders mogen er wel om gelaakt worden dat, hoe meer andere naties, Fransen, Engelsen, Spanjaarden, zich op hun taal toeleggen, wij de onze des te meer verwaarlozen. Zij waarderen de hunne boven alle andere, wij alle andere bovende onze. Zulke houding is volstrekt ongerijmd en onwaardig en moet grondig gewijzigd worden. (79)

Zoals op de titelbladzijde vermeld wordt, handelt het werk over de gelijkenis van het Nederlands met andere talen, vooral met het Latijn, het Grieks en het Perzisch. Milius neemt aan dat er na de spraakverwarring vier hoofdtalen geweest zijn, die onderling verwantschap vertonen, namelijk het Hebreeuws, het Grieks, het Latijn en de "lingua Germanico-Belgica". Die verwantschap staft hij met talrijke voorbeelden. De gevallen

van overeenkomst met het Grieks zijn talrijk; die met andere talen, Krim-Gotisch, Persisch, Italiaans, Frans en Spaans minder in aantal. Ze doen echter de vraag rijzen naar de oorzaak van dit verwantschap. Hij vindt die ondermeer in het feit dat het Nederlands ouder is dan al die talen; zelfs wijzen, naar zijn mening, sommige gegevens er op dat Becanus gelijk zou kunnen hebben toen hij onze taal de oudste onder alle talen noemde. In elk geval is ze dus eerbiedwaardiger dan Grieks of Latijn en in sierlijkheid moet ze voor deze talen zeker niet onderdoen.

Een driedubbel streven lag aan de basis van dit werk. Als geleerde wilde van der Milius door vergelijkend taalonderzoek wijzen op de verwantschap van het Nederlands met een aantal andere talen. Zijn liefde voor de volkstaal vond hier de gelegenheid om de voortreffelijkheid en de eerbiedwaardigheid van de eigen taal in het licht te stellen. En als burger van de jonge republiek ten slotte trachtte hij door zijn taalonderzoek bij te dragen tot de roem van zijn vaderland. Ook dit laatste kan de aandachtige lezer van het werk niet ontgaan. In de opdracht aan de Staten-Generaal spreekt hij tamelijk uitvoerig over de grootse daden van de Verenigde Provinciën en over de voortreffelijke werking van de instellingen van zijn vaderland, dat hierdoor Sparta, Athene, Rome en de Joodse, Zwitserse en Venetiaanse gemenebesten overtreft. Zijn "Praemonita quaedam" vangen aan met de woorden: "ik verlang er naar mijn Nederland met een eergeschenk te bedenken en het verheugt mij uitermate dat ik mijn lieve vaderland met een klein geschenk kan vereren". (80) In het eigenlijke werk ten slotte neemt hij meermaals de gelegenheid te baat om er op te wijzen hoe sommige feiten "honorem carae patriae" of "patriae decus" vermeerderen. Zijn nationaal gevoel, zijn liefde voor de eigen taal en zijn interesse voor vergelijkend taalonderzoek hebben de strekking van het werk bepaald. Dat dit aan de aandacht van de tijdgenoten niet ontsnapt is, blijkt onder meer uit de verder aangehaalde woorden van Karel van Mander. Waarschijnlijk zijn zij het eens geweest met Christoforus Stickius, die in een

achteraan het werk afgedrukte brief aan de schrijver zegde: "gratias ago, qui ad me pertinere voluisti, quae patriae dignitatem, linguae majestatem, & variae eruditionis tuae laudem pariter tangunt" - ik dank u voor dit werk, dat in gelijke mate de waarde van ons vaderland, de voortreffelijkheid van onze taal en de lof van uw uitgebreide kennis verkondigt.

Twee andere werken, die evenwel posthuum verschenen, leggen nog getuigenis af van de taalkundige en historische belangstelling van de geleerde. Het eerste, dat door Leibniz onder de titel "Archaeologus Teuto" werd opgenomen in zijn "Collectanea etymologica", (81) bestaat uit een lange lijst oude Duitse en Keltische woorden, die van der Milius tracht te verklaren op de in deze periode gebruikelijke wijze. Het tweede, "De origine animalium, et migratione populorum" (82) dat hij omstreeks 1628 zou hebben opgesteld, handelt over de verspreiding van mensen en dieren op de aarde.

Wat van der Milius echter gunstig onderscheidt van tal van zijn beroepsgenoten is, dat hij ook Nederlandse gedichten schreef. Reeds in 1597 had Karel van Mander hem toegeroepen in de "Bucolica" (83):

v.9 Mijne slechtheit dan neemt dankich van der Mijl,
Vertaelt yet oudts in uwen soeten stijl,
Dy comt het toe, ghy moeght ons best gherijven.

Want seldom valt dat letter-kondich man
Recht weet ons tael, als ghy, en dichten can:
VVilt dan ons Vlaemsch als eenich steunsel stijven.

Proeven van zijn dichterlijk talent had hij reeds geleverd in zijn "Ecloga", een uitgebreid lofdicht op van Mander's "Bucolica", en in zijn vertaling "Den Slach van Lepanten", die samen met enkele gedichten van zijn hand in 1593 van de pers was gekomen (84). Ook nadien zou hij zich voor de Nederlandse muze niet ongevoelig tonen; enkele gedichten van hem werden opgenomen in "Den Nederduytschen Helicon" (85) en in de "Zeeusche Nachtegael" (86). Wijst zijn medewerking aan de eerste bundel op een zeker contact met van Mander's kring, de laatste doet vermoeden dat hij

in het zeeuws letterlievende milieu om zijn dichtelijke en taalkundige activiteit een zekere bekendheid verworven had.

Het taalvergelijkend werk van Abraham van der Millius lijkt ons nu nog weinig belangrijk en zijn Nederlandse verzen geven ons geen hoge dunk van zijn dichtelijk talent. Maar alleszins blijft het een verdienste dat hij er naar gestreefd heeft zijn moedertaal met eer te omhangen. Het feit dat hij, als geleerde, er niet afkerig van was in de volkstaal te dichten, zal in de letterlievende kringen, waarmee hij blijkbaar betrekkingen onderhield, het aanzien van de eigen taal verhoogd hebben. En juist aan dit contact moet het te danken zijn geweest, dat nog andere kringen dan die van geleerden met zijn opvattingen bekend geraakten; dit laatste kunnen we afleiden uit van Mander's woorden. Een belangrijke figuur kunnen we hem niet noemen; maar hij heeft er zonder twijfel toe bijgedragen in sommige milieu's het aanzien van de volkstaal te verhogen.

De bewering van Millius in zijn "Lingua Belgica" dat er na de spraakverwarring vier hoofdtalen zijn geweest, schijnt niet geheel oorspronkelijk. Inderdaad, ook de grote IOSEPHUS IUSTUS SCALIGER (87) deelde in zijn uiteenzetting "Diatriba de Europaeorvm Lingvis" (88) de Europese taal in vier hoofd- en zeven bijtalen in. Onder de eerste term verstond hij talen, waaruit talrijke dialecten waren voortgesproten. Deze vier waren: het Latijn, het Grieks, de "Teutonica lingua" en het Slavisch. In de "Teutonica lingua" onderscheidde hij "Saxonismus", "Danismus" en "Teutonismus"; de laatste kende als vertakkingen "Superior Teutonismus" en "Inferior Teutonismus". Vanzelfsprekend strekten die vier zich veel verder uit dan de zogenaamde bijtalen. (89) Het moet de Nederlandse taalijveraars, speciaal de humanisten, bijzonder verheugd hebben dat hun eigen taal vanwege deze Franse geleerde met internationale reputatie zoveel eer te beurt viel. Wanneer we moeten vaststellen dat Paullus Merula in zijn "Cosmographia Generalis" van 1605 diens sinswijze geheel tot de zijne maakt, dan lijkt het zeer

* goed mogelijk dat Milius, en eventueel ook andere humanisten, door die uitspraak werden beïnvloed.

Geen enkele onder de Nederlandse humanisten uit het begin van de 17de eeuw heeft zulke diepe invloed uitgeoefend op de taalactie als DANIEL HEINSIUS.(90) Uiteenzettingen over de volkstaal heeft hij niet gehouden. Maar van veel meer belang was dat hij, het Leidse licht, Nederlandse gedichten schreef. Reeds in 1605 liet hij onder de schuilnaam Theocritus à Ganda een bundel emblemata verschijnen met als titel "Quaeris quid sit Amor" (91) Hij droeg het werkje op "Aen de Ioncvrovven van Hollandt" en lichtte in deze opdracht het ontstaan van de bundel als volgt toe: (92)

v.1 Ghy liefelick gheslacht, dat Venus heeft ghegeven
Te voeren in de handt den sleutel van ons leven/
Die met u ooghen saeyt dat vriendelicke saedt.
Dat in ons herten grondt altijd ghewortelt staedt.
Ioncvrouwen 'tis om dy ick sweere by de handen
Van onsen cleynen God, ick sweere by zijn banden/
Ick sweere bij den pijn/ die my doorsteect het hert
Die oorsaek is gheweest van dese myne smert/
Ioncvrouwen 'tis om dy/ ick sweere by die schoone/
Die schoone die mijn ziel ghevanghen voert ten toone/
Die my heeft in haer macht/ ick sweere by die pijn
Daer sonder ick niet sou in vreuchden connen zijn
Ick sweere by dat licht/ dat zy my pleecht te gheven
Als zy haer ooghen wendt de Sonne van mijn leven/
Het is om dy geweest/ alleen om dese saeck/
Dat ick CVPIDO wil gaen leeren onse spraek.

Zijn liefde voor een Hollan^dse schone, die geen Latijn ver- stond, sou hem dus verplicht hebben de volkstaal te gebruiken. Veel zakelijker klinkt de verklaring, die Petrus Scriverius gaf in zijn woord tot de lezer van de "Nederduytsche Poemata": een drukker zou Heinsius verzocht hebben teksten te schrijven bij enkele plaatjes. Is deze versie de juiste, dan lijkt het meteen waarschijnlijk dat hij vóór deze bundel reeds Neder- landse gedichten gemaakt heeft en dan moet dit aan sommigen ook bekend zijn geweest. Wat er ook van zij, zelf schijnt hij aan zijn werkje niet veel belang gehecht te hebben (93)

Toch gaf hij het jaar daarop onder dezelfde schuilnaam

een nieuw emblemata-bundeltje in het licht: "Spiegel vande Doorluchtige vrouwen". (94) Waaron hij dan geringschattend neerkeek op zijn eerste Nederlandse versen is niet erg duidelijk. Achttē hij ze te onvolmaakt? Het feit dat ze in de volkstaal geschreven waren vormde toch geen ernstig bezwaar; want in de derde uitgave van zijn Latijnse "Poemata" (95) neemt hij zelfs een Nederlands gedicht op. In een kort woordje tot de lezer deeld hij mede dat hij enkele gedichten van Theocritos in het Nederlands vertaalde en er één van wil afdrucken "aan de ene kant, opdat de geleerden de sierlijkheid van onze taal zouden leren waarderen, en aan de andere kant ter intentie van enige kraaien, die niet ophouden elke dag dwaasheden te begaan, onbevoegd als ze zijn in taalaangelegenheden." De overige zal hij laten liggen; want veel wil hij bij gebrek aan tijd overlaten aan degenen, die alleen van dergelijke poëzie lof verwachten. (96) Wie zulke woorden neerschreef voor een gecultiveerd publiek, mag er niet van verdacht worden de volkstaal niet naar waarde te schatten. In hetzelfde jaar 1610 verschijnt trouwens in "Den Nederduytschen Helicon" een Nederlands gedicht aan Janus Douza. (97) Had hij geringschattend neergekeken op zijn moedertaal, hij zou die humanist alleszins in het Latijn begroet hebben.

Vanaf 1613 worden zijn "Emblemata Amatoria" nog verrijkt met "Het Ambacht van Cupido", een reeds emblemata in dezelfde geest als de eerste, en in 1616 verschijnen dan zijn twee voornaamste Nederlandse werken, de "Nederduytsche Poemata" (98) en de "Lof-Sanck van Iesvs Christvs" (99) Niet Heinsius gaf ze ditmaal uit, maar zijn vriend Petrus Scriverius, die de gedichten door een "soete dieverije" had weten te bemachtigen. Naast de reeds vroeger gepubliceerde gedichten komen in het eerstgenoemde werk nog de eigenlijke "Neder-Dvytsche Poemata" en de "Hymnus oft Lof-Sanck van Bacchus" voor. Vooraan in deze "Hymnus" wordt een brief van Heinsius aan Scriverius afgedrukt, gedateerd "Tot Leyden MDC XIII dese Vastelavondt", waarin de schrijver het ontstaan van het gedicht verklaart. Het voorbeeld van Ronsard

schijnt de onmiddellijke aanleiding geweest te zijn. "Dese hebbende gelesen, ende my daer over seer vervvondert, hebbe eens vullen sien, of oock onse spraeck soo onbequaem is als vele lieden meynen, die niet achten dan dat buyten is, en met groote moeyte geleert vvort." Zijn "verwondering" gold twee zaken: dat Ronsard niet volledig geweest was in zijn hymne, en vooral "de bequaemheyte van de tale". Heinsius' waardering voor de volkstaal, die hij in 1610 duidelijk had geuit, werd hier geprikkeld door het Franse voorbeeld. Het resultaat van zijn inspanning was helemaal niet ongunstig. "Hoewel minder meeslepend dan Ronsard, maakt Heinsius naast hem toch allerminst een dwaas figuur." (100)

Voor de "Lof-Sanck van Iesvs Christus" liet hij zich door een ander Frans werk inspireren, de "Semaines" van du Bartas. Hoe verschillend hedendaagse onderzoekers ook mogen oordelen over de waarde van dit werk (101), het staat vast dat het, zowel als de "Nederduytsche Poemata", een belangrijke invloed heeft uitgeoefend in de eerste jaren na het verschijnen. Alleen reeds de talrijke herdrukken wijzen er op hoesser de tijdgenoten beide werken op prijs stelden. (102)

Welke plaats komt Daniël Heinsius toe in de ontwikkeling van het streven naar verheerlijking, zuivering en opbouw van de volkstaal? Zelf heeft hij nergens uitdrukkelijk gezegd hoe hij tegenover dit streven stond. We kunnen nochtans vaststellen dat hij waardering koesterde voor zijn moedertaal, waardering waaraan hij op eerder verrassende wijze uiting gaf in zijn Latijnse "Poemata" van 1610. Nog duidelijker liet hij die blijken door gedichten in de volkstaal te laten verschijnen. De invloed die hierdoor van hem is uitgegaan -- en het stijgend aanzien dat hij als geleerde genoot, werkte zeker stimulerend -- overtreft die van de meeste van zijn tijdgenoten. Zijn gedichten verhoogden het aanzien van en versterkten het vertrouwen in de volkstaal, ze waren tegelijkertijd een voorbeeld van taalzuiverheid en golden voor sommigen als model voor eigen werk.

"Heinsius was in het eerste kwart der zeventiende eeuw de groote dichter, voor wien allen bogen en van wien misschien alleen Hoofst destijds als evenknie werd beschouwd". (103) Als dusdanig mogen we hem tot de belangrijkste taalijveraars rekenen uit de eerste decennia van de 17de eeuw.

Liet Heinsius niet slechts zelden en dan nog zeer beknopt uit over de volkstaal, zijn vriend PETRUS SCRIVERIUS (104) handelde er des te uitvoeriger over. En het is zeker niet gewaagd aan te nemen dat het oordeel van deze laatste in grote lijnen overeenstemde met dat van zijn vereerde vriend en bewonderde meester. Ambteloos burger als hij was, beschikte hij over de nodige tijd om zich te verdiepen in de oude geschiedenis van zijn vaderland. Zijn nationale trots, die de diepe drijfveer was voor zijn opsporingen, zette hem er toe aan de resultaten van zijn opzoekingen ook voor minder ontwikkelde kringen toegankelijk te stellen in een Nederlands werk "Beschrijvinghe van Ovt Bata-vien" van 1612. (105)

Het feit dat hij een wetenschappelijk werk liet verschijnen in de volkstaal, volstaat reeds om ons er van te overtuigen, dat hij niet geringschattend neerkeek op zijn moedertaal. Enkele jaren later zou hij in de Opdracht en in de Voorrede van Daniel Heinsius' "Nederduytsche Poemata", waarvan door zijn toedoen een eerste druk verscheen in 1616, op ondubbelsinnige wijze laten blijken, hoe nauw het Nederlands hem aan het hart lag. Hij droeg het werk op aan Jacob van Dijk, van wie hij in een lofdicht getuigde: (106)

v.15 Al sijn hem wel bewust de spraecken altemael,
Soo is de meeste lust tot sijne moeders taal.

Die man zou allessins begrip tonen voor de gevoelens die Scri-verius bezielde.

Horatius spotte te recht met sommige Romeinen, verklaart hij, omdat ze het Grieks verkozen boven hun eigen taal. "Het selfde mochtmen niet sonder reden seggen van onse landsluyden, die doorgaens de Romeinen, ende somtijds oock de Griecken, soo

veel toegeven, dat zy hare manieren, sprake, schriften leeren, ende daer in soo veel tijdt besteden ende toebrenge, dat zy nieuwers vromdelingen en sijn dan in haer vaderlandt, nieuwers en dolen, en stameren, belachelicken sijn, dan daer zy geboren sijn; geen talen min en connen, en leeren, en verstaen, dan die haer de nature ende hare ouders geleert hebben." Een geheel andere houding nemen de naburige volkeren aan. De Italianen Petrarca, Poliziano en Sannazaro legden zich weliswaar toe op het Latijn, maar hun grootste roem verwierven ze door hun werken in de volkstaal. In Frankrijk hebben naast vele anderen vooral Ronsard en du Bartas sich op hun eigen taal toegelegd en getracht se op te pronken. Hetzelfde gebeurde in Spanje. "Wy alleen ondancbaer tegen ons landt, ondancbaer tegen onse sprake, hebben tot noch toe meest al de selfde veracht, ofte laten schoffieren van die gens die geen ander en condon, ende teenemaal blindt ende onwetende waren." En toch sijn wij er toe in staat zelfs de Franssen te overtreffen in het ritme. Maar dat kan slechts verwezenlijkt worden door een geleerde; we mogen ons dus gelukkig achten met Heinsius' versen.

Zijn fierheid over eigen wesen, die we hier nog enigszins gedempt horen opklinken, treedt duidelijk naar voor in de berijmde voorrede, eveneens gericht tot Jacob van Dijk, "Neerlandsche Poësy, niet minder als de Griecken, En t'oude Roman was...", heet het in de aanhef. En onmiddellijk daarop zingt hij de lof van zijn moedertaal.

v.17 Tael ongelooflick soet, princees van alle taelen,
 Geboren om de croon van anders hoeft te haelen:
 Vol sins, vol defticheyts, vol luysters, lanck en ruijm,
 En die vvel missen kont het over-zeesche schuijm.
 Tael rijk en onvermengt: tael om ten toon te dragen:
 Godin, die niet behoeft een vvoordt te loopen vragen,
 En halen tot uvy hulp. tael van geluckich slach,
 Die gansch Europa door de taelen trotsen mach.
 Schier d'outste die men vindt: niet om te vvederleggen:
 Hy booghe vande sijn, die vvil: vvy sullen seggen
 Dat onse tael de haer soo ver te boven gaet,
 Als van de svvarte nacht de helder sonne staet.

Eertijds spraken de Franssen dezelfde taal, maar ze moesten die ingevolge verdrukking prijsgeven. En fier roept hij uit:

v.45 O Galli sonder gall, ghy liet u soo manieren! besmet,
 Daer tegen sijn vvyj noch gebleven Batavieren,
 Geen dienstbaerheyt gevvent: en op een vrien grondt lozen.
 Ist dat vvy noch van outs behouden onsen mondt:
 Van niemant niet gesnoert, van niemant hiet gebonden.
 Iae in het minste niet van yemant oock geschonden. buyten
 Vvech, vvech, uytheemsch gedrocht. ...

De grote Heinsius, "dat Goddelick verstandt", die de Griekse en
 Latijnse schatten grondig kent, en naar wie heel Europa bewon-
 derend opkijkt, hij ook kende haar waarde en heeft

v.90 gesocht een weynich te ververssen
 Zijn moederlicke tael, hij hielt het voor een schandt,
 Dat die soo vveynich vvierdt geeffent hier te landt.

Hij is "met onse spraek en haren loff begaen" en heeft ze opge-
 tild "uyt het slijk" waarin de rederijkers haar hadden gebracht.
 (107)

Die taal werd gesproken door grote figuren en roemrijke
 heldenfeiten werden er in bezongen. En dan neemt de nationaal-
 voelende Scriverius de gelegenheid te baat om de grootheid van
 zijn vaderland te besingen, lofzang die hij eindigt met de woorden:

v.249 Wel aen! O Nederlandt, ghy hebt u te verblijden,
 Dat binnen uvv bedrieff in onse laeste tijden
 De vvetenschap toeneemt, verspreyt haer breed en vviyt,
 Soo dat ghy Roomen nu, iae oock Athenen sijt.

In dat verband spoort hij zijn landgenoten aan grootse werken
 te laten verschijnen:

v.258 O Landsluy, dat vvy oock van uvve vruchten lesen:
 Tot oiercel van ons tael, tot eer en vveerdicheyt,
 Tot voord'ring van haer deucht en haer bevallicheyt.
 Ey liever! segt, en ist niet hoochlick te beklagen
 Dat een so schoone tael mishandelt en verslagen
 Sou leggen sonder glans, sou blijven onbekent,
 Die niemant aen en raeckt, dan diese quetst en schent!

Zorgt er voor dat ze in zulke mate "op de been en inde kennis taal
 raeckt", dat ze zelfs "in s' Princen lekker hoven" wordt opte
 prijs gesteld. Versiert ze met "defticheyt" en met "geleertheyt"
 en

v.271 Laet haer toech ongevalscht, met bastaert niet besmet,
 En van haer selven rijk, en van haer selven net,
 Eens v Vandelen in t' licht, eens breken door de vyolcken,
 Eens komen aan den dach. ...

Weest niet so onverstandig te denken dat alleen wat "van buyten" komt het achten waard is. Een jonge, Latijn-onkundige dichter geeft ons hier het voorbeeld. (108) Wij behoeven ons van het Frans of het Latijn niet afhankelijk te maken;

v.291 Haer beyder Poesy, hoe lieffelick die lonckt,
 Hoe zy staet toegemaect, en cierlick opgepronckt,
 Sal niet by d'onse sijn in 't minste te gelijcken:
 VVy sullen haer den vlag en 't hooge seyl doen strijcken.

Een voorbeeld van haar "suyverheyt en over schoonen glans" brengt dan de volgende bundel.

Een meer hooggestemde uiting van nationale trots en tegelijkertijd van ~~wierheid~~ over de eigen volkstaal hebben we tot nu toe niet aangetroffen. De diepere drijfveer van zijn liefde tot zijn moedertaal is wel zijn nationale trots geweest. Verontwaardigd is hij over de houding van sommige landgenoten, die alleen vreemde talen wensen te gebruiken of de eigen landstaal met vreemde smetten bezoedelen. Zouden vrije "Batavieren" hun eigen besit verachten, terwijl andere naties angstvallig bezorgd zijn om hun taal! Dergelijke houding vindt hij des te meer bespottelijk, omdat de eigen taal al de vreemde kan overtreffen. Die overtuiging heeft hij opgedaan bij het lezen van Heinsius' gedichten. Zij bevatten immers in hoge mate de eigenschappen waarmee hij de werken in de volkstaal wenst getooid te zien: "defticheyt" en "geleertheyt" enerzijds, "suyverheyt" in uitdrukking en correcte versbouw anderszijds.

Ondanks het feit dat Scriverius klaagt over verwaarlozing en verbastering, wijzen zijn inleidende stukken er op, dat het streven naar verheerlijking, zuivering en opbouw van devblkstaal langzamerhand zijn einddoel bereikt. Het opzet van de eerste taalijveraars was immers de volkstaal te smeden tot een vaardig instrument, waarmee grote schrijvers werken zouden scheppen welke

die van Grieken en Romeinen konden evenaren. Verheerlijking van het eigen idioom vormde het beginstadium; lange gestadige zuivering en opbouw was men stap voor stap naar het einddoel geschreden. Scriverius kan nu vaststellen dat een groot schrijver is opgestaan, die voor Grieken of Romeinen niet wijken moet, Daniël Heinsius. En naast hem kan hij tevens Hooft en Bredero vermelden. De droom van Jan Gymnicus en anderen wordt geleidelijk aan werkelijkheid.

Scriverius zelf heeft in die verwezenlijking geen aandeel gehad. Als Nederlandse gedichten hebben we van hem alleen lofdichten op werken van vrienden en bekenden. (109) Telkens daartoe enige aanleiding bestaat, horen we hem, alhoewel in veel bescheidener mate dan in de behandelde stukken, de lof maken van zijn taal en uiting geven aan zijn vaderlandsliefde. Nationale fierheid lag ook aan de basis van een Nederlandse prozawerk, "Lavre-Grans voor Lavrens Coster", waarin hij de uitvinding van de boekdrukkunst aan de Haarlemmer toeschrijft. (110) Na zijn dood verschenen nog het "Oude Goutische Chronyken" (111) en de "Chronyk van Holland" (112), werken waaruit zijn belangstelling voor het nationale verleden ten overvloede blijkt.

Om twee redenen verdiende Scriverius vermeld te worden in deze studie. In de eerste plaats is het aan hem te danken geweest, dat Daniel Heinsius' "Nederduytsche Poemata" en "Lof-Sanck van Iesvs Christus" het licht zagen. Hebben deze beide werken grote invloed kunnen uitoefenen op de tijdgenoten, dan komt onrechtstreeks ook aan Scriverius daarvan eer toe. Niet minder is hij onze belangstelling waard als overtuigd voorstander van de volkstaal. In weerwil van de omstandigheid dat hij een "geleerde" was en steeds gebleven is, koesterde hij een diepe bewondering voor zijn moedertaal. De oorsprong daarvan meenden we te vinden in zijn nationale trots. Fierheid over het eigen vaderland, zijn verleden en de roemrijke daden van zijn zonen, bracht voor hem ook fierheid over de taal mede. Talrijke humanisten hadden het vaderland bezongen en zelfs de taal van zijn oudste inwoners bestudeerd. Scriverius is een van de eer-

betoverende schoonheid waardig is, en die we graag zouden lezen
sten die daarbij aandacht besteedde aan de levende taal.

Het is ons niet gebleken dat Scriverius' houding enigzins
invloed gehad heeft, al wordt hem in de in 1738 verschenen uit-
gave van zijn "Gedichten" uitbundige lof toegezwaaid. Is er die
wel geweest, dan is het vermoedelijk meer als nationaal-gericht
geleerde dan als taalijveraar. In dit laatste opzicht moest er
zijn ster noodzakelijk verbleken bij de schittering van de zoon
Heinsius.

Was Leiden in de Latinistenwereld bekend om Daniel Hein-
sius, Leuven was het haast evenseer om ERYCIUS PUTEANUS. (113)
Toen deze na een negenjarig verblijf in Italië einde 1606 naar
Leuven kwam om er Justus Lipsius op te volgen, sprak hij er een
merkwaardige inaugurale rede uit, "Juventutis Belgicae Laudatio".
(114) Hierin prijst hij de Nederlandse jeugd om haar vele hoe-
danigheden, onder meer om haar ijver voor het Latijn. Maar hij
kan het niet goedkeuren dat ze in haar grote ijver de landstaal
al te zeer verwaarloost. "Onze taal is niet so minderwaardig en-
verachtelijk dat wij onze toevlucht moeten nemen tot zulke grote
taal. Ook onze taal besit een bevalligheid en een verfijning
in de wijze van uitdrukking en mag bewonderd worden om het eigen
karakter van haar zegswijzen. Ik zal niet beweren dat ze tot de
eerste oudheid opklimt, maar komt een taal om haar oudheid eni-
ge verdienste toe, dan blinken wij onder de meeste volkeren uit
zowel door onze taal als door onze geestesgaven. Ik prijs ze
omdat ze zuiver is en niet bezoedeld werd met namaak van vreemde
woorden. Sommigen immers maken er nu een gewoonte van de bloem-
rijke kracht van onze taal maar al te vaak te verminderen, als-
of het wat schoons ware in eigen land de eigen taal met vreemde
elementen te mengen. Hun allerdwaaste eersucht schendt de genius
van het vaderland en na hun eigen taal mispresen te hebben nemen
ze hun toevlucht tot oneigen en bedorven woorden. Verregaande en
gekunsteldheid vervalst wel eens de aangeboren lichaams-schoon-
heid; zou het met de taal ook niet so zijn? Onze voorouders ga-
ven ons een taal, die ons zowel door haar kracht als door haar

betoverende schoonheid waardig is, en die we graag zouden leren als we ze niet gekregen hadden. Ze is krachtig en overheerlijk; maar als wij ze verwaarlozen of ze uit gewoonte of uitzucht naar nieuwigheden misvormen, dan handelen we niet zoals het hoort. Hier moet de jeugd oppassen; die kwaal verspreidt zich en woorden van eigen stam geraken in onbruik, terwijl vreemde in de plaats komen. Waarom zouden wij vreemde dwaasheden mengen onder onze heerlijke, bloeiende taal, die van eigen bodem en van eigen zaad is. Ik herhaal het, de jeugd moet oppassen; zij mag zich op alle talen toeleggen, maar geen enkele onteren. Na de drie eerste, de geleerde talen, die hier bestudeerd worden, moet zij haar moedertaal waarderen; niet alleen met de geest, ook met de taal moet zij de lof van het vaderland verkondigen". (115)

Vele toehoorders moeten deze woorden, uitgesproken in een academisch milieu, eigenaardig in de oren geklonken hebben. En met hen vragen wij ons af, hoe het kwam dat deze jonge Latinist in zo verheven termen over de volkstaal sprak. Zijn jarenlang verblijf in Italië moet hem wel bekend gemaakt hebben met de aldaar bloeiende kunst in de landstaal, zodat hij daardoor sympathie heeft opgevat voor de volkstalen in het algemeen. Wellicht heeft ook het feit dat een aantal Italianen deze "barbaar" uit het Noorden vijandig gezind waren, (116) in hem de liefde voor eigen land en eigen taal aangewakkerd. Het blijft in elk geval merkwaardig dat hij, pas teruggekeerd uit het Zuiden, in zijn eerste academische redevoering het aandurft de waarde en het goed recht van de volkstaal te verdedigen. Een lofzang als Scriverius' voorreden op Heinsius' "Nederduytsche Poemata" was het niet; de omstandigheden leenden er zich trouwens niet toe. Maar zijn warme belangstelling voor de landstaal blijkt er heel wat sterker uit dan die van Heinsius uit zijn woordje tot de lezer in de Latijnse "Poemata" (117). De evenknie van het Latijn durft hij zijn moedertaal niet heten en met haar oudheid wil hij zich niet inlaten; maar vast staat voor hem, dat zijn moedertaal zeker niet de mindere is van de andere volkstalen.

-222-
-221-

1600 Vooral haar zuiverheid prijst hij. Het is niet onmiddellijk duidelijk waarom hij op die eigenschap de nadruk legt. Misschien mogen we hierin wel een uiting zien van een zekere rivaliteit met Italië. Het Italiaans was immers voor hem, zoals voor vele van zijn landgenoten, verbasterd Latijn, dus in de hoogste graad onzuiver; en toch gaven die Zuiderlingen hoog op van hun taal. Met hoeveel te meer reden kon hij dan roemen op de zijne, die in haar geheel genomen zuiver was gebleven, "in nostro agro, a nostro semine", van eigen bodem en van eigen zaad. Logischerwijze moest hij dan wel reageren tegen vreemde inzijpeling. En tweemaal stelt hij zijn toehoorders op hun hoede: "Iuventus caveat". Tegelijkertijd spoort hij hen aan om de landstaal hoog te schatten, "vernaculam aestinet", het eigen land ten bate. ... in deze geleerde met internationale bekendheid

De warme oproep van Puteanus vond haast onmiddellijk weerklank in de Zuidelijke Nederlanden. Korte tijd nadat deze rede uitgesproken werd, legde Janus Schepperus hem onder meer Nederlandse gedichten voor. Puteanus' antwoord van 2 Juni 1607 is ons bewaard gebleven en bevat de bevestiging van het standpunt dat de geleerde in het openbaar had ingenomen. (118) Hij looft Schepperus omdat deze zijn wensen inzake de volkstaal in vervulling doet gaan; hij is onderlegd in de landstaal, vermijdt verbastering in zijn moedertaal en schrijft Nederlandse verzen. "Ziet gij de monsters van vreemde woorden, die om zich heengrijpen en door hun schadelijke invloed de bloem van een zuivere taal doden? Ze moeten uitgeroeid, verwijderd worden", roept hij hem toe. (119) "Vindicem vernaculae libertatis"- beschermer van de ongereptheid van onze moedertaal, noemt hij hem. En na hem roem te hebben voorspeld verklaart hij er zich over verheugd dat Schepperus de "Laudatio" vertaalt, "vooral omwille van de jeugd, die er in dit Nederlands kleed nog behitterender zal uit te voorschijn treden". (120)

Ook Justus de Harduijn en David van der Linden wensen zijn oordeel te kennen over hun gedichten. Hij deelt hun zijn goedkeuring en zijn aanmoediging mee in zijn twee brieven van 10 Mei

1608 (121). Met aandrang zet hij de Harduijn aan dat hij zijn werk zou uitgeven, vooral omdat anderen door de roem die het zal oogten tot het beoefenen van hun moedertaal zullen aangespoord worden, en hij heet hem de leider van het koor der Nederlandse dichters. (122) En het is niet uitgesloten, dat hij door de beide brieven in 1612 te laten verschijnen de aarzelende dichters tot het publiceren van hun gedichten heeft willen aanzetten.

Enkele jaren later moedigt hij Scrickecius aan met zijn werken over de oudheid van het Nederlands en schrijft hij een hooggestemd lofdicht voor Verstegen's "Neder-duytsche Epigrammen". Verder zien we hem contact houden met talrijke Nederlandse schrijvers en dichters. (123) Het is alsof een aantal Nederlanders in deze geleerde met internationale bekendheid grote verwachtingen hadden gesteld, ook voor de opbloei van de landstaal. Hij wilde het echter niet bij aanmoediging laten en in 1638 liet hij een bundel met 255 epigrammen verschijnen, "Se-dich leven". (124) Met dit werkje heeft hij, blijkens de Inleiding, "willen proeven/ oft mijne penne/ tot voordeel van de Borgherlicke ghemeynte ghescherpt zijnde / soo aenghenaem zijn soude / als sy wel in t'Latijn by veele gheweest is." Hij werd daartoe aangeset door het voorbeeld van "veracheyde hoog blinkende lichten waer onder, Heyns/ en Huyghens/ Kats/ en Hooft d'eerste waeren; de welcke met haer verstandt ende gheleerdheydt ghetoot hebben/ hoe dat onse spraecke niet minder en is/ als de oude eertijds gheweest zijn; meerder als de ghene die hedendaeghs om haere aerdigheydt gheacht worden." (125) Betreurenswaardig acht hij het "dat wy Nederlanders in 't lesen/ schrijven/ spreken/ de onse voor de minste houden, als loochenande het Landt ende menschen/ al waer/ ende waer onder wy gheboren zijn. Dit is d'oorsaek dat ick een Nederduytsche penne in de handt nemende/ mijne lands-lieden in haer eyghen taele hebbe willen onderwijsen; ende wijzen/ wat een ieghelick aan sijn Vaderlandt schuldigh is."

Het is wel iets ongewoons een vergrijsde humanist, als er Puteanus hier, te horen verklaren dat het Nederlands niet moet onderdoen voor de klassieke talen. En onder de humanisten had tot nu toe alleen Petrus Scriverius er op gewezen dat men aan zijn vaderland verschuldigd was de landstaal te gebruiken. Toont het voorbeeld, dat hij voor zijn landgenoten stelde, niet dat hij een groot dichter was, het getuigt toch van zijn grote waardering voor de volkstaal en tevens van zijn bezorgdheid om het Nederlands zuiver te schrijven; zijn werk is inderdaad vrij van bastaardtermen. De woorden, die hij in 1607 had uitgesproken over de zuivering van de volkstaal, is hij blijkbaar indachtig gebleven.

Het volgend jaar zag een nieuwe uitgave het licht, die nu, zoals hij in 1638 in het vooruitsicht had gesteld, 366 epigrammen bevat. Een kleine aanvulling in de Inleiding trekt onze aandacht. In 1638 noemde hij als "hoog blinkende lichten": Heinsius, Huygens, Cats en Hooft; nu vermeldt hij er in een adem bij: "ook Inaeloot; en Hardewijn/ De Wree/ en Vos". Deze korte wijsiging duidt er allezins op, dat hij het werk van de Zuidnederlandse dichters, die hij tevoren zelf had aangemoedigd, wist te waarderen.

Slechts een gering deel van de brieven welke van hem bewaard gebleven zijn, is in het Nederlands gesteld, namelijk die aan P. van Langren. (126) Sommige zijn zeer zuiver; in enkele daarentegen gebruikt hij tamelijk veel bastaardwoorden, al kent hij er blijkens andere brieven meestal wel een zuiver woord voor. Maar evenmin als we zijn voorgangers voor een dergelijk feit hard vielen, zullen we hem er een verwijt van maken dat hij af en toe de heersende gewoonte heeft gevolgd.

We hebben boven terloops een vergelijking gemaakt tussen Heinsius en Puteanus. Wie van beiden we het meest moeten waarderen, valt moeilijk uit te maken. Heinsius schreef zeer weinig over zijn moedertaal; dat liet hij over aan Petrus Scriverius. Maar zijn Nederlandse gedichten zijn voor de tijdgenoten van

grote betekenis geweest. Puteanus daarentegen reikt als dichter niet boven een zeer bescheiden middelmaat en het mag betwijfeld worden of hij door zijn Nederlandse epigrammen enige invloed heeft gehad. Hij heeft evenwel niet nagelaten in verheven termen over zijn moedertaal te spreken en zijn landgenoten, die zich op de volkstaal toelegden, herhaalde malen aan te moedigen. Meer dan Heinsius schijnt hij er zich van bewust, ^{of wist} dat hij als geleerde ook een rol te vervullen had bij de opgang van de volkstaal. Naar Heinsius keken de tijdgenoten op als naar het grote maar verre licht; bij Puteanus gingen ze, althans de Zuidnederlanders, aankloppen om leiding en steun. Hierdoor heeft de Leuvense geleerde ontegensprekelijk bijgedragen tot de kortstondige opbloei die de Nederlandse letteren in het Zuiden hebben gekend in de eerste helft van de zeventiende eeuw.

Nauw verbonden met de naam van Puteanus is die van JANUS SCHEPPERUS. (127) We hebben reeds vermeld dat ook deze geleerde Nederlandse versen ter beoordeling zond aan Puteanus en dat de professor hem loofde om de zuiverheid van taal van die gedichten. Geen wonder dan dat deze Schepperus aanmoedigt wanneer hij de "Laudatio" vertaalt. Maar evenmin als van die gedichten is een exemplaar bekend van deze vertaling. Een tijdgenoot, Sanderus, die hem goed schijnt gekend te hebben, schrijft in dit verband: "Janus Schepperus schreef een aantal versen in zijn moedertaal op Franse versmaat en vertaalde bovendien de "Laudatio iuventutis Belgicae", die Erycius Puteanus in het Latijn uitgaf; het werk is in een zuiver en sierlijk Nederlands gesteld, want hij wenste het met geen vreemde woorden te ontsieren." (128)

Het valt op dat Sanderus daarentegen niet gewaagt van de door Schepperus ondernomen vertaling van een ander werk van Puteanus, waarvan wel exemplaren tot ons gekomen zijn, namelijk "Comus" (129). Ook in dit werk heeft de vertaler zich op een zuiver Nederlands toegelegd. Uit dit alles blijkt wel dat deze geleerde, zijn moedertaal gunstig gezind was. Even duidelijk is

het, dat Puteanus' invloed hierbij een zeer voornamē rol heeft gespeeld.

In zijn nota over Janus Schepperus geeft ANTONIUS SANDERUS (130) onomwonden zijn standpunt te kennen tegevoer de zuivering en verrijking van de volkstaal. Dat Schepperus zich op een zuivere taal toelegt, acht hij "laude summa dignum", hoogst lofwaardig. Diens voorbeeld zou moeten nagevolgd worden door al wie in de volkstaal schrijft. Immers "zeer talrijk zijn nu (om niet te gewagen van de advocaten, voor wie als bekwaamt doorgaat wie het slordigst spreekt) degenen, die denken dat se zich goed en sierlijk uitdrakken, wanneer se de zuivere en eigen woorden verachten en in hun gewoon spreken, zelfs in hun openbare toespraken en in hun boeken, hun taal met vreemde woorden mengen en bezoedelen. Dese slechte gewoonte is zo ver doorgedrongen dat iemand, die sterk houdt van zijn moedertaal en se zeer goed kent, nog nauwelijks de eigen woorden van de vreemde kan onderscheiden; kwam een van onze voorouders terug op de wereld, hij zou nog nauwelijks dat Nederlands verstaan. Met dergelijke termen nemen we ook de slechte gewoonten van vreemde volkeren over en gaan we die zelfs op prijs stellen. In dat opzicht verdienen de Hollanders meer lof. In brede kringen leggen zij een bewonderenswaardige ijver aan de dag niet alleen om hun taal vrij te houden van vreemde smetten, maar ook om se te versieren en te verrijken door op de juiste wijze nieuwe samenstellingen te vormen met eigen woorden en deze te verbreiden. Vooral onze schrijvers en redenaars zouden hun voorbeeld moeten volgen om te voorkomen, dat samen met onze taal (waarvan de ongereptheid in 's lands belang moet bewaard worden) ook de rechtschapenheid, de dapperheid, kortom alles wat in de Nederlanders meer dan in andere volkeren geprezen wordt, zou te loor gaan." (131)

Aan duidelijkheid laten deze woorden niets te wensen over; Sanderus wil zijn moedertaal zuiver en sierlijk gebruikt sien. Het bezigen van bastaardwoorden wenst hij niet goed te praten, zoals sommige van zijn Zuidnederlandsche tijdgenoten het deden.

Integendeel, hij stelt de actitiviteit van de Noordnederlanders tot voorbeeld. Hij schijnt dus de ontwikkeling van de taalactie in het Noorden, althans in sekere mate, gevolgd te hebben. Treffend is ook de ondertoon van nationale fierheid, die opklinkt uit het slot van de aangehaalde passage: wil men de faam van het eigen volk hooghouden, dan mag niet getornd worden aan de volkstaal. En in dit verband mogen we ons afvragen of hij met enkele van zijn Latijnse werken, als "De Brugensis eruditionis fama claris", "De Gandavensibus eruditionis fama claris", "De Scriptoribus Flandriae", "Gandavum sive Gandavensium rerum libri six" en "Flandria Illustrata", niet de bedoeling heeft gehad de roem van het eigen land en zijn bewoners voor het nageslacht te bewaren. We kunnen het in elk geval slechts betreuren, dat hij er niet aan gedacht heeft rechtstreeks mee te werken aan de verheerlijking of de veredeling van de taal van zijn land.

Een tijdgenoot van hem, FRANCISCUS SWEERTIUS, (132) werd insgelijks getroffen door de enverschilligheid waarmee de volkstaal in het Zuiden werd bejegend. In de opdracht van zijn "Rerum Belgicarum Annales" (133) van 1620 uit hij er zijn spijt over, dat zo weinigen zich interesseren voor de nationale geschiedenis en dat velen daarentegen levendig belang stellen in alles wat andere landen aangaat; "ze verwaarlosen en verachten de geschiedenis van hun vaderland, zoals ze ook voor het merendeel hun eigen taal geringschatten." (134) En na hierover zijn verontwaardiging te hebben gelucht, roept hij uit: "Dixerat, o mores, o tempora, Tullius olim". Had hij als ouderman van de Antwerpse kamer "De Olijftak" misschien onaangename ervaringen opgedaan? (135) Toch zijn ook voor hem de gegevens, die op een meer actieve belangstelling voor de volkstaal wijzen, uiterst schaars.

Als laatste in deze reeks humanisten vraagt de fenix van de eeuw, HUGO GROTIUS, onse aandacht. (136) Het is algemeen bekend dat hij op onse rechtstaal grote invloed heeft uitgeoefend met zijn "Inleiding tot de Hollandsche Rechts-Geleertheyd" van 1631. Maar reeds omstreeks 1602 had hij een verhandeling opgesteld over het Nederlands en nadien werd hij door tijdgenoten hooggeschat om zijn kennis van de volkstaal.

taal. Hij was van huis uit bevriend met de grote wiskundige en vooraanstaande taalijveraar Simon Stevin. (137) Een eerste vrucht van die nauwe betrekkingen was de Latijnse vertaling, die de vijftienjarige Hugo in 1599 bezorgde van Stevin's "Havenvinding". Stevin ontving van hem enkele getuigenissen van oude schrijvers, waaruit het bestaan van een "Wijsentijt" moest blijken (138) en verschafte op zijn beurt aan de jongeman een aantal gegevens voor diens "Parallelon Rerum Publicarum". (139). Deze vergelijking tussen de Atheense, Romeinse en Hollandse republieken, zijn eerste oorspronkelijk werk van enige omvang, zou omstreeks 1602 ontstaan zijn. (140) Alleen het derde deel er van, over de zeden en de geaardheid van die volkeren, is tot ons gekomen; eerst in 1801-1803 werd het gedrukt.

Ons interesseert speciaal het 25ste hoofdstuk, dat handelt over de taal. (141) Uit de taal blijkt volgens hem de begaafdheid van een volk, bij zo ver dat "men die Natie voor de wijste houden moet, die de meest geschikte woorden heeft gevonden om zich uit te drukken." (142) Ze weerspiegelt bovendien de zeden en het karakter van een volk. Dit was waar voor Grieken en Romeinen en is even zeer toepasselijk op de "Duytsen"; zo is "de taal der Duitsers dezelfde als de onze, maar de hunne is harder, de onze zachter". (143)

De Grieken koesterden een opvallende zorg voor hun taal; de Romeinen, en na hen de Pausen, hielden het Latijn hoog in ere, zelfs op een overdreven wijze. "Men moet hen echter verontschuldigen, of zelfs prijzen, dat zij, als liefhebbers van hun vaderland, ver van de razende verbeelding van sommigen verwijderd zijn geweest, dat niets dan het buitenlandse goed is." Geheel anders gedragen wij ons tegenover onze taal, die nochtans "in rijkheid en in 't gebruik dat men er van maken kan, zonder weerga is". Wij beelden ons in, dat al wat in de landstaal geschreven wordt als het ware verloren werk is, en zo laten wij de gelegenheid voorbijgaan om onze taal te verspreiden; de Fransen daarentegen leggen een bewonderenswaardige ijver aan de dag voor hun

taal. Ook schaam ik mij niet redeneer deze nalatigheid. So-
danig heeft die verdwazing zich van allen meester gemaakt dat
zij het vreemde bewonderen, terwijl zij verwaarlozen wat van
hen is." (144)

De schuld hiervan ligt niet bij onze voorouders, maar bij
ons. Wij houden ons slechts voor geleerd, wanneer wij onze zuiv-
ere taal met een mengelmoois van vreemde woorden vermengen.
Vooral het hof en het gerecht gaven hierin de toon aan; maar
weg liever met hof en rechtbanken, die ons zoveel onheil berok-
kend hebben! De handel en de vreemde nederzettingen in ons land
werkten de verbastering eveneens in de hand. Onze burens hebben
met dezelfde moeilijkheden af te rekenen. Bij hen is er ^{dit} wel eens
een man opgestaan om onze gemeenschappelijke taal te prijzen,
maar door zijn grenzeloze overdrijvingen en onbekoekte etymo-
logieën heeft hij meer kwaad dan goed gedaan. (145)

Alle moeilijkheden ten spijt zal hij trachten de eigen
taal te verdedigen. Voor de meest vooraanstaande taal houdt
hij vooreerst die, welke het oudst en het meest verspreid is.
Beide eigenschappen, welke zeer nauw met mekaar verbonden zijn,
vindt hij terug in het "Duyts".

Die taal, meent hij, werd door zeer oude volkstammen ge-
sproken en liet niet alleen haar invloed na in haast heel Europa,
maar zelfs in Azië en Afrika heeft men er sporen van terug ge-
vonden.

Daarop onderzoekt hij in hoever ze nuttig en voortreffe-
lijk is. Zoals de geest snel iets moet kunnen vatten, moet een
taal de gedachte zo bondig mogelijk uitdrukken. Ze moet dus een
groot aantal eenlettergrepige woorden bezitten en tevens gemak-
kelijk woordkoppelingen toelaten. In dit opzicht overtreft het
"Duyts" ontegensprekelijk het Hebreeuws, het Latijn en het
Grieks; bijna al de oorspronkelijke grondwoorden van onze taal
zijn eenlettergrepig. Enkele er van werden in de loop der tijden
omwille van de welluidendheid in meerdere lettergrepen gesplitst.
Is die eigenschap een bijzonder kenmerk van het "Duyts" in het
algemeen, men treft ze toch vooral aan in het Noordhollands.

Die korthed laat juist toe gemakkelijk samenstellingen te vormen, een andere eigenschap die ^{van} het "Duyts" eigen is. Het nut hiervan springt onmiddellijk in het oog voor wie enigszins met de wiskunde vertrouwd is. Simon Stevin (146) heeft er het overtuigende bewijs van geleverd. Nog duidelijker is dat geworden sinds zijn werken in het Latijn en in het Frans werden vertaald; herhaaldelijk heeft men lange omschrijvingen moeten zoeken om een enkel Nederlands woord juist weer te geven.

Dese beschouwingen leiden hem tot het volgende besluit: "Indien wij nu allen het voornemen hadden ons liever in deze allernuttigste en, wat voor ons een aansporing moet zijn, in onze eigen taal zaken van algemeen belang te boek te stellen, liever dan in een vernis van vreemde welsprekendheid een schijngeleerdheid na te jagen, dan zou onze eeuw, de meest geletterde die men kan uitdenken, weldra ook de meest verstandige worden." (147) De wetenschappen hebben immers de grootste vorderingen gemaakt, wanneer ze in de taal van het volk behandeld werden. Zo deden het de Grieken en de Romeinen, die tenminste zo verstandig waren dat ze niet, zoals wij, een heel leven verloren met een vreemde taal te leren.

Waarom zouden wij dan niet in onze eigen taal schrijven? Vrezen we dat op die wijze de "artes" gemeengoed zouden worden? Dat zou betekenen dat men aan velen een weldaad niet gunt, waardoor het toppunt van wijsheid zou kunnen bereikt worden. Is onze taal minder geschikt voor het onderwijs dan andere? Integendeel, ze schijnt juist gevormd om de voorschriften van de "artes" uiteen te zetten. Wie weet of het niet in deze taal is dat destijds een "volkomen kennis der artes" bestaan heeft? Sommige gegevens wijzen alleszins in die richting." In elk geval mogen we ons vaderland gelukkig heten, omdat men er reeds begonnen is met in de volkstaal te schrijven en te onderwijzen. Gaat men daarmee voort, dan zullen wij zonder twijfel een zeer volmaakte kennis in alle takken van wetenschap ofwel verkrijgen, ofwel terugkomen." (148)

De gelijkenis met de theorieën van Stevin is zo opvallend dat we er even moeten bij stilstaan. De verschillende eigenschappen, waarover Grotius handelt, vinden we terug in de "Vytaeraeck" of in het "Eertolootschrift" van de mathematicus. In hoofdzaak schijnt Grotius zich aan de orde van de "Vytaeraeck" gehouden te hebben. Daarin konden we twee grote delen onderscheiden, respectievelijk handelend over haar "oudtheyt" en over haar "constich maecsel". In het eerste sprak Stevin in hoofdzaak over haar verspreiding, in het tweede achtereenvolgens over haar rijkdom aan eenlettergrepige woorden, haar geschiktheid om samenstellingen te vormen, haar "bequaemheyd tot leering der Consten", en haar "beweeglicheyt". Dezelfde punten komen in dezelfde orde bij Grotius voor, uitgezonderd de "beweeglicheyt". Enkele nieuwe gegevens treffen we er in aan, die nadien ook in Stevin's "Eertolootschrift" zullen verschijnen. Het zijn: het "Duyts" is buitengewoon geschikt voor het behandelen van de wetenschappen in het algemeen en van de wiskunde in het bijzonder, het grootste aantal eenlettergrepige woorden wordt aangetroffen in het Noordhollands, en door de "artes" in de meest geschikte taal, dus in het "Duyts", te beschrijven zal men wellicht terug komen tot de tijd toen een "volkomen kennis der artes" bestaan heeft. Over deze laatstgenoemde periode wordt door Stevin uitvoerig gehandeld onder de benaming "Wijsentijt". Wanneer we daarbij vaststellen dat beide geleerden in hun respectieve verhandelingen met lof over mekaar spreken, en we weten dat ze met mekaar in nauwe betrekking stonden, ^{dan} ligt het besluit voor de hand: de jonge Grotius is bij zijn oudere vriend Stevin te rade gegaan voor het opstellen van het hoofdstuk over de taal. De ontvangen gegevens heeft hij met inachtneming van het voorgelegde plan op een min of meer eigen manier uitgewerkt; echter zo, dat we de geest van Stevin er voortdurend in terugvinden.

De vraag mag dan ook gesteld worden of de hier verkondigde theorieën volledig overeenstemmen met Grotius' eigen overtuiging. Het antwoord hierop zal in hoofdzaak bepaald worden door

de houding die we hem nadien zullen zien aannemen. Vooraf wenssen we er nog op te wijzen dat Grotius zich in 1605 en 1606 gering-schattend heeft uitgelaten over zijn "Parallelon" en nadien, ondanks het aandringen van een vriend, meermaals heeft geweigerd het te publiceren. (149) Wellicht beschouwde hij het als een onvoldragen jeugdwerk, dat aan zijn reputatie als geleerde slechts afbreuk kon doen? Hieruit kunnen we evenwel nog niet afleiden, dat hij de neergeschreven opvattingen over zijn moedertaal later zou verloochend hebben.

Het doel dat hij met zijn "Parallelon" heeft nagestreefd, is ontegensprekelijk, de lof te zingen van de jonge Hollandse republiek. Dit zou hij opnieuw doen in een werk, waarvan in 1610 gelijktijdig een Latijnse en een Nederlandse uitgave verscheen, "Liber de Antiquitate reipublicae Batavae", of "Tractaet vande Ovdtheyt vande Batavische ny Hollandsche Republique". (150) Over de taal van Batavië rept hij nu niet.

Het werk, waarmee Grotius vooral onze aandacht vraagt, is de "Inleiding tot de Hollandsche Rechts-Geleertheit", dat eerst in 1631 verscheen (151). Toen hij het gedurende zijn gevangenzetting opstelde, was zijn enige doel hiermee zijn kinderen een degelijk leerboek te verschaffen van het Hollands recht. Maar niet alleen om de inhoud, ook om de vorm bekommerde hij zich, blijkens de brief aan zijn kinderen. "Ik heb ook naauw gelet, om de bepalingen met de bepaalde naamen wel te doen overeenkomen, waar in by de rechtgeleerden zeer word gemist". (152) De volkstaal zelf liet hem blijkbaar niet onverschillig. "Onze Duitsche moedertaal heb ik ook hier, gelyk in de ses boeken (153) gesogt te vereeren ende te toonen dat ook deese weetenschap in dezelve taale zeer wel kan verhandelt worden". Om zijn taal zuiver te houden zoekt hij "ongebruikelyke, dog goede oude Duitsche woorden, die in de oude handvesten en keuren bevonden worden", ofwel vormde hij door samenstelling nieuwe woorden. Datselfde wordt herhaald in het woord tot de lezer.

Hoeseer hij vasthield aan de zuiverheid van taal, blijkt er onder meer uit de brief van 23 Februari 1629 aan zijn broer Willem.

Dese had er blijkbaar op aangedrongen dat Hugo in zijn werk het woordje "gelever" zou vervangen. Maar de geleerde beweert dat hij het in oude Hollandse en Zeeuwse wetten gevonden heeft. "Daarom verander ik er niets aan. Ook in andere aangelegenheden verkies ik onze eigen oude woorden boven de nieuwe vreemde. Zeer ijverig heb ik een groot aantal privilegies en keuren van ons vaderland en zijn naburen doorlopen, met het doel de eigen woorden er uit op te diepen. Zijn die in onbruik geraakt, ze kunnen gemakkelijk weer in de taal opgenomen worden." (154)

Wanneer hij zulke bezorgdheid laat blijken voor de onge-reptheid van de taal, dan kan het ons helemaal niet verwonderen dat het werk inderdaad vrij is van vreemde woorden. Grotius gaf er zich nochtans rekenschap van, dat al de nieuwe juridische termen moesten toegelicht worden met de gebruikelijke Latijnse of bastaardwoorden; daarom plaatste hij die telkens in de rand. In twee lijsten achteraan het werk werden dan de Latijnse en de vreemde termen en uitdrukkingen gegroepeerd, gevolgd van de "goede Duidsche" woorden. (155) We kunnen ons voorstellen welke inspanning het hem moet gekost hebben om voor de ruim 550 woorden een gepast equivalent te vinden. En toen het werk reeds herhaalde maken gedrukt was, aarselde hij niet deze lijsten nog te wijzigen en aan te vullen. (156)

Vanzelfsprekend zijn niet alle termen die hij invoerde even gelukkig gekozen. Sommige waren volledig verouderd en deden bealst meer "vreemd" aan dan de woorden die ze moesten vervan-gen. In andere gevallen verdietste hij algemeen ingeburgerde woorden of vormde hij een niet gealaagde Nederlandse term als equivalent. (157) Maar ondanks deze gebreken dwong de lijst de bewondering af van de tijdgenoten en van het nageslacht. Een groot deel van zijn verdietsingen werden trouwens vlug opgenomen in woordenboeken (158) en een aantal er van zijn blijven voort-leven in de Nederlandse rechtstaal. (159)

De laatste werken van Grotius die we hier willen vermelden, zijn de "Prolegomena" en de "Elogia", die na zijn dood verschenen

in de "Historia Gothorum, Vandalorum, & Langobardorum", (160)

Een direct belang hebben ze niet voor deze studie; maar er blijkt uit hoe grondig Grotius wilde werken. Wanneer hij verklaarde dat hij het recht en de rechtstaal van de voorouders had bestudeerd, dan was zijn belangstelling niet tot de onmiddellijke voorouders beperkt gebleven. Verschillende Germaanse volkstammen betrok hij in zijn onderzoek. Het is echter niet bekend of hij zich bij het zoeken van nieuwe Nederlandse termen heeft laten inspireren door dergelijke oude bronnen.

We hebben boven de vraag gesteld of de theorieën, die we aantreffen in het "Parallelon", wel overeenstemden met Grotius' eigen overtuiging. Uit wat voorafgaat blijkt duidelijk dat hij werkelijk gunstig gestemd was tegenover de volkstaal. Het feit dat hij in 1610 een wetenschappelijk werk publiceert in het Latijn én in het Nederlands, zijn brief aan zijn kinderen en die aan zijn broer, en vooral zijn "Inleiding" laten dienaangaande geen twijfel bestaan. Nog een ander gegeven wijst er op, dat hij reeds vóór zijn gevangensetting bekend stond als voorstander van de volkstaal en bovendien gezag had als taalsuiveraar. Niemand minder dan Hooft, die toen een aanvang gemaakt had met zijn "Henrik de Grote", wenste met zijn brief van 19 Mei 1618 Grotius' advies in te winnen inzake het gebruiken van bastaardwoorden. (161) Het antwoord van de geleerde is niet bewaard gebleven; daardoor weten we niet in hoever hij op dat ogenblik gekant was tegen vreemde termen. In de "Inleiding" is hij alleszins zeer vooruitstrevend. Elk woord dat hem van vreemde herkomst scheen, moest, of het ingeburgerd was of niet, door een Nederlandse term vervangen worden. Voegen we hier onmiddellijk aan toe dat hij het "vreemde" haast uitsluitend aan Latijns-Romaanse kant zag.

De algemene gedachten van zijn "Parallelon" heeft hij dus later stellig niet verloochend. Of hij alles wat hij omstreeks 1602 had neergeschreven, ook nadien nog heeft aanvaard, is uit zijn werken niet af te leiden. Wij achten het zeer wel mogelijk -- en het feit dat hij dit werk niet heeft willen publiceren, kan

misschien als een bevestiging worden geïnterpreteerd -- dat hij op rijpere leeftijd zijn vroegere zienswijze niet steeds heeft gehandhaafd. Maar die mogelijke wijzigingen hebben allessins zijn hoge opvatting over de volkstaal niet op merkbare wijze beïnvloed.

Het moet de taalijveraars een sterke steun geweest zijn, te kunnen vaststellen dat naast Heinsius nog een andere geleerde met grote bekendheid, Grotius, zo welwillend stond tegenover de volkstaal. Zijn houding zal ook anderen tot meer waardering voor het Nederlands hebben aangeset. Niet minder belangrijk is, dat hij door zijn "Inleiding" de rechtstaal heeft gesuiverd en de rechtsterminologie in aanzienlijke mate heeft beïnvloed. Hieron verdient hij ongetwijfeld bij de voornaamste taalijveraars uit de eerste helft van de 17de eeuw te worden gerekend.

De tweede groep van humanisten, waarbij wij Daniël Heinsius

De humanisten die we in dit hoofdstuk hebben behandeld, kunnen in twee categorieën ingedeeld worden. Vooreerst hebben we degenen, die zich minder direct met de volkstaal hebben ingelaten, maar door hun historische of taalkundige studiën een gunstiger klimaat schiepen voor de taalactie. We denken hier aan Hadrianus Junius, Janus Douza, Bonaventura Vulcanius, Paulus Merula, Justus Lipsius, Jacobus Marchantius, Janus Schepperus, Antonius Sanderus en Franciscus Sweertius. Met uitzondering van Junius hebben zij allen in mindere of meerdere mate een zekere waardering laten blijken voor de volkstaal. Enkelen onder hen zoals Douza, Merula, en Schepperus sagen er zelfs niet tegen op te dichten in hun moedertaal of die voor wetenschappelijke werken te gebruiken. Geen van hen heeft rechtstreeks aandeel gehad in de taalactie, al hield Douza nauw contact met vooraanstaande taalijveraars. Maar op Schepperus na hebben ze door hun historische werken de liefde tot het vaderland, zijn bewoners en hun taal aangewakkerd, ofwel door hun taalkundige activiteit de

voortreffelijkheid van de taal der vroegere bewoners in het licht gesteld. In beide gevallen spoorden ze aan tot meer nationale fierheid, die nadien een vruchtbare voedingsbodem zou worden voor taalactie. Eén karaktertrek heeft hun optreden gemeen; ze richten zich haast uitsluitend tot een kring van geleerden.

Dit laatste moet ook gezegd worden van Adrianus Scrieckius en in mindere mate van Abraham van der Milius. Beiden wijdden een studie aan de volkstaal. Dat is de enige reden waarom we Scrieckius niet bij de eerste categorie kunnen rangschikken; praktisch stond hij van de eigenlijke taalactie even ver verwijderd als de daarin opgenomen humanisten. Niet hetzelfde kan beweerd worden van Abraham van der Milius. Hij hield contact met sommige taallievende milieu's; en daardoor konden zijn opvattingen nog andere kringen bereiken dan die van geleerden.

De tweede groep van humanisten, waarbij we Daniël Heinsius, Petrus Scriverius, Erycius Puteanus en Hugo Grotius rekenen, heeft wel aandeel gehad in de taalactie, en er op een of andere wijze invloed op uitgeoefend. Heinsius, met Scriverius in zijn spoor, en Puteanus hebben vooral op literair gebied invloed gehad. De eerste wist door zijn werken in de volkstaal een vooraanstaande plaats te bekleden bij zijn tijdgenoten en hen tot navolging op te wekken. Als bemiddelaar trad Scriverius op, die de meest belangrijke van deze Nederlandse werken in het licht gaf. Puteanus schitterde niet door werken in de volkstaal; hij was de wijze raadgever en aanmoediger, bij wie jonge aarselende dichters gingen aankloppen. In Grotius kunnen we de voortzetter zien van Stevin's werk. Zoals deze laatste de grondlegger was van de wetenschappelijke vaktaal, vooral dan van de met wiskunde verband houdende wetenschappen, drukte het "Delfts orakel" zijn stempel op de taal der rechtswetenschap. Zijn invloed blijft hierbij evenwel niet beperkt; zijn waardering voor de volkstaal moet immers niet weinigen ontsag hebben ingeboezemd voor hun moedertaal.

De rol die ^{een aantal} de humanisten omstreeks 1600 gespeeld hebben, is dus verre van negatief geweest. Tot in de eerste jaren van de 17de eeuw blijft het ^{dit} in hoofdzaak beperkt tot de geschied-^{kan} kundige en taalkundige navorsing. Vooral verstevigen ze het nationaal gevoel en vragen ze eerbied voor het nationaal besit in zijn breedste vorm: eigen verleden, eigen zeden, eigen taal. Kort vóór 1610 doet zich hierin een wijziging voor: vooraanstaande humanisten -- Heinsius^{Grotius} en Puteanus waren toch geleerden met internationale bekendheid -- gaan actief deelnemen aan de taalactie, bij zover zelfs, dat zij er in zekere mate hun stempel zullen op drukken. Dit laatste kan vooral gezegd worden van Heinsius en Grotius. De activiteit van Puteanus kende een minder diepgaande invloed. Wellicht is zulks te wijten aan het feit dat hij zelf zich niet in voldoende mate gewijd heeft aan de beoefening van de volkstaal.

Kunnen we enig onderscheid merken in de activiteit van de humanisten uit het Noorden en van die uit het Zuiden? Voor zover de behandelde figuren representatief mogen heten voor de beide streken schijnt dit in zekere mate het geval te zijn. Het aansporen tot nationale fierheid komt vooral in het Noorden voor; Sweertius beklagt er zich in 1620 over, dat zo weinigen zich in het Zuiden interesseren voor de vaderlandse geschiedenis. In Holland daarentegen was de belangstelling voor het eigen verleden algemeen. Nog een ander punt trekt onze aandacht. De besten onder de humanisten uit het Noorden schreven werken in de volkstaal, en sommigen, onder wie vooral Heinsius en Grotius, wisten juist daardoor invloed uit te oefenen op de taalactie. Dit is slechts in veel geringer mate het geval geweest in het Zuiden. Geen enkel ^{meer} werk van enig gezag verscheen ⁱⁿ de volkstaal.

Waaraan is nu dit verschil te wijten? Het ligt voor de hand dat de oorlog met Spanje en de daaruit gevolgde zelfstandigheid van het Noorden in belangrijke mate het nationale bewustzijn hebben aangewakkerd. In verschillende provincies werd bovendien van officiële zijde de geschiedschrijving in de hand gewerkt;

de daden van de voorouders moesten in passende geschriften ver-
eeuwigd worden. Ten slotte mag ook de rol, die de universiteit
te Leiden daarin gespeeld heeft, niet onderschat worden. Het kan
niemand ontgaan dat haast alle behandelde humanisten uit het
Noorden ofwel te Leiden leefden, ofwel er nauwe betrekkingen
mee onderhielden. Het was de levenstaak geweest van mannen als
Jan van Hout de universiteitsstad te maken tot een middelpunt
van nationale cultuur. Weliswaar is het hem niet gelukt er een
intense cultivering van de volkstaal in het leven te roepen;
maar de wetenschappelijke geschiedschrijving kende er een bloei.
Af en toe wordt er wel geklaagd over de geringschatting waar-
mee de volkstaal bejegend werd; Scriverius uit zich zelfs in
vrij scherpe bewoordingen. De besten onder de humanisten noch-
tans schrokken er, wellicht door hun contact met taallievende
kringen, niet voor terug hun nationale fierheid te tonen door
hun landstaal, als deel van het nationale besit, openlijk te
waarderen en te beoefenen.

De toestand in het Zuiden was geheel verschillend. Een
aansporing tot nationale fierheid, zoals de verworven staatkun-
dige zelfstandigheid dat voor de bewoners van het Noorden was,
ontbrak. De geschiedschrijving werd er, naar het ons voorkomt,
minder aangemoedigd dan bij de noorderburen. En ten slotte zoeken
we in het Zuiden tevergeefs de tegenhanger van het centrum van
nationale cultuur, Leiden. Wel had het er een ogenblik de schijn
van, dat Puteanus te Leuven de nationaalvoelende krachten rond
zich zou groeperen. Maar weldra bleek die hoop ijdel te zijn.
Het ontbrak in het Zuiden aan ernstige aanmoediging en leiding
om tot een intense beoefening van de geschiedschrijving en een
sterke aanwakkering van het nationaal gevoel te komen. Kan het
dan verwonderen dat men er in de kringen van geleerden zich nau-
welijks aangetrokken voelde tot de landstaal? Van contact met
taalijspraaks vinders vinden we trouwens, uitzondering gemaakt voor
Sweertius en Puteanus, geen spoor. Het Latijn, de taal van de
geleerden en tevens de taal van de heroplevende Rooms-katholieke

kerk, ~~trök~~ alleen hun belangstelling.

In de vorige hoofdstukken hebben we er bij slechts weinige ijverers kunnen op wijzen, dat nationale fierheid de bron is geweest van hun liefde tot de landstaal. Des te meer verrast het dat we bij tal van humanisten dit gevoel wel horen opklinken. Dousa, Merula, van der Milius, en Scriverius laten het uitdrukkelijk blijken; Vulcanius spreekt over "communis patriae hoc est Germaniae amor", Lipsius gewaagt heel even van zijn "patriae amor" en ook bij Sanderus merken we enige bekommernis om de handhaving van het nationale bezit. Af en toe voelen we die onder de vorm van rivaliteit met andere naties, speciaal met Frankrijk. En waar ze niet tot uiting komt, daar wijzen de humanisten er toch op, dat de landstaal te weinig gewaardeerd wordt. Zonder vrees voor overdrijving mag worden gezegd, dat we bij haast alle behandelde humanisten als diepere drijfveer voor hun sympathie voor de volkstaal hun nationale fierheid kunnen aanwijzen. Luid klinkt die op in het Noorden, in meer bedekte vorm treffen we ze ook aan in het Zuiden.

Indien hun optreden niet van belang ontbleet is geweest, dan is het vooral omdat ze aan hun vaderlandsliefde hebben uiting gegeven en anderen tot meer fierheid over het nationale bezit, en meteen over hun moedertaal, hebben aangespoord. De besten onder hen, Heinsius en Scriverius, Grotius en Puteanus hebben bovendien in belangrijke mate meegewerkt aan de ontwikkeling van de taal, zo letterkundige als wetenschappelijke.

In 1600 was de taal van de Nederlanders al een zekere mate van ontwikkeling bereikt. Het was een taal die zich onderscheidde van de andere talen van het Noordwesten van Europa door zijn rijkdom aan woorden en door de helderheid van zijn zinsbouw.

De taal van de Nederlanders was in 1600 al een zekere mate van ontwikkeling bereikt. Het was een taal die zich onderscheidde van de andere talen van het Noordwesten van Europa door zijn rijkdom aan woorden en door de helderheid van zijn zinsbouw.

De taal van de Nederlanders was in 1600 al een zekere mate van ontwikkeling bereikt. Het was een taal die zich onderscheidde van de andere talen van het Noordwesten van Europa door zijn rijkdom aan woorden en door de helderheid van zijn zinsbouw.

HOOFDSTUK VIIIDE PERIODE 1600 - 1625.

Na het verschijnen van de "Twe-spraak" en van Simon Stevin's "Vytepraek vande Weerdicheyt der Dvytsche Tael" troffen we in de 16de eeuw nog slechts sporadisch, en dan doorgaans in zeer beknopte vorm, een verheerlijking van het Nederlands of een pleidooi voor taalsuivering aan. De voornaamste taalijveraars waren tot het besef gekomen dat alleen belangrijke werken, zo wetenschappelijke als literaire, vermochten te bewijzen dat in de eigen taal niet minder "sierlijk" en "geleerd" kon worden geschreven dan in vreemde. Kenschetsend is het inderdaad dat zij meer belang hebben gehecht aan praktische verwezenlijkingen dan aan theoretische uiteenzettingen. Zuivering, verrijking en ordening verloren ze niet uit het oog; die beschouwden ze echter als een middel om een hoger doel te bereiken: vooraanstaande werken scheppen.

De voorwaarden om de door hen aangevatte taak tot een goed einde te brengen waren bij de aanvang van de 17de eeuw gunstig in het Noorden. De activiteit van Spiegel en de Amsterdamse kamer In Liefde Bloeiend, van Karel van Mander en Simon Stevin had er in ruime kring belangstelling en waardering gewekt voor de landstaal en zette aan tot beoefening en cultivering. De gewonnen zelfstandigheid was een bron van groter zelfbewustzijn. De fierheid over eigen land, volk en taal werd, zoals uit het voorgaande hoofdstuk is gebleken, aangemoedigd door een aantal gekende humanisten; sommigen onder hen zouden na 1600 zelfs een belangrijke plaats innemen in de beweging voor de landstaal.

Minder rooskleurig zag de toestand er in het Zuiden uit. Na 1585 was de belangstelling voor de volkstaal er gering geweest.

Toe-cygheningh Brief,

Aen den vlijtrachtighen, hooghghelorden,
scherpsinnighen Konst ende Tael-rijcken *Symon
Steyn van Brugge*, Wil-konstenaer ende Sterck-
ten Boumeester van zijne Excellentie, mijnen gun-
stighen Heer ende goeden vriende.

DE sonderlinge heit grondighe liefde, ende
natuerlike bewegende medoogsambheyt,
tot onse aangeboren Nederduytche oude
Moederprake, die van vele onser ingebor-
ren Landt saten (soo door onkunde als ver-
keerde geleentheyt) tot hun eyge naderelck
schande, als arm, slecht, ende onvolmaect (doch sonder
grondighe bewijsredens) veracht, verkleyn en verduyft
werdt, heeft Sr Tael-rijcken ondervinder ende Voeder van
onse ontruytche Moeder, de Redennijche Nederduytche
taal, eenige rechte liefhebber der selver, met weeten den
yter ontruyt, om de selve uyt den diepen gront der ach-
telooke vergetelheyt, ende dicken duytere mist der mis-
verstanten den lichten dagh te helpen halen, om gelijck
als eenen verstandigen Goutsmid, het vervalshoe goude
van alle doodloose vromdtongige verbaesende vermen-
ginge te reynigen, hebben (tot middel van desen) goet ge-
vonden, dit Boeckken, ghenacmt *Den Nederduytchen
HELICON*, eygenlijck *Wesende der Maet-rijck-ken-
der LYST-TOONBAAL*, gheciert met veel seer lach-
sichtelijcke sijnijcke Maet-dicke, van verscheyde dicke-
bessenaers, by een vergader, in Druck uyt te laten gaen,
mer is men sijnelijck mercht kan de lachlijcke t'lamen-
voeginge chloote koppelinghe van onse ontruytche eygen
aangeboren sprake, in de welke vermijde worden alle ge-
wende uytherliche woorden, die ons meer uyt d'ogh-
sinnelijche Heren pronck-boven, dan uyt de slechte Lij-

bladz. 100 in de opdracht van
"Den Nederduytchen Helicon" (1610)

(Gent, 1610, F. 22)

Een prikkel tot meer nationale fierheit ontbrak en en slechts weinig humanisten zouden er aandacht schenken aan het Nederlands. Dit laat voorzien dat de taalactie er gedurende de eerste jaren van de 17de eeuw minder intens zal gevoerd worden en doet vermoeden dat ze er andere aspecten zal vertonen dan in het Noorden. Om die reden lijkt het ons gewenst elke van de twee landstreken in een afzonderlijke paragraaf te behandelen.

§ 1 - De Noordelijke Nederlanden.

De meeste van de uitingen, die we tijdens het eerste decennium van de 17de eeuw in het Noorden aantreffen, kwamen reeds in een vorig hoofdstuk ter sprake. Vermelden we slechts de voornaamste: het "Schilder-Boeck" (1604) en de "Olijf-Bergh" (1609) van Karel van Mander, en de "Wiskonstige Gedachtenissen" (1605-1608) van Simon Stevin. Vóór 1610 kunnen we slechts een paar nieuwe, minder belangrijke stukjes aanstippen, waaruit dan vooral bezorgdheid om taalsuivering spreekt. Het eerste is de opdracht, die ADOLPHUS TECTANDER VENATOR (1) voegde bij zijn in 1603 verschenen schooldrama, "Reden-Vreucht Der Wijsen". (2) Na er op ^{ge}wezen te hebben dat hij in zijn werk geen vaste versmaat heeft gevolgd, verklaart hij aan zijn vriend Jan Nachtegael: "Wtheemse woorden/ als Latijnsche / Fransoysche / ende diergelijcken / also ick met u / den welsprekenden Spieghel, ende anderen liefhebbers / elcker Tale suyperheyt bemin / heb ick uytgelaten : om niet alleen van den proncksprekers ende haers ghelijcken / maer oock van den Boeren / ende haer tael alleen wetenden / verstaen te worden". Hij is er zich evenwel van bewust dat het werk niet geheel vrij is van bastaardwoorden; "door de ghewoonte zijn hier en daer noch eenige ingecropen". Vergelijken bij de taal van sommige "Rijm-dichters/ die de selve met overvloed ghebruycken" acht hij de zijne ongeveer zuiver.

Dese korte passage wijst er niet alleen op, dat de schrijver zelf en ook Jan Nachtegael voorstanders waren van taalsuiverheid; ze illustreert tevens welke invloed er van Spiegel uitging. Zelfs

inzake spelling schijnt hij in grote lijnen de voorschriften van de "Twe-spraack" gevolgd te hebben. Daarnaast wekken zijn woorden dat hij "eloker Tale suyperheyt" nastreefde het vermoeden, dat ook zijn klassieke vorming hem er toe aangeset heeft de vreemde woorden uit zijn taal te bannen.

Blijkens de voorrede tot de "Apophtegmata Christiana" (3), waarvan een eerste druk verscheen in 1605, was ook WILLEM BAUDAERT (4) voorstander van een gematigd purisme. Hij bekent hierin dat hij behoort tot degenen "die door het leeren ende aennemen van vrende spraeken / haere moederlicke taele verleenende ende verbastarden / gebruyckende dicwils in het spreken ende schryven wtlantsche woorden / daer wy doch eyghene ende bequame genoeg hebben." Hij heeft echter ingezien "dat wy wt onse Nederlantsche spraeke behoorden te keeren ende te weeren de vrende / gheschuynde / ende van anderen ontleende woorden". Dat heeft hij in zijn werk toegepast. Gemakkelijk is het hem niet gevallen, vooral niet omdat hij meestal uit het Latijn vertaalde. Zijn lezers tegendeel heeft hij echter geen moeite willen ontsien. Niet alle vreemde termen heeft hij vervangen, zeker niet "sodaenighe woorden die door lanck ghebruyck so wel onse sijn gheworden / ende so wel / jae somtijts beter / van yeder Man verstaen werden / als oft Nederlantsche woorden waren". (5) Had hij er andere voor in de plaats geset, dan sou de gewone lezer de tekst niet kunnen begrijpen. "So ist dan / mijn crachtens / beter dat wy / om verstaen te werden / geschuynde woorden gebruycken / dan sodaenighe Nederlantsche die weynighe Nederlanders verstaen". In sommige gevallen kende hij wel "eenige goede Hierlantsche woorden", maar heeft hij die niet gebruikt omdat ze niet algemeen gangbaar waren. (6) Namen van vreemde vruchten en dieren en andere woorden, waarvan de meeste lezers niet eens weten dat ze uit andere talen stammen, werden evenmin geweerd. Het sijn weliswaar vreemde termen, "nochtans wy moetense ghebruycken om dat wy geen andere en hebben daer mede wy onse meyninge bequamelick souden connen wt spreken / ende sy sijn by ons so ghemeyn / dat wy geen eygene en hebben." Het is trouwens algemeen bekend dat elke taal woorden uit een andere

heeft overgenomen. Dat is het geval met het Latijn, het Grieks en zelfs met het Hebreuws; "van de Francoysen / Italianen / Spaenjaerden / Enghelsche ende Schotten en wil ick niet spreken / dewyle dat dit geen oorspronckelicke of selfstandige spraecken en sijn / maer volna al wat sy hebben / dat hebben sy van andere ontleent".

Om al die redenen meent hij dat men hem er geen verwijt van kan maken "indien wy somtijts / nochtans seer seldom / gebruycken sodaenige woorden die wy wt andere taelen ontleent hebben". Dergelijke handelwijze acht hij vooral gerechtvaardigd voor "de woorden die in den text der H. Schriftuere staen ende by alle Christenen soo ghemeyn sijn / dat het velen een erghernisse soude wesen die te veranderen / of het schoon gheen hierlantsche en sijn". (7)

Het kan niet geloochend worden dat Baudaert zijn moedertaal gunstig gezind is. Hij laat er zich weliswaar niet toe verleiden de waarde van de verschillende talen onderling af te wegen; maar zijn eigen taal stelt hij allessins boven het Frans, het Italiaans, het Spaans en het Engels, kortom boven de andere moderne talen. Over het Latijn, het Grieks en het Hebreuws rept hij in dit verband niet. Waren die in zijn ogen nog omgeven met het aureool van de "heilige" talen? Geen enkel gegeven set deze veronderstelling kracht bij. Is dat wel het geval geweest, dan heeft die opvatting hem er toch niet van weerhouden een aantal woorden, ook al stonden ze uit een van deze talen, te weren. Zelf verklaart hij dat hij als criterium voor zijn purisme heeft aanvaard: de verstaanbaarheid van de tekst. Dat heeft hem er toe gebracht sommige vreemde termen niet af te wijzen, zelfs wanneer hij er een eigen equivalent voor kent. Aan de andere kant sluit hij de mogelijkheid niet geheel uit om alle ontleende woorden mettertijd te vervangen; maar ook hier laat hij dezelfde bekommernis doorschemeren wanneer hij zegt: "Sal dit onnen te weghe gebracht worden, soo moet het met langheydt van tijde gheschieden."

Deze uiteenzetting van Baudaert bevat praktisch geen nieuwe elementen; op het eerste gezicht lijkt ze dan ook van weinig belang. Ze krijgt echter een bijzondere betekenis wanneer we er bij bedenken, dat de schrijver enkele jaren later zou meewerken aan de Statenvertaling van het Oude Testament.

In de liminaria van Baudaert's werk treffen we een "Oda of Vreugdich Ghesangh" aan, ondertekend "De doot doet Leven", kenspreuk van IACOBUS VIVERIUS. (8) Uit dit gedicht blijkt dat ook hij het met de volkstaal goed voor had:

str.1 Seker 't zijn ondanckbaer kinders,
 Die van vrende zijn beminders,
 Haestend' haere Moeders soet:
 Die de Vrende al toe draghen,
 En vergheten haere Maeghen,
 Hebben oock een vrent gemoot.

str.2 Nederlandt heeft veele Soonen:
 Weynigh die haer gonst betoonen,
 Weynigh die haer winste doen:
 Altijt sy de vrende Boelen:
 Haeren brand is niet om oelen,
 Nederland crijght nauw een soen.

Die houding doet de Nederlandse maagd weesklagen. Toen Baudaert haar klachten hoorde, wilde hij bewijzen dat hij zijn vaderland een goed hart toedroeg; daarom schreef hij dit werk in "syns Moeders taele schoon". En de dichter besluit:

str.7 Heunigh in den mond moet vloeyen,
 Ende Rooskens voor hem groeyen,
 T'waeter keere hem in Wijn,
 Die syns Moeders taele eeret:
 Maer die sich tot vrende keeret,
 East-aerd moet gheachtet zijn.

Dat deze woorden niet louter een lofbetuiging aan het adres van Baudaert waren, zien we uit de werken die hij zelf in het Nederlands schreef of vertaalde; bastaardwoorden zijn er zeer zeldzaam. Zijn nationaal bewustzijn, en wellicht ook zijn godsdienstige overtuiging, zijn aan deze houding niet vreemd geweest.

Met spijt stelde hij vast dat de eigen taal niet even hoog in aanzien stond als sommige vreemde, vooral die van "t onkuyseh Roomen"; en hij roept zijn landgenoten toe: "Stelt op Nederland den sin" en prijst Baudaert omdat hij "minde ... het Nederland". (9)

In 1610 verscheen "Den Nederduytschen Helicoon" (10). Het plan er van was ontworpen door Karel van Mander; zijn vriend JACOB VAN DER SCHUERE (11) maakte de bundel peraklaar. In een vorig hoofdstuk hebben we er op gewezen dat van Mander op het einde van zijn leven groot belang hechtte aan taalzuiverheid. Het kan ons dan niet verwonderen dat de gedichten, die hij in deze bloemlesing wilde verzamelen, moesten gesteld zijn "in suyper Nederduytsche sprake". Het werk moest een blijk zijn van "sonderlinge hertgrondighe liefde, ende natuerlicke bewegende medoogsaemheyt, tot onse aengeboren Nederduytsche oude Moedersprake, die van vele onser ingeboren Landtsaten (soo door onkunde als verkeerde geleetheyt) tot hun eygen nadeel ende schande, als arm, slecht, ende onvolmaect (doch sonder grondige bewijsredens) veracht, verkleynt ende verduystert werdt". Zo formuleerde het de uitgever PASSCHIER VAN WESTBUSCH (12) in zijn opdracht aan "den wijtruchtigen, hoogh-gheleerden, scherpsinnighen Konst ende Tael-rijcken Sijmon Stevijn". Om die reden, en op aanraden van Van Mander, (13) werd de bundel onder de bescherming gesteld van deze "Tael-rijcken ondervinder ende Voeder van onse oudt tijtsche Moeder, de Rederrijcke Nederduytsche tale".

De bedoeling van de medewerkers was door dit werk de volkstaal "uyt den diepen gront der achtelooste vergetelheyt, ende dicken duysteren mist des misverstants, aen den lichten dagh te helpen halen om gelijk als eenen verstandigen Goutsmit, het vervalschte goudt, van alle noodloose vreemdtongige verbastaerde vermenginge te reynigen". Daarom vermeden ze in hun gedichten "alle geleende uytheemsche woorden, die ons meer uyt d'ooghscierlijcke Heeren pronck-hoven, dan uyt de slechte Lijfberghs boeren wand-hutten (tot groot nadeel, verkleeninge, ende verwerringe van onse woort-rijcke vloeyende sprake) voortkomen". Bij de dichters zijn

dergelijke bastaardwoorden minder talrijk dan vroeger, maar de "Stadtschrijvers, Rechtgeleerde, Woordthouders, ende Taelmannen" maken er nog overvloedig gebruik van. "Veel treffelijke geleerde kloecsinnige Schrijvers" verwaarlosen zelfs hun eigen taal en besteden al hun kostbare tijd aan vreemde, "hoewel eenige doch weynige, sonderlingen vlijt ende neerstigen arbeydt aenghewent hebben, deselve ... in haren ouden welstant te brengen." De bundel moest dan samen met de werken van Stevin voor "alle duytsche Taelverachters" een prikkel zijn "om onse Moeder-tale, die dus langhe van verscheyden uytheemsche woorden vercreupelt, byna versmacht ghelegen heeft, wederomme also aen den dagh te brengen, dat niet alleen, alle oude spraecierlijckheyd maer oock alle aerdighe konsten, ende noodighe wetenschappen, daer in also moghen lichten, dat alle Neder-duytsche leer-gierige geesten, in plaetse van voorige vreemde tael-soeckings tijdt-spillingh, de dadelijcke kundtschap van alle wijs-makende konsten, daer in becomen mogen."

Deze opdracht van Passchier van Westbusch is meer dan een korte weergave van het standpunt, dat door de medewerkers aan de bundel werd ingenomen tegenover vreemde woorden. Ze licht ons terloops ook in over de resultaten, die door het jarenlange streven waren behaald: in de literaire taal was een merkelijke verbetering vast te stellen, daarbuiten heerste nog "groot misbruyck ende quade ghewoonte". Toch hadden enige geleerden zich voor de volkstaal geïnteresseerd. Verder bevat ze de wens dat de vroegere "spraecierlijckheyd" sou in het licht gesteld worden en "alle aerdighe konsten, ende noodighe wetenschappen" in de volkstaal beschreven.

In hoever ze hun purisme doordreven, wordt nergens uitdrukkelijk gezegd. Passchier van Westbusch vermijdt elk woord dat een Latijnse of Romaanse klank heeft met een angstvalligheid, die invloed van Simon Stevin doet vermoeden. Daarnaast stellen we vast dat de bundel eveneens vrij is van dergelijke woorden; zelfs de vreemde namen van gedichten als ode, elegie en andere, worden door een eigen term vervangen, een enkele maal vinden we de twee

naast mekaar. Dat de samensteller, Jacob van der Schuer, bison-
dere aandacht had geschonken aan de zuiverheid van taal, geeft
hij te kennen in zijn "Besluit" aan het einde van de bundel:
"ick hebbe daer in sonderlinghe acht (na macht) gehad/ om alle
uytheemsche woorden uyt te wieden. Maer wat! Sy zijn vele so in
onse mondt verstorven / dat de selve ons veel veyligher voorval-
len/ dan de Nederduytsche selve / soo gantschelijk is onse alder-
rijkste sprake in 't veronachtsamen ghekomen: dan toch korts van
eenighe begonnen / tot vercieringhe/ weder op de been te helpen /
de welcke my behaghende / ick daer in hebbe ghepooght te volghen."
Is toch een vreemd woord aan zijn aandacht ontsnapt, de lezer ge-
lieve hem daarvoor te verontschuldigen en veeleer te letten op
"den lust die ick hebbe / tot het helpen suyveren ende vermaerden
van onse lieve Moeder-tale / biddende elek een vriendelijk /
voortaen hoe langher hoe meer / een willighe hulpsame handt daer
aen te helpen houden / ende 'tghene dat my ontbreekt / met beter
stoffe noch te verbeteren / soo komt dan noch eens onse rechte
sprake in haren rechten staet / waer naer mijn verlanghen staet." -
Maar ook zonder dit korte pleidooi pro domo zijn we er van over-
tuigd, dat in de "Helicon" grote aandacht werd besteed aan de
zuiverheid van taal.

Een paar medewerkers gaven in een gedicht uiting aan hun
waardering voor de volkstaal. Zo treffen we van DIRCK WOUTERSEN
(14) (De Liefde sticht) een "Lofdicht der Duytscher Talen" aan,
waarin deze schrijver voor zijn taal de eer opeist de oudste,
rijkste en eerbiedwaardigste ter wereld te zijn:

v.58 Bekanus schrift ons klaer ghenoech bewijst/
De Duytsche spraece/ outst/ rijxt van al te rommen:

v.49 Sprack Jubal duyts/ den ghever niet te min/
Daer 't al van heeft zijn uytgangh end' begint.

En in zijn "tweespraeck" tusschen Redelijke Natuer, ende Recht
ghevoelen, van maet ende onmaet in tijdelijk ghebruyck" stelt
hij de houding aan de kaak van de welgestelden, die andere talen,
-- blijkbaar het Frans -- verkiesen boven hun moedertaal. Wie rijk

is, laat hij "Recht ghevoelen" zeggen; acht de volkstaal te gering en wil de hofkringen navolgen;

v.12 'Tis veel na 't Hof / Monseur, Madaem, ghe-naemt /
'Twaer al te bot zijn eyghen tael te spreken /

JEAN DE LA RUE (15) maakt er in de "Elegie oft Klaeghdicht aen K.V.M." zijn beklag over, dat hij over te weinig tijd beschikt om zich te wijden aan "onse Musen". Dat spijt hem, vooral,

v.8 Om dat wy moeten sien / alsoo men eertijts sagh/
Dat sy van elck veracht / versmaedt zijn end' versteken/
End' sonderlingh van die / die fraey gaen opghestreken

Hij voet zich gegriefd door de miskenning van de Nederlandse letterkundige werken en door de geringschatting waarmee sommigen, vooral welgestelden, op de volkstaal neerkijken. Daarom wenst hij dat hij zou "van alle sorghen vrij" zijn.

v.49 Hoe soud'ick 't rijke Vlaensch uyt Lethes helpen halen/
End' zijnen lof uytbreen verr' boven ander talen/
Als die/die gheen behulp van niemant noot en heeft.

Met dit laatste vers bedoelde hij dat de landstaal vreemde woorden kon missen. Hiervan brachten de gedichten uit de bundel een bevestiging. Al waren sommige een vertaling of een bewerking van een Frans of Latijns model, op de zuiverheid van de taal was steeds gelet. De grote verdienste hiervan komt ongetwijfeld toe aan Karel van Mander. Hij had bepaald, dat vreemde elementen in het werk niet mochten voorkomen, en de medewerkers tot hogere waardering van hun moedertaal aangezet. Hij had hen gewezen op de belangwekkende activiteit van Stevin en hem met de resultaten van Becanus' onderzoek vertrouwd gemaakt, hoogstwaarschijnlijk aan de hand van Spiegel's "Twe-spraak". Toont "Den Nederduytschen Helicon" dat een aantal Nederlandse dichters uit het begin van de 17de eeuw groot belang hechtten aan taalzuiverheid, evenzeer illustreert dit werk in welke mate Karel van Mander voor de volkstaal geijverd heeft.

Twee jaar later verscheen "Tristium, Ofte De Treur-dichten van Publ.Ovidius Naso"(16); van de hand van de reeds genoemde

Jacob van der Schueren, die achttien gedichten schreef voor de "Helicon". (17) Op aandringen van Karel van Mander had hij de door Schrevelius bezorgde prozavertaling in dichtvorm gesteld. Die gelegenheid nam hij te baat om, zoals hij in de opdracht aan zijn vrienden Pieter Vergeelseune en Maerten Beheydt verklaart, "de rijkheyd, kloekheyd, ende kortheyd van onze Nederduydsche tale (na vermogen) te toonen."

Om de rijkheid van zijn moedertaal te laten uitschijnen, wil hij "geen uythemsche vgoorden, maer een suyer onbeschuynde Tale gebruyken". Hij is namelijk van mening dat om het even welke taal moet vrij gehouden worden van vreemde invloed. Dat dit voor het Nederlands kon bereikt worden, hadden Jan van de Werve, Coornhert, Spiegel en vooral Stevin volgens hem op overtuigende wijze aangetoond. Haar "kloekheyd" zal hij laten blijken door bisondere aandacht te besteden aan cesuur, ritme en rijm; Jan van der Noot looft hij in dit verband als "den eersten sulck gebruycker". En om haar "kortheyd" te bewijzen zal hij zijn bewerking in evenveel verzen schrijven als Ovidius. Gemakkelijk viel dit niet; maar "onze Tale ter eeren" heeft hij geen moeite te veel geacht.

Toen hij met zijn werk klaar was, werd hij getroffen door "de groote misbruiken in onze Nederduydsche spellinge". Met enkele vrienden overlegde hij hoe hierin verbetering kon gebracht worden. Uit dit overleg ontstond dan de "Nederduydsche Spellinge" (18) die eveneens in 1612, vermoedelijk nog vóór zijn "Tristium", verecheen. Hij gaf er zich blijkens de opdracht rekenschap van, dat het moeilijk zou zijn om "d'oude knuysle gewonte" te wijzigen. Maar de "opbauwinge onser Moeder-sprake" eiste dat ook voor de spelling vaste regels werden voorgeschreven. En om zijn standpunt kracht bij te zetten verwijst hij naar het oordeel van Ronsard, zoals die het had neergeschreven in zijn "Abbrégé de l'Art Poëti-que".

Af en toe laat hij zich ook als voorstander van taalsuiverheid kennen in het eigenlijke werk. Zo stelt hij vast dat de letter c voorkomt in een aantal vreemde woorden, "die wy meer als

te vól in ons Nederduydsch gebruyken, ende schier voor eygen houden".

Belangrijk kunnen we deze twee werken beswaarlijk heten. Maar ze bevestigen wat we uit de "Helicon" reeds wisten, namelijk dat Jacob van der Schuere zijn moedertaal hoogschatte en angstvallig bekommerd was om haar suiverheid.

Dit mag, alhoewel in mindere mate, ook getuigd worden van ANTHONI SMYTERS. (19) In 1612 gaf hij zijn werk "Esopvs Fabelen" (20) in het licht, waaruit hij naar best vermogen vreemde woorden had geweerd. Slechts zelden duikt een bastaardterm op in de tekst, maar toch vond hij het nodig zich hierover te verontschuldigen in het sonnet "Aen de Liefhebbers der Rhetorische" met de woorden: "Ghewoonte haerdit natuer! by d'oude ende jonghe".

Al slaagde hij er ook achteraf niet in alle vreemde woorden uit zijn taal te bannen, zulks neemt niet weg dat dese Franse schoolmeester zijn moedertaal waardeerde en tot haar verrijking wilde bijdragen. Een afdoend bewijs hiervan leveren zijn in 1620 verschenen "Epitheta" (21), een tamelijk omvangrijk werk, waarin hij voor veel vreemde, vooral Franse epitheta, een Nederlands equivalent geeft ten behoeve van minder ervaren dichters. Hij had dese lijst voor zijn persoonlijk gebruik aangelegd tijdens zijn schoolmeesterspractijk en gaf ze, na herhaald aandringen van "sommighe Konst-lievende", in het licht. In de voorrede lezen we dat hij zich hiertoe had laten overhalen "voornamelijk, dewijle nu eenighe Liefhebbersen vlijt aanwenden, ende arbeijden om de Nederduytsche Tale te bouwen, te suyveren, te stichten, te verrijcken, ende alsoo te cieren, datter vele Boecken van verscheden Konsten (in beschreven zijnde) ghenoechzaam blijet, de selvighe Sprake haer soo wijdt street, ja wijder dan eenighe andere haer kan ghestreeken". Naar hun voorbeeld wenste hij "desen Steen oock tot opbouwinghe onser Nederlandtsche Sprake voort te brengen, om d'Edifitie daer mede te helpen voorderen, cieren, ende om dien te ghebruycken tot allerleye compositionen, soo wel in

Prose als in Rijn, de selvighs te verrijcken, verstercken, vaster te maken ende te verbreyden".

Zoals de schilder door rijkdom van kleuren zijn werk aantrekkelijk traucht te maken, so moet volgens hem ook de dichter "de wtghelesene woorden met bequame Epitheten versieren". Hij wese er echter op bedacht, dat hij alleen door die op de juiste wijze en op de geschikte plaats aan te wenden een voortreffelijk werk zal voortbrengen. Onze taal is hiervoor "vloeyende ende rijk gheuoegh". Zulks wordt aangetoond door "eenighe Liefhebberen, die de Nederduytsche Sprake in zulcke regulierlijke oorden beghinnen te brenghen, dat het ooghschijnlijken blijft, sy niet alleene de ghemeyne Spraken, maer oock de Hoofdspraken niet en behoeft te wijcken, in veelheyt van woorden, in bequame heyt der vocabulen, in verscheydenheyt van namen ende oerlijke Epitheten te vinden. Item, dat een Redene in soo veel veranderinghen ende menichvuldighe manieren kan geciert, verbreyt, vergroot, verkleynt, ende den zin soo wel te kennen ghegheven kan worden, als eenighe andere Tale." Met zijn werk wil hij daarvan een nieuw bewijs brengen. De nakomelingen mogen dan het hunne bijdragen "om de Nederlandtsche Tale tot een volkomen Tale te maken, te hulpe nemende den oorspronck ende wtbondt onser Moeder de Hoochduytsche Sprake". Dergelijke handelwijze kan niet als een toeëigening van vreemd bezit beschouwd worden." Neen dat en is niet eens anders werck sich toegeeygent, maer bewesen dat onse Nederduytsche Tale niet en is barbaris, rou noch ongheschied; maer bewesen datmen wt den oorspronck, den oorboor suyght, onse Sprake gheert, ende ghearbeydt, die tot volkomenheyt te brenghen". En na nogmaals het ontstaan van het werk toegelicht te hebben spreekt hij tot slot de hoop uit "dat andere oock arbeydt aenwenden sullen, dierghelijke oft bequamere Steenen tot d'Edificatie der Nederduytsche Tale aen te brenghen, opdat den Bouw metter tijdt volkomelijken opghericht mach worden, ende onse Moeder Tale florere."

Verrijking en versiering van de volkstaal was het doel dat

v. Snyters nastreefde. Hij wensde dit te bereiken door na te volgen wat in andere talen voortreffelijk was. Dit gaf hij reeds te kennen in een gedicht, dat voorkomt in de liminaria van Zacharias Heyns' "De Weke... van Bargas" van 1616, en insgelijks opgenomen werd in diens "Tweede Weke... van Bargas" (22):

v.25 Hy dan, die 't goede suyght uyt and're vremde Talen,
En dat natuyrlijk stelt in Nederlantsch ghedicht,
(Waer door dat menich geest verheught wort en gesticht)
Gheen minder eere kan als Bargas selfs behalen.

Zelf ging hij daarvoor in hoofdzaak bij de Fransen te rade; aan anderen gaf hij de raad dat ze bij de Duitsers hun licht zouden opsteken.

Aan de basis van dit streven naar verrijking lag zijn overtuiging dat zijn moedertaal voor geen enkele, ook niet voor de "Hooftspraken" moest wijken. Anderen hadden ze in "regulierlijke oorden" gesteld. Met zijn boek wil hij ze van zijn kant "helpen voorderen, cieren", haar rijkheid bewijzen en de minder ervaren dichters en schrijvers een middel aan de hand doen om hun woordenschat uit te breiden. De actie voor taalsuivering was aan hem evenmin onopgemerkt voorbijgegaan, al gewaagt hij hiervan niet in de voorrede van de "Epitheta" (23) Indien we zijn houding ter zake mogen afleiden uit zijn woorden van 1612 en uit zijn werken, dan was hij de zuivering niet ongenegen maar had hij praktisch met moeilijkheden te kampen om alle vreemde termen te vermijden. Blijkbaar ging zijn interesse meer naar het positieve aspect van de strijd voor de volkstaal, de taalverrijking, dan naar de negatieve zijde, de taalsuivering.

Een bewijs dat in dichterskringen hoe langer hoe meer belang wordt gehecht aan taalsuiverheid, vinden we in het feit dat voor een viertal dichtwedstrijden, georganiseerd door rederijkerskamers, uitdrukkelijk bepaald wordt dat de antwoorden zoveel mogelijk vrij moeten zijn van vreemde woorden. De eerste is die van 18 Augustus 1613, uitgeschreven door de Haarlemse Kamer de "Wijngaertranoxkens" (24) In de Caerte wordt gevraagd:

v.4° Neer-duytsche sprakek//met goet vermaek//wilt reyn verhalen
Bastaert woorden vreemt//uytlants niet neemt//nijt ander talen
Soe veel doenlijk is//naer rijkheyt wis//wilt nemen in acht/
de

De antwoorden, die uit het Zuiden zowel als die uit het Noorden,
sijn in het algemeen suiver. (25)

Twee maand later, op 6 October, komt de "Hollantsche camer
binnen Leyden" aan de beurt. Zij verlangt,

v.9 om in der Redens-schoot
Te off'ren met goet Duytsch, t'igunt stichteliste en bloot
Bevonden wert, ...

Een afzonderlijke prijs, "Twee fleurvasen", wordt uitgelooft voor
het antwoord in "T'beste Duyts". Als winnaar wordt Warmond uitge-
roepen met een stuk van P. van Leeuwen, dat inderdaad vrij is van
vreemde termen. (26) En wanneer de kamer van Vlaardingen tegen
10 Juli 1616 een wedstrijd uitschrijft, wenst se:

str.5, v.9 Niet dan Plat Neerlandtsch rijmt. Begrypen ende Woorden
Oock na Lants wyse stelt; want Landts wys'is Landts eer.
Om Mate noch om Dicht wilt gheenen Zin vermoorden (27)

Ten slotte wordt in een kaart van de Fonteinisten van Dordrecht
uit het begin van de 17de eeuw gevraagd: krachten ingezonden

Wilt de spelconst wel betrachten, met eere
En suver schryven naer e'const begeeren (28)

Dit alles stelt duidelijk in het licht dat de inrichters de
zuiverheid van taal als een van de elementen beschouwden waarmee
bij het dichten moest rekening gehouden worden. Bovendien is het
feit dat een belangrijk deel van de ingezonden stukken vrij was
van vreemde woorden, een aanwijzing dat het merendeel der deelne-
mers zich reeds tevoren op taalsuiverheid hadden toegelegd.

Tekenend is ook de houding die ABRAHAM DE KONINGH (29) aan-
nam in zijn voornede tot de uitgave in 1612 van J.B. Houwaert's
"Generalen Loop der VVerelt". (30) Na eerst zijn waardering te
hebben uitgedrukt voor het werk, maakte hij nadien toch een sekere
reserve wat de taal betreft: "eert syn dichten niet na desen tijd"
maer nae dien tijt, men sach doen met geen Argus oogen twas doen

so prijzeliijk als tinn misprijzeliijk is; eenighe uytheemsche woorden te stellen, Let maer op den sin en oordeelt met bescheyden kennisse." Hij gaf er sich blijkbaar rekenschap van dat de eigen tijd andere eisen stelde aan een werk. Welke die waren geeft hij ons te verstaan in de opdracht van zijn in 1615 verschenen "Iepthah", (31) "Wy sien dat de Rijn-const hedendaegs opstijght tot grooter eere / als voor heene geweest is / (of in sonderheyt tot sulcke volmaecktheyt en suyverheyt) tot welcken arbeyt wy hoochliijk danok weten / de Zin-rijckste Poeten / oft Rijmers van onsen tijt / als D. Allegonde, D.V. Koornhert, H.L. Spiegel, K. van Mander, D. Heinsius, P.C. Hooft, die de Musen hebben geoordeelt te wesen ('tgeen zijn Name medebrengh) 'tHooft der Poeten. Dese ende eenige andere / hebben met haere Spelen / Ghedichten en Liederen / behaelt / ende behalen een onsterffelijcke naem / tot eere en cieraat der verdruckte / en gheen uyttheems-woort-behoevende-Nederduytsche Tale."

Zuiverheid van taal was dus alleessins een van die eisen. De door hem genoemde schrijvers hadden sich allen in dat opzicht verdienstelijk gemaakt. De kamer In Liefde Bloeiend, met Spiegel aan het hoofd, had hiervoor haar beste krachten ingespannen. Hoe het Wit Lavendel er tegenover stond, is minder duidelijk. Onbekend was die kamer met dit streven zeker niet. Abraham de Koningh spreekt in zijn laatstgenoemde opdracht aan de "Hoofden of Regeerders / der Brabandsche Reden-Rijck-Camer (genaemt) 't Wit Lavendel. Midtsgaders: Alle de Beminders der selver Bloeme" onomwonden over de "gheen uyttheems-woort-behoevende-Nederduytsche Tale". Anthoni Smyters was de taalzuivering eveneens gunstig gesind en van Zacharias Heyns, mogen we veronderstellen dat hij het streven van zijn vader, Peter Heyns, niet ontrouw was geworden, al heeft hij sich hierover ook niet uitgesproken. De getuigenissen waarover we beschikken, zijn minder uitvoerig en minder radicaal dan die van de eerstgenoemde kamer en volstaan niet om een algemeen oordeel te vellen; maar ze laten toch uitschijnen dat de nieuwe richting ook bij het Wit Lavendel aanhangers vond.

worden zeer bijzondere plaats in de stijl voor de volkstaal wordt ingenomen door SAMUEL COSTER (32) In zijn vroegste toneelwerken vinden we nog geen duidelijke aanwijzing in welke mate hij de opbouw en de zuivering van zijn moedertaal nastreefde. Wel laat hij in zijn blijspel "Teeuwig de Boer" (33), dat in 1612 door In Liefde Bloeiend werd opgevoerd, twee figuren optreden, Jonker van Grevelinckhuysen en de advocaat Bartel, waarvan de eerste door zijn Duits-Hollands, de tweede door zijn van Latijnse aanhalingen wemelende taal, de hilariteit van het publiek moeten hebben opgewekt. Maar in dit procedé dienen we wellicht meer een middel te zien om het komische te verhogen dan spot met bastaardtaal. Zijn treurspel "Ithys", dat in 1615 verscheen, licht ons evenmin duidelijk in over zijn standpunt. Wel geeft de uitgever CORNELIS VAN DER PLASSE (34) de wens te kennen, dat ook de werken van andere schrijvers zouden gepubliceerd worden, "waer door dan onse Nederduytsche sprake so lange so meer sal verrijkt worden, ende in der daet doen blijken 't gheene veel onervarene meenen, dat sy nu maer heeft in den praet, namelijk datse noch in overvloedt, noch in oierlyckheyt, ende (dat het meeste van allen is) in kracht ende duydelijcke eyghenschap van woorden gheene van alle de Talen des aerdrjox en behoeft te wijcken." Maar door het feit dat het werk zonder voorkennis van de schrijver werd gepubliceerd, kan deze lof op de volkstaal, gesteld dat hij niet alleen door commerciële zin werd ingegeven, bezwaarlijk op rekening van Coster geschreven worden.

Dit laatste geldt insgelijks voor de voorrede tot het "Spel vande Rijke-man", dat in 1615, waarschijnlijk ook buiten weten van de schrijver, verscheen. Hierin drukt dezelfde uitgever de hoop uit, dat de lezers zijn bekommering sullen weten te waarderen om "onse Nederlantsche sprake, so veel in my is, te verrijcken, oft om beter te spreken, claerlick te doen blijken hoe rijk, schoon, ende voortreffelick sy in haer selven is, ende hoe langher hoe meerder vworden sal, indiense 't gheluck heeft van alsulcke hoogh-vliegende ende levendige Verstanden gehanthaeft te mogen

worden; als de veel-gemelte Regenten, (Al. van het gasthuis) sonder vleyen ghesproken, zijn, ende metter daedt betoonen te vvesen". - We souden Cornelis van der Plassse onrecht sandoen indien we in hem alleen de op handelbelang bedachte uitgever sagen. Ook werkelijke interesse voor de volkstaal schijnt beide voorredenen te hebben ingegeven. In die belangstelling kunnen dan sommige leden van In Liefde Bloeiend aanleiding gevonden hebben om hem de uitgave van dit werk -- naast tal van andere -- toe te vertrouwen. In elk geval is hij in de laatste voorrede, evenmin als in de eerste, opgetreden als woordvoerder van Coster.

We beschikken niet over een tekst van vóór 1617, waarin Coster het uitdrukkelijk opneemt voor de volkstaal. Alleen het feit dat hij zijn tot dan verschenen toneelstukken in een zuivere taal stelde, wijst er op dat hij het met het streven van In Liefde Bloeiend eens was. In 1617 laat hij zich dan onomwonden kennen als een warm voorstander van het Nederlands. Hij wil niets minder dan het grootse plan verwezenlijken waarover Spiegel gerept had in de voorrede tot het "Ruygh-bewerp": allerlei wetenschappen in de volkstaal onderwijzen. Al was dit niet de enige factor die aanleiding gaf tot de oprichting van de "Duytsche Academie", het was zeker niet de minst belangrijke. Er zou wetenschappelijk onderricht worden verstrekt in de volkstaal; daarnaast zou men er zich onder meer toeleggen op toneel. Op 23 September werd de Academie ingewijd met een allegorisch spel van SUPFRIDUS SIXTINUS (35), "Apollo Over De inwydinghe vande Neerlandtsche Academia de Byekorff", (36) Naast Apollo komen de verschillende muzen hier de lof zingen van de nieuwe stichting en uiteenzetten welke rol zij er hopen te spelen. Zo verschijnt ook Thalia op het toneel, "spreeckende recht Hollants", zoals de schrijver in een randnota bij de gedrukte tekst opmerkt; dit moest volgens hem "bewijzen dat sy haere cluchten en boerterijen in de oude Hollandtsche spraeck (die haer in seer bevallijk is) op ons' toneel altijd sal voortbrengen." Deze muse herinnert er het publiek aan:

v.10...denot dat ick goet Hollants spreeck, al siete ter nouw wat
nesk uyt,

En dat niet besmet is met uytheemsche talen.

En hij stelt dan een "aerdigertje" in het vooruitsicht — een zinspeling op de "Ware-nar" —; met dit stuk heeft ze op het oog v.18 ... (hoewel 't boertich is) jouw te leren taal.
De reyne, puyre, loutere, onvervalse Amsterdamsche tael.

Het ware verkeerd uit dit laatste vers af te leiden, dat de Academie zich speciaal op het Amsterdams zou toeleggen, al geven ook de andere muzen af en toe hun bewondering te kennen voor Amsterdam; ze zijn louter een zinspeling op de taal van Hooft's blijspel. Elders in het stuk maken de muzen trouwens de lof van Leiden, dat bogen kan op de "lettermoeder" Heinsius en op Scriverius, en roemen ze Rotterdam om Grotius. Bovendien werd onmiddellijk na deze allegorie het "Treur-Spel van de Moordt/ begaen aan Wilhem van Orangien" opgevoerd, dat geschreven was door een Delftenaar, lid van een Haagse kamer, GIJSBERT VAN HOGENDORP. (37) In een lofdicht op dit werk zet Coster de "Hollantsche Rymers" aan om de stof voor hun toneelwerken op eigen bodem te zoeken:

v.4 Blijft t'huyse, laet Græck zijn Grieks, Latijn 't Latijns, en
Zijn Frans: beschrijft ghy 't uws in taal, die (God sy danek)
Geen weerga vindt, dat's duyts, en dat duyts dat ghy spreekt.

En hij prijst dan de schrijver omdat die heeft "beschreven // In dat duyts 's Princen moort". Uit dit alles kunnen we opmaken dat Coster de landetaal als dusdanig, en niet het Amsterdams alleen, op het voorplan wenste te brengen.

Het duurde echter niet lang voor er verzet rees tegen het streven van de nieuwe instelling. Aan de ene kant legden sommigen er zich op toe, om, zoals Coster het in zijn opdracht van Bredero's Spelen in 1617 uitdrukte, "de vermakelycke Poësie by de Hollanden, die door taels ryckdom, kortheyt en cieraet, al wat bedencklyck is, konnen uytsprecken, leelijck te maken." Daarnaast kwam de geleerdenwereld op tegen het verstreken van onderwijs in de volketaal. Op het tweede jaarfeest van de stichting zou Coster in zijn gelegenheidsstuk "Duytsche Academi" tegen deze laatste heftig uitvaren:

Die 't speelt, dat hier oock soud' de wetenschap haar vlijt.
 Aanwenden, om wt liefd' de burgery te stichten,
 En met de fackel van de duytsche taal toe lichten,
 Toelichten, seg ick, met de rijke duytsche taal,
 Dat duytsch-man ken in duytsch zo wel doen als een waal
 In walsch, als grieck in grieks, en in latijn latynen;
 Maar die luy die alleen geleerden willen schynen,
 En 't dicwils niet en zijn dan met een yd'le naem,
 Verdroegen 't noode, dat oock and'ren haar bequaam
 En wetende ghencech hier souden openbaren
 Op deze zeetel om den volcke te leeraren.

Ondertussen had hij het, nog in 1617, wenselijk geacht de lessen te schorsen en na enkele jaren zag hij zich verplicht het opgetrokken gebouw te verkopen. Zo kende zijn groots opgeset plan maar al te vroeg een roemloos einde.

De aangehaalde teksten en feiten illustreren voldoende dat Samuel Coster een ijverig voorstander was van zijn moedertaal. We kunnen er tevens uit opmaken dat hij naast de opbouw van de taal ook de zuivering gunstig gesind was. Zijn werken, waarin bastaardwoorden zeldzaam zijn -- en dan worden ze haast altijd met een speciale bedoeling aangewend -- tonen dit op overtuigende wijze. Alleen in de voorrede tot het treurspel "Isabella" van 1618, dat deels door Hooft en deels door hem werd geschreven, wijst hij er uitdrukkelijk op dat in dit stuk "elck spreekt gangbare tale, sonder dat de Hollantsche met het lenen van vttheemsche vvoorden onteert vvort." Dat Coster slechts zelden over het weren van bastaardwoorden heeft geschreven, is waarschijnlijk hieraan te wijten dat de zuivering voor hem, zoals dat ook voor Spiegel het geval was geweest, een onderdeel vormde van de opbouw van de taal. Een dubbel doel heeft hij nagestreefd. Aan de ene kant wenste hij dat de volkstaal een vaste plaats zou veroveren als wetenschappelijke voertaal; aan de andere kant moest het Nederlands tot hoge volmaaktheid worden opgevoerd, en hierom eiste hij van schrijvers en dichters een voortdurende zorg voor de taal, zoals hij in een schimpdichtje op Rodenburgh te kennen gaf. Spelling, "syntax", "maat en gronden" van de dichtkunst moesten ze volledig beheersen vooraleer zich aan het schrijven te zetten.

Zijn eerstgenoemd streven leed schipbreuk door tegenkanting; zijn laatste sou door anderen worden voortgezet.

In tegenstelling met Coester besteedde zijn tegenstrever THEODORE RODENBURGH(38) weinig zorg aan zijn werken; dichten beschouwde hij als de "vermakelijkste tijdtcoortingh". Zijn opvattingen hierover heeft hij uiteengezet in zijn prozawerk "Eglentiers Poëtens Borst-weringh", dat in 1619 van de pers kwam.(39) In verband met taalsuiverheid verklaart hij eenvoudigweg dat "den welsprekert zich moet hoeden ongewoone woorden te ghebruycken, steeds Caesars segghen in gheheughnis houdende, datmen zich moet wachten voor vreemde ongewoone woorden, gelijc voor de clippe inde razende zee." (40) Zeer nauwkeurig was dese uitspraak alleszins niet en de tijdgenoten konden bij andere schrijvers duidelijker richtlijnen vinden.

Al werd taalsuiverheid, zoals we boven reeds zegden, meer en meer beschouwd als een van de eisen waaraan een werk moest beantwoorden, toeh werd se blijkbaar niet door iedereen in deselfde mate voorgestaan. Meningevershil dienaangaande was een van de oorzaken, die volgens de anonieme auteur van het pamflet "Reden Over Me Oneenicheyt der Rymers onses tijdts en Vaderlandts" (41), de toenmalige "Amsterdamsche Rymers" in twee kampen deelden.

"Den eenen sondicht met reuckeloos en onbedacht te zijn in 't ghene dat den anderen al te stijf-koppich onderhout. Ghelijc in het tweespal vande rechte Nederlantsche tale te ghebruycken. d'Eene denckt niet eens daerom / dat hy de selve met eenighe uytheemsche woorden besmet: En d'andere syde soeckt der selver suyverheyt al te stijf-koppich / sich een een strooc stotende (soomen daer mede in 't goede kan misbeuren) te onderhouden." Wie hij juist bedoelt is niet zeer duidelijk. Zonder twijfel waren dese woorden in de eerste plaats bestemd voor de leden van de Eglantier; op het einde van het stuk bezweert hij namelijk de dichters dat ze hun twisten zouden bijleggen en voegt er aan toe: "Dan sult ghy meerder zijn In Liefd' bloeyende, als oyt voorheenen." Misschien had hij ook anderen op het oog; we denken hier aan inwijkelingen uit het Zuiden die nog met bewondering opkeken naar de scheppingen van de vroegere rederijkers.

Die ~~voortans~~ ~~schijnt~~ ~~sich~~ ~~niet~~ ~~tot~~ ~~Amsterdam~~ ~~beperkt~~ ~~te~~ hebben. Zo keert de Haarlemmer GOVERT VAN DER EEMBD (42) zich ~~at~~ in zijn voorrede "Tot de vroege Berispers ende late Beteraers" van zijn "Sophonisba" (43) uit 1620 tegen degenen die "ginnichen op eenighe herschapene ende verschaeide woorden / die 'er haer" te veel / doch my te weyhich in zyn." De tegenstanders voeren als argument aan: "Indien het dus lang wel geweest is / het sal voordel wel zijn." Tegen dergelijke opvattingen waarschuwt hij: "Vrienden / dit is de wegh niet / om een zuivre sprake te krygen; daer nochtans by ons tot dien eynde so goeden middel is / als by den Romeynen oyt geweest is / ofte by eenighe andere Volkeren oock is." Wie ~~meent~~ ~~dat~~ ~~wij~~ ~~niet~~ ~~sonder~~ ~~enige~~ ~~vreemde~~ ~~woorden~~ ~~kun-~~ ~~nen~~, die stelt hij de vraag of de gelijkenis van sommige termen met die uit andere talen noodzakelijk op ontleening wijst. Zelf twijfelt hij daar ernstig aan. "Nu / het sy soo 't wil / yeder doe syn uysterste om voor uytheemsche inlandse in te voeren / ende sal danok behalen." En moeten wij dan toch eens "met anderer Volkeren veders pronken / so zijn wy nooh in dien deele also goed als de Romeynen ofte Latijnen / die hare Tael met grieckse woorden op-gepronckt ende luyster gegeven hebben; ende noch dagelijcks hare Hooft-namen / so van Konsten / als van gedeelten der selve / met grieckse bloemen verciereu." (44)

Bleuen sommigen sich versetten tegen een ver-doorgedreven zuivering, toch mocht er voor de literaire taal, zoals Passchier van Westbusch reeds in 1610 vaststelde, van een aanzienlijke vooruitgang gesproken worden. Van niet geringe betekenis was hier de houding van de meest gevierde schrijvers als Heinsius, Hooft en Bredero, die zeer consequent de zuivering toepasten. Hun werken waren de voorbeelden waarnaar anderen zich richtten en leverden het bewijs dat, om het met Cornelis van der Plasse te zeggen, de volkstaal niet alleen "in den praet" maar ook in de practijk ~~er-~~ "nooh in overvloedt, nooh in oierlyckheyt, ende (dat het meeste van allen is) in kracht ende duydelijcke eyghenschap van woorden gheene van alle de Talen des aerdrijcx en behoeft te wijcken."

Abraham de Koningh sprak in 1615 met lof over Marnix, Coornhert, Spiegel, van Mander, Heinsius en Hooft, die hem tot gids hadden gediend. Wanneer IAN IANSS, STARTER (45) in 1618 zijn "Timbre de Cardone" laat verschijnen, (46) geeft hij in de berijmde voorrede te verstaan welke voorbeelden hij trachtte na te volgen:

v.4 Ick ben gheen Heynsius, gheen Hooft, gheen Bredero
Wiens vloyende ghedicht, en welghevoechde reden
Ick niet nae volghen can, dan met seer traghe schreden.

Toch hoopt hij dat de lezer aan zijn werk één verdienste niet sal onthouden, namelijk

v.21 dat hier in de welghesinde
Gheen vreesde woorden noch gheen hardicheyt sal vinden
Want dat zijn dinghen die ick Eeuwich heb met vlijt
In alle mijn ghedicht ghelijck de pest ghemijt.

Juist daarom wordt hij in een lofdicht geprezen door BOUDEWIJN en WELLENS. (47) Zich tot Grieken en Romeinen richtend verklaart hij dat de schrijver naar zijn mening duidelijk heeft aangetoond dat

v.6 Ons meening oan genoech in ne'er-duyts zijn verclaert
Sonder dat wy een woord dij hoeven te ontlennen/

De hulp van hun grote schrijvers is niet meer nodig.

v.11 Wy soeken haerder niet/ wy sijne niet behoevich/
'tZy tot Bly-vreudich of tot tranich Truyr-spel droevich/
Tot bortich Batement, of Minne-versen die
Ick in ons Moeders tael/ so konst-rijck vind en sie/
Dat ick/ door Redens dvang, moet opentlijk belyen/
Dat 'toud Gedicht en is by 'tnieuw maer leurderye/

Een bewijs daarvan brengt het werk van Starter, die niet minder dient geprezen te worden dan "Heynsius, en Hooft, Bredero of Vermander" (vers 40).

De opvatting dat de werken van vroegere schrijvers minderwaardig waren bij die van de tijdgenoten, wordt ook verdedigd door JOHAN VAN DER DOES (48) in een korte uiteenzetting over "Der Rethorijcken konst", voorkomend in zijn "Lof der Vrouwen"

(49) van 1622. Hij kan hier haasten de "eigen tijd gelukkig" te prijzen met dichters als Hooft, Heinsius en Cats, wier werken de producten van een halve eeuw vroeger ver overtreffen. En smalend zegt hij over deze laatste dat ze

v.13 ... maken onse Tael (de rijkst' van alle talen)
 Soo kael en soo beroyt/ al oftse moest onthalen/
 Van yeder wat / die by haer zelfs wel can bestaent
 Waer toe van yemandt yet ontleent/ en beed'len gaen?

De werken van de meest vooraanstaande schrijvers hadden klaarblijkelijk het vertrouwen in en de waardering voor de eigen taal en de eigen kunst doen toenemen. Doordat die in een zuiver en verzorgd Nederlands gesteld waren, zetten ze tevens andere dichters aan om meer aandacht te schenken aan deze twee factoren en de geschriften, die hiermee niet in voldoende mate rekening hielden, als van mindere waarde te beschouwen.

Ook in enkele wetenschappelijke werken uit de eerste decennia van de 17de eeuw vinden we getuigenissen van de stijgende waardering voor de volkstaal. Zo verscheen in 1612 te Amsterdam de reeds vroeger vermelde "Beschryvinghe van alle de Neder-landen". (50) een vertaling door Kiliaan van het Italiaanse werk van Guicciardini; ze was van aanvullingen voorzien en werd uitgegeven door PETRUS MONTANUS. (51) Volgens zijn opdracht aan de Staten-Generaal zag hij in de publicatie van dit werk een middel "tot bevoorderinghe onses lieven algemeynen Vaderlandts". (52) Dat streven blijkt duidelijk uit de talrijke "Byvoeghsel"-s, waarvan hij de oorspronkelijke vertaling voorzag. Ook de passage over de taal van de Nederlanden heeft hij aangevuld; hierin lezen we nu dat het Nederlands "een overvloedighe rijke tale is van eyghene ende beduydelijoke woorden / seer bequaem om te bevatten ende te scheppen alle woorden ende reden die men wilt ... Ende men houdt voor seker overmits veel redenen / dat dit schier de selve sprac-ke is / die in dit landt ghesproken werdt ter tijdt van Julius Caesar." (53)

De laatste zinsnede wekt onmiddellijk het vermoeden dat hij zijn licht heeft opgestoken bij humanisten. Welke die geweest

zijn, kan beswaarlijk uitgemaakt worden. Voor een volgend "Byvoeghsel", waarin hij over de verwantschap van die taal met het Hoogduits en het Grieks handelt, is hij, zoals hij zelf toegeeft, bij Jacobus Marchantius te rade gegaan. Met fierheid somt hij de verschillende streken op waar een met het Duyts verwante taal wordt gesproken en haalt hij sommige beweringen van Becanus aan, waarop hij besluit: "Welck alles aenwijst dat het een oude oorspronckelijke tale is by nae van den beginsel der werelt ghebruyckt / ende nooch heden wijdt streckende." (54)

Het jaar daarop bezorgde REINIER TELLE (55) een Latijnse vertaling van Guicciardini's werk, en hierin nam hij de door Montanus geschreven aanvullingen haast zonder wijzigingen op. (56) In 1616 liet hij er een Nederlandse bewerking van verschijnen. (57) Uit de inhoud kunnen we afleiden dat hij deze voor een ander publiek bestemde dan de Latijnse vertaling. Alle geleerde uiteenzettingen en Griekse aanhalingen zijn er uit geweerd en zelfs de namen van Becanus en Marchantius komen er niet in voor. Aan de andere kant klinkt zijn oordeel over de volkstaal kordater: "Haer oude ende Moederlijke tale is Duytsch / een tale die in alle outheyt / rijckdom / ende volcomentheyt alle andere te boven gaet". En in plaats van Becanus' beweringen geeft hij de lezer de volgende samenvatting" ... zijnde rijck ende overvloedich van korte / eyghentlijke / ende duydelijke woorden / seer bequaem om grondelijck uyt te drucken de ghedachten des herten / oock wyder streckende / ende verder ghesproken wordende dan lichtelijck gheen andere." (58)

De vastgestelde afwijkingen kunnen we weliswaar ten dele hieraan wijten, dat hij van de oorspronkelijke tekst slechts een bondige samenvatting wilde bezorgen. Maar het valt toch niet te loochenen dat de Nederlandse tekst een zeer speciale nuance heeft gekregen. Was het "Duyts" volgens Montanus en volgens zijn Latijns werk seer oud en seer verspreid, nu roept hij het uit tot de rijkste, oudste en meest verspreide taal ter wereld. Deze wijziging heeft wel een bijzondere betekenis. Zijn Latijns werk, dat

kon gelezen worden door geleerden van om het even welk land, moest wetenschappelijk verantwoord zijn; aanhalingen uit Caesar, vergelijking met Griekse woorden en twijfel omtrent de juistheid van Becanus' beweringen waren op hun plaats en gaven het werk meer waarde. In de Nederlandse bewerking, die alleen voor landgenoten bestemd was, waren die haast overbodig en kon hij vrij uiting geven aan zijn gevoelens van fierheid. Petrus Montanus wilde zijn vaderland nuttig zijn en daarom schreef hij met lof over de "sedes ende ghewoonheden" van zijn landgenoten. Reinier Telle ging verder; hij plaatste zijn moedertaal boven elke andere.

We hebben boven gezien dat Samuel Coster op ernstig verzet was gestuit, toen hij aan de Duytsche Academie onderwijs wilde verstrekken in de landstaal. Verwonderlijk is dat niet, wanneer we vaststellen dat zelfs het vertalen van klassieke werken nog op tegenkanting werd onthaald. Toen IOHANNES FENACOLIUS (59) in 1616 zijn vertaling "De Hoochberoemde Historien van C. Cornelius Tacitus" (60) publiceerde, achtte hij het wenselijk zijn handelwijze uitvoerig te verantwoorden in een voorrede. De eerste en blijkbaar ook de belangrijkste opwerping was, "dat het onbehoorlick is, alle het gene yewers inde Griexsche ofte Latijnsche tale heerlic ende voortreffelick is in onse Nederduytsche tale over te setten"; immers "het grootelick hier door te vreesenis, dat eyntlicken alle geleertheyt in cleynachtige sal comen." Die bewering mist volgens hem elke grond; Grieken en Romeinen schreven toch ook in hun eigen taal en de geleerdheid stond er hoog in aanzien. Het is eveneens een dwaling te menen "die alleen geleert te zijn, de welcke andere overtreffen in uyerlicke wetenschap van eenige vreemde ende uyt-heemsche talen." Immers de vreemde talen, inzonderheid het Grieks en het Latijn, zijn niet de wetenschap maar eenvoudigweg de sleutel daartoe.

Dat tot dan toe zo weinig "boecken der wijsheyt" in het Hof-Nederlands zijn verschenen, kan niet zijn oorszaak vinden in de minderwaardigheid van die taal. "Neen gheensins: want onse Duytsche

spraecke is soodaenich een tale de welcke van alle spraecken ter Weerelt die daer teghenwoordich in wesen sijn, de outste ende suyverste is: want Enghelsche, Franschen, Spaengiaerden ende Italianen ende alle andere Volckeren sijn alle ghelijckelijck seer verdorven ende verbastaert in hare spraecken ende deelen, met namen ende bysonderlicken seer veel van onse Duytsche woorden, als zijnde eertijds ten meestendeel van den Duytschen overheerscht. Hier en teghen onse spraecke alleen is van allen ouden tijden in haer gheheel ghebleven onvermenght ende onverbastaert: want de Duytschen na tghetuyghenisse van Tacitus ende van veel andere Historischrijveren sijn noyt van eenighe vreemde Volckeren gheheelicken overwonnen ende vermeestert. ende dien volghende en sijn noyt in haere spraecke ofte verandert, ofte verbastaert". Hebben wij onder het huis van Bourgondië veel Franse woorden overgenomen, dan is sulke gebeurd "niet by ghebreck ofte uyt nootsaek (want onse tale is overvloedich ghenoech by sich selven) maer alleen te ghevalle van den Prince ghelijck het ghemeenlicken gheschieft ofte anders door quade navolginghe."

Het ligt dus niet aan de taal zelf dat wij weinig geleerdheid in het Nederlands bezitten. Evenmin kan de "rouwicheydt ende woesticheydt onser oudster Voorouderen" hiervoor aansprakelijk sijn; Caesar sprak immers met veel lof over hen. De werkelijke oorsaak er van is, dat zij alles mondeling voortleerden en dat wij anderzijds veel te weinig boeken vertalen. De toestand is voor ons nog ongunstiger dan voor onze voorouders; immers "het ontbreekt ons aan Duytsche Boecken, ghelijck oock aan onderwijsinghen in onse eyghen spraecke". Daar kan slechts verandering in gebracht worden door te doen zoals de Ouden; die schreven alles in de volkstaal opdat de "eyghen tale met heerlicke Schriften ende Boecken mochte verbeterd ende verheerlickt vverden."

Drie jaar later was hierin weinig verandering gekomen. Hefdig vaart hij dan in de opdracht van zijn Suetonius-vertaling(61) aan de Staten-Generaal en Prins Maurits uit tegen "veele aensienlijke menschen, dewelcke de wetenschap der vrye gheleertheden

...en wijskunde onderwerp een lang verdt gebreken voor de land-
 ende historien in groote achtighe hebben; maer soecken deselide
 in vreemde talen alleen besloten te houden, ende voor haer sel-
 ven als eygen te maecken". Zij handelen als Alexander de Grote,
 die boven iederaen wilde uitsteken en daarom niet wenste dat
 geleerde werken in de taal van de gewone man werden gesteld.
 Ook zij hebben er bezwaar tegen dat sommigen "eenighe goede
 boecken uyt de uytheemsche talen in onse Vaderlantsche sprake
 oversetten, niet connende verdragen dat de wetenschap van soo
 veele goede dinghen die in de uytheemsche talen besloten legghen
 in onse eyghen tale aen onse lieden gemeen gemaect souden vver-
 den."

Die woorden waren zeker niet toepasselijk op de mathema-
 ticus WILLEBRORDUS SNEELLIUS (62), die de wens koesterde dat de
 wiskunde in zijn vaderland een hoge bloei zou kennen. Met het oog
 daarop wist hij DIRK HOUTMAN (63) over te halen om een werk van
 Ramus over meetkunde, waarvan hijzelf in 1613 een Latijnse versie
 had bezorgd, in het Nederlands te vertalen. Het verscheen in
 1622 als "Petri Rami Meetkonst". (64) Blijkens zijn voorrede had
 hij bovendien "ghearbeyt de Latijnsche kunst-woorden in plat
 duyts uyt te drucken, ende in alle manieren den duytschen leser
 nae mijn vermoghen behulpich te zijn." Hij gaf er zich rekenschap
 van sommige nieuwe termen voor de lezer "vvat vreemt luyden";
 maar naar zijn mening mocht het voorbeeld van de Latijnen, die
 eenvoudigweg de Griekse woorden hadden overgenomen, niet gevolgd
 worden. "Alsoo onse tael een van de rijkste is, en tot maken en
 't samen setten van nieuwe vvoorden seer bequaem; hebbe ick (daer
 in volgende de voetstappen van andere) onnut en onnodigh gheacht
 van dese nabueren te gaen leenen, 't gene vvy aen ons selven
 hadden." - De vertaler verklaarde van zijn kant in de opdracht
 aan Adriaan Pauw, curator van de Leidse universiteit, dat hij
 zich door "de overvloedighe rijkdom van onse spraek" en door
 het aandringen van Snellius had laten overhalen om het werk te
 vertalen.

Het sal geen verbazing wekken dat juist in een werk over
 ... (69)

Een wiskundig onderwerp een lans wordt gebroken voor de landstaal. Het voorbeeld van Simon Stevin moet hier aanstekelijk hebben gewerkt, Snellius had trouwens diens "Wisconstige Gedachtenissen" kort na het verschijnen in het Latijn gezet. (65) Het feit dat hij in de vermelde voorrede spreekt over de rijkdom van de volkstaal en over haar geschiktheid om samenstellingen te vormen, versterkt bovendien het vermoeden, dat hij met de "voetstappen van andere" vooral die van Stevin heeft bedoeld.

Snellius' activiteit voor de volkstaal is waarschijnlijk veel groter geweest dan men op het eerste gezicht zou verwachten van een geleerde met internationale bekendheid. Zo treffen we zijn naam weer aan in "De Schat-kamer, Des Grooten Zee-vaert-kunst" (66) van 1624, geschreven door CORNELIS LASTMAN. (67) Hier vinden we namelijk een brief van hem afgedrukt, waarin hij de schrijver gelukwenset met zijn flink werk. Hij schijnt zich echter niet tot aanmoediging beperkt te hebben; dit menen we althans te mogen afleiden uit de voorrede van Cornelis Lastman. Deze had vastgesteld dat in de meeste werken over zeevaartkunde een aantal woorden gebruikt werden "die onse spraek niet eyghen zijn". (68) Zulks had voor gevolg dat vele lezers dergelijke werken nauwelijks verstonden en geen volmaakte zeevaarders konden worden. Om hieraan een einde te maken heeft hij "in plaetse van sulcke vwoorden, onse eyghen Nederlantschevwoorden ghebruyct", zulks met "het goet-vinden van verscheyden Hoogh geleerde". We vermoeden dat hij hiervoor onder meer Snellius' raad had ingewonnen.

Uit het werk zelf blijkt dat de voorrede geen ijdele belofte inhoudt; de schrijver heeft er zich gewetensvol op toegelegd alle vreemde woorden te vermijden. Mochten sommige nieuwe termen "in 't eerst vrent schynen", dan geeft hij de verzekering dat de lezers zullen "den sin van onse eygen woorden lichtelick bemercken, ende daer door de rechte wetenschap vande kunst der Zee-vaerd't te grondelicker verstaen kunnen."

Een aantal van de door hem gebruikte termen schijnen aan Stevin ontleend; zo ze al niet uit diens werken stammen, ze werden alleszins gevormd naar de door hem gevolgde methode. (69)

Lastman had er echter een andere bedoeling met zijn de "grote" mathematicus; hij gebruikte ze om de verstaanbaarheid van zijn uiteenzetting te verhogen, STEVIN om de waarde en de rijkdom van het Nederlands aan te tonen. Of de nieuwe termen door de lezers gemakkelijker begrepen werden dan de gebruikelijke bastaardwoorden, mogen we ernstig betwijfelen. Juist daarom lijkt het ons waarschijnlijk dat Lastman vooral op het aandringen en dank zij de medewerking van sommige "Hoogh gheleerde", onder wie we in de eerste plaats Snellius menen te mogen rekenen, seer consequent de vreemde woorden heeft afgewezen.

Het betrekkelijk geringe aantal uitingen in werken van wetenschappelijke aard herinnert er ons aan, dat het swaartepunt van de taalactie op het literaire terrein lag. Vooral de provincie Holland had zich tot dan toe verdienstelijk gemaakt. In 1623 laat ook Zeeland zich opmerken; in dat jaar verschijnt namelijk de "Zeevsche Nachtegael". (70) De voornaamste bedoeling van de samenstellers was te tonen, dat ook die provincie een keur van dichters bezat. Opmerkelijk is het echter dat de bijdragen in een zuivere taal gesteld zijn. Wat ADRIAEN VAN DE VENNE (71), een van de bijzonderste promotors van de bundel, in dit verband zegt in zijn woord tot de lezer van zijn "Tafereel van Sinne-Mal" (72), heeft blijkbaar ook voor de overige medewerkers gegolden. Hij heeft zich voorgenomen "eenvoudich te ontmonden de soete eygenschap van onse vry-borstige inlandsche tael; (voornemelijk) op de Hollandsche en Zeeusche wijze". Eigen kunst in de eigen, zuivere taal is zijn ideaal. "Het is seer mis-prijsselijk, datmen zijn Vaderlantsche spraek soeckt achter hoecken te laeten, ende ghebruycken andere schaele menghelingen onder volcomen soet-mondige ronde woorden; dewelcke door sulcken overlantsche gemeynsaemheynt als verbastaert werden! daer nochtans het Nederlants niet van noode is by andere te gaen ontleenen; overmits de selve jae, rijk-genouch bevonden wert".

In de "Zeevsche Nachtegael" treffen we slechts één gedicht aan dat de eigen, onvermengde taal verdedigt en de spot drijft

met de landgenoten die, om een hoge dank te geven van hun ontwikkeling, er op uit zijn vreemde woorden in hun taal te mengen. Het draagt de Latijnsche titel: Solus vult seire videri. (73)aren

Ick weet niet wat het is met onse Neder-landers,
Want nevens hare taal soo spreken sy noch anders,
Het is haar niet ghenoech te spreken hare taal,
Sy spreken Fransch, end Schots, Latijn, end als de Waal.
Sy weten 't als een Kock te menghen, end' te scherven,
Om soo quansuys wat eers by and're te verwerven,
De eene seyt bon jour mijn Heer, de and're weer
Seyd bona dies Heer, end' swets soo even seer.
De grace, neen Monsieur, excuse moy sy spreken,
End' als sy spreken soo, een ander schijnt een leecken,
Dan koomter oock Signoor, end' maackt den Spaanschen geok,
In plaatsse van den dagh, is Ditto nu den treck,
Van waar komt ons dit toe, te menghen soo de talen,
End' dan van dees een woord, end' dan van die te halen,
Ist schaarsheyd in de taal? verwert ons die de spraack?
Neen: d'hooghmoed die ons quelt is oorsaack van de saack.

Maar al hebben dan de andere medewerkers sich in de bundel niet uitgesproken over de waarde van hun moedertaal of taalverbaastering niet uitdrukkelijk afgewezen, uit hun gedichten blijkt voldoende dat ze het practisch en met de woorden van Adriaen van de Venne en met die van de anonieme auteur eens zijn geweest.

Buiten de bundel hebben enkelen onder hen uiting gegeven aan hun waardering voor de eigen, zuivere taal. Zo legde Adriaen van de Venne in "Minne-Mall van Dicke Leendert, en Lijsje Teunis, met Ioncker Maerten" (74) volgende woorden in de mond van Lijsje tegenover de jonker:

Ioncker-Maerten wel doe dapper
Speult jouw monckje, wipper-wapper!
Iy spreekt dat ick niet bekans
Onder-ken, uyt duyts, off frans.
Maar hoe tiltigh keunje karmen
Mit jouw over-vreemde tarmen!

De tegenstelling tussen stad en land, die uit het gehele stuk opklinkt, wordt ook inzake taal beslecht ten gunste van het eenvoudige platteland. De hoofse jonker wordt uiteindelijk met zijn mooi klinkende, vreemde woorden naar huis gestuurd.

"Christijn interesse voor een andere taal" laat Van de Venne eveneens blijken in de voorrede tot de emblemata bundel "Sinne-Fabulen Der Dieren" van 1632 (75). Dezelfde onderwerpen waren vroeger behandeld geworden door de Dene; in die tijd echter was "de Rijn-kunst noch ongebakert, ende niet recht ghekoestert gheweest; maar hadde de borsten ghesoghen van vreemde ende uytlant-sche onrymige woorden!" Sindsdien was verbetering ingetreden en "sedert eenighe jaren herwaerts, is de lof-weerde Poësie, of Wijs-kunst, eerst tot haer Duyts verstant ghekomen; ende het schijnt, dat de Hollantsche ende Zeeusche Lucht deselve Weet-kunst wat soeter, ende opender, en meerder heeft verlicht van de vreemde lisperijen, en duystere dompen." Al was zijn taal dan niet minder "duyster" dan die van het vroegere werk, ze bleef toch vrij van "vreemde lisperijen".

Ook van SIMON VAN BEAUMONT (76) mag een sonnet vermeld worden, dat hij waarschijnlijk reeds in 1595 had geschreven. (77) Hierin wijst hij zijn landgenoten terecht, die na een verblijf in het buitenland zich nog nauwelijks behoorlijk weten uit te drukken in hun moedertaal:

v.5 Als men al heeft geleert de tael der Walen,
 Hoe Engelsch praet, of Spaensch, een vrou, of kint,
 En datmen 't huys gekomen wel versint
 Weetmen in Duytsch sich nauwelijks te vertalen.

En hij besluit:
 v.13 Hollander, sijt ghy wijs,
 Blijft t'huys, leert wel 's Lands-recht, gebruyck, en seden.

Het gedicht is hoofdzakelijk bedoeld als waarschuwing tegen de verkeerde invloed, die reizen in het buitenland konden uitoefenen; ze maakten iemand afkerig van 's lands "gebruyck en seden", onder meer ook van de taal. Zelf heeft hij er zorg voor gedragen dat de taal van zijn weinig talrijke Nederlandse gedichten zuiver en natuurlijk was.

Geen enkele van de medewerkers aan de "Zeevsche Nachtegael" heeft zijn liefde voor zijn moedertaal zo hartstochtelijk uitgedrukt als JOHAN DE BRUNE de Oude. (78) Het is opvallend dat deze

"Christen-moralist en humanist", zeer weinig in het Latijn heeft geschreven; slechts voor twee voorredenen gebruikt hij niet het Nederlands. Ongetwijfeld lag zijn liefde voor de moedertaal hier aan de basis. Toch moeten we wachten tot in 1621 vooraleer hij dese uitdrukkelijk laat blijken. In de voorrede tot zijn "Grond--steenen van een vaste Regieringe" van dat jaar (79) verzet hij zich tegen de opwerping, dat er in dit werk "vele harde, on-ghebruyckelicke woorden end spreucken zijn, die den aert van onse tale niet verdragen of lijden mach". Dit verwijt vindt volgens hem niet zijn grond in de "alder-cloeste (sic!) tale" zelf, maar in het gebrek aan juist insicht vanwege de lezers. Het Nederlands is immers

Een tael vol van haer selfs, vol sins, vol soetigheden,
Vol van vernuft, van ghesat, van kracht, van sterke leden,
Die met d'hebreusche tael end haer geslacht, verwint,
In aert, tijt, kortigheyt, al d'ander diemen vint.

Hadden de Franssen of andere volkeren zich aan gelijkaardige verwijten gestoord, hun taal zou zeker de hoge graad van volmaakt-
heid niet hebben verworven die ze nu bereikt heeft. Het is even-
wel juist dat wij bij Romeinen, Grieken, zelfs bij alle volkeren
iets kunnen leren. Daarom ware het wenselijk "dat eenighe van de
beste verstanden, die scherpe en wel-deur-boorde ooren hebben,
hier toe haren arbeyt te samen brachten, dat sy alle de over-
treffelieste talen gingen uyt-schudden, end tot de cleynste
beentjens ont-leden, proevende in alle manieren, hoe wy die in
de onse gevoeghelickst condon in-setten, end met een duytsch
oleet over-trecken. Iek houde voor seker dat wy gheene volkeren
des weerlds en souden schuldigh blijven, of erghens in yet wes
toe-gheven." "Wordt dit gedaan, dan sullen we weldra "een schoon
end' olaer water hebben, dat alle vreemde rivieren en fonteynen,
in smaeck en suyverheydt, beroepen sal." Een begin hiermee werd
reeds gemaakt door Heinsius, Cats, Scriverius en de Amsterdamsche
dichters; hun voetsporen wil de Brune volgen.

Uitvoeriger geeft hij uiting aan zijn overtuiging dat de
landstaal tot hoge bloei kan gebracht worden, in het woord tot

de lezer van zijn "Abelenata", verschenen in 1624. (80) Hij betreurt het "dat onse natie (een volk dat andersins in konsten en wetenschappen geen andere en wijt) se naer-laetigh en ver-suymich gheweest is, om onze tale op te bouwen, en haer behoer-lick en meughelick oieraed te gheven: voornemelick siende, en als nu en dan beproevende, datter nauwelick yet fraeys of uyt-nemende by andere ghevonden en wert, dat van ons niet soude kon-nen naerghevolght, en by naer met even-veel woorden evenaerdigh uyt-gedruckt werden." "Zelf heeft hij daarvan vroeger al bewijsen geleverd." "t Is zeker, dat onse tale bequaem is, om op hooghe schoenen te treden, en allerley vercierssel aen te nemen; jae, dat meer is, om te dragen het ghewichte van de grootste in-beel-dinghen, die in een menschelike siele vallen kunnen. Ons en ontbreekt niet, als dat wy niet durven, of en willen van andere nemen, dat zy, zonder haer verlies en verminderinge, ons milde-lick aen-bieden: sonder dat wy eenigh ander woord, als ons eygen, en by ons geburghert, hoeven te ghebruycken." De Latijnen zijn te rade gegaan bij de Grieken, en de Franssen bij deze beide vol-keren; waarom zouden wij onmondig moeten blijven? Niet alleen de inhoud van een werk moet versorgd worden; ook op de vorm dient gelet. Die moet "wat ghesmuckt en verciert werden, door het pinceel van een effen en ronde tale." Daarom wil hij er bij "alle gheluckighe verstanden en kloecke gheesten" op aandringen "dat zy eyndelick de goede hand daer toe willen aen-wenden, dat onse tale (die noch al kruypende langhet der aerden sleypt) mocht op-ghetrocken werden, tot het taop en kruyn-punt van hare groot-heyd: op dat wy niet alleene met onze na-bueren in ghelijcke lid treden, maer oock zelfs de pertisaene dragen mochten."

Duidelijker dan in de eerstgenoemde voorrede komen hier de twee elementen naar voor die aan de basis liggen van de Brune's optreden: zijn diep nationaal bewustzijn en zijn sterke liefde tot de eigen taal. Deze twee factoren hebben hem er toe gebracht slechts zelden het Latijn te gebruiken en er voor te ijveren dat de volkstaal tot een hoger peil sou opgevoerd worden. Waren

de landgenoten niet de minderen van andere volkeren, hun werken in de landstaal mochten bij die van vreemden niet ten achter staan. De inhoud er van moest degelijk zijn; en met het oog hierop achtte hij het noodzakelijk dat zij bij andere naties hun licht zouden gaan opsteken. Niet minder aandacht moesten ze besteden aan de vorm; de taal diende "gheesmuckt en verciert" en alleen eigen of volkomen ingeburgerde woorden mochten hiervoor in aanmerking komen. Immers, de eigen taal was zo rijk als welke andere ook en in geen enkel opzicht de mindere van vreemde.

Dieselfde gedachten vinden we, zeer beknopt, terug in de voorrede van zijn in 1636 verschenen werk "Nieuwe Wyn in Oude Le'er-Zacken". (81) Volgens de titel wilde hij met deze spreekwoordenverzameling bewijzen "'t vernuft der menschen; ende 't gheluck van onze Nederlandsche Tael". Hij was er van overtuigd "dat soo een Cats, of Heyns, Reael of Hooft zodanigh werck by de hand namen, dat wy geene natien ter weereld hare spreucken zouden hebben te benijden." Gaan bij een vertaling doorgaans vele eigenschappen van het oorspronkelijke ^{werk} verloren, "even-wel bevind'ick, dat de lucht van ons vaderland daer in so gheluckigh is, dat allerley ghewas haer kan verdragen, ten minsten ter degen gesnoeyt, en wat ghekandelaert zijnde."

De taal van Datheen's psalmvertaling leek hem te weinig "gesnoeyt" en "ghekandelaert". Dat was een van de redenen waarom hij in 1644 een nieuwe bewerking in het licht gaf. (82) "Wie van ghezonde zinnen en bemerckt niet", so heet het in het woord tot de lezer, "de elenghe (sic!) ghebreckelickeijdt van dat werck? Om niet te spreken van de onduijtsche tael; van 't jammerlick gedicht / van de on-nutte stop-woorden / als fijn, bloot, eenpaer, koene, gaer, klaer, reyn, zaen, dit termijn, &c. die over al swermen". Zelf heeft hij er angstvallig over gewaakt niet in hetzelfde euvel te vervallen. Ook in zijn eigen proza- en dichtstukken heeft hij er zich op toegelegd om een degelijke inhoud te gieten in een zuivere, kernachtige vorm.

Tot het einde van zijn leven heeft zijn moedertaal hem nauw aan het hart gelegen. Dit blijkt uit het korte stuk met als titel "Nederlandsche tale", dat opgenomen werd in zijn posthuum verschenen "Tweede Deel van 't Bankket-Werk". (83) Geen enkele taal, zegt hij, is in staat om de rijkdom van de gedachte volkomen te verwoorden. "Maer dit staet my diep, in 't hoeft gheprent, dat onse Nederlandsche gheen talen en hoeft te wijcken, om 't ghevrichte van de hoogste afbeeldinghen, en ziel-driften te vatten en te dragen. Ick zie, (hoe-wel met zwacke ooghen) dat-ze dien hooghen stijl kan lijdē, daer mede den Orateur de groote seylen van zijne wel-sprekentheyd uit-set; dat-er in ghevonden kan werden eene majesteyt, en plegtighe pompe; een togtighe vloedt; buyen en tempeesten; een levende glans, die tot in het herte schettert; een toover-schoonheyd, die mannelick en kragtigh is om zielen wegh te rucken."

Geheel verschillend was de houding van JACOB CATS. (84) In zijn vroegste werken toont hij geen speciale voorliefde voor de volkstaal. Zo heeft zijn eerste emblemata-bundel naast een Nederlandse ook een Latijnse en een Franse tekst. Gaandeweg beperkte hij zich meer tot de volkstaal. Dit wekt de indruk "dat Cats zich pas na de verschijning van zijn eerste bundels bewust is geworden van zijn talent als volksdichter". (85) Van dan af wilde hij schrijven voor het volk in een voor het volk verstaanbare taal, vrij van vreemde woorden en ongewone zinswendingen.

Slechts zelden heeft hij zijn standpunt tegenover het Nederlands neergeschreven. Een eerste maal deed hij het in een randnota bij zijn "Houwelyck" (86) van 1625. Naast een reeks van vier en dertig versen, geheel bestaand uit eenlettergrepige woorden, plaatste hij volgende bedenking: "Siet hier Nederlander, tot lof van uwe moeder-tale, een gans gedichte alleen bestaende uyt enckel geluyden, ofte woorden van eener silbe: waer uyt blijcken kan hoe kort en bundich ghy daer in spreken kont. Ick wenste dat yemant van hare verachters dit eens ppoechde na te spelen, selfs in de tale die hem best te hant mochte wesen, en

daer niet door wetende te raacken (gelijk ick oordeele sulx in andere talen onmoghelick te sijn) dat hy ten minsten van dan voortaan, in meerder achttinge vande selve wilde spreken, en ghevoelen." Hij was dus niet ongevoelig voor het misprijzen dat nog steeds enkele "verachters" voor de volkstaal koesterden. En met ^{een}zekere trots wijst hij op haar rijkdom aan eenlettergrepige woorden, in die tijd een bewijs van haar oudheid en eerbiedwaardigheid.

Enkele jaren later bevestigt hij zijn standpunt aan Barlaeus, wiens sympathie haast uitsluitend naar het Latijn ging. In een brief van 1633 (87) schrijft Cats, dat hij na de dood van zijn vrouw troost wil zoeken bij de muze; "maer dit alles alleen in onze Nederlansche tale van welcke mijne maniere van doen ick U.E. wel eenmael bij gelegentheit reden en rekenschap soude willen geven, wetende dat U.E. derhalven wat anders is gevoelende".

Een laatste maal spreekt hij over het Nederlands in de voorrede tot zijn "Trov-Ringh", waarvan de eerste uitgave in 1637 verscheen. (88) Hier geeft hij als het ware de samenvatting van wat hij met zijn latere werken heeft beoogd. "Tot besluyt, vrienden, mijn oogh-merck in desen allen is geweest mijn sinnen besigh te houwen, ende alsoo beyde te sware ende te lichte gedachten van de hand te wijzen, de Nederlantsche tale te vergieren, de Hollantsche gedichten sacht-vloeyende en sonder stoot en stop-woorden te maken; ten eynde de selve eenpaerlick en sonder stuyten gelesen mochten werden."

Belangrijk kunnen deze uitingen bezwaarlijk genoemd worden; nieuwe gegevens bevatten ze niet en er blijkt evenmin uit dat Cats zijn moedertaal op hartstochtelijke wijze wilde verdedigen. Kunnen we bij hem vanaf 1625 sympathie voor de volkstaal vaststellen, dan schijnt die veeleer het gevolg geweest te sijn van verschillende omstandigheden dan van een principiele hoving. Invloed van sommige voorstanders van de volkstaal als Heinsius,

is hiéaraan wellicht niet vreemd geweest. (89) In elk geval is hij er slechts geruime tijd na de publicatie van zijn eerste bundel toe gekomen nog alleen in de volkstaal te schrijven en zijn werken "inonderheyt ten dienste onser lantslieden" te stellen. Die moesten ze "sonder stuyten" kunnen lezen; met het oog daarop wenste hij zo dicht mogelijk aan te leunen bij de gewone omgangstaal en zijn werken vrij houden van vreemde of ongewone woorden. In dit opzet is hij alleszins geslaagd; "zijn taal, de taal van het dagelijkse leven, is zuiver als het duinwater op Zorgvliet, is echt onvervalscht Nederlandsch". (90) Een strijder voor de volkstaal kunnen we Cats niet noemen; maar door het ongemeen succes van zijn werken heeft hij wellicht meer invloed gehad op het Nederlands dan sommige vooraanstaande taalijveraars.

Vergeleken bij het aandeel dat schrijvers uit Holland hebben gehad in de ontwikkeling van het streven naar zuivering en opbouw van de volkstaal, is dat van de Zeeuwen slechts van geringe betekenis. Toch leveren de medewerkers aan de "Zeevsche Nachtegael" de ene in meerdere de andere in mindere mate, het bewijs dat dit streven ook in Zeeland wortel geschoten had.

Tot de voorstanders van een verzorgde en zuivere taal mogen we ook DIDERICUS CAMPHUYSEN (91) rekenen. Uit zijn jeugd is een gedichtje bewaard, waarin hij de handelwijze van sommige dichters hekelt. Het is getiteld: "Aan de Lamme Rijmers" (92)

Zegt Rederijkers, uit wat oorzaak komt het voort,
 Dat in uw Rijmery zo dickwils wort gehoort:
 Certein, minjoot, eenpaar, idoon, fijn, uitgelesen,
 Verheven, pertinent, eenpaar, vaeljant, gepresen,
 Aanhoort na mijn motijf, ik zeg u ongefaalt;
 En veel meer broddery, en lammigheid, gehaalt
 Van Oost, van West, van Zuid, van Noord uit alle hoeken?
 Wanneerder stof ontbreekt dan moet men lappen zoeken.

Het stukje is niet direct tegen het gebruik van bastaardtermen gericht; het veroordeelt in het algemeen de woorden die louter als stoplappen aangewend worden. Inzake oude en vreemde termen volgt hij een gezond principe; zijn gedicht "Wel-Rijmens Wet",

dat zijn opvattingen insake dichtkunst weergeeft, zegt dien-
aangaande: (93)

str.5 v.1 ...geen versleten vischt/geen onduytisch woordt en wraecht/
Als 't door gewoont en tijdt tot Duytsch al is gemaect:

Hij wenst dus de woorden te vermijden, welke niet algemeen in gebruik zijn. Zijn houding stemt overeen met die van andere schrijvers van godsdienstige werken; wanneer een vreemde term beter verstaan wordt dan een echt Nederlandse, aarzelen ze niet de eerste te nemen. Twee strofen verder wijst hij alle pralen met geleerdheid van de hand. De inhoud van een werk moest stichtend zijn, de taal eenvoudig en zuiver. Zijn voorkeur gaat naar een gedicht,

str.7 v.1 Dat nergens met Latijnsch' of Griecsche g'leerthoyd praaft/
En geen gezocht gewets ooyt voor den dag en haelt.
Dat namen van Godinn' en Goden stadigh'mijdt/
Met al wat onze tael en 't Ne'erlandtsch oor niet lijdt.

Dat heeft hij ook toegepast in zijn werken. Zijn gedichten zijn zuiver, ongewone of volledig vreemde termen ontsieren ze niet; en wanneer hij soms nieuwe afleidingen of samenstellingen vormt, dan is de betekenis er van voor de lezer doorzichtig. Zelfs in zijn theologische geschriften heeft hij getracht "de regelen der taal te eerbiedigen, hij zuiverde haar zooveel mogelijk van vreemde elementen, zonder tot de overdrijving van Hooft te vervallen." (94)

Tot dusver konden we in dit hoofdstuk slechts één werk vermelden dat aan de spelling van het Nederlands gewijd was, namelijk de "Nederduytsche Spellinge" van Jacob van der Schueren. Toch heeft het tijdens de jaren 1620-1630 niet aan interesse voor dit probleem ontbroken. De geschriften hierover werden grotendeels na 1625 gepubliceerd, zodat ze in een volgend deel thuis horen. Twee er van verschenen nog vóór die datum. Het eerste is het "Voor-loperken" (95) van ABRAHAM VAN GHERWEN. (96) Deze tamelijk verwarde uiteenzetting geeft de lezer geen hoge dunk van het talent van de schrijver als spellinghervormer. Zijn

vriend HEYNDRICK DE GROOT (97) oordeelde veel milder over zijn bekwaamheden. In de voorrede tot zijn "Grote Koren-bloem" (98) van 1620 schrijft deze namelijk, dat van Gherwen "wel gheoeffent is in-de Maat van Dichten, als mede in de wetenschap van het Neder-Duyts wel Spellens, ende vermyd oock alle vreemde woorden van ander Talen, die duer quade ghewoonten onder 't Neder-duyts gemengt worden".

Onder zijn invloed is de Groot ook meer belang gaan hechten aan taalzuiverheid; "daar-om heb ick 't Verbeteren hier in ghevolgt, tot Nutschap van alle Leergherige Liefhebbers van onze Moeder-Taal / die wy alt'samen wel behoren te oeffenen". En omstreeks dezelfde tijd vraagt hij in een "Nieu Liedeken", bestemd voor een heruitgave van "De Gulde Zangfonteyns" (99) dat, wie zelf geen goed gedicht kan voortbrengen, de samensteller (s) niet hard zou vallen.

v.13 Om dat hy heeft ghevonden, veel Uytheense woorden, en is
 In verscheyde Dichten, die Duyts noch Vlaams en syn
 Daar me dat wy ons eygen, Moeder-taal versmoorden
 En hebben doch ghenoech / ghoes Duytse woorden, syn/ in noch-
 Hij is er zich van bewust dat sommige liederen ook in andere opzichten, zo insake spelling, geen volledige voldoening schenken; de lezer gelieve vooral op de stichting te letten. - Stippen we hierbij aan, dat er slechts af en toe een bastaardwoord voorkomt in enkele van de opgenomen gedichten.

Het tweede stuk is de "Noodige waarschouwinge" van ANTHONIS DE HUBERT (100), een voorrede tot zijn Psalmvertaling van 1624. (101) De schrijver werd door de tijdgenoten hooggeschat als taalkundige; niemand minder dan Hooft, Vondel, Ampsing en van Heule beschouwden hem als een autoriteit ter zake. (102) Het kan ons dan niet verwonderen dat, zoals hij aan het einde van dit stuk zegt, enkele van zijn vrienden er op aangedrongen hadden, dat hij zou uiteenzetten welke regels insake taal en spelling hij in het werk had gevolgd. Gebrek aan tijd sou hem er toe genoopt hebben kort te zijn, al was hij van mening dat die kwestie "ordentliker, ende

breeder handeling" waard was.

Onmiddellijk wijst hij er op, dat hij niet alleen de oorspronkelijke tekst zo getrouw mogelijk heeft vertaald, maar bovendien "in 't besonder acht hebbe genomen op de t'samenvouginge der VVoorden, ende Naamen, onderscheijd der Geslachten, buijginge der Gevallen, ende spellige van ijder woord ende silbe". Hierbij heeft hij "de natuïjrelicke wijze van spreken" gevolgd en getracht "den aard ende eigenschap der tale" te eerbiedigen. Het is volgens hem onduldbaar dat sommigen om een of andere reden "den VVaal spelen" en onnederlandse sinswendingen gebruiken. Hij vindt het "grootelicks te beklagen, dat so veele bedaagde luijden, ja selfs ook die in vrije kunsten van geleerdheid opgetrocken sijn, ende anderzins geoeffende herzenen hebben, so onduijts sijn in haare moederlicke tale, 't sijn in rijm schrijven, ofte ook andersins; ende dat niet alleenlick in 't spellen der silben, 'tgeen ik wel voor 'tminste achte, hoewel daar niet weijnig aan gelegen en is; Maar ook in de t'samenvouginge der VVoorden ende Naamen, buijginge der Gevallen, ende onderscheijdinge der Geslachten, daar in nochtans dat niet alleenlick de glans ende luijster, maar ook de duijdelicke bescheijdenheid der talen bestaat." Na deze inleidende woorden zet hij zijn standpunt uiteen en hierbij brengt hij een paar malen critiek uit op de "Twe-spraak" (103)

Deze tekst, de enige waarover we beschikken, laat ons niet toe een min of meer volledig beeld te schetsen van de Hubert's opvattingen of activiteit. Wat we er alleszins uit kunnen afleiden is, dat hij ernstig begaan was met de ordening van de volketaal. Het regelen van de spelling, het vaststellen en streng eerbiedigen van geslacht en verbuiging golden voor hem als zeer belangrijk. Dat de klassieke talen hem hierbij voor de geest hebben gestaan, is seer waarschijnlijk. Misschien is dat mede het gevolg van de besprekingen in de "letterkunstige vergadering" te Amsterdam, waaraan hij had deelgenomen. (104)

Terloops verwijt hij aan sommige schrijvers dat ze "het Nederduijts VValzelick, ende valzelick" verdraaiden. Hiermee

DE
VVEERLIICKE LIEFDEN
TOT
ROOSE-MOND.

Endeels naerghebolght de Griekische / Latijnische /
ende Franchoische Poeten.

H ANDT VVERPEN,
By Hieronymus Verdussen / inde K. Ouboden.
Anno M. DC. XIII.

LIBRARY OF THE
"Weerlicke Liefden tot Roose-mond" (1613)
(Gent : G 8342)

bedoelt hij dat ze niet steeds de juiste Nederlandse woordorde volgden. Over het weren van bastaardwoorden rept hij niet; waarschijnlijk beschouwde hij dat als va'selfsprekend, zodat het te overbodig was hiervan nog te gewagen. In elk geval moeten we het betreuren, vooral omwille van de invloed die hij op sommige schrijvers schijnt uitgeoefend te hebben, dat ons zo weinig over zijn opvattingen bekend is. van volbaarheid te worden.

... de ... te ...

§ 2 - De Zuidelijke Nederlanden.

Na 1585 was de taalactiviteit in het Zuiden zeer gering geweest. Twee vooraanstaande ijverars, Stevin en Marnix, waren naar het Noorden uitgeweken. De Heuiter en Marchantius wijdden in hun geschiedkundige publicaties wel enige aandacht aan de landstaal en zelf Justus Lipsius toonde er enige interesse voor, maar belangrijk kan hun optreden beswaarlijk genoemd worden. Alleen Kiliaan had onvermoeibaar gewerkt en in 1588 en 1599 kon hij aangevulde en verbeterde uitgaven van zijn woordenboek laten verschijnen.

Het eerste decennium van de 17de eeuw brengt in deze toestand weinig verandering. Naast Puteanus, die zijn "Laudatio" in 1607 tot een pleidooi voor zuivering en beoefening van het Nederlands laat uitgroeien, hebben slechts enkelen een woord van waardering over voor hun moedertaal. De eerste onder hen is de Jezuiet JAN DAVID (105). Toen hij in 1606 zijn "Lot van VViesheyd ende Goed Gelyck" (106) publiceerde, achtte hij het nodig er in een voorrede op te wijzen "dat onse Neder-landtsche tale, rijk ende ouer-vloedigh is, van verscheyden spreucken ende figuerlijke redenen". Het lag nochtans niet in zijn bedoeling de schat van Nederlandse spreekwoorden uit te stallen. Hij wilde voorkomen dat die zouden worden aangewend "tot seker mis-bruyck ende nae-deel der goeder ghestichticheydt; ende tot schade der manierlijcker sebaerheydt". Daarom trachtte hij er met een aange-

... te ...

part-gedichtje de juiste betekenis van duidelijk te maken."

Toch heeft deze "lief-hebber der dichten die stichten" meer interesse voor zijn moedertaal gehad dan uit zijn gedrukte werken blijkt. Er bestaat namelijk een werk in handschrift, "Velitationes, pro Jdiomaticis Teutonicis, seu Germaniae inferioris restitutione", (107) dat getuigt van zijn bekommering om de landstaal tot een hoge graad van volmaaktheid te brengen.

Het staat vast, zo begint hij, dat onze taal verbasterd is. Om ze te zuiveren en in de vereiste staat te herstellen is het noodzakelijk, dat wie ze gebruikt, alle bederf zou weren en de echte Duytse woorden en de juiste Nederlandse uitspraak zou opsporen. (-1-). Elke "provincia" zal vooreerst moeten erkennen, dat er ook in haar taal fouten zijn geslopen. (-2-). Houden sommigen vol dat hun taal geen gebreken heeft en willen ze die aan de anderen opdringen, dan zal het gewenste herstel niet kunnen bereikt worden. Daarvoor is het immers nodig dat uit alle dialecten het beste bijeengebracht en alle verbastering verworpen wordt. (-3-) Indien we aan het Brabants de eerste plaats zouden toekennen, omdat die taal het Duits het meest nabij komt, dan moet toch worden toegegeven dat er ook minderwaardige elementen in voorkomen, zowel wat woordgebruik als uitspraak betreft. (-4-) En al zou er uit het Hollands, het Vlaams en uit andere talen veel moeten verwijderd worden, die bevatten toch ook heel wat dat beter is dan in het Brabants. (-5-) Het is daarom volledig verkeerd een woord af te wijzen alleen omdat het Hollands of Vlaams is. Dat is zich zonder recht tot rechter over zijn gelijken aanstellen. (-6-) Wie gezond verstand gebruikt zal erkennen, dat er in elke taal goede en slechte elementen voorhanden zijn en dat het beste middel tot herstel er in bestaat uit elk dialect het beste te nemen, het goede te behouden en het slechte te weren. (-7-)

Onder verbastering verstaan we die woorden, welke we aan vreemde talen hebben ontleend en als de onze gebruiken. Ze stammen vooral uit het Frans en het Latijn; Kiliaan heeft er zulke in het aanhangsel van zijn woordenboek bijeengebracht. Verbastering is het eveneens wanneer we zuivere woorden verdraaien, er

angerijnde of onwelluidende invoeren, of ten slotte in onze uitspraak iets verwijfde of barbaars toelaten. (-8-) De echt Duytsche woorden mogen niet verworpen worden, ook al zijn ze bij ons niet gebruikelijk, zelfs niet wanneer ze van ketteren afkomstig zijn. (-9-) Volledig nieuwe termen mogen we slechts aanvaarden, wanneer ze gevormd werden naar goede oude woorden. Gesochte of geaffecteerde termen mogen niet geduld worden (-10-).

In de eerste plaats is het nodig de juiste schrijfwijze vast te leggen (-11-). Aangezien onze wijze van spreken verbaasterd is, moeten we immers uit de juiste schrijfwijze afleiden hoe we best zullen spreken. (-12-) De meest geschikte manier om geschillen op te lossen is er over te schrijven; daarom zullen we over de orthografie handelen. (-13-) Achtereenvolgens worden hierin onder ogen genomen: klinkers, tweeklanken, medeklinkers, lettergrepen en woorden. Ten slotte komen gehele zinnen aan de beurt, waaruit dan de beste syntaxis zal worden afgeleid. (-14-) Het moet immers mogelijk zijn door onderlinge vergelijking uit te maken wat best is. (-15-)

Wie hiertoe het zijne wil bijdragen, zal als eerste criterium moeten aanvaarden de natuur, als tweede de kunst. Wat met beide overeenstemt dient zowel voor het schrijven als voor het spreken als goed te worden aangezien. (-16-) Het verdient de voorkeur dat men de punten waarover meningsverschil bestaat, naast mekaar plaatst en daarover een onpartijdig oordeel velt. (-17-) Dat zou dan gedrukt en in verschillende streken verspreid worden. Wie belang stelt in het herstel van het Duytsche kan kort en klaar zijn mening daarover neerschrijven en die laten worden aan degenen die het plan hebben opgevat. (-18-) Op die wijze zou kunnen uitgemaakt worden hoe men best zal spreken en schrijven; aan de eigenaardigheden van elk dialect inzake woordgebruik en uitspraak mag evenwel niet worden geraakt. (-19-) En hierna begint dan het eigenlijke werk, waarin hij grosso modo het geschetste plan volgt. De laatste vijftien paragrafen besteedt hij

aan een vergelijking tussen Vlaams en Brabants. Het komt het
 Wat ons vooral interesseert in dit werk is de bedoeling
 waarmee de schrijver het opstelde: het Nederlands van alle ver-
 dorven elementen zuiveren en een ideale taal vormen op basis van
 de beste gegevens uit de verschillende dialecten. Hierom herinnert
 het sterk aan de "Nederdvtse Orthographie" van Pontus de Heuiter.
 Deze streefde een zuivere en "gemeingelde tale" na; hiermee had
 hij niet zozeer het weren van vreemde elementen, als het vervol-
 maken van het Nederlands op het oog. Hetzelfde wil Jan David be-
 reiken; de taal moet van vreemde invloeden gezuiverd, maar vooral
 dient ze van datgene bevrijd te worden wat een hogere ontwikke-
 ling belemmert. Een eenheidstaal staat hem voor ogen, vrij van
 vreemde invloed, ontdaan van alles wat haar minderwaardig maakt
 en opgebouwd met de meest voorname elementen uit elk dialect.

Om een eenheidstaal te smeden stelt hij de werkwijze voor,
 die de schrijver van de "Twe-spraack" had gevolgd voor het vast-
 stellen van zijn spelling: een gedrukte tekst zou op grote schaal
 verspreid worden en als uitgangspunt dienen voor een schriftelijke,
 op degelijke gronden gebaseerde discussie. Het komt ons voor dat
 David zijn werk hiervoor wilde gebruiken; in het slot vraagt hij
 de lezer, dat hij het met zorg zou raadplegen en het zo mogelijk
 zou helpen verspreiden, en belooft hij dat hij alle bezwaren met
 de nodige zorg zal onderzoeken. De rede en de waarheid, "ratio
 et veritas", sullen hem hierbij tot gids zijn.

Heeft David zich misschien laten inspireren door de "Neder-
 dvtse Orthographie" en de "Twe-spraack", toch brengt een zelf-
 oppervlakkige vergelijking verschillende punten aan het licht
 waar zijn zienswijze van die van zijn voorgangers afwijkt. Bij
 één er van willen we even stilstaan. Het valt namelijk op dat hij,
 in weerwil van zijn belofte om objectief te oordelen, reageert
 tegen de ingenomenheid van de Brabanders met hun dialect. Meer-
 maals, vooral in de laatste vijftien paragrafen, wijst hij op het
 onlogische in hun spelling, uitspraak en woordgebruik en prijst
 een werd onze taal

hij daartegenover het Vlaams; en slechts sporadisch kent hij het Hollands een plaats toe in zijn uiteensetting. Men ontkomt niet aan de indruk, dat hij zijn eigen dialect in ruime mate wil vertegenwoordigd zien in de te vormen eenheidstaal. Het verzet tegen de overheersende positie van het Brabants, waarvan we in het Noorden reeds sporen vonden bij Roemer Visscher, is dus ook in het Zuiden tot uiting gekomen.

Dit mag ons echter niet uit het oog doen verliezen, dat Jan David heeft willen bijdragen tot wat hij zelf noemt het herstel van het Nederlands. Kunnen we dit niet afleiden uit zijn gedrukte werken, die haast alle van polemische aard zijn, de "Velitationes" laten dienaangaande geen twijfel bestaan. Eigenaardig is wel dat hij dit werk in het Latijn heeft gesteld. Het is mogelijk dat hij hierdoor een meer wetenschappelijk karakter heeft willen geven aan zijn uiteensetting; meer waarschijnlijk achten we het, dat hij zo heeft willen voorkomen dat men hem van vooringenomenheid voor zijn eigen dialect zou verdenken. In elk geval mag het stuk worden aangesien als de meest belangwekkende uiteensetting die gedurende de eerste decennia van de 17de eeuw in het Zuiden werd geschreven.

In 1609 publiceerde THEODERICK VAN LIEFVELT (108) zijn "Eerste Vveke der Scheppinge der Werelt" (109), een vertaling uit du Bartas, en gaf in een berijmde voorrede uiting aan zijn sterk nationaal bewustzijn en zijn warme liefde tot zijn moedertaal.

Terwijl de omliggende landen hoogstaande dichtwerken voortbrengen, moet hij met droefheid vaststellen dat in Nederland

str.2 v.4 Soo weynigh vwordt gelet, ende toesicht genomen
 Op de behendigheydt, ende seer rijcken vloedt
 Haerder taele, die is van auden stam gekomen;
 Soo dat niemant en stelt zijn vvetentheydt int klaer
 Door een tael'onbevleekt om die te volghen naer.

Slechts enkele dichters vormen hierop een uitzondering. Ten gevolge van de oorlog en door het contact met talloze vreemdelingen werd onze taal

str.5 v.6 Ontschaepen, en mismaeckt (soot noch daeglijcks mach blijken)

Ons lands taele die vvas eertijds lauter en fris

Dat van dry vvoorden d'een geen oprecht duyts en is,

Wat meer is, "dees gemengde spraeck, dees Barbarische tael",
wordt nu voor beter gehouden dan "d'Aude, die oynt vvas suyper
en klaer te maele". Hieruit vloeit niets dan nadeel voort voor
de kunst. Die wantoestand heeft hem er toe aangeset een dicht-
werk te publiceren, niet tot eigen eer maar "mijnder moeder-taele
alleenlijk tot een lof". Hij vreest evenwel dat zijn poging
om het grootse werk van du Bartas in Nederlandse versen weer
te geven niet goed zal onthaald worden, omdat hij hierin volgt

str.10 v.2 Een nieuw tael' en gedicht, oft emmers lang verlaeten,
Schryuende goet Neerduyts, bannende t'schuym gerel,
En stellende t'gants werck op zijn gerechte maeten,

Om zich tegen dergelijke verwijten te beschermen, wil hij "als
een Heerlander vry die t'hert int voorhoofd draegt", het werk
opdragen aan de Staten van Brabant. En hij twijfelt er niet aan
dat, "soo ghij Heerlanders sijt u Vaderlandt ter baeten", zij
het ook goedgunstig sullen aanvaarden.

Als hoofdmotief horen we uit dit gedicht zijn nationale
fierheid opklinken. Die fierheid zette hem aan om het Nederlands
van vreemde elementen te zuiveren en het met andere talen te
laten wedijveren. Tekenend is het voor hem, dat hij in dit vers
band alleen over "Nederlandt" spreekt en geen onderscheid wil
maken tussen Noord en Zuid. De verbondenheid tussen de twee
landsdelen was hem ongetwijfeld ingeprent door zijn vader, die
in een brief van 5 Mei 1600 aan Christiaan Huyghens, toen
secretaris van de Verenigde Provincies, schreef: "Je regrette
à l'âme de veoir la continuation de cette calamiteuse guerre,
et s'exercer hostilité entre ceulx qui ne sont, ni doibvent
estre ennemys, mais amis de nature, de pays, de langue et de
plusieurs alliances." (110) Of dese aan zijn soon ook de liefde
tot de gemeenschappelijke volkstaal heeft meegegeven, waarvan
die in zijn gedicht blijk geeft, kan bij gebrek aan de nodige
gegevens niet uitgemaakt worden. Wel weten we uit het bevolkings-

Registor van Leiden, dat in 1581 een sekere "Dirk van Liesvelt van Bruijssel", hoogstwaarschijnlijk niemand anders dan onze dichter, inwoonde bij stadssecretaris Jan van Hout. (111) Heeft zijn vader hem misschien met een bijzondere bedoeling bij van Hout ondergebracht? In elk geval zal deze taalijveraar de jongeman hebben gewezen op de waarde en de rijkdom van de volkstaal en er zijn liefde voor hebben aangewakkerd.

Die dubbele fierheid, over eigen volk en over eigen taal, vinden we terug in een ander inleidend gedicht uit de "Eerste VVeke", dat ditmaal gericht is "aen de rechtsinnighe Nederlanders zijn Medebroers". Hierin wijst hij deze

v.1 Belgische mede Broërs, vroom' ongeveynsde Mannen,
Wyëns tong', bloedt, noch moedt, noch boock d'wtwendich schyn,
En zijn geweest vervalscht door d' wtlantsche fenyn,

er op, dat hij zijn werk niet publiceert om persoonlijk roem te verwerven, maar om te ver-eer der Nederlandtsche taale son

v.15 ... om te zijn de spoor, die mocht spoeyen medt gonst
Elok een tot het ver-eer der Nederlandtsche taale.

We mogen betwijfelen of de matte vertaling hiertoe heeft bijgedragen.

In een Latijns lofdicht op het werk drukt GISLENUS BULTELIUS (112) er zijn spijt over uit, dat de Nederlanders hun taal te weinig naar waarde schatten. Onze landgenoten, roept hij uit, kijken met bewondering op naar de grote Griekse en Latijnse dichters en leggen zich ijverig toe op Frans, Spaans en Italiaans. Maar ze geven er zich geen rekenschap van hoe rijk hun eigen taal wel is. Die overtreft al de genoemde. Deze parel laten ze onaangeroerd liggen, al heeft Becanus er ook de waarde van aangetoond. Alleen van Liefvelt durft het aan haar voortreffelijkheid te laten blijken. (113) Het feit dat deze woorden voorkomen in een lofdicht doet de vraag rijzen in hoever ze de werkelijke overtuiging van de schrijver weergeven. Hij schreef het trouwens niet in die hooggeroemde taal, wat ons reeds sceptisch

stent. En andere uitingen in dezelfde zin zijn ons van hem niet bekend. (114)

Indien van Liefvelt's werk voor ons enig belang heeft, dan is het omdat, zoals de drukker Rutgeert Velpius (115) in zijn voorrede zegt, "in de gantsche vertaelinghe niet een woordt en is ghestelt dat gheen ^{chreelt} neerduyts en is, ten waer in eenighe eyghen naemen van menschen, dieren, oft konst-alem, die niet en konnen vertaelt worden. Alle welcken bedwongen aerbeydt d'Overstelder heeft aengegrepen alleen door een liefde zijns Vaderlands willende daer mede betuygen, dat de Nederlandtsche taele is in haer seluen geheel volmaect, soo dat sy geen wtlandtsche taele van doen en heeft."

Terwijl van Liefvelt in 1613 worstelde met de "Tweede-^{de} Weke" van du Bartas, vertaling die echter nooit het licht zou zien, verscheen te Antwerpen de eerste bundel van een dichter, die veel meer tot "het ver-eer der Nederlantsche taele" zou bijdragen, JUSTUS DE HARDUIJN. (116) Zijn werken zouden voor de Zuidnederlanders het overtuigende bewijs leveren, dat hoogstaande kunstuiting in een zuiver Nederlands mogelijk was.

Evenmin als Jan van der Noot heeft de Harduijn zijn standpunt tegenover zijn moedertaal uitdrukkelijk te kennen gegeven. Dat moeten we hoofdzakelijk uit zijn werken afleiden. Als gids hierbij beschikken we over de opdracht door GUILLIAM CAUDRON (117) van de "VVeerlicke Liefden tot Roosse-mond". (118)

Het feit dat alle talen dezelfde oorsprong en dezelfde reden van bestaan hebben, is volgens hem de reden waarom men "de een taele niet en behoorde te verheffen / en d'ander daer benevens te vernederen". Er zijn talen die andere overtreffen "in fraeyicheydt en rijkdom van woorden"; dit danken ze aan de ijver van hun beoefenaars. Zo is het te begrijpen dat een aantal landgenoten hun eigen taal "verfoeyen / ende als onweerdigh verworpen alle saecken in onse Vaderlandtsche taele gheschreven / ende uytghestelt / al of de selve op vele naer / niet en waere bequame / omme / gelijk alle andere / yet gheleerdelijcx

veroordeelen. Het is ons niet bekend of de Harduijn inderdaad in bezit was van de bevoegdheid om te oordelen.

voort te bringhen / ofte om daer mede yet aerdighs te gaen haelen / uyt der neghen Sangh-Goddinnen Juweel-coffer / omme beneffens de andere van op het groot tooneel des weerelts / aen een yder te laeten besichtighen." (119) Dergelijke houding acht hij evenwel volledig verkeerd. "Wy hebben de macht en de bequaemicheyt om onse taale tot boven die groene t'soppen van dat twee gheberghte hoogh-moedelijck te doen rijsen / sonder den Franchoys / Spaignaert of Italiaen in eenigh deel te moeten wijcken". Zijn hun talen "vloeyiger / ende wat rijcker in woorden", ze zouden er zeer berooid uitzien, indien het latijn alle woorden teruggeiste die ze ontleend hebben. Daartegenover heeft het Nederlands niet nodig "eenigh woort-cieraet aen eenighe wt-heemsche te leenen / schuymen ofte ontvremden: sôc het selve hier in dese naervolghende dichten / als maer wesende cleyns proestukkens / meer dan ghenoech ende te vollen kan gheblijcken."

Twee punten trekken onze aandacht in dese voorrede; de hoge opvatting van de schrijver over zijn eigen taal en zijn overtuiging dat die geen vreemd sieraad nodig heeft. Het stuk geeft ongetwijfeld Caudron's eigen standpunt weer; maar we kunnen ons moeilijk voorstellen dat hij het sou geschreven hebben sonder de Harduijn's instemming. Het valt trouwens op, dat in al de stukken uit de liminaria een van dese beide punten ter sprake komt. Erycius Puteanus roept de dichter in zijn brief toe, dat het werk voor de landgenoten duidelijk maakt tot wat de eigen taal en de eigen kunst in staat zijn; en hij spreekt de overtuiging uit dat de roem, die de bundel zal oogsten, ook anderen tot het beoefenen van hun moedertaal zal aanzetten.

(120) ANDREAS HOIUS (121) vraagt zich af of de geest van Becanus in onse dichter gevaren is, nu hij met zijn werk aantoonst dat er in de taal der oude Cimbren in voldoende mate onvermengde en suivere woorden voorhanden zijn. (122) En in de eerste van zijn twee sonnetten schrijft Theoderick van Liefvelt; niet alleen

v.9 Begheert ghy t'suyver gont/ ghy vindt in haer vlechtent

v.13 En heur spraeck heeft de macht om d'Inghels te bevechten.

Zijn de woorden toepasselijk op de bezongen geliefde, ze kunnen meteen ook bedoeld zijn als een lofbetuiging op de zuivars en (29) rijke taal waarin "Roose-mond" gesteld was. Ten slotte prijst ook DAVID VAN DER LINDEN (123) de schrijver en zijn werk,

Dat hij heeft uyt-ghestelt in louter-vlaemsche taelen/
Dat hem benyden sal Romeyn, Spaignaert, en Waele. (124)

Ook in de "Godelicke Lof-Sanghen" (125), die in 1620 verschenen, treffen we twee lofdichten aan, waarin dezelfde punten terugkomen. Het eerste is van de hand van SIMON VAN DE KERCKHOVE (126), die de volkstaal en haar zuiverheid eveneens gunstig gezind was.

v.1 Datmen dan van nu voort noch ruyt noch bot van taelen
Dit Neder-landt en 'mom', het welck door soet ghesangh,
Zeer naer oomt met zijn dicht het Hebreuwsch harp-ghelangh
Zoud'ook met fraeye maet de Griecten achter-haelen;
Noch wijcken ingelijckx voor die Latijnsche prijsen,
Noch voor 't constich ghedicht van den Francoys vernaeftstaard-
De Belgen Caesar heeft welck' strijtbærlich verolaert,
Sijn weert oock 'thebben lof van spreken op goe wijsen.
Opdat de Vlaemsche tongh' wel-spraekich krijgh' haar eere
Aen 't negen-zusters-heyr oock werde wel bekend
En 't midden haer ghesien Justus hun luyt ghewent,
Die 's Moeders suyver spraeck' seer reden-rijck vernaeft,
En wechnem 't Nymphen oor met toiersel onser taelen...

Doorheen de opgeschroefdheid en overdrijving, die in lofdichten haast onvermijdelijk waren geworden, klinkt toch nog de sympathie voor een werk, waarmee de volkstaal, de "suyver Moeders spraecke", een ereplaats had verworven onder de andere talen. En in een volgend sonnet vraagt JOAN DAVID HREMSSEN (127) dat de muzen lauwerkranen zouden vlechten voor onze dichter,

v.3 Die soo sijns moeders tael' doorluchtight en verclaert,
Dat sijnen naem hem sprejdt door all' de Nederlanden. (128)

Het is wel treffend dat talrijke vrienden van de dichter hebben gewezen op het belang van zijn werken voor de verheffing en de zuivering van de volkstaal. Dit duidt erop, dat niet alleen de Harduijn zelf maar ook de kring waarin hij verkeerde, belangstelling opgevat had voor de cultivering van de taal. "De belijde-

nis van Caudron's literair credo was ook die van al zijn vrienden en in 't bijzonder van den schrijver van "Roose-mond". (129) In hoever Caudron's vrienden, met name de Catharinistenkamer van Aalst, hebben geijverd voor het Nederlands, kan bij gebrek aan de nodige gegevens niet worden uitgemaakt. Dat zij er niet onverschillig tegenover stonden, mogen we afleiden uit het feit, dat deze bundel door Caudron werd opgedragen aan de leden van die kamer "omme van u lieden weghe / als een schau-stuck / aen alle reden-rijcke Dicht-Caemers vertooght te worden / ende voor-gheleydt den vernuftighen spits van alle Nederlandsche Verstande." Zelf moet hij voor de medeleden een lichtend voorbeeld geweest zijn. Sommige delen uit de onlangs teruggevonden "Rosimonda", een vertaling van Zevbots's gelijknamig Latijns treurspel, bewijzen dat hij "een niet-alledaagse vormbeheersing bezat en een zeer rijke en zuivere taal schrijven kon. Inderdaad, deze taalzuiverheid is een grote verdienste van de vertaling. Een bastaardwoord zal men tevergeefs zoeken." (130) Dit laatste geldt ook voor zijn twee andere werken: "Zijn vers is stroef, maar zijn taal is zuiver, alhoewel zwaar en hoogdravend". (131) dit navoelings

Op Justus de Harduijn is de boven aangehaalde uitspraak ^{en} alleszins toepasselijk, niet alleen wat zijn "Roose-mond", maar ook wat zijn andere werken betreft. "Hij schrijft een mooi, sappig-Nederlandsch, waar een echte bekoring van uitgaat. Zijn taal is frisch en oorspronkelijk, soepel en vloeiend, klaar en vol kleur, zangerig en zuiver. En toch heeft hij met onze nog weinig geschaafde taal moeten worstelen om zijn vlotte, ja muzikale versen te kunnen schrijven. Zijn taalsuiverheid is te merkwaardiger hierdoor dat hij doorgaans naar Fransche voorbeelden werkte." (132) Om hiertoe te komen heeft hij zich met liefde toegelegd op de volkstaal. "Hij houdt van zijn moedertaal en het is ongetwijfeld uit diep bewustzijn dat hij ze met sooveel zorg beoefent. In het Nederlandsch wil hij een letterkunde helpen scheppen die de antieke of moderne-Fransche kan evenaren. Daarom juist voert hij de taalsuivering soo consequent door: al het ^{is} waar, dat hij zijn prikkeling ten goede".

uitheemsche, oneigene weert hij." (133) En het feit dat hij in zijn eigenhandig geschreven testament een aantal bastaardwoorden heeft gebruikt, kan de waarde van deze vaststelling geenszins verminderen. (134) De voorstander van een zuiver Nederlands heeft hier moeten zwichten voor de verbastering van de taal der officiële stukken. Evenmin als we andere taalijveraars, als Coornhert en van Hout, er een verwijt van hebben gemaakt dat ze zich in administratieve bescheiden aan de gebruikelijke bastaardwoorden hebben gehouden, kunnen we de Harduijn hierom hard vallen.

We kunnen ons afvragen wat aan de basis heeft gelegen van die liefde tot zijn moedertaal. "Dit taalbewustzijn spruit uit een diep nationaliteitsgevoel", leert ons zijn biograaf (135). Daarnaast mogen we niet uit het oog verliezen dat de Harduijn een aanzienlijk deel van zijn gedichten heeft geschreven in navolging van Franse voorbeelden. Hebben deze laatste -- en hierbij denken we onmiddellijk aan Joachim du Bellay, aan wie Guillian Caudron een deel van zijn opdracht had ontleend en van wie de Harduijn een aantal gedichten navolgde -- misschien zijn ogen geopend voor de waarde van de volkstaal, zodat hij, uit navolging of uit een gevoel van rivaliteit, meer aandacht is gaan schenken aan zijn eigen taal? Daar de dichter zelf ons hierover niet inlicht en nadere gegevens dienaangaande ontbreken, moet dit een loutere veronderstelling blijven.

In Justus de Harduijn mogen we zonder twijfel de belangrijkste taalijveraars zien die het Zuiden gedurende het eerste kwart van de 17de eeuw gekend heeft. Hij heeft weliswaar geen vlaamse oproepen gericht tot zijn landgenoten; maar door zijn hoogstaande werken heeft hij het bewijs geleverd dat de volkstaal, zoals Caudron het in zijn opdracht zegt, voor geen buitenlandse taal moest wijken en in genen deele vreemde elementen nodig had. In dit opzicht sluit hij onmiddellijk aan bij Jan van der Meent.

De invloed die van hem en zijn werk op de tijdgenoten is uitgegaan, kan niet gering geweest zijn. "Het taal- en schoonheidsbewustzijn reeds aan 't kienen en groeien vóór de Harduijn kreeg, dank zij zijn optreden, een sterke prikkeling ten goede".

(136) Een aantal jonge dichters zullen zijn voorbeeld volgen. De ongunstige omstandigheden, die na het Bestand volgden, kwamen echter de jonge opbloei van taal en letterkunde in het Zuiden snuiken.

Een jaar na het verschijnen van "Roose-Mond" publiceert JACQUES YMMELOOT (137) zijn "Kort Gedingh, tusschen d'oorloge ende vrede". (138) Tot de uitgave van dit gedicht was hij in de eerste plaats aangeset, naar hij ons in de voorrede mededeelt, door "d'ingheboorne liefde tot mijn vaderland", in het bijzonder tot zijn vaderstad Ieper. "Desen plicht, zegge ick, met de bede van eenighe vrienden, heeft my de penne inde handt doen nemen, so om mijn zoet Vaderland, naar mijn kranck vermogen, benevens andere te helpen bevrijden van allen uytlandschen spot ende laster, die onse tale, ten onrechte, seght verciert te sijne als een voghel met ontleende plumen: als om mijn lieve medinwoonders aan te porren tot het opbrenghen vande lovelicke Rederijcke konste, ende die door 't beleed ende bystand vande negen Sanc-Goddinnen, tot het hoochste vande twee-hoofdighen bergh Parnassus te verheffen. De welcke (tot leetwesen van vele goede gheesten) nu, door de strange ende langhdurige inlandsche oorloghe, zoo vele iaren geheel onder de voet vertreden, ende vermacht is ghebleven." Hij hoopt dat om die redenen de lezers het werk welwillend zullen aanvaarden, "te meer, indien sy eerder willen acht nemen, dat ick mijn volghende kleyn werck vermijd hebbe van vele uytheemsche woorden, het selve oock niet bezoetelt latende met eenighe harde ende ghemaakte woorden, gaande teghen de snede."

Zijn moedertaal schijnt hem nauw aan het hart gelegen te hebben. Door vreemde woorden te vermijden en streng te letten op de versmaat wilde hij se bewijden van "uytlantschen spot ende laster". Wie hij met deze laatste woorden bedoelt, is niet duidelijk. Waren het de Franssen? Of sinspeelt hij hier op spot van Noordnederlanders, waarmee hij tijdens zijn reis in het Noorden had kennis gemaakt? (139)

Het gedicht sou een gunstig onthaal gekend hebben, tenminste indien we mogen geloven wat de schrijver hierover zegt in zijn volgend werk "La France, et la Flandre Reformées" (140) dat hij in 1626 liet verschijnen. Hij had vernomen, zo heet het in de voorrede, "que ce livret estoit agreable a plusieurs, en partie pour le subiect, comme aussi qu'avons en iceluy ^{lanny} toute meslange d'autre langue, & principalement pour la douceur du vers". In een anoniem lofdicht wordt hij aangespoord om nog andere gedichten te publiceren,

v.55 Tot eeuwighet uws Naams, en roem van onse Taal,
Die Vaer en Moeder is van d'andere al-te-maal.

En in een lofdicht van PAUWELS VAN DER HAGHE (141) wordt "Nederlandt hoogh gheviert" gelukkig geprezen omdat het beschikt over een schare dichters -- en hier heeft hij ongetwijfeld aan Ymmeloot gedacht --,

v.17 Der welcker dichts-ghesangh in suyver Duytsch uyt-talen
Men hoort waer Phoebus rijst, en waermen hem siet dalen. (142)

Bevreemdend is het wel dat Ymmeloot dit werkje over versbouw niet in het Nederlands heeft gesteld. Van een verandering in zijn houding ten opzichte van zijn moedertaal is echter geen sprake. Maar hij wil evenmin behoren tot degenen die de lofszingen van de eigen taal en misprijzend neerkijken op al wat vreemd is. Zijn werk is in het bijzonder bestemd voor de Fransen, omdat die nog niet in de gelegenheid waren geweest iets over zijn hervorming inzake versbouw te vernemen, terwijl de meeste Nederlandse dichters die reeds toepasten.

Uit zijn werken kunnen we opmaken dat vooral de "liefde tot mijn vaderland" de drijfveer is geweest van Ymmeloot's activiteit voor de volkstaal. Gedurende zijn jeugd had hij Frankrijk bereisd en daar was hij onder de indruk gekomen van de zorg die de Fransen aan hun taal besteedden. Tijdens het Bestand had hij de Noordelijke Nederlanden bezocht en was hij getuige geweest van de opbloei die het Nederlands er kende.

Ongetwijfeld hebben dit dubbele voorbeeld en de spot, waarvan hij in het "Kort Gedingh" gewaagt, in hem het verlangen gewekt om in eigen streek en stad een gelijkaardige activiteit te zien ontstaan. De taal moest er gezuiverd en meer in aanzien gebracht worden, de "lovelicke Reden-rijcke konste" meer gewaardeerd en beoefend. Dat hij er in geslaagd is hiervoor bij zijn streekgenoten belangstelling en waardering te wekken, blijkt uit het anonieme lofdicht in zijn werk "La France, et la Flandre Reformées", uit de verder te behandelen werkjes van Franssois en Jan Bellet en uit de activiteit van de rederijkerskamers uit het Ieperse. Met niet weinig trots vermeldt hij zelf dienaangaande in de voorrede tot de "Triple Meslange Poetique" (143) dat "depuis que nostredicte dispute entre Bellone & Astrée a veu le iour, elle a faict naistre en Ipse autant de Poëtes Thyois (esguillonnes principalement par la douceur dudict accent) que pensons y avoir en tout le Pays bas de l'obeissance de sa Ma^te, combien qu'il s'en peut trouver des meilleurs." *Overan met*

Ook te Brussel treffen we een voorstander van een zuiver Nederlands aan. In 1615 publiceert EVERHART SICERAM (144) zijn vertaling van Ariosto's "Orlando Furioso" (145), waarin hij zich toegelegd had op een "louter nederlantsche sprake: hebbende ghemijt de uytheimsche woorden soo veel moghelijk is gheweest". Geheel heeft hij vreemde termen niet kunnen weren en hij verontschuldigt zich hierover bij de lezer met er op te wijzen "dat eenen hof, daer ghewent is oncruyt te groeyen, ter eerster reysen niet can ghesuyvert worden, naer my coemt die de reste sal uyt wieden." Zo gebruikte hij "eenighe figueren oft Griecxsche woorden om cortheyt wille" en ook een aantal termen uit de ridderswereld. Wie galant wil zijn kan deze laatste eenvoudigweg niet vervangen, meent hij: "reket my dat voor nederduyts, om dat ick van Brussel ben, daer dien naem inden mont verstorven is, soo datmen qualijk dien soude connen mijden, sonder de ver-Dammen te naer te doen, noch coek de Cavallieren, wiens dienaar ick blijve."

de voor de gewone lezer behulpzaam te zijn heeft hij dan de vreemde en niet algemeen gebruikte woorden opgenomen in een tamelijk uitgebreide verklarende lijst achteraan het werk. Naast eigennamen en woorden waarop hij in de voorrede doelde, treffen we hier ook andere, voornamelijk Franse termen aan. Wellicht heeft hij willen tegemoet komen aan de taal van de welgestelde burgerij, door wie dese "joyelier" hoopte dat het werk vooral zou gelezen worden. Uit de woordenlijst blijkt alleszins, dat hij voor de meeste van die termen een juist Nederlands woord kende.

Ondertussen liet Antwerpen zich evenmin onbetuigd. Enkele tijd na het sluiten van het Bestand gaven de rederijderskamers aldaar teken van nieuw leven. (146) In 1613 nam de Olijftak en drie afzonderlijke Antwerpse rederijders deel aan het feest van de Wyngaertrancken van Haarlem, en al waren niet alle ingezonden stukken even zuiver, ze konden toch best de vergelijking doorstaan met die van hun kunstbroeders uit het Noorden. In 1616 neemt de Olijftak het initiatief om een feest te organiseren met het doel "de const in treyn te houden, ende datse alleenskens alle geschuynde nytheinsche woorden souden achterhaelen, want onse taele ryck ende vloeiende genoeg is". (147) De kaart die daarvoor uitgesonden werd, vermeldde in dat verband:

v.15 ... /myt uythens thoont u jonst
-int beantwoorden cloeck op dat gy wordt verheuen (148)

Aan zuiverheid van taal werd dus alleszins belang gehecht. Verwonderen kan dit ons niet, wanneer we daarbij bedenken dat Joan David Heemsen en Guillian van Nieuwelandt in die periode oudermans waren van de Kamer. Zoals we reeds zagen zou de eerste wat later de Harduijn prijzen omdat hij in zijn "Goddelicke Lof-Sanghen" "sijns moeders taal' doorluchticht en verclaert". (149) Zijn moedertaal liet hem blijkbaar niet onverschillig, en in zijn eigen werken, waarin hij gedichten van Petrarca en du Bellay vertaalde of navolgde, legde hij zich toe op taalsuiverheid. GUILLIAM VAN NIEUWELANDT (150) zou gedurende geruime tijd

de voornaamste dichter zijn van de kamer en door zijn eigen voorbeeld talrijke bekenden aanzetten om een zuivere taal te gebruiken. Hij was van de Antwerpse beweging.

Evenmin als anderen uit deze periode heeft hij zijn opvattingen over zijn moedertaal neergeschreven. Maar reeds in de vroegste werken die ons van zijn hand bewaard zijn gebleven, kunnen we vaststellen dat hij zich streng heeft gehouden aan de zuiverheid van taal. In de lofdichten van zijn vrienden wordt hij geprezen onder meer "om de nieuwe geest die hij op het toneel bracht en, vooral in het begin, wordt daarbij eveneens de aandacht gevestigd op van Nieuwelandt's zuivere taal". (151) Als voorbeeld willen we het lofdicht op het "Poëma vanden Mensch" (152) vermelden, waarin SEBASTIAEN VRANOX (153) de Antwerpse maagd toeroept:

v.l Rijst op Antwerpse Maecht, siet wat u wort ghesonden,
Van een die u ghedicht beglanst door sijne strael,
Als een circaet des Kews, ja die u suyver tael
Van het wt-lantsche schuym verlost heeft en ontbonden.

En een jaar later, in 1622, singt WILLEM VAN DER ELST (154) in een "Eerdicht tot den Gheest-rycken Guilliam van Nieuwelandt" (155):

v.l De Vlaemsche Poësj van onse moeders tael/
Gepereelt/ en verciert/ met veel konst-rijcke Dichten/
Gemaect in suyver Vlaems/ gewegen met gewichten
Van maat/ en van getal/ en gelt niet aen den Wael/
Oft aen den latinist; mits sy met schoon verhael/
Doet dat de dese doen; en machtigh is te lichten
Elck een tot haer vertoon; hem wijzen / ende stichten/
Die d'edel konst bemint. Het welck ghy menighmael
O Nieuw'landt! hebt gedaen/ en klaerelijck doen blijcken
Met veelderley schoon werck; daer wy diep inne kijken
Tot lof van uwen naem. Het toont toch dat ghy sijt
Een minnaer van de konst: een konstenaer geprezen;
Niet van 't penceel alleen; maer oock een uytgelesen
Lief-hebber van goet Vlaems/en Dicht/ in onse tijt.

Merkwaardig is het, dat verschillende vrienden niet alleen de lof zingen van onse dichter omwille van zijn purisme, maar bovendien "dat schrijvers, die anders toch niet terugdeinsden

voor een bastaardwoord, er zorgvuldig voor waken in hun lofdicht die fout niet te begaan." (156) Dit wijst er alleszins op dat de heuding van de Antwerpenaar navolging wekte.

Een meer rechtstreeks getuigenis van zijn invloed brengen de "Gheestelycke Dichten" van de reeds genoemde pastoor van Bouchoute, Willem van der Elst. "Immers, de bundel verscheen niet alleen met een ets en een lofdicht van zijn hand (nl. van Van Nieuwelandt), doch hij was ook de "correcteur van desen druck": hij had "dit oneffen stuck ... effen goet " gemaakt, om het "Te vrijen van den schimp / en van verdiende boet". Van Nieuwelandt was dus werkelijk zijn leermeester geweest, hij had zijn versen geschaafd, tot ze volkomen "modern" waren." (157)

In de opdracht van deze bundel verklaart van der Elst: "K en meyne niet dattet onder de weerdigheyt van mijnen staet sal verden genomen, dat ic tot verscheyden personen ende staten van menschen met Vlaensch Dicht geschreven hebbe". Het is immers de taak van den priester de gelovigen, ook de niet-geleerden, te onderrichten. Op aanraden van anderen -- en hier doelt hij hoogstwaarschijnlijk op van Nieuwelandt -- heeft hij zijn versen in het licht gegeven. Hij heeft ze geschreven in "suyver ende onklaer Dicht; schouwende alomme onnutte propoosten, duyster ende harde woorden, die den Leser in het lesen verachten, ende tot diepen voortganck meerder vvalginghe als moedt en voordeel geven."

Wekt hij hier de indruk dat hij om praktische redenen, om zijn stichtelijke lering voor iedereen verstaanbaar te maken, naar suiverheid van taal heeft gestreefd, in het berijmde woord tot de lezer geeft hij duidelijk te verstaan dat hij principieel de verbastering van de hand wijst. In dit gedicht, een soort van literair overzicht waarin hij naast Heinsius en Cats ook de Harduijn, Ymmeloot, van Nieuwelandt, Guilliam Caudron en de proost van de abdij te Affligen, Benedictus van Haeften, als voornaamste dichters vermeldt, heet het:

Den Lyse- of den Christelycke
leestijckel vernehenen in 1622. (161) Gedacteratonderrecht was

v.83 Dees Schrijvers/ wel bekend/ en and're weert gepresen/
 Nu onlancke opgestaen/ als vander doot verresen/
 Seer konstigh leggen uyt hoe ymant dichten moet/
 Of hoe 't geschuynde Vlaems den Vlamincck schande doet.
 't En is toch geenen noot/ iet van den Wael t'ontleenen
 Of van den Latinist: wy seggen toch en meenen/
 Dat Nederduytsche spraeck/ als vruchtbaer ende rijk/
 Aen ander niet en gelt: maer ruym die is gelijk.
 Hoewel ick desen twist geensins my aen wil trecken;
 Een ander sal sijn geest daer liever toe verwecken: (158)

Twee elementen treden hier op de voorgrond: hij hecht groot belang aan taalzuiiverheid en acht de eigen taal volkomen gelijkwaardig met andere. Hiervoor te strijden, dat wil hij liever aan anderen overlaten; hij verkiest hun spoor te volgen.

Zijn waardering voor de dichtkunst in de eigen, zuivere taal uit hij nogmaals in het "Eer-dicht aan alle lief-hebbers van de Vlaemsche Dicht-konst". (159)

v.1 Soe ick nu onlanghe heb gaen proeven ende smaken
 't Goedt sap van suyver Vlaems/ 't gaf my een verschen mont/
 En eenen kloecken moet te dalen op den gront
 Van daer 't sijn oorspronck neemt.

Het feit dat "Mannen van verstant/ en t'huys in meerder saken" hun gedichten hadden gepubliceerd, heeft hem de nood gegeven om

v.10 ... dit slecht/ en kleyn begin/
 Te bringhen voor den dagh/ te leggen voor elcks oogen/
 Wt yver van de spraeck/ en van dees nieuwe konst/
 Die my wel heeft behaeght.

Een vooraanstaande figuur was Willem van der Elst zeker niet. Hij volgde met belangstelling de ontwikkeling van de Nederlandse letteren, koesterde een diepe waardering voor de volkstaal en trachtte, met de hulp van Guillian van Nieuwelandt, zijn werk te doen beantwoorden aan de meest vooruitstrevende opvattingen van zijn tijd. Zuiverheid van taal was er een van.

Onder de vooraanstaande dichters, die Willem van der Elst opnoemt in zijn literair overzicht, komt ook BENEDICTUS VAN NAEFTEN voor. (160) Het enige Nederlandse werk dat we van hem kennen, is het liederboek "Den Lvst-Hof der Christelycke Leeringhe", verschenen in 1622. (161) Godsdienstonderricht was

Het voornamste doel dat hij met zijn bundel beoogde. Toch schijnt hij niet onverschillig gestaan te hebben tegenover zijn moedertaal. Hij gaf er zich, blijkens de opdracht, rekenschap van dat zijn liederen niet waren "ten vollen op-getoeyt naer de eierlijkheyd onser tale". Misschien heeft hij hierbij gedacht aan de stichtelijke werken van Justus de Harduijn, met wie hij in betrekking zou gestaan hebben. (162) Aan de andere kant verdedigt hij zich tegen degenen die het afkeurden "dat een Oversten der Religieusen hem moeyde met Duytsche lof-sanghen voor kinderen uyt te geven".

Hoe hij juist oordeelde over de volkstaal, kunnen we uit deze opdracht niet met zekerheid afleiden. Indien we Willem van der Elst mogen geloven, dan heeft hij samen met de andere genoemde dichters niet alleen aandacht geschonken aan taalsuiverheid, wat ook uit zijn werk blijkt, maar bovendien een hoge opvatting gekoesterd van de landstaal. Het feit dat hij het nodig heeft geoordeeld van de "eierlijkheyd onser tale" te zijn gewagen, zou als een bevestiging van dat getuigenis kunnen geïnterpreteerd worden. In elk geval was hij bekend met de strekking die aan deze eigenschap groot belang hechtte.

Naast anderen heeft ook JOHAN THIEULLIER (163), deken van de Mechelse rederijderskamer "De Peene", van Nieuwelandt's invloed ondergaan. Dit kunnen we onder meer afleiden uit het lofdicht dat hij schreef voor diens treurspel "Clavdijs Domitius Nero" van 1618. (164) Hierin schrijft hij over van Nieuwelandt:

str.5 v.1 Hy leert ons eerst ons moeders tael
Die wy waenden recht te spreken,
Als Cicero d'Latijnsche sael
Leerden alst was afgheweken;

Hij schijnt er zich van bewust geweest te zijn dat hij zijn taal te voren ook "waenden recht te spreken". In de volgende strofe bekent hij namelijk: "Want dat ick prijs heb ick ghe-laeckt". En aan het slot vraagt hij:

str.10 v.1 Om v vroom vrientschap bid ick vriendt,
Wenshende gheluck wel vaeren
Aen u die d'licht sijt van die blind
Hadden ghelegghen veel iaren,

Taalsuiverheid heeft hij nergens uitdrukkelijk aangeprezen; maar ook op dat punt heeft hij het voorbeeld van zijn vriend willen volgen. De voornaamste eigenschap van zijn toneelstuk "Porphyre en Cyprine" (165) is juist de zuiverheid van taal. Dat hij hieraan belang is gaan hechten, is te danken aan van Nieuwelandt's invloed. (166)

Guilliam van Nieuwelandt was niet alleen een belangrijke figuur in de toenmalige Zuidnederlandse, en voornamelijk in de Antwerpse dichterswereld, hij is zonder twijfel ook een van de meest invloedrijke taalijveraars geweest in het Zuiden. Toch is het hem niet gelukt de gehele Antwerpse rederijwereld voor een ver-doorgedreven taalsuivering te winnen. "Inzake de taalsuiverheid zijn er in de kamers duidelijk twee stromingen: die van de strenge puristen en die van de lakse; dese laatsten maken echter meestal geen overdreven gebruik van bastaardwoorden, ja, ze zijn nog een beetje purist!" (167) presentatief mag

Dese toestand was niet specifiek Antwerps. Alleen reeds de "Missive", die door de Mechelse "Peeche" werd uitgezonden en met het oog op haar blazoeneest van 1620, laat ons vermoeden dat er ook elders niet steeds eengezindheid bestond op dit punt. Voorzichtig schrijft de kamer:

v.7 En mits datter nu veel questien rijzen onsoet,
 Hoopende d'oude moeders taal, en Fransche maet, ing mit-
 Volghtae die t beliaft, oft naer d'oude stijlen doet,
 Want gheen goey Rhetorijcke en houden wy voor quaet. (168)

Vershil in opvatting aangaande versbouw en zuiverheid van taal deelde de rederijwereld in twee kampon: vooruitstrevende en conservatieve.

Zeer duidelijk treedt dit aan het licht wanneer we de ingezonden stukken doornemen. In de meeste komen helemaal geen ofwel zeer weinig vreemde woorden voor; in enkele zijn die nog betrekkelijk talrijk. Toch dient voor dese laatste erkend te worden, dat de bastaardwoorden de tekst doorgaans niet onlesbaar maken. Merkwaardig is wel dat de gedichten in de nieuwe maat in het algemeen zuiverder zijn dan de andere. (169) De zes

deelnemende kamers uit de toenmalige Verenigde Provinciën hebben een zekere voorsprong op de 22 uit het Zuiden; en hier zijn Antwerpen en Brugge meer vooruitsprekend dan de overige. Deze algemene vaststelling is evenwel niet toepasselijk op elk stuk afzonderlijk. Wel zijn de rederijkers uit het Noorden eensgezind voorstander van de nieuwe richting; al hun gedichten werden geschreven in de nieuwe maat en bastaardwoorden zijn zeldzaam. Hetzelfde kan niet gezegd worden over die uit het Zuiden; zelfs in één kamer stoten we soms op vrij sterke tegenstellingen. Toch staan ook hier talrijke dichters gunstig tegenover een streng doorgedreven purisme. (170)

Merken we hier onmiddellijk bij op, dat de bundel geen getrouw beeld geeft van de gehele toenmalige Spaanse Nederlanden. Op enkele uitzonderingen na kwamen alle insendingen uit Brabant; bovendien zonden sommige kamers slechts één antwoord, waarvan bezwaarlijk kan gezegd worden of het representatief mag heten voor die Kamer. Vast staat echter -- de schrijvers uit deze paragraaf leveren er het bewijs van -- dat in verschillende gewesten voor taalsuiverheid geijverd werd. En we mogen geredelijk aannemen dat deze strekking ook buiten Brabant aanleiding heeft gegeven tot "questien onsoet"

Alleen buiten het eigenlijke rederijkersmilieu treffen we enkele uitingen aan, waarin een verregaande suivering uitdrukkelijk afgewezen wordt. De eerste is van de hand van kanselredenaar FRANCISCUS GOSTERUS (171), die tal van stichtelijke werken in de volkstaal publiceerde. In het achtste van zijn "Catholieke Sermoenen op De Octave van 't H. Sacrament des Avtaers" (172), verantwoordt hij het gebruik van het Latijn in de "ceremonien der Missen". Een van de redenen waarom die taal te verkiezen valt, is "dat de moeders spraccke in 't selve landt seer verscheyden is". Dat laatste geldt ook voor het Nederlandse taalgebied. "Een iegelijck bemint ende prijst sijne moedertaele/ ende misprijst d'andere/ hoe salmen 't maecken en alle man te contenteren? Een nieu duytsch dichten/ soo onse Geusen

beghinnen/ is te spaey/ ende en staet een iegelijk niet aen/
die dit nieuw duytsch quaelijk verstaen konnen." Hij staat,
dus blijkbaar afkerig tegenover de in het Noorden gebruikte
termen, welke voor de Zuidnederlanders "nieu" klonken en door
hen "quaelijk verstaen" werden. Nadere aanduiding verstrekt
hij niet, zodat we bezwaarlijk kunnen uitmaken welke woorden
hij juist bedoelt. Waren het alleen de termen die de gerefor-
meerde "Geusen" hadden ingevoerd, of bedoelt hij hier ook de
nieuwe woorden, welke ijveraars uit het Noorden hadden gevormd
ter vervanging van sommige bastaardtermen? Zoveel is wel duide-
lijk, dat voor hem de verstaanbaarheid van de uiteenzetting
telkens de doorslag geeft; en daaraan is het ongetwijfeld te
wijten dat, al kunnen zijn geschriften niet bepaald onsuiver
genoemd worden, de vreemde woorden er toch geen zeldzaamheid
zijn. In dit verband willen we er aan herinneren dat de predi-
kant Willem Baudaert door gelijkaardige motieven geleid werd.
Hij vond het ook beter "dat wy/ om verstaen te werden/ geschuy-
de woorden gebruycken/ dan sodaenighe Nederlantsche die wey-
nighe Nederlanders verstaen". (173) die richting. Daarnaast
De meest bekende tegenstander van een ver-doorgedreven
purisme in het Nederlands was de Engelse uitwijking RICHARD
VERSTEGEN. -(174) Een eerste maal geeft hij zijn standpunt te
kennen in het woord tot de lezer van zijn "Neder-dvytsche Epi-
grammen" (175), die in 1617 van de pers kwamen. Na een woord
over de inhoud van zijn werk en over de gevolge versmaet ver-
klaart hij: "Eenighe van de Hollentsche dichters sullen moge-
lijke segghen datter veel gheschuynde woorden in sijn/ om datse
niet in heel bot plat hollandts en sijn geschreven: Maer waer-
om en hebben de Hollanders van hunne eyghen potten niet ghe-
schuynt/ Reformatie, Predestinatie, Consistorie, Generael/
ende Excellentie &c. waerom en segghen sy niet in plaetse van
de Consistorie van de Gereformeerde, de vergadering oft gesel-
schap vande herschepte: Ende in plaetse van Excellentie uyt- te
nementheyt/ ende soo voorts/ aengesien datse van Penitentie
en sijnen die van de ...

hebben botveerdicheyt ghemaect/ dat niet en is gheschiet om dat het woordt Penitentie onbekent of onverstaan is/ maer om dat d'ander woordt botveerdigher is luydende.

De oude excelente Latijnsche Poeten en hebben niet voor schuymseel gheacht de Grieksche woorden die sy in hare poesije ghebruyckt hebben/ maer die gehouden als een schoon cirset oft ornament tot hun Latijnsche carmina, maer omdat hedensdaechs de vremde natien malcanderen meer frequenteren dan hier voormaels/ waer door datter veel van hunne bequame en wel luydende woorden seer in t' ghemeyn ghebruyck sijn ghecomen/ waerom salmen die dan meer ongheschreven en ongesproken laten/ aengesien oock datmen die perfectt ghenoech verstaet/ ende dat de poesije daer deur seer geillustreert ende verciert wort."

Zijn schampere opmerkingen aan het adres van enkele "Hollantsche dichters" wijzen duidelijk uit, dat hij hun streven naar taalsuivering helemaal niet gunstig gezind was. Verd zijn houding ingegeven door afkeer voor alles wat van zijn "geusche Gereformeerde vrienden" kwam? De voorbeelden die hij in zijn tekst aanhaalt, duiden alleszins in die richting. Daarnaast kunnen we ons afvragen waarom hij speciaal over het "heel bot in plat hollants" en zijn "botveerdigher" woorden spreekt. Deze termen herinneren sterk aan sommige uitlatingen van Roemer Visseher, die zich scherp verzet had tegen de invloed van Vlamingen en Brabanders in zijn vaderstad en zijn eigen dialect op de voorgrond trachtte te plaatsen. (176) In een volgend werk zal Vertegen trouwens in nauwelijks bedekte termen op deze dichter sinspelen, wanneer hij "Schooken van quicken en dierghelijcke mottighe woorden die schier niemant en verstaet" van de hand wijst. Verzet van de Zuidnederlander tegen het aan invloed winnende Hollands kan mede zijn houding bepaald hebben.

Om zijn standpunt te rechtvaardigen haalt hij twee argumenten aan: de Latijnen sijn evenmin streng-puristisch te mark gegaan en bovendien is het niet redelijk die vreemde woorden te vervangen. Ze sijn seer practisch, worden door iedereen verstaan en dienen als sieraad voor de poesie.

Dieselfde motivering treffen we aan in de voorrede tot zijn enige jaren later verschenen "Medicamenten tegen de melancholie" (177). Hierin zegt hij "Aende Lofvveerdighe Componisten oft Const-oeffenaers in de Nederlantsche Poesie" het volgende: "Alsoo ick bevinde dat de ghene die hun nu teghenwoordich oeffenen in het componeren van Nederlantsche Poësie, nae-volghende een onlanckt opgenomen maniere van eenige Hollanders, niet en willen toelaeten in hunne Poesie eenige woorden die, gederiuert zijn wt andere taelen, maer die geheelijc abandoneren ende wt-sluyten onder den naem van geschuymde woorden: Soo en hebbe ick niet connen laten mijn opinie hier op te segghen, ende ten eersten, dat dese maniere van doen niet gefondeert en is op exempel van de oude vermaerde Latijnsche Poeten, die niet ghelasten en hebben in hunne excellente Carmina woorden te ghebruycken van Grieksche derivatie.

Ten tweeden dat dit oock niet gefondeert is op goede reden, want aengesien dat nu hedendaeghs in ghemeyn discoursen in prose men is ghebruyckende dusdanighe woorden, ende dat het ghemeyn volck zijn door ghewente ghecomen dese woorden soo wel te verstaen als eenighe woorden die alleenlijck belanghende zijn hunne Duytsche tael, consideremānde dan dat het meer noodich is tot ciraet en bequaemheyd van de Poesie, dusdaenighe woorden daer in te ghebruycken dan in prose, soo en can ick niet ghesaeden vinden om die wt de Poesie te verwerpen, aengesien dat sy niet alleen so wel van een ieghelijck verstaen zijn als hunne ghemeyne eyghen woorden soo voor ghenoteert is, als sy oock beter dienende zijn tot ciraet en bequaemheyd van de Poesie als sinnen van quicken en dierghelijcke mottighe woorden die schier niemant en verstaet." (178) Hierop keert hij zich weer tegen de Hollanders en verwijt hun dat ze zeer inconsequent handelen, wanneer ze in weerwil van hun puristische ijver toch een aantal vreemde termen blijven behouden en er zelfs niet tegen opsien de werken van J.B. Houwaert te herdrukken. Dese laatste acht hij "veel lieflijcker en plaisanter ... dan hun dichten die met

mottighe in stede van eloquente woorden gheciert sijn, van de ghene die gheen onderscheyt wt liefelijcken room, en wt vuylen schuym, en weten. " En hij besluit met volgend "Epigramme":

12 Nu dat gheleende vvoorden moeten ruymen
Sijnde in dicht meer dan in pros' mis-presen
Den naem van Rethorijk' salmen oock schuymen,
Als met de rest al-euen-vvel vervvesen,
En tvvaer in Hollandt soo ghedaen al ree,
Coestmen iet mottichs vinden in de stee.

Nieuwe elementen vinden we in deze voorrede niet; hij herhaalt, enigszins uitvoeriger, wat hij in 1617 al had neergeschreven. Het enige verschil is dat, waar hij toen slechts gewaagde van "eenighe van de Hollantsche dichters", hij nu meer algemeen spreekt over "de ghene die hun nu teghenwoordich oeffenen in het componeren van Nederlantsche Poësie". Hij heeft klaarblijkelijk vastgesteld, dat er ook in het Zuiden verschillende dichters voor taalsuivering gewoennen sijn, en schrijft zulke toe aan invloed uit Holland.

In 1624 verschijnen sijn "Nederdytsche Epigrammen Ende Epitaphien", een tweede enigszins verrijkte uitgave van sijn bundel uit 1617. De vroegere voorrede wordt er zonder noemenswaardige wijzigingen in opgenomen. Een nieuw epigram trekt onze aandacht, omdat het een meer volledige kijk geeft op Verstegen's houding tegenover de volkstalen in het algemeen. Het heeft als titel: "Aengaende de poesie in vulgaire talen." (179)

v.1 Verstant vvas noyt uyt eenigh tael gebannen,
En d'oorsprone van Scientia t' ondersoocken,
Vvas eerst in hersenen van wijse mannen,
En wt de herssenen quam het in de boecken,
De herssenen en de tong sijn different,
De wijsheyt in de tong is niet gheleghen,
Dat meer alleenlijk is het instrument
En heeft haer last maervan de herssenen wegen
De wetenschap der herssenen te verhaelen
In alderley verscheyde vrende talen.

Verstegen is dus sonder twijfel overtuigd van de waarde van de volkstalen; alle komen se als voertaal voor "scientia" -- een ander onderwerp van de "poesie" vermeldt hij niet -- in aanmerking.

Zijn talrijke gedeeltelijk in proza gestelde geschriften, waarvan er slechts een drietal in het Latijn geschreven zijn, bevestigen de inhoud van dit epigram.

Zijn houding tegenover het gebruik van bastaardwoorden is niet even duidelijk. Van een consequent purisme wil hij niets weten. Was hij dan een radicaal tegenstander van taalsuivering? Ook dat schijnt niet het geval te zijn geweest. In de voorrede van 1617 zegt hij over de door hem gebruikte vreemde termen, dat het "bequame en wel luydende woorden" zijn, die "seer in t' ghemeyn ghebruyck zijn ghecomen", zodat iedereen ze "perfeekt ghenoech verstaet". Deze elementen komen enkele jaren later terug in de voorrede tot zijn "Medicamenten tegen de melancholie"; ze worden algemeen gebruikt en door iedereen verstaan, en zijn in gedichten "veel lieflijcker en plaisanter" dan de "mottighe" woorden van de puristen. En hij vraagt dat een onderscheid sou worden gemaakt tussen "liefelijcken roem" en "vuylen schuym". Uit dit alles kan worden afgeleid dat hij sekere beperkingen wilde opleggen aan de dichter bij het gebruiken van uitheemse woorden; "se dienen algemeen gangbaar te zijn in den volkmond en in hooge mate den luister der poesie te verhoogen." (180)

In zijn gedichten schijnt hij zich aan deze richtlijnen gehouden te hebben. Hetselfde kan niet gezegd worden van zijn proza. "Een zuivere taal schrijft Verstege op verre na niet. Vooral niet in zijn prosawerken, waarin hij zich niet de minste moeite getroost voor de verzorging van taal en stijl. Zijn dichtbundeltjes, voornamelijk de epigrammen, al laten ze ook af en toe op gebied van taalsuiverheid nog wat te wenschen over, zijn veel verzorgder". (181) Waar hij niet gebonden was aan dichtregels, schijnt hij ook op beperking van bastaardwoorden niet gelet te hebben. Daar nam hij het eerste woord dat hem te binnen schoot. En so kan het ons niet verwonderen dat de meeste van de door hem gebruikte vreemde termen niet op Franse maar op Engelse teruggaan. (182)

Het is wel verrassend vast te stellen, dat hij in zijn Engels werk "A Restitution of Decayed Intelligence in antiquities" (185), waarvan de eerste uitgave verscheen in 1805, een volledig verschillende opvatting huldigt inzake de zuiverheid van het Engels. "Met zijn liefde voor het Angelsaksisch en zijn bewondering voor alles wat Germaansch is, kant Verstegen zich onverbiddelijk tegen de toevoer van Fransche en Latijnsche woorden, die, zijns inziens, het Engelsch verbasteren". (184) Aan Chaucer, die hij als dichter hoogschat, verwijt hij "dat deze in zijn tijd aan het wezen van de taal een gansch ander aanschijn gaf door het overdreven gebruik van vreemde, voornamelijk Fransche woorden. Daarom stelt hij de Engelsche dichters vóór, die mooie, oude Angelsaksische woorden, welke allengskens in vergetelheid geraakten en vervangen werden door andere, weer in gebruik te brengen, nits er de schrijfwijze een beetje van op te frisschen." (185) maar met groot misverstant.

Het verschil met zijn latere houding is zo groot, dat onmiddellijk de vraag rijst door welke oorzaak hij dit zeer vooruitstrevende standpunt heeft prijgegeven. Heeft zijn afkeer voor alles wat "geusich" was hem beïnvloed. Speelde zijn anti-Hollandse gezindheid hierbij een rol? Deze twee factoren hebben, volgens zijn Nederlandse voorredenen, voor hem een niet geringe betekenis gehad. Misschien zijn ze sterk genoeg geweest om zijn vroegere opvattingen te wijzigen. Ook een reden van praktische aard kan hierbij gewicht in de schaal geworpen hebben; het moet voor hem namelijk zeer verleidelijk geweest zijn, om, daar waar hem het echt Nederlandse woord ontbrak of niet welluidend genoeg leek, uit zijn Engelse taalschat te gaan putten. Het feit dat in zijn prosa, waarin hij weinig zorg besteedde aan taal en stijl, de bastaardwoorden -- en voor een groot deel gaan die, zoals reeds gezegd, op Engelse termen terug -- veel talrijker zijn dan in zijn gedichten, pleit voor deze veronderstelling.

Ook de invloed van vrienden mag niet over het hoofd gezien

worden. Het standpunt dat Verstegen inzake zuiverheid van het Nederlands inneemt, vertoont enige overeenkomst met dat van Philips Numan, zoals die het neerschreef in zijn "Strijt des Gemoets" van 1590. (186) ^{Die} Hij wenste evenmin algemeen gangbare bastaardwoorden te vervangen en liet zich smalend uit over "die groote feeste die sommige zijn makende vanden eygendom ende outheyt van heure tale ende sprake, versmadende alle tghene dwelck vuyt andere talen oft spraken ontleent oft toegeveught es". Het heeft misschien wel een bijzondere betekenis dat een lofdicht van zijn hand voorkomt in Verstegen's werk van 1617. Dat hij zijn vroegere opvattingen inzake taalzuivering zou gewijzigd hebben, is ons uit geen van zijn latere werken gebleken; wel toont hij in genoemd gedicht meer waardering voor zijn moedertaal:

v.1 Wy achten seere de uytheemsche spraken/
 En prijsen/ al wat comt van vromder handt;
 Wy verachten/ als niet nut tot ghene saken/
 Ons eyghen tale: maer met groot misverstant.
 Out is die sprake van het Belgisch lant/
 Meer schier als eenighe daer af men mach lesen:
 Rijkwoordich/ manlijk en crachtich aen elcken kant
 Met het woort uyt druckende der dinghen weesen:
 Int segghen seer eyghen/ ende tot desen
 Sterck van bintsel met levende ciraet.
 Van dit misachten waer sy ghenesen/
 Worde sy ghebruyckt tot geestighe daet:
 Maer gebreck van schrijvers maect dat sy neder staet/
 En naer haer weerde niet en wort verheven. (187)

De toon is wel geheel anders dan in 1590. Die ommekeer, waarvan we geen bevestiging vonden in zijn andere werken, is wel verrassend. Wat hij hier over zijn moedertaal schrijft, vertoont alleszins veel gelijkenis met de lofbetuigingen van sommige taalijveraars. Treffend is het hierbij, dat Verstegen in zijn Engels werk van 1605 in ongeveer dezelfde bewoordingen de lof maakte van zijn moedertaal als sommige Nederlanders het gedaan hadden van de hunne. Meer nog, op de vraag welke van de Duytse talen -- ook het Engels rekende hij hierbij -- moest aangesien worden als de oudste, de reinste en de meest oorspronkelijke, antwoordde

Verstegen "dat de kuststreek van Germanië bewoond was voor het binnenland en dat bijgevolg de aan de kust gesproken taal het karakter van het oorspronkelijke Germaansch best bewaard heeft." (188) Het Nederduits stond bij hem dus hoog in aanzien. In deze orde van gedachten lijkt het ons goed mogelijk dat de twee schrijvers mekaar hebben beïnvloed. Numan zou meer waardering zijn gaan koesteren voor zijn moedertaal door zijn contact met Verstegen. En deze laatste zou dan het standpunt van de Brusselse stadssecretaris inzake taalzuivering bijgevallen zijn.

Dat Verstegen in dit opzicht rechtstreeks invloed heeft uitgeoefend op andere schrijvers, achten we weinig waarschijnlijk. Daarvoor had hij te weinig betrekkingen met Nederlandschrijvende kringen. (189) Wel kunnen zijn aangehaalde voorredenen sommigen hebben gestijfd in hun weigerachtige houding ten overstaan van een verdoofgedreven zuivering.

In 1624 verscheen te Gent het "Handt-Boeckken voor de Broederschap Van den Glorieusen Patriarch S. Ioseph". (190) Het was uit het Frans vertaald door CORNELIS VAN DER MEEREN. (191) Al bevat dit werkje geen gegevens inzake taalverheerlijking of taalzuivering, we mogen het toch niet geheel onopgemerkt laten voorbijgaan, omdat de vertaler zich in de opdracht verzet tegen wat hij aansiet als een achteruitstelling van de Nederlandstaligen te Gent. Ten gerieve van de leden van de broederschap was er namelijk een Franstalig handboekje verschenen en tevergeefs had de drukker op een Nederlandse vertaling gewacht. Ten slotte is hij dan zelf aan het werk getogen en niet zonder enige ontstemming schrijft hij: het "schijnt dat men meer besorgt is voor uytheemsche en vrende natien/ als oock voor die ervaren sijn in de Francoysche tale; dan voor de ghene die de selve tale niet en sijn verstaende/ ende oock mede voor die meerder smaek sijn hebbende in 't lesen van hare moederlijke tale/ ons eyghen Mede-borghers ende Inghesetenen; tot grooten na deele van de Eere ende dient van den selfden heylighen Patriarch."

Het sou, menen we, verkeerd zijn groot belang te hechten aan of conclusies te trekken uit deze opdracht, die wellicht meer door godedienstijver en welbegrepen handelsbelang dan door Nederlands bewustzijn werd ingegeven. In geen van de andere door hem bezorgde vertalingen hebben we trouwens een gelijkaardige motivering aangetroffen.

In hetzelfde jaar vraagt Ieper weer onze aandacht. Daar geeft de drukker FRANSSOIS BELLET (192) zijn "eerste proefstuuk der Neder-landtsche tale" (193) in het licht, de "Belvoeghinghe Ofte Beleeftheyt in den gemeynen handel onder de menschen", een vertaling uit het Latijn. (194) In de opdracht aan de Ieperse magistraat verklaart hij dat hij de "Beleeftheyt", die eerst in het Frans en nadien in het Latijn was verschenen, heeft "vereert met het edel Duytsch Keyser-oleedt: op dat ghelijck sy door de tusschen-geschakierde Latijnsche gesteenten is klaer-blinckende, sy inagelijck schijnen soude door d'aengheboren suyverheyt der Nederduytsche sprake. Want sy is soo ouervloedigh dat sy al dat nature om-vanght, niet met ontleende, maer door haer eyghen ende aengeboren woorden kan uytdrukken." En hij is bereid nog andere door hem uit het Latijn, het Frans, het Italiaans en het Spaans vertaalde werken te publiceren, "ter sielen nutschappe, oieraet onser tale, ende eere uws stadts", indien dat eerste in de smaak valt. (195)

Uit het werk zelf willen we één passage aanhalen, die karakteristiek is voor de houding van sommige Franse kringen tegenover hun moedertaal en die ook in Nederlandse milieu's op instemming zal onthaald zijn. "Ghebruyckt u moederlijke tale/ niet soo het ghemeyn volck ende dienst-maerten doen/ maer als d'uytnemeste ende merckelijckste medeborghers/ wel ende oierlijck" (196) Francois Bellet heeft getracht deze raad zo goed mogelijk op te volgen, al was hij er zich van bewust dat hij hierin niet altijd met even goed gevolg zou slagen. "Iasser iet gheseyt teghen de welprekentheyt ende oiersel der tale, iok verdraghe my gheern aen eens anders cordeel", heet het in de opdracht.

en aan ~~Het is~~ ^{Het is} merkwaardig dat deze drukker, die in 1609 St. Omaars verlaten had voor Ieper, met zoveel lof spreekt over het Nederlands. Ongetwijfeld heeft hij de invloed ondergaan van de actie, die taalijveraars als Ymmeloot op touw hadden gezet te Ieper. Waarschijnlijk heeft ook zijn zoon, JAN BELLET (197), hierin een aandeel gehad. Deze was in 1620 factor geworden van de Ieperse kamer "De Rosieren" en toonde met zijn werken "dat hem onze ryke moedertael niet onverschillig was, en dat hy hare kracht en zuiverheid eerbiedigde, ja nauwkeurig op de welluidendheid en de rymelagen acht gaf." (198)

Een duidelijk bewijs van ^{diens} waardering voor zijn moedertaal en van zijn streven naar zuiverheid vinden we in zijn berijmde uitgave "De Wel-voeghinghe", die hij einde 1625 liet verschijnen. (199) Hierin dringt hij er op aan dat geen vreemde naar de eigen taal sou gebruikt worden: (200)

En redent in gheen vrende talen
 Van Britten, Iberschen, Cahalen,
 Latijnen en veel andre meer,
 U onbewust, of sonder leer,
 Uw moederlijke tael ghebruyckt;
 Want ons neerduytsche spracok beluyckt
 Soo overvloedlijck in haer schatten
 Al wat de reden kan bevatten
 In de nature, ja soo ruym,
 Dat sy niet hoeft ontleende schuym.

Hij was dus ongetwijfeld overtuigd van de grote eigenschappen van zijn moedertaal en stond afkerig tegenover bastaardwoorden. Samen met Ymmeloot, voor wie hij een lofdicht schreef in "La France et la Flandre Reformées", zal hij andere dichters uit het Ieperse tot meer fierheid over hun eigen taal en tot het nastreven van haar zuiverheid hebben aangezet.

Ten slotte mag ook de Bruggeling OLIVIER DE WRÉE (201) vermeld worden. In zijn inleiding tot "De vermaerde Corlogh-stuicken vanden Wonderdadighen Velt-heer Carel de Longveval" (202) van 1625 geeft hij uiting aan een zekere nationale fierheid

en aan zijn achting voor zijn moedertaal. Zal die held alleen in vreemde talen bezongen worden, vraagt hij zich af. En onmiddellijk laat hij er op volgen:

v.13. Hoe? Vlaendren onbeleeft? dat sulcke vremde schanden
Ghebannen moeten zijn tot inde Turcksche landen:
In u en heeft geen plaets, o Neerlant, suck verwijt,
Die van belsefdicheyt een waere winckel sijt:

Meent ge soms, Nederland, dat uw taal hiervoor niet voldoende geschikt is en dat

v.19 Den luyster van u lof niet claer genoeg en blinckt,
Den weerslagh uwer tongh' niet hel genoeg en clinckt.
Het tegen-deel van dien heeft ons nu korts bewesen
Dien Tael-geleerden Heins, die Phoebus heeft doen lesen
Sijn Dichten in het Vlaems; dien Gentsche nachtegael
Die al de Musen heeft doen leeren sijne tael.

Dat hij zijn moedertaal hoogschatte kunnen we bovendien afleiden uit zijn werken, waarin hij er naar gestreefd heeft de er- bastaardwoorden te vermijden.

Het is niet zeer duidelijk onder welke invloed hij zich op taalzuiverheid heeft toegelegd. Herinneren we er in dit verband aan dat de antwoorden, die de Brugse rederijders inzonden voor de rederijdersfeesten van 1613 te Haarlem en te Leiden en voor het blazoenfeest van de Mechelse "Peene" in 1620, bijna geheel vrij waren van vreemde termen. (203) De meeste stukken van de Bruggelingen konden de vergelijking doorstaan met die uit het Noorden en steken gunstig af bij verschillende antwoorden uit het Zuiden. Wellicht heeft de Wree bij hen geleerd een zuivere taal te schrijven. Daarnaast kunnen ook de werken van Heinsius, voor wie hij blijkbaar een grote bewondering koesterde, en zijn contact met Ymmeloot, die hij met een vlelend lofdicht bedacht in "La France et la Flandre Reformées", hem hier toe hebben aangeset.

In de voorgaande hoofdstukken hebben we kunnen vaststellen dat na 1585 de activiteit van de taalijverars voornamelijk gericht was op het literaire en bijna uitsluitend in het Noorden tot uiting was gekomen. Gedurende de periode 1600-1625 wordt dit beeld niet grondig gewijzigd. Ook nu gaat de aandacht vooral naar de literaire taal; en al klinken er kort na het sluiten van het Twaalfjarig Bestand ook in het Zuiden verschillende stemmen op om te ijveren voor een zuiver en meer volmaakt Nederlands, het zwaartepunt van de actie ligt toch in het Noorden.

Daar worden de eerste jaren van de 17de eeuw als het ware beheerst door Spiegel, Simon Stevin en Karel van Mander. Niet alleen zijn de uiteensettingen van andere taalijverars weinig talrijk, maar de enkele die het licht zien ondergingen bovendien in belangrijke mate de invloed van dese drie groten. Dit blijkt, vooral voor van Mander, zeer duidelijk uit de "Nederduytsche Helicon" en uit de werkjes van zijn bedrijvige vriend Jacob van der Schuere.

De "Nederduytsche Helicon" sluit de periode van intens ijveren voor zuivering en van streven naar verheerlijking af. Wel verliezen de latere taalijverars deze punten niet uit het oog, maar de uitingen in dat verband worden minder uitvoerig. Omstreeks 1610 schijnt de mening ingang gevonden te hebben dat taalsuiverheid een van de eisen is, waaraan een literair werk moet beantwoorden. Betekenisvol is in dit opzicht, dat de chaerten voor de rederijersfeesten van 1613 te Haarlem en te Leiden en van 1616 te Vlaardingen uitdrukkelijk vragen dat vreemde elementen uit de ingezonden antwoorden zouden worden geweerd. Niet minder tekenend is de houding van Abraham de Koningh, die er zich in 1612 over verontschuldigt dat het door hem uitgegeven werk van J.-B. Houwaert niet aan die nieuwe eis voldoet.

Dit betekent nochtans niet dat iedereen in de toenmalige dichterswereld gewonnen was voor taalsuiverheid. De uitgave van Houwaert's werk was ongetwijfeld bestemd voor kringen die nog belang stelden in de geschriften van vroegere rederijers. Ver-

moedelijk ging het hier in de eerste plaats om ingeweken Zuidnederlanders. Maar ook anderen waren minder vooruitstrevend. Indien we de auteur van de "Reden Over De Oneenicheyt der Rymers onses tijds en Vaderlands" mogen geloven, dan heerste er te Amsterdam oneenigheid tussen de zeer gematigde en de strenge puristen. En volgens de woorden van Govert van der Eemdt zijn er ook elders gelijkaardige geschillen geresen. De belangrijkste schrijvers zijn echter voorstander van de nieuwe richting.

In godsdienstige kringen schijnt men voorzichtig de algemene strekking te willen volgen. Willem Baudaert, die enkele jaren later zal meewerken aan de Statenvertaling van het Oude Testament, pleit in 1605 voor een gematigd purisme; als voorname voorwaarde stelt hij dat de tekst door de gewone man gemakkelijk zal begrepen worden. In 1624 zal Camphuysen ongeveer hetzelfde standpunt innemen.

Na 1610 horen we herhaaldelijk in plaats van verheerlijking het vertrouwen in de eigen taal en de eigen kunst opklinken. Haast elke uiting wordt in die jaren ingegeven door een diepe waardering voor en een hoge opvatting van de volkstaal. De groeiende nationale fierheid, waaraan naast de in het vorige hoofdstuk behandelde humanisten ook Petrus Montanus en Reinier Telle uiting geven, is hieraan stellig niet vreemd geweest. Een grotere invloed blijken echter de werken van enkele gevierde schrijvers als Hooft, Bredero, Heinsius, van Mander, Coster en Cats gehad te hebben. De weerklink er van horen we bij de Koningh, Starter, van der Does, en de Brune -- ook bij enkele schrijvers in het Zuiden -- die nu in het eigen taalgebied voorbeelden vinden waarnaar ze kunnen opzien. Vertrouwen in eigen waarde en eigen kunnen spreekt ook uit de "Zeevache Nachtegaal", het werk waarmee een aantal Zeeuwse dichters trachten aan te tonen, dat het bevriende Holland niet het monopolium bezit van hoogstaande kunst in de volkstaal, en allezins het bewijs leveren, dat ook in hun minder wálvarende provincie het streven naar zuivering en

cultivering van het Nederlands zijn invloed heeft laten gelden.

Dat het succes van de gevoerde actie beperkt bleef tot de literaire werken, treedt duidelijk aan het licht tijdens het tweede decennium van de eeuw. Wanneer Coster in 1617 zijn Duytsche Academie opricht en het Nederlands als wetenschappelijke voertaal wil gebruiken, rijst hiertegen zo scherp verzet, dat hij zich verplicht ziet zijn groots plan te laten varen. In 1616 en 1619 klaagt Panacoli^{us} er over dat, wie de "vrye gheleertheden ende historien" in de volkstaal wil ^{op} zetten, op veel tegenkanting stuit. Wel tracht Snellius de taak van Stevin voort te zetten, echter met gering succes. De wens van Spiegel ging slechts in vervulling voor de eigenlijke letterkunde; als voertaal van de wetenschap bleef het Nederlands grotendeels ^{van} geweerd.

Naarmate het vertrouwen in de eigen kunst stijgt, neemt ook het verlangen om de stijl en de vorm van de werken meer te versorgen, concreter vormen aan. Snyters levert hiervoor in 1620 een bescheiden bijdrage, Coster eist in zijn controversen met Rodenburgh dat een dichter zijn taak niet lichtzinnig zou opvatten, in 1621 en 1624 vraagt de Brune dat men bij het buitenland zou te rade gaan om de eigen taal "tot het top en kruytpunt van hare grootheid" op te voeren, en tijdens de winter van 1622 worden door de "letterkunstige vergadering" te Amsterdam, waarvan onder meer Hooft, Vondel en de Hubert deel uitmaken, een aantal "taalregels" vastgelegd. Geleidelijk sal men strakker normen bepalen, waarnaar een literair werk zich moet richten. Een begin hiermee wordt door de Hubert gemaakt in 1624. Het Nederlands is op weg om de gelijke te worden van de aan vaste voorschriften gebonden klassieke talen.

Het beeld dat het Zuiden biedt tijdens de eerste tien jaren van de 17de eeuw, kan in genen dele de vergelijking doorstaan met dat van het Noorden. In 1609 verklaart Theoderick van Liefvelt zich voorstander van de nieuwe richting, die hij door zijn contact met het Noorden heeft leren kennen en waarderen.

Omstreeks dezelfde tijd schrijft Jan David, die in 1606 schuchter gewaagd had van de rijkdom van de volkstaal, zijn "Velitationes" voor het "herstel" van het Nederlands; meer bepaald heeft hij de vorming van een eenheidstaal op het oog, waarin naast het Brabants ook andere dialecten, inzonderheid het Vlaams, ruim zouden vertegenwoordigd zijn. Een zekere interesse voor de volkstaal schijnt er wel te bestaan; immers, de oproep die Puteanus in 1607 tot de jeugd richt, vindt onmiddellijk weerklank. Belangrijke resultaten levert zijn pleidooi evenwel niet op.

Het sluiten van het Bestand schept dan gunstiger voorwaarden voor het ontplooiën van de taalactie. Vooral vanaf 1613 kunnen we een stijgende belangstelling voor het Nederlands vaststellen, die seer nauw verband houdt met de heropstanding van ^{van tal} talrijke rederijkerskamers. Dit laatste kan meteen verklaren waarom we de latere uitingen alleen in literaire werken aantreffen. Het doel dat wordt beoogd is: hoogstaande kunst in eigen taal voortbrengen. Het voorbeeld van schrijvers uit het Noorden -- vooral de namen van Heinsius en Cats worden genoemd -- werkt hierbij inspirerend.

Twee figuren reiken boven de andere uit: Justus de Harduyn en Guiliam van Nieuwelandt. Theoretische uiteenzettingen schrijven ze niet; maar hun werken, in een zuivere taal, dwingen de bewondering af van de tijdgenoten. Hierdoor wekken ze meer waardering voor en zetten ze tevens aan tot beoefening en zuivering van het Nederlands. Guiliam Caudron, David van der Linden, Simon van de Kerckhove, Joan David Heemsen, Sebastiaan Vrancx, Willem van der Elst, Johan Thieullier en wellicht ook Benedictus van Hæften voeren ze mee in hun spoor. Naast dese twee verdient ook Jaques Ymmeloot vermelding; hij weet te bewerken dat te Ieper de belangstelling voor de kunst in een zuivere taal toeneemt. Fransois en Jan Bellet en misschien ook Olivier de Wree zijn hem schatplichtig.

Het blazoeneest, dat in 1620 wordt ingericht door de Mechelse "Peoene", geeft ons een interessante aanwijzing betref-

fende de resultaten die in enkele jaren werden bereikt. Talrijke rederijkers slagen er in ^{wat taalsuiverheid betreft,} gelijke tred te houden met hun mededingers uit het Noorden. De grote centra gaan voorop. Antwerpen spant de kroon; maar ook Brugge, dat reeds in 1613 te Haarlem en te Leiden een zeer gunstige indruk liet, weet zijn antwoorden praktisch vrij te houden van bastaardtermen. Niet alle rederijkers zijn even vooruitstrevend; maar een belangrijk deel van de toenmalige dichters schijnt toen voorstander geweest te zijn van taalsuiverheid.

Alleen buiten de eigenlijke rederijkerskringen stuiten we op openlijk verzet tegen een ver-doorgedreven zuivering. Franciscus Costerus reageert terloops in een van zijn sermoenen; Richard Verstegen valt meermaals heftig uit tegen het purisme van de Hollanders en hun navolgers. Motieven van andere dan taalkundige aard spelen hierbij een rol; voor Verstegen zijn die sterk genoeg om hem het standpunt, dat hij in 1605 voor het Engels had ingenomen, te doen verloochemen.

Indien we rekening houden met het feit dat er gedurende de jaren 1585-1610 slechts sporadisch geijverd was voor de volkstaal, dan kunnen we de toestand in het Zuiden, zoals hij zich voordeed bij het verstrijken van het Bestand, niet ongunstig heten, ook al had het Noorden een merkelijke voorsprong verworven. De belangstelling voor het Nederlands was weer wakker geroepen, er was meer waardering gegroeid voor de kunst in de volketaal en talrijke dichters legden zich met succes toe op taalsuiverheid. De minder gunstige omstandigheden van alle aard en het gebrek aan werkelijke leidinggevende figuren sullen het echter weldra voor het Zuiden onmogelijk maken de opgelopen achterstand in te halen.

1610 Dec 11 1610

Titelblad van P.C. HOOFT's
 "Nederlandsche Histoorien" (1610)
 (Gent : 168 E 11)

HOOFDSTUK IX.

BREDERO, HOOFT EN VONDEL.

In het voorgaande hoofdstuk hebben we kunnen vaststellen, dat de werken van grote schrijvers het vertrouwen in de mogelijkheden, vooral de literaire, van de eigen taal en de waardering voor de eigen kunst in aanzienlijke mate hebben aangewakkerd. Ons overzicht van de periode 1600-1625 in het Noorden zou alleszins onvolledig zijn, indien we niet nagingen welke de opvattingen en de rol zijn geweest van Bredero, Hooft en Vendel. Valt de activiteit van de laatste twee voor een groot deel na 1625, dat zal ons dan meteen een aanwijzing geven in welke richting de taalactie zich nadien zal ontwikkelen.

Het is wel verrassend, en voor de onderzoeker tevens ontgoochelend, te moeten constateren dat van dese drie alleen GERBRAND ADRIAENSZ. BREDERO (1) ons uitvoerig inlicht over zijn opvattingen, die dan praktisch beperkt blijven tot de zuivering en de verrijking van de volkstaal. Zijn standpunt dienaangaande heeft hij uiteengezet in drie stukken: zijn brief aan de Oude Kamer, de "Reden aande Latynsche-Geleerde", die voorkomt in het "Moortje", en de voorrede tot zijn "Lied-boeck". (2)

In de brief aan de "Amstelredammer Oude Camer" (3) herinnert hij er vooreerst aan "dat eenighe van uwe Camer-broeders over eenighe Jaren doende waren de Neder-landtsche spraack te verrijcken en te eyghenen, die door het inne-breecken der uyt-heemscher taelen heel verarnt en verbatert seheen, so dat wy ons eyghen moeders-tael, die doch na 't seggen van Becanes een tael-moeder is, selfs haar eyghentschap niet en wisten, noch haar Rijckdom niet en kende, maar huysworsten en lorsten, met behulp der vreemder tonghen." Het kwaad had toen zo diep inge-

vreten, dat velen er aan twijfelden of het nog met succes kon bestreden worden. Enkele leden van de kamer, onder wie vooral Spiegel, Fallet en Roemer Visscher, hebben dan getracht "dese Noode-loose Pracherye eens af te schaffen en de Trogghel-sack met al de Beedel-broocken eens na Vranckeryck (ofte elders daer sy armer van schoone woorden als wy sijn) te senden". Naast hen heeft ook Coornhert zich met enkele werken verdienstelijk gemaakt. Naar het voorbeeld van "dese heerelijcke gront-legghers hebben de Taal-cundige Neder-landers mannelijk opghetimmert haar voorghenomen werck. In sulcker voegen, datse nu geen taelen, spraecken noch Tongen hebben te wijcken." Alle voorstanders van de "Vader-lantsche Taal" sijn hun daarom dank verschuldigd. Is ze op een of ander punt nog onvolmaakt, dat "sal den gheleerden en seer kunstighe Steven Stevyn om het gemeene beste gaarne volmaacken".

Het ware te betreuren dat "een so spits-sinnighe volck" sijn eigen taal zou verwaarnzen."t Is doch een geckelijcke zaeck van eenige opgeblasen, verwaande sotten, die haer redeneering/soecken te verciereen met Latijnsche, Fransche, Spaensche ofte Italiaensche tarmen, recht oft eenighe bevallicheynt inbrachte, het welcke by de Recht-sinnighe recht anders verstaen wert. Lust yemant sijn wetenschap te bewijsen, die toentet in een onghevalschte, suyvere Taal: niet als dese Neder-lantsche Papgayen, die veeltijts niet en weten wat sy rabblen, als sy haer ghestolen of met groote moeyten aenghewende woorden spreec-ken." Dergelijke taalverbastering treft men aan "onder de eerlijcke Cooplieden, onder de naam-rechts-geleerde, doch coek insonderheynt in sommige broetsche taal-mannen of goed-duncken-de Voorspraken, coek in jonge Doctoren, die haer eyghen bral-woorden in haer moeders spraack niet weten te verduytchen. Daerse nochtans soo overvloedich in onse^{taal}te vinden sijn". Verontwaardigd roept hij dan uit; "O vreemde Hovaardy! die ons eyghen Lants-ingeboren een Revel-duytach, een kron-tongh en een Koeter-waal maackt!" En hij besluit met de oproep: "O ghy,

Neder-landers! waakt op, schuurt u betooverde oogen open, aenschouwt u eygen blindheyt, laat niet langher dese onwetende duysterheyt u helder gesicht benevele: jaacht dese hochmoedighe vreemdelingh, die hier dus langh de meester gemaackt heeft, onwaardich wederom naar huys, en haalt met Eerbiedicheyt u verjaachde en schier ontmunte eygenaar in, gelijk als onse oude Cameristen met groote (doch willighe) moeyten hebben gepoocht".

Opmerkelijk is dat hij in dit pleidooi voor taalzuiverheid niet gewaagt van verbastering in literaire werken. Blijkbaar hadden volgens hem naast de leden van de Eglantier ook andere rederijkers zich met succes op taalzuiverheid toegelegd. Hierin menen we dan een onrechtstreekse bevestiging te mogen zien van onze in voorgaand hoofdstuk geuite zienswijze, dat zuiverheid van taal omstreeks 1610 een van de eisen was geworden waaraan een literair werk moest beantwoorden. (4) Het kan dan ook geen verwondering wekken, dat in de werken die Bredero tot dan had geschreven, vreemde woorden weinig talrijk zijn. (5)

Alleen aan de kooplui, de rechterlijke wereld, met rechtsgeleerden, advocaten en procureurs, en ten slotte aan de geleerden verwijt hij dat ze geen of onvoldoende zorg besteden aan taalzuiverheid. Niet aan onwil of misprijzen voor de eenvoudige volkstaal schrijft hij hun houding toe, maar aan hun "brood-droncken luyicheyt", die hen naar het meest voor de hand liggende woord doet grijpen. Voor hen speciaal is dan de oproep bestemd om de "verjaachde en schier ontmunte eygenaar" terug op te nemen.

De inhoud van de brief wijst er op, dat Bredero de hier weergegeven opvattingen gehaald heeft bij de Oude Kamer; daar had hij enkele schrijvers ontmoet en een aantal werken gevonden, die hem de waarde van de volkstaal hadden doen insien. Sommige bewoordingen en eigenaardigheden in de gevolgde spelling verraden invloed van de "Twe-spraack". Hij vermeldt trouwens uitdrukkelijk de "Neder-duytsche Reden-kavelingh en Heerlantsche Spellingh" naast "meer andere goede boecken"; van deze laatste worden er

alleen drie werken van Coornhert met name genoemd. (6) Die werken had hij dus ter hand genomen, misschien meer met de bedoeling er "ontwikkeling" in te vinden dan om ingelicht te worden over zijn moedertaal. Dat hij ook iets van "Steven Stevyn" heeft gelezen, lijkt ons minder waarschijnlijk.

Hebben ook niet-leden van de kamer invloed op hem gehad? Alleszins heeft hij in betrekking gestaan met Hugo Grotius, aan wie hij in 1616 zijn "Rodderick ende Alphonsus" opdraagt; en in die opdracht is hij gelukkig Daniel Heinsius en Petrus Scriverius "myne vrunden" te mogen heten. Een jaar later stelt hij het "Moortje" en de "Spaanschen Brabander" onder de bescherming van Jacob van Diick en noemt zich dan "Uwen Dienst-willige Vrient en Diender". Het is mogelijk dat deze vier, die allen voor de volkstaal voelden, hem hebben gesteund in de opvattingen welke we aantreffen in zijn brief aan de Oude Kamer; maar hoe hoog hij ook naar hen opkeek, praktisch schijnt het contact met sommige kamerleden van veel meer betekenis te zijn geweest.

Misschien hebben zij hem, rechtstreeks of onrechtstreeks, ook aangezet om zich te wagen aan de bewerking van een klassieke stof, die hij in 1617 liet verschijnen als het "Moortje" en inleidde met zijn "Reden aande Latynsche-Geleerde". In de eerste plaats wil hij in deze voorrede de "Meesteren der wydtberoemde Latijnscher Tale" gunstig stemmen tegenover zijn werk, waarin hij Terentius Hollands, meer bepaald Amsterdams heeft doen spreken; "ick heb hem...op onse wijze en na mijn macht eerlijck, en uyt eenderhandt eenparich ghekleet, niet met een bedel-roock van hondert duysent snorrepipen, van kromme-lappen, en ander uyt-heemsche geleende snipperlingen, gelijk als hij over 't sestich Jaren was uytghestreken in Brabant". (7) Die oude vertaling was gesteld in een "geckelijck gheschoekiert Antwerps", waarvan hij af en toe nog een "schampeljoentje" zak geven, "vol getappijte of geborduurdde woorden, ghelijck als veel spreuwen van Hovelin-ghen Stadts schrijvers besinghen." En daarop roept hij uit: "Hola!

besongierende Kooplieden, en andere die haar eyghen spraack verarmen en geweld doen, en liever met een ghelapte gekke kap brallen, dan dat sy willen gaan blincken in een onbesproken effene Mantel." Bestaat er nog een volk dat zijn eigen taal evenseer verwaarloost? Sommige landgenoten houden dergelijke verbastering "voor een edele frayicheyt"; anderen leerden vreemde talen vóór de landstaal, zodat ze "haar dickwils om 't lichtste met een vreemdelings woort behelpen moeten". Daardr is het te betreuren "dat de Geleerde hare geleertheyt meer voor de School-geleerde, als voor ons uytheemache-letterloosen-ongheleerde leeren". En hij vraagt hem met aandrang: "Laat dan u Vaderlant so veel van u wijsheyt genieten, als de Romeynen oft andere varre ghelegen volkeren, so sult ghy uwe Lantsluyden die de botste niet en zijn, overstandiger en wijser maken." Tot slot verontschuldigt hij zich nogmaals "dat ick mijn onwetende handen in het sinrijcke deegh van dien scherpsinnighen man ghesteken, en dat op sijn Hollants gekneet, en na de mont van mijn soetmondige medeborgers ghebracht hebbe".

Vergeleken bij het vorige stuk horen we in dese rede één *met* nieuw geluid: zijn verzoek dat de geleerden hun "wijsheyt" in de volkstaal zouden meedelen aan hun landgenoten. Spiegel had reeds in zijn "Redenkaveling" van 1585 hetzelfde verlangen gepit en in 1617 sou Coster het trachten te verwezenlijken in de Duytsche Academie. Het plan waarmee deze laatste in het hoofd liep, moet wel een bisondere aantrekkingskracht hebben uitgeoefend op de naar hogere ontwikkeling strevende Bradero.

Op te merken valt tevens sijn spot met het "geckelijck gheschockiert Antwerps". Het is niet de eerste maal dat hij lacht met de taal van de Zuidnederlanders. In de "Klucht van de Koe", geschreven in 1612, laat hij de boer, die er groot op gaat, dat hij bij de Vlamingen "Retrosijn" geweest is, een rondeel debiteren dat wemelt van vreemde termen. (8) Vol bewondering vraagt sijn toehoorder: "Waer heb gy dat overdadich kostelijck Fransoys geliert?"

(v.596) Na verzekerd te hebben: "Dat heb iok geliert by de masts van onse Kamer", geeft de boer een nieuw bewijs van ~~zijn~~ kunnen, waarin hij nog kwistiger omspringt met ronkende vreemde woorden. Stelt Bredero hier het gebruik van onverstaanbare, te pas en te onpas opduikende bastaardwoorden aan de kaak, tegelijkertijd keert hij zich tegen de "Vlamingen". Bij hen leefde nog de herinnering aan en de bewondering voor de rederijkerstraditie uit het Zuiden, en af en toe publiceerden ze nog werken van vroegere meesters. Begrijpelijkerwijze droeg hun houding en hun handelwijze niet de instemming weg van de vbr taalzuiverheid ijverende kringen. (9)

Nog om een andere reden waren de ingezetenen minder gunstig tegenover hen gestemd. De ingewekenen keken wel eens geringschattend neer op de "botte Hollander", die minder beschaafd was in taal en omgang; en de rechtgeaarde burger van het opbloeiende Amsterdam moet node die aanmatiging hebben verdragen. Niemand minder dan Roemer Visscher had er vinnig tegen gereageerd in een gedicht en scherp zijn medeburgers gegisp, die er op uit waren de "Brabanders" in elk opzicht na te apen. "Schaemt ghy u de Hollandtsche botticheyt" had hij hun toegeroepen. (10)

Van die gekrenkte trots menen we reeds iets terug te vinden in het "Moortje". Schrijft Bredero zijn werk in "dat van elck der naaghebuur-Steden begheekte Amsterdams", hij wil zijn lezer of toehoorders een "schampeljoentje" van het "geekelijck gheschookiert Antwerps" niet onthouden. En wanneer hij sommige personages, die voornaam of gewichtig willen doen, een aantal "getappijte of geborduurdde woorden" in de mond legt, heeft hij dan, naast het humoristische element, niet tevens op het oog de stadgenoten belachelijk te maken, die de drukdoende ingewekenen naäpen, en met een het aanmatigend optreden van deze laatsten aan de kaak te stellen? (11)

Het verzet tegen de houding en de invloed van de Zuidneder-
landse taalzuiverheid. Hij
... de woorden der

landers, dat we in nog bedekte vorm aantreffen in het "Moortje", vormt een belangrijk element in de "Spaanschen Brabander". (12) Onomwonden verklaart Bredero in de voorrede: "De Brabantsche Tale heb ick tot geen ander eyndt hier in ghevoeght, als om haare arme hovaardy an te wijsen, dat sy alsoo wel haar lebbicheden heeft als de botte Hollanders, die sy soo wel niet en kunnen volghen, als wy-lieden haare mis-spraack". En in het berijmde woord tot de lezer, dat van de tweede uitgave af wordt opgenomen, geeft hij uiting aan zijn fierheid als Amsterdamer:

v.63 Hier hebby maar een slecht gherijm,
Dat niet en rieckt na Griecsche Tijn,
Noch Roomsche ghewas, maar na 't ghebloemt
Van Hollandt kleyn, doch wijt beroemt,
Al heeftet gheen uytheemsche geur,
't Is Amsterdams daar gaatet veur.

Het Hollands, meer bepaald het Amsterdams verdedigen tegen het misprijzen van vreemden, speciaal van de zich superieur wanende Brabanders, was niet de minste van zijn bedoelingen met het stuk. Daarom hekelt hij het Brabants in de geradbraakte taal van Jerolimo en legt hij Robbeknol volgende woorden in de mond:

v.190 O eelekaertjen, soudmen dat lebbighe Brabants siften
Of wannen, gelijk de Kruyeniers haar kruyen, soo waar as
Ik wil wel wedden datter de helft niet over en bleef,
Dattet Hof te Bruyssel eens banden al de uytheemsche woorden,
Dat yegelijk most gaan daar sy eygen zijn, of daarse t'huys
hoorden,
Wat souwer een goetje vertrecken: gaitsch lijden hoe kaal
Souwen de Brabbelaars staan kijken met haer arme jottoose
taal:

Zijn houding was nochtans niet louter negatief. Had men hem er in de Oude Kamer op gewezen dat vreemde elementen uit de eigen taal moesten geweerd worden, evenzeer had men hem op het hart gedrukt dat verrijking van de taal niet minder noodzakelijk was. Hoe kon de schoenmakersjongen met zijn "alleen Amstelredamsche Taal" zulks bereiken? In de voorrede tot zijn "Lied-Boeck" licht hij ons hierover in. (13) "Veel ouwde en ghebruyckelijke woorden der

Landluyden", schrijft hij over zijn gedichten, "hebben sy inne genomen, die sommige Latynisten (die doch eer en meer uytheemsch dan duytsch geleert hebben) veroordelen en smadelijk verwerpen om dat syse juyst door onkunde niet en kennen: Maer ghy Toetsers en Proef-Meesters van ons Goude Nederlandsch, die soo vrypostich de Hollandtsche woorden aen den Steen van u sinneljkheynt strijckt, en daar en boven stoutelick de selve voor ongoet, valsch of biljon verklaart, keurt ende marckt verbiet, om dattet by u niet gangbaer noch bekent en is, is het daeromme al in Reden gegront, datmen dat ouwde verschimmelde Pot-gelt en de vierkante stucken sal verachten? Daar men nochtans door oude lieden haar waardije ende an haar swaarte en kracht hare deugt wel kan gissen, berekenen en kennen. Voor mijn deel ick bekent, dat ick met dit nieuwe Leydsche gevoelen niet over een en kom, en dat ick met een kettersche stijfsinnigheyt aan het ouwde hange, ja dat al ben ick geen schroyer, geen Goudt-smit, noch Munt-meester, die ouwe Pot-penninghen met voordeel op soeck, om daar de eene tijt of d'ander yets goets na mijn behagen en vermogen af te maken. Het is mijn al goet als 't hier-landsche onvervalschte onvermengde munte is, als ick weet dat het by de ghemeene man in de dagelijksche handeling en omegangh gewraackt noch geweygert, maar by haar lieden voor goet gekent, en ontfangen wort: Het is myn alleens, of ick van een machtich Coning of van een arm Bedelaer leer de kennisse van mijn moeders tale, en of de woorden uyt het vuylnis-vat of uyt de cierlijkste en grootste Schat-kamers van de werelt komen: doch moet my elck na haar waarde goude, silveren en koperen gelde verstrecken." - De levende taal is de bron, waaruit hij zijn woorden gaat putten, onverschillig of die door eenvoudige volksmensen of door beschaafde kringen gebruikt worden. Ontlening aan vreemde talen wijst hij af; en tegenover nieuwgevormde woorden staat hij weigerachtig. "Sekerlijck ick en sal my nimmermeer soo seer niet binden ande Eenrinstigheyt van sommige Een-sinnighe Schryvers, die meer der

vreemdelingen boecken door-snoffelen, als de ghewoonte van 't spreken haarder mede-Burgheren en Lands-luyden, doorsoeken, en op haar eyghen in-vallen en inbeeldingen onversettelijke keroken bouwen, die dickwils nae wat onder-gravens lichtelijk daer henen storten en vallen. Wat my belangt, ick heb anders geen Boeck geleert als het Boeck des gebruycx". De gesproken taal, vooral die van zijn vaderstad Amsterdam, was de schat waaruit hij voor taalverrijking kon gaan putten.-- Dat dese woorden hem ernst zijn geweest, blijkt ten overvloede uit sommige toneelstukken en gedichten.

Indien we Bredero hoger stellen dan de meeste van de tot dusver besproken taalijveraars uit het begin van de 17de eeuw, dan is het niet zozeer om de opvattingen die hij heeft gehuldigd. Anderen hebben in niet minder schitterende betogen uiting gegeven aan hun waardering voor de volkstaal, geijverd voor taalsuivering en -verrijking en gepleit om de wetenschap in het Nederlands behandeld te zien. In dit opzicht heeft hij het standpunt van leden van de Eglantier eenvoudigweg tot het zijne gemaakt. En zelfs waar hij reageert tegen invloed uit het Zuiden en gaat putten uit de levende taal van het volk, ook daar had hij een voorganger onder de leden van de kamer, namelijk Roemer Visscher. Zijn voornaamste verdienste is, dat hij door zijn werken het vertrouwen van de tijdgenoten in en hun fierheid over eigen taal en letterkunde heeft gesterkt.

Is er één schrijver uit de 17de eeuw algemeen bekend om zijn ijveren voor suivering en opbouw van het Nederlands, dan is het wel PIETER CORNELISZ.HOOFT. (14) Toch heeft hij, in tegenstelling met zijn grote voorgangers Spiegel en Stevin, nergens een gedetailleerde uiteenzetting gegeven van zijn opvattingen. Alleen in sommige brieven en in de "Waarnemingen op de Hollandsche Tael" -- geen van beide voor publicatie bestemd -- heeft hij een of ander punt aangerakt. Voor het overige moeten

we ze afleiden uit de toepassing die hij er van bracht in zijn werken.

Reeds vóór hij, pas 17 jaar, een reis naar Italië ondernam, was hij lid van de Eglantier. (15) In dit milieu werd zijn interesse voor de kunst in de volkstaal zeker aangemoedigd; en taalijveraars als Spiegel en Roemer Visscher zullen niet nagelaten hebben zijn aandacht te vragen voor de zuivering en de veredeling van het Nederlands. Zo kan het niet verwonderen, dat reeds in zijn eerste toneelstuk, "Achilles en Polyxena", ontstaan in die periode, de vreemde woorden zeldzaam zijn. (16)

Tijdens zijn reis zal belangstelling voor taalschoonheid hem, blijkens de rijmbrief die hij in 1600 stuurt "Aen de Camer In Liefd' bloeyende", een tijdlang in Florentië houden: (17)

v.31 Fiorenza schoon, wiens schoon landouw en ackers goet
Den schoonen Arno eiert met zijn seer schoone vloed
Doet om haar sierlijkheit van tael mij in haer blijven.

En wanneer Italia hem in een visioen verschijnt, laat hij haar in de eerste plaats de lof maken van de taal:

v.83 Ons ouw Latijnsche tael van voor tweeduisent jaer
En weeck de Griexsche niet, in geen manier, nooh haer
Wijckt ons Toscaensche nu, in die, en dese tijden
Mijn geesten sloeck in schrift met al de werelt strijden.

Zonder twijfel heeft zijn verblijf in Italië ook op zijn houding tegenover de volkstaal diep ingewerkt. Daar zag hij immers bevestigd dat, zoals men hem in de Eglantier had voorgehouden, niet alleen het gevierde Latijn zich tot hoogstaande kunstwerken leende; en de ijver die de Italianen voor hun taal aan de dag legden, moet hem tot navolging hebben gestimuleerd. Misschien heeft hij tijdens zijn oponthoud in Frankrijk ook nader kennis gemaakt met de verwezenlijkingen van de Pliéade (18) In elk geval getuigen de gedichten en toneelstukken, die hij na zijn terugkeer in het vaderland schrijft, van zijn streven naar een kunstvolle uiting in een zuivere taal.

Dit streven is aan de tijdgenoten niet onopgemerkt voor-

bijgegaan. Twee elementen vinden we telkens terug in de talrijker wordende lofbetuigingen: hij is een groot dichter, en door zijn werken draagt hij in hoge mate bij tot de zuivering en de bleei van de taal. Als voorbeeld willen we het woord tot de lezer aanhalen, waarmee de uitgever van "Achilles en Polyxena" (19) dit werk inleidde: "Nademaal de Konst van Reden-rijk in ons lieve Vaderlandt zeer bloeyende opgaet, ende met zulke kracht ende snellicheyt oprijst dat elok reed' lievend' hert hem met verwonderinge daer in verblijdt, dies te meer, om dat de Gheesten van onsen teghenwoordighen tijt inde Konst van Reden-rijk wederom oprechten de zuivere Nederduytsche tael; in welke oprechtinghe den Autheur deses Treurspels niet de minste en is, maer de meeste, naer het oordeel van veel treffelijke verstandighe menschen..." En hij aarzelt niet hem uit te roepen tot "'t Hooft vande Poëten t'onser tijden".

In dezelfde zin getuigt de drukker van "Theseus ende Ariadne" (20) in zijn voorwoord: "Wat heeft den hooch-vermaerden Virgilius, tot een Prins onder de oud-beroemde Latijnsche dichters ghestelt, anders, dan dat hy de voornaemste der Griek-scher dichteren Homerum, met suivere woorden zijns taels, eygentlic, seer nau ende statelick uytghebeeldt heeft? So sal dan oock onsen Hooft boven de dichters van onsen tyden ende tale uytstekende blyven, overmits dat hy op 't naeste, eygentlickste ende statichste, immers so gheluckelick, als wel sonder voorgangher, den Prins der Latijnsche dichteren Virgilius nageboofst heeft." Hij vraagt zich af of men hem niet boven Horatius en naast Sophocles stellen moet en noemt hem "het Hooft oft d'Ere...van de dichteren onses Vaderlands, jae van onser Ewe".

In de spelen van latere datum zien we Hooft nog nauwkeuriger letten op taalzuiverheid. Het is niet uitgesloten dat zijn nationaal gevoel, waarvan "Geeraerdit van Velsen" en "Baete" getuigen, hierin een rol heeft gespeeld. In deze twee stukken

komen praktisch geen vreemde woorden meer voor. Ook op het deel dat hij van "Isabella" schreef, zijn Coster's woorden toepasselijk, dat "elck spreekt gangbare tale, sonder dat de Hollantsche met het lenen van vytheemsche vvoorden onteert vvoort." (21) En wanneer hij "Granida" voor de druk klaar maakt, schrapt hij nog enkele termen die er waren overgebleven. (22)

De "Ware-nar" echter -- en hetzelfde kan gezegd worden van "Schijnheiligh"-- maakt hierop uitzondering. Af en toe treffen we een vreemde term aan, in een paar korte passages zijn ze vrij talrijk. (23) Wat Hooft hiertoe bewogen heeft, valt niet licht uit te maken. Zeker heeft hij aan het werk weinig belang gehecht. Hij liet het drukken zonder zijn naam en nam het later niet op onder zijn dichtwerken. Achtte hij het niet nodig bijzondere zorg te besteden aan de zuiverheid omdat het stuk "alleenlijk voorbij d'ooogen des volx over een tooneel getrocken" moest worden? Wenste hij daarom juist de taal van de "spraeck-makende gemeent" zo getrouw mogelijk weer te geven? Heeft misschien de bron die hij volgde, hierop enige invloed gehad? Of liet hij zich leiden door het voorbeeld van anderen, zoals Bredero met zijn "Moortje" ? (24) Op grond van het werk zelf kunnen we geen van deze veronderstellingen uitsluiten. Zolang een nauwkeurig onderzoek hierin geen licht gebracht heeft, kunnen we alleen vaststellen dat hij om een of andere reden van zijn gewone gedragslijn is afgeweken.

In zijn brief van 19 Mei 1618 aan Hugo Grotius geeft Hooft zelf voor de eerste maal zijn standpunt weer inzake taalzuiverheid. (25) Hij had een begin gemaakt met de levensbeschrijving van Hendrik IV en wenste, zoals dat volgens de eisen van zijn tijd voor een geschiedeniswerk paste (26), een sierlijke vorm te paren aan een degelijke inhoud. Hierdoor rezen voor hem andere problemen dan bij zijn dichtwerken. Bovendien koesterde hij het plan, "de rebus Patriae cogitaturus", mettertijd ook iets over de nationale geschiedenis te schrijven. "Veel dingen maken me bezorgd", schrijft hij, "en ik sta wantrouwig tegenover de

bouw, de duidelijkheid, de bekoorlijkheid en ten slotte de gehele schikking. Zelfs sommige kleinigheden berokkenen me last, zoals daar zijn de vreemde woorden. Het leek me beter de termen, welke in vreemde talen voorkomen en waarvoor wij in de onze, bij gebrek aan de zaken zelf, geen woord bezitten, op te dringen dan er ongehoorde voor uit te denken; die worden met recht behouden. Het is echter helemaal niet gemakkelijk de overige, die door een weliswaar verkeerde jaacht op effect van onze landgenoten, de moedertaal zijn binnengedrongen, te weren zonder velen te ontstemmen; vooral is het moeilijk de woorden te brandmerken, welke zeer verheven of waardige zaken aanduiden. Wat meer is, we waten dat Aristoteles zelf de raad geeft door dergelijke op effect berekende uitdrukkingen meer verhevenheid te schenken aan een werk; nochtans wijst hij er op, dat hierin maat dient gehouden te worden om te voorkomen dat het taalgebruik geheel in barbaarsheid zou ontaarden. Het komt me evenwel voor dat, zoals dit in alle aangelegenheden het geval is, er meer veel scherpsinnigheid vereist is om die maat niet alleen te houden maar zelfs te verwerven. Daarom vraag ik u dat ge er geen bezwaar zoudt tegen hebben om hierop critiek uit te oefenen, te meer daar ik zelf er u om verzoek." (27)

De moeilijkheid waarvoor hij zich geplaatst ziet is dus: hoe kan hij een sierlijk werk schrijven zonder de zuiverheid van de taal in het gedrang te brengen. Hij geeft er zich rekenschap van, dat het weren van overbodige vreemde woorden bij talrijke lezers in geen goede aarde sal vallen en is blijkbaar niet ongevoelig voor deze "plurium offensio", de ontstemming van velen; maar evenzeer vreest hij "ne in barbaram degeneret oratio", dat de taal al te barbaars zou worden. Hij streeft naar verhevenheid en bekoorlijkheid van stijl, maar wenst in geen geval gerekend te worden bij degenen, "die de duisterheit voor de Duitheit van uitspraek verkooren, om te beter geesten te schijnen." (28) Hij aarselt, zoekt het juiste midden en roept hiervoor Grotius' hulp in.

Deze brief kan de indruk wekken, dat Hooft nu minder streng wil zijn dan vroeger. Er dient nochtans rekening mee gehouden te worden, dat het te behandelen onderwerp van een andere aard was dan in zijn dichtwerken en hij soms geheel vreemde zaken en begrippen te verwerken had. Wel zijn de basistaardwoorden in zijn "Henrik de Grote" talrijker dan in zijn vroegere werken, maar meestal gaat het hier om vreemde vakermen. (29) Hieruit afleiden dat hij zijn vroegere opvattingen zou gemilderd hebben, lijkt ons niet verantwoord. Alleen kunnen we vaststellen dat hij in 1626 nog niet een op de spits gedreven purisme huldigt.

Taalkwesties schijnen nu hoe langer hoe meer zijn belangstelling te wekken. Waarschijnlijk is hij bij het raadplegen of het vertalen van Latijnse werken (30) getroffen geweest door het verschil tussen het aan vaste voorschriften gebonden Latijn en het ongeordende Nederlands. Zo zal in hem de overtuiging zijn gegroeid dat, wie even sierlijk wilde schrijven als de Latijnen, een aantal "taalregels" moest volgen. Tijdens de winter van 1622 neemt hij met Vondel, Reael en de Hubert deel aan de "Letterkunstige Vergadering" te Amsterdam, waar "werd gehandeld van d'eigenschappen der moederlijke taale. Men stelde verscheide regels, daar men zich in 't dichten naar hadde te schikken: ontrent het stuk der taalschikkinge, de t'saamenvoeging der woorden en naamen, het onderscheidt der geslachten, buiging der gevallen, en spelling van yder woordt." (31) Wat in het "letter-kunstigh besluyt daer van wettelyck t'Amsterdam...gemaect" juist werd bepaald, is niet bekend; daardoor is het niet mogelijk na te gaan in hoever Hooft zich hierdoor heeft laten beïnvloeden. Allessins zien we hem gedurende de volgende jaren meer aandacht schenken aan woordgeslacht en buiging; en zelfs insake spelling, waarover door de "vergadering" geen overeenstemming was bereikt, streeft hij naar eenvormigheid.

Niet alleen in zijn eigen werken wenste hij sommige "taalregels" geëerbiedigd te zien. Wanneer Jacob Wyts hem in 1626 het handschrift van een werk over krijgsgeschiedenis

voorlegt, schrijft Hooft hem: (32) "Ick verheugh my in 't geluk onser taele, datse luiden van werken vindt die soo haer woordt houden. Want dat U Ed. handt, tot de spiesse gewent, in 't voeren der penne van de Duitsche woorden niet wijkt, dat gedijt tot treffelijken lof der spraecke." Insake taalzuiverheid verdient het werk dus alle lof. Minder enthousiast is hij over "het gebouw en d' A B kennis"; hier stelt hij voor om zelf, mits instemming van de schrijver, "alles nae mijn bestdunken te veranderen ... gelijk in 't nevensgaende staeltjen aangewesen wordt, ende voorts nae de regelen die wy hier met den H. Reael ende Rechtsgeleerde Hubert hebben geraemt." Voorts raadt hij hem aan, van Heule's pas verschenen spraakkunst na te slaan en te volgen.

Omstreeks dezelfde tijd maakt hij een aanvang met het vertalen van Tacitus. Zijn zwager, Joost Baek, die evenals hij levendig belangstelde in dese schrijver, (33) had hem gevraagd diens werken so naar vorm als naar inhoud getrouw over te setten. Dit gaf Hooft de gelegenheid om zich de stijl van dese bewonderde historicus eigen te maken en tegelijkertijd de mogelijkheden van zijn moedertaal te toetsen. Zijn voorkeur ging naar een vertaling, die het Latijn niet al te slaafs volgde. Soms nam hij de vrijheid "wat wijder van de woorden des schrijvers af te weiden, om de geur der Duitsheit wille, 't welk my, alhoewel lastigher, nochtans lustigher valt, als stip aen de woorden gebonden te zijn." (34) Een andere maal bezorgde hij twee versies, "eerst weenigh oft niet van 't Latijn afwijkende, daer nae op een besonder papier wat stoutelijker gehandelt." (35) Maar doorgaans bleef hij so dicht mogelijk bij de oorspronkelijke tekst, niettegenstaande het volgens hem "beter aerdt hebben soude, als jek den Latijnschen rok niet alleen ververwen, maer ook het Duitsche maxel geven moght. Niet te min kan wel beseffen, dat U E. op dese manier d'invallen van den schrijver juister vatten sal." (36)

Doet de stijl van de vertaling, zoals begrijpelijk is, af en toe te zeer Latijns aan, inzake zuiverheid van taal is hij nu verder gegaan dan vroeger." Nergens heeft Hooft zo consequent de taalzuivering betracht als in deze vertalingen, en nergens was deze eis zwaarder, door de talloze Romeinse zaken en begrippen die in de Nederlanden niet bekend en dus naamloos waren." (37) Hier is hij er niet voor teruggeschrikt "inauditus quosdam fingere", ongehoorde woorden uit te denken telkens als de Nederlandse taalschat te kort schoot. Het werk was niet voor uitgave bestemd (38); hij mocht dus vrij zijn eigen verlangen involgen zonder rekening te moeten houden met "plurimum offensio", de ontstemming van velen. In verklarende kanttekeningen kon hij trouwens voor de lezer, Baek, de betekenis van de nieuwe woorden duidelijk maken.

Wanneer hij nu dergelijke woorden, die hij in de "Henrik de Grote" meende te moeten behouden, door nieuwgevormde vervangt, dan is dit niet uitsluitend om aan de wensen van zijn swager tegemoet te komen. Ook in sommige van zijn brieven zien we volledige nieuwe termen de plaats innemen van algemeen gebruikte vreemde woorden. Omstreeks de jaren dertig heeft hij de sarseling, waarvan hij in 1618 blijk gaf, overwonnen en gaat hij de weg op van een tot het uiterste doorgedreven zuivering.

Niet alleen door nieuwgevormde woorden wilde hij de taal zuiveren en tevens verrijken. Ook minder gebruikelijke Nederlandse termen kwamen daarvoor in aanmerking. Zo schrijft hij aan Huygens: "Verworpingen van woorden van straat op te raepen, ende doen dienen daer ze deugen, al was 't onder de edelen, daer kan men eer af hebben." (39) Deze woorden doen denken aan Bredero, die het "oude verschimmelde Pot-gelt" niet mispreekt en er zich niet om bekommerde "of ick van een machtich Coning of van een arm Bedelaer leer de kennisse van mijn moeders tale, en of de woorden uyt het vuylnis-vat of uyt de cierlijkste en grootste Schat-kamers van de werelt komen:

doch moet my elk na haer waarde goude, silveren en koperen gelde verstrecken." (40) Stippen we evenwel aan dat Hooft van dergelijke woorden lang niet zo overvloedig gebruik maakt heeft als zijn vriend Bredero.

Steeds meer gaat Hooft zich aan vaste regels binden. In 1633 is hij bezig met zijn "jeughlijke rijmen by een te raepen ende te verschrijven". Sommige gedichten worden gewijzigd om "taalregels" toe te passen; andere herwerkt hij omwille van het metrum. Stond hij in 1623 weigerachtig tegenover de door Huygens voorgestelde "Eenparicheyt der Dichten ende van de Voetmaat" (41) en schrikte hij niet voor terug af te wijken van de door de Hubert vredeigde voorschriften inzake woordgeslacht, buiging en spelling, nu gaat hij de door hen ingeslagen weg op." Zijn toegeven aan Huygens inzake de voetmaat der dichten heeft zich in de loop van tien jaren bijna volledig voltrokken, zoals hij in sake de regels der taal De Hubert's standpunt steeds meer naderde." (42) Ook de "Henrik de Grote" hersiet hij met het oog op een nieuwe, derde uitgave; hij tracht meer eenvormigheid te bereiken in de spelling en besteedt bijzondere aandacht aan buigingskwesties. (43) Telkens als een taalverschijnsel hem treft, noteert hij het in een speciaal schrift, dat zal bekend blijven als zijn "Waernemingen op de Hollandsche tael". (44) "Het beheersende principe in de waern. is de drang om te differentieeren. Het ideaal is, dat iedere vorm (woord, constructie) zijn eigen functie (beteekenis) ondubbelsinnig uitdrukt. Daarom die groote zorg aan de buigingsvormen besteed; vandaar ook, dat hij door middel van spellingverschil, door het plaatsen van accenten, door constructieverschil, steeds tracht dubbelsinnigheid te vermijden. Het Latijn met zijn rijk vormensysteem is hem daarbij vanzelfsprekend het voorbeeld." (45) Waar het mogelijk is zoekt hij een houvast in het gewone taalgebruik, af en toe steunt hij op de voorschriften van taalregelaars als de Hubert, van Heule en

de "Letterkunstige Vergadering", een enkele maal treedt hij zelf regelend op.

Tekenend voor het belang dat hij hecht aan spelling en buiging, is de brief van 27 October 1646 aan zijn zoon Arnout. (46) "Ghy doolt dikwijls in 't spellen van uw Neederduitsch. Let op het mijne; en volght het", schrijft de bezorgde vader. Hij wijst zijn zoon op een paar spellingfouten en leert hem hoe "uw onderdaanighste zoon" moet verbogen worden. "Dit vermaen jk, opdat ghy ook beneirsticht uwe moederlijke taal wel te schrijven en te spreken: waartoe U dienstigh zijn zal, by wijlen wat in mijne Historiën te leezen."

Jarenlang had hij gewerkt aan die "Neederlandsche Historien". (47) Begin 1634 had Huygens het handschrift van de eerste twee boeken voorgelegd aan de prins, en Hooft maakte zich, blijkens zijn brief van 7 Maart aan Huygens, nauwelijks illusies hoe die er over zou oordelen. (48) "Met hufvering des harten heb jk ujt den Heere Staekmans verstaen, hoe U Ed. Gestr. mijne misgeboorten ter hoogster vierschaere heeft doen verschijnen. Quaelijk is 't 'er voor haer geschooren, en den hals gewedt, soo de Spartaansche strafheit, in 't verdelghen der wanschepselen, daer plaats heeft. Al waeren sy oock flux genoegh van lijf en leden, soo zijn se doch echter niet afgerecht op zijn hoofsch, ende schendigh afzichtig om de ketterye van liever wurghende woorden te gebruiken, dan onduitsche in te rujmen." Hij gaf er zich goed rekenschap van dat zijn radicaal doorgevoerd purisme aan het hof niet in goede aarde zou vallen. Zelf schijnt hij trouwens niet geheel voldaan met zijn eigen strengheid; maar hij zag hierin het enige middel om de taal voor verbastering te behoeden. Op 30 Juni 1634 schrijft hij aan zijn vriend Jacob Wyts in verband met de reactie van de prins (49): "t Is een welgelukkigh dntalippen voor my, soo jk vry magh gaen met de enkele webramaek in de hardheid der pujrduitsche woorden gevenden. De viege naeuwheid

van gewisse in dezen mishaecht my zelven eenighsins, ende hebbe somtijde in beraedt gestaen, oft niet beter waer, den schoot te vieren, met spreken van hoofsch Duitsch. Maer zoo men die deure open zet, jk en zie niet waer 't eindighen wil met het verloop der taele; en 't soude misschien nutter zijn in zuiver Latijn te schrijven: in 't welke nochtans het bedrijf eens geslagts van andre tonge, mijns bedunkens, niet even eighentlijk ujt te drukken waer." Er bleef dus geen andere weg dan het werk in seer zuiver Nederlands te stellen. Hij is er de geadresseerde dankbaar om, dat hij dit standpunt deelt, en suggereert hem om bij gelegenheid "mijne redenen drupwijs" in te boezemen aen den grooten Heldt." Tot slot versucht hij: "Wer Stevin noch in 't leven, ik beloofde my al yetwes voorstandts van hem. Nu staet mijn' eenighe toeverlaet te hove op U Ed. Gestr. ende den Heere van Zujlekom."

Aan dese laatste, Constantijn Huygens, schrijft hij dezelfde dag in gelijkaardige bewoordingen (50): "Ergher had ik my ingebeelt dan weersmaek in de schorheit der ongewoone woorden, en 't naetrachten eener zuivere Duitsheidt, dat vielleicht al te gemakkt komt. Maer wat sullen wy doen? waer onze tael belanden? Arduus enim omnium modus, zoo men d'ujtheemahheit haeren gang laet gaen." En hier verwijst hij naar de gelijkaardige houding van Cicero, Varro en Tiberius, waarna hij een beroep doet op de steun van Huygens en Wyts.

Zo ver gaat nu zijn purisme dat, wanneer hij het gedrukte werk aan de prins zal opdragen, hij er voor terugschrikt het algemeen gebruik te volgen en "al de tytels sijner Hoogheit te stellen", omdat "jk van de onduitsche &en. wat afkeer heb." (51)

Het is begrijpelijk dat wie, zoals de prins, gewoon was aan "hoofsche" termen, "weersmaek in de hardigheit der pujrduitsche woorden" vond, ook al was meermaals het gebruikelijke bastaardwoord in de rand vermeld. Hooft had inderdaad zeer gewetensvol alle termen die hem vreemd schenen -- op enkele zeldzame

uitzonderingen na -- gewoerd. Nu eens had hij se, naar hun betekenis of etymologische samenstelling, vertaald, dan weer door afleiding of samenstelling van bestaande woorden er nieuwe gevormd, een enkele maal had hij de taal van het gewone volk ter hulp geroepen. Komen zijn verdietsingen ons niet altijd even geslaagd voor, Hooft zelf was er ook niet steeds over voldaan; voor sommige heeft hij trouwens nieuwe equivalenten gezocht. (52) In elk geval heeft hij, zoals Stevin het voor de wiskundige wetenschappen gedaan had, aan de tijdgenoten het bewijs geleverd dat het mogelijk was een groot historisch werk in zuiver Nederlands te schrijven. De lof die menig schrijver hem hierom bracht en het feit dat vele woorden die hij had gevormd al vlug een plaats vonden in woordenboeken, tonen duidelijk hoe over zijn handelwijze werd geoordeeld. (53)

Is de stijl van het werk naar hedendaagse opvattingen soms al te gedrongen, gekunsteld en te zeer op Latijnse leest geschoeid, (54) juist daarin hebben de toenmalige, naar het Latijn opkijkende voorstanders van het Nederlands een bewijs gezien van de kracht van hun moedertaal. Was immers het doel van vele taalijveraars niet, even geleerd en even sierlijk te schrijven als in het Latijn? In die zin noemde Huygens hem "alter Tacitus" en prees Vofdel hem als de man,

v.11 Die zelf den Zwijger van den ouden Tibervliet
Zou tarten met ons' tael en toonen, dat'er niet
Geredent is zoo rijp van deftige Latijnen,
Of 't licht van Holland dar wel tegens Rome schijnen. (55)

De ongunstige reactie van de prins wordt des te meer begrijpelijk, wanneer we vaststellen hoezeer de ambtelijke taal van toen verbasterd was. Zelfs Hooft heeft het niet aangedurfd -- of gewild -- tegen de algemene stroom op te roeien. Kenden we hem alleen door de ambtelijke brieven die van zijn hand bewaard zijn, we zouden er uit afleiden dat hij, zoals velen toen, soms graag pronkte met "hoofsche" termen. (56) Hier heeft hij zich, in zijn latere jaren even goed als pas

na zijn aanstelling tot drost, neergelegd bij de gebruiken van zijn tijd, al dient te worden erkend dat sommige haast zo zuiver zijn als zijn gewone brieven. Het wil ons voorkomen dat hij zich heeft laten leiden door de wellicht impliciete wensen van of zijn verhouding tot de geadresseerde. Richt hij zich tot de prins, tot de Staten of tot een of andere hoge ambtenaar, dan vloeien de bastaardwoorden hem licht uit de pen; in de andere gevallen en telkens als de brieven op persoonlijk contact wijzen, schrijft hij minder plechtig en zijn de ronkende vreemde termen weinig talrijk. Als goed briefschrijver heeft hij -- in zijn correspondentie met vrienden en verwanten kunnen we trouwens eveneens verschillen aanwijzen -- de stijl en de toon van zijn brieven aangepast aan de geadresseerde. Maakt hij soms overvloedig gebruik van bastaardtermen, laten we dit euvel dan, zoals we het voor Goornhert, Jan van Hout en Putmans gedaan hebben, op rekening stellen van de toen heersende mode.

Het beeld dat we hier van Hooft's ontwikkelingsgang hebben kunnen schetsen, is niet volledig; zelf heeft hij ons al te weinig over zijn opvattingen meegedeeld. Zoveel is allessins duidelijk, dat zijn zienswijze geleidelijk is geëvolueerd in de richting van een streng purisme en van een vaste ordening van de taal.

Van in zijn jeugd is hij voorstander geweest van de zuivering en de veredeling van het Nederlands; zijn vroegste werken laten dienaangaande geen twijfel bestaan. In de dichtwerken van latere datum zien we hem nog nauwkeuriger letten op de zuiverheid van taal; vreemde woorden worden hoe langer hoe zeldzamer.

In zijn eerste prosawerk zien we hem nog terugschrikken voor een tot het uiterste doorgedreven purisme. Enerzijds wenst hij een in de ogen van de tijdgenoten sierlijk historiewerk te schrijven; maar anderzijds vreest hij een verregaande verbastering. Die dubbele bekommering blijft hem bezighouden.

Bovendien heeft hij het reeds in de jaren twintig tot uiting gekomen streven naar grammaticale ordening van het Nederlands krachtig gesteund; achteraf zal zijn taal hiervoor als richtlijn genomen worden.

Heeft Hooft ons weinig over zijn opvattingen meegedeeld, van JOOST VAN DEN VONDEL (58) vernemen we nog minder. Alleen in zijn "Aenleidinge Ter Nederduitsche Dichtkunste" van 1650 heeft hij zijn sienswijze min of meer uitvoerig weergegeven; voor het overige moeten we die afleiden uit een paar korte stukjes en uit de toepassing die hij er van gaf in zijn werken. (59)

Het vroegste stuk waarin hij het over de taal heeft, is zijn "Klinkert" op de "Vertalinghe vande eerste Weeck der Scheppinghe des Werrelts" door Wessel vanden Boetseler uit het Frans van du Bartas. (60) Hierin wijst hij onomwonden taalverbastering af als het voorbeeld van andere dichters, als

v.l. Onduytsche Pleyters swijgt, ghy hebt uw tael vergeten,
Gaet haelt uw moeders tong, en kakelt dan in 't Hof,
Kont by Heer Wenzzel school, die heeft vertaelt met lof
In plat en suyver duyts den Phoenix der Woſten;
Spreekt soo wanneer ghy dingt, soo sal een Landman weten
Hoe 't met zijn saken staet, ontleent geen vreemde stof,
D'uytheemsche Walen schout, en maket niet soo grof
Dat wy niet kalok voor steen aendragen dat wy sweten.
Gemeene best, schiept moed! een Vryheer een Baron
Bout uw vervallen spraek, en rijst gelijk een Son
Die sat van wyer en glans het hoofd buert uyt de kimmen

...

Het valt op, dat hij, zonder enige blijkbare aanleiding, zich onmiddellijk tegen de "Pleyters" richt en wat verder de "Landman" onder zijn bescherming schijnt te nemen. Nu was, toen Vondel het gedicht schreef, de rechterlijke wereld nog steeds een haard van taalverbastering -- Bredero wess er eveneens op in zijn brief aan de Oude Kamer -- en zelfs in het "Aenleidinge" van 1650 zal hij het nog nodig oordelen de "onduitsche termen" van "hovelingen en pleiteren en kooplieden" aan de kaak te stellen. Maar treffend is wel dat we dezelfde

Bovendien heeft hij het reeds in de jaren twintig tot uiting gekomen streven naar grammaticale ordening van het Nederlands krachtig gesteund; achteraf zal zijn taal hiervoor als richtlijn genomen worden.

Heeft Hooft ons weinig over zijn opvattingen meegedeeld, van JOOST VAN DEN VONDEL (58) vernemen we nog minder. Alleen in zijn "Aenleidinge Ter Nederduitsche Dichtkunste" van 1650 heeft hij zijn zienswijze min of meer uitvoerig weergegeven; voor het overige moeten we die afleiden uit een paar korte stukjes en uit de toepassing die hij er van gaf in zijn werken. (59)

Het vroegste stuk waarin hij het over de taal heeft, is zijn "Klinkert" op de "Vertalinghe vande eerste Weeck der Scheppinghe des Werrelts" door Wessel vanden Boetseler uit het Frans van du Bartas. (60) Hierin wijst hij onomwonden taalverbastering af: het voorbeeld van andere dichters, als

v.l. Onduytsche Pleyters swijgt, ghy hebt uw tael vergeten,
Gaet haelt uw moeders tong, en kakelt dan in 't Hof,
Komt by Heer Wenzzel school, die heeft vertaelt met lof
In plat en suyver duyts den Phoenix der Ploeten;
Spreekt soo wanneer ghy dingt, soo sal een Landman weten
Hoe 't met zijn saken staet, ontleent geen vreemde stof,
D'uytheemsche Walen schout, en maket niet soo grof
Dat wy niet kalck voor steen aendragen dat wy sweten.
Gemeene best, schiept moed! een Vryheer een Baron
Bout uw vervallen spraek, en rijst gelijk een Son
Die sat van wyer en glans het hoofd buert uyt de kimmen

Het valt op, dat hij, zonder enige blijkbare aanleiding, zich onmiddellijk tegen de "Pleyters" richt en wat verder de "Landman" onder zijn bescherming schijnt te nemen. Nu was, toen Vondel het gedicht schreef, de rechterlijke wereld nog steeds een haard van taalverbastering -- Bredero wees er eveneens op in zijn brief aan de Oude Kamer -- en zelfs in de "Aenleidinge" van 1650 zal hij het nog nodig oordelen de "Nederduitsche termen" van "hovelingen en pleiteren en kooplieden" aan de kaak te stellen. Maar treffend is wel dat we dezelfde

gedachten vinden in Jan van den Werve's voorrede tot de "Schat der Duytsscher Talen", waarvan Vondel's uitgever, Dirck Pietersz. Pers, enkele jaren tevoren en zijn stadgenoot Jan Evertsz. Kloppenburgh in 1620 een herdruk hadden bezorgd. (61) Dit schijnt er op te wijzen dat Vondel dit "esser profijtelijk boeck voor alle de ghene: die de Latijnsche sprake ende meer andere niet en connen" -- beide drukkers hebben die woorden op het titelblad getrouw overgenomen -- gekend en geraadpleegd heeft.

Toch moet reeds van andere zijde zijn aandacht zijn gevestigd op taalsuiverheid. Zoals we in het voorgaande hoofdstuk zagen, was zuiverheid van taal omstreeks 1610 een van de eisen geworden waaraan een literair werk moest voldoen. Ongetwijfeld hadden leden van de Brabantse Kamer, als Abraham de Koningh, Anthoni Smyters en wellicht ook Zacharias Heynsche hem daarop gewezen. En het voorbeeld van andere dichters, als van Mander, Spiegel, Roemer Visscher, Bredero, Coster en Hooft en van de geleerden Heinsius, Seriverius en Grotius kan hem niet onbekend geweest zijn. accident, procausie, monstrans,

Zijn eerste toneelstuk, "Het Pascha", was zeker nog geen model in dit opzicht; vreemde woorden zijn er lang niet zeldzaam. En ook zijn latere werken getuigen niet van een "viele naeuwheid van gewisse" zoals die van Hooft, al worden de vreemde termen hoe langer hoe schaarser. "Of hy ooit syn werk gemaakt heeft om op de suiverheid van onse moeder Taale en naauwkeurigheid van spellen te letten, daaraan soude ik grootlyks twifelen", schrijft Leupenius in 1654 in zijn "Naaberecht gedaan op J.v.Vondelens Noodigh Berecht". (62) En over de "Lucifer" verklaart hij in datselfde stuk: "de grootste naauwkeurigheid ontrent onse moederlyke Taale of nettigheid van spellen hebbe ik daar in niet gevonden: want My daarin niet alleen verscheidene onduitsche woorden, als element, regiment, regeeren, triomfeeren, lieversien, hierarchijen, en diergelyke

selfs in den Rijn invoert; maar ook in het spellen seer slordig, en sik selven seer ongelijk is". De objectiviteit van Leupenius mag weliswaar in twijfel worden getrokken; maar een kern van waarheid bevatten zijn woorden wel. Al heette Vondel het in 1654 voor "Nederduitschlant" een geluk " dat vernuftige Schryvers en Letterkunstenaers loflyck kunnen yver besteedden in onze Spraeck te verriycken, te schuimen, te zuiveren, en te regelen, door schriften, of letterkunstigh onderwys", (63) zelf is hij niet opgetreden als een zeer gewetensvol purist. Ook bij de hersiening van sommige werken heeft hij niet alle vreemde termen geschraapt. Opmerkelijk is daartegenover, dat hij "zijn leven lang alle geleende vaktermen op het gebied van wijsbegeerte en godgeleerdheid stelselmatig heeft vermeden. Vooral in zijn katholieke tijd sal ons dat puristisch verschijnsel ^{de} treffen, toen hij immers geregeld philosophische en theologische begrippen te verwerken had. Noch in zijn "Altaergeheimnissen" noch in de "Bespiegelingen" noch in andere gedichten van meer of minder verwante aard sal men hem ooit op woorden als sacrament, substantie, essentie, accident, processie, monstrans, ens. betrappen; trouw vertaalt hij (ze) en schrijft geheimmerk, zelfstandigheid, wezen of wezenheid, toeval, ommeegang, toonstuk." (64) Hij was blijkbaar voorstander van een gematigd purisme en vond er geen bezwaar in sommige, doorgaans algemeen gebruikte of verstaanbare woorden te bezigen. Worden die in zijn latere werken zeldzaam, daarin schijnt hij met zijn tijd mee te gaan, die een steeds strikter purisme aanpreeft. In zijn "Aenleidinge" waarschuwt hij aan de ene kant tegen de "onduitsche termen" van sommige kringen, maar anderszijds geeft hij de raad, niet een "te naeu gezet en nieuwelijck Duitsch (te) spreken, maer sulcks dat de tong haer eigenschap niet en verliese, waer van de hervormers onser spraecke niet geheel vry zijn." (65)

Het sal de jonge Vondel zeker niet gemakkelijk geweest zijn de taal van zijn werken aan te passen aan de eisen van zijn

tijd. Hij was uit Antwerpse ouders geboren, te Keulen opgegroeid en, na enige tijd te hebben verbleven te Utrecht, te Amsterdam beland, waar hij lid werd van de Brabantse Kamer, bij wie de herinnering aan de voorbije grote tijd van de rederijkerij nog voortleefde. Begrijpelijkwijze heeft hij zich minder zeker gevoeld dan de meeste van de hem omringende dichters. Zijn "Pascha" toont dit voldoende; het stuk "wemelt... van grillige woordschikkingen, gecompliceerde zinvormen, antieke buigingsverschijnselen, verouderde woorden, dialect- en bastaardwoorden." (66) Bedenken we hierbij dat hij in dit, zoals in zijn eerstvolgende toneelstukken, du Bartas heeft vertaald of van nabij gevolgd, dan kan het nauwelijks verwonderen dat naast germanismen en Zuidnederlandse woorden ook gallicismen niet zelden voorkomen in zijn vroegste scheppingen. (67) Nog in de voorrede tot "De Heerlykheyd van Salomon", verschenen in 1620, vraagt hij de lezer er bij zijn critiek rekening mee te houden: "dat mijn moeder my geen beter nederduyts geleert heeft." Hij

Al vroeg moet hij hebben aan gevoeld, dat het voor hem noodzakelijk was zijn woordenschat uit te breiden, zijn uitdrukkingmogelijkheden te vergroten, te verfijnen en aan te passen. Het contact met het Amsterdamse volk was hiervoor een van de aangewezen middelen. "Om op elke stof en zaak de rechte spreekwysen te vinden, onderzocht hy, by allerley slagh van menschen, wat Duitsche woorden elk ontrent syn werk, handteering, en kunst gebruikte. De landtluiden vraagde hy, hoe zy spraaken ontrent den landtbou, en hoe ze 't geen daar toebehoorde noemden, en uitdrukten. Ontrent den huisbou, vraagde hy op gelyke wyze de timmerluiden en metzelaars: ontrent de seevaart en 't schepstuig de zeeluiden; ontrent de schilderkunst, en wat daar toe hoorde, de schilders; en soo voort ontrent alle ander bedryf, wetenschappen en kunsten. Dit strekte tot opbou der taal en om van al wat hem voorquam met woorden die de zaak eigen waaren, te spreken." (68) Dat de jonge dichter die weg

opgegaan is om zijn taal te verrijken, kunnen we vaststellen in zijn "Hymnus, ofte Lof-Gesangh, Over de wijd-berpemde scheeps-vaart der Vereenigde Nederlanden" uit 1613; de opsomming van de scheepstermen in dit stuk is "merkwaardig ter typering van Vondels liefde voor de levende taal en voor het bloeiende langs de weg geplukte woord." (69)

Ook de werken van andere schrijvers zal hij ijverig nageslagen hebben; die van leden van de Brabantse Kamer als Zacharias Heyns, de Koningh en Smyters, en verder van Karel van Mander en de bewonderde Spiegel, van Bredero, Coster, Heinsius, Scriverius, Grotius en niet het minst van Hooft, die hij in 1620 roemt als de "Grootte Apollo die onze nederduytsche talen den dagh, en zijn treffelijck geslacht schoonder luyster geeft; en wiens gulde rymen in het voorhoofd van sensienelijcke Stads gebouwen kunstigh gegraveert, en inde Kercken boven de tomben met goude letteren in glatte toetsteen uytblincken, en de voorbygangers al verbaest ophouden." (70) Ten slotte aarzelde hij niet het oordeel van anderen over zijn werken in te winnen en zelf in practijk te stellen wat hij later de aankomende dichters zou aanraden: "laet het gedicht van eenen Aristarchus, ja verscheide keurmeesteren keuren". (71)

Op die wijze wist hij zijn taal uit te bouwen en een "fabelachtige rijkdom" aan woorden en uitdrukkingen te vergaren. Verzuchtte hij in 1616 nog: "O Bartas! ... Duld dat ick bleecke sterr' mijn licht sceppe uyt u Son" en noemde hij zich "onsaenghenaemste krael" en "arme Dichter", in 1620 is zijn toon reeds anders. Dan "noopte my wederom een heymelijcke hertstoicht om eenmael te zien hoe ick deze fransche Venus met een neerlands gewaed en hulsel zoude mogen toijen en opsmucken, en met Apelles ten toon te zetten". Nog is hij bereid "om van nutte berispers mijn werck te laten keuren" en verzoekt hij de lezer: "oordeelt heusselijck van onze misslagen". Maar hij heeft vertrouwen ge-

kregen in eigen kunnen: "Ick wickte. Ick waeghde 't."(72)

Haast vanzelfsprekend gaat hij zich hoe langer hoe meer richten naar de taal die hij om zich hoort. Zijn herwerking van sommige gedichten laat duidelijk uitschijnen, dat hij "z'n manier van uitdrukken heeft aangepast óf bij de Noordnederlandse, Hollandse grote-steden-spreektaal der beschaafden, een taal die niet zo heel ver van een Algemeen Beschaafd afstand, óf bij een jongere fase van de taal". (73) Zo vervangt hij woorden, die te ver van de beschaafde spreektaal stonden en kiest hij er andere op grond van betekenisontwikkeling of om een verouderd of dialectwoord te vervangen. In de "Aenleidinge" stelt hij trouwens vast: " Deze spraek wordt teghenwoordigh in 's Gravenhage, de Raetkamer der Heeren Staten, en het hof van hunnen Stedehouder, en t'Amsterdam, de maghtighste koopstadt der weerelt, allervolmaecktet gesproken, by lieden van goede opvoedinge, indien men der hovelingen en pleiteren en kooplieden onduitsche termen uitsluite; want out Amsterdamsch is te mal, en plat Antwerpsch te walgelyk, en niet onderscheidelyk genoeg."(74)

Niet alleen uitbreiding van de woordenschat streefde hij na; verrijking en verruiming van gedachten, ontwikkeling, alles wat enigszins tot zijn vorming als dichter kon bijdragen, trok zijn belangstelling. Later geeft hij aan de jonge dichter de raad: "Hy bevlijtge zich om dagelijx toe te nemen in kennisse van verscheide wetenschappen, om, is het niet van alles volmaecktelijk, dat swaer ja onmogelyk valt, ten minste ter loop van vele dingen kennis te hebben." (75) Studie was daarvoor noodzakelijk; contact met vreemde letterkunde was niet minder aanwezig. "Kennis van uitheemsche spraeken vordert niet weinigh, en het overzetten uit vermaerde Poëten helpt den aankomende Poeet, gelijk het kopieeren van kunstige meesterstukken den Schilders leerling." Het moet hem dan wel pijnlijk getroffen hebben dat hij niet, zoals de voornaamste dichters uit zijn omgeving, klassiek geschoold was. Voor wie "geleerd" en "sierlijk" wilde

schrijven, waren de klassieke bronnen niet alleen onuitputte-
lijk maar tevens onontbeerlijk. Om die leemte aan te vullen
zag hij er niet tegen op Latijn — en later Grieks — te leren
en, met de hulp van vrienden, werken van klassieke meesters
te vertalen. "Terwijl men bezich is met onze tael te bouwen, het
spoor der zelve naer te sporen, en op papier te leggen, vindt
ick altijd baet met overlegh van taelkundigen iet te vertolcken",
schreef hij in 1646 aan Huygens. (76) Met belangstelling las
hij de werken van humanisten, die zijn kennis in enig opzicht
konden aanvullen, en het oordeel van geleerde vrienden, als
Vossius en Grotius, over zijn werken stelde hij hoog op prijs.

Heeft de studie van het Latijn zijn aandacht gescherpt
voor buiging, geslacht en spelling? Het lijkt niet onwaarschijn-
lijk. Een eerste maal zien we hem hiermee bezig in 1622. Tijn-
dens de winter van dat jaar neemt hij met Hooft, Resael en de
Hubert deel aan de "Letterkunstige Vergadering" te Amsterdam,
waar gehandeld werd over "d'eigenschappen der moederlyke taale"
en regels werden vastgesteld "ontrent het stuk der taalschik-
kinge, de t'saamenvoeging der woorden en naamen, het onder-
scheidt der geslachten, buiging der gevallen, en spelling van
yder woordt." (77) Samen met de eerste twee maakt hij kort daar-
op een vertaling van Sepeca's "Troades", die hij nadien op
rijm stelt en in 1626 laat verschijnen onder de titel "De Am-
sterdamsche Hecuba". In dit werk had hij getracht de vastge-
stelde taalregels toe te passen. "Of wy hier alle eyghenschap-
pen onser moederlycke taele, volgens het afscheyd der dichte-
ren, wel hebben waergenomen: daer van sal uwe A. kunnen oor-
deelen", schrijft hij in de opdracht aan de Hubert. (78)

In de voorrede tot de "Palamedes" komt hij er op terug.
"Indien den letterkundighen hier in yet vreemde of ongerymt
voorkomt, die sal weten dat wy ons daer in ghedraghen hebben
na het letter-kunstigh besluit, daer van wettelijk t'Amstel-

redan bij eenighe dichters gemaect: en wat de spellingh belanght, alsoo ons besluyt daer van niet en rept, en dit in elox vryheyt staet, soo hebben wy meest den ghemeenen sleur ghevolgt, uutgheseyd in weynighe dinghen, overmits wy tot noch toe noyt ons selven daer in hebben kunnen voldoen, oock achtende datter soo veel niet aan gheleghen is, als, met ver- lof, sich sommighe wel inbeelden." (79)

Dat hij niet al te veel belang hecht aan de spelling, laat hij zo mogelijk nog duidelijker uitschijnen in een korte aanvulling, die hij van de tweede druk af, insgelijks uit 1625, aan de voorrede toevoegt. Hierin wijst hij op de bemoeiingen van enkele Franssen om een fonetisch spellingstelsel uit te werken en ingang te doen vinden. (80) Hij twijfelt er echter aan of men ooit tot een algemeen aanvaardbare basis zou kunnen komen. Diep wil hij op die kwestie niet ingaan en roept uit: " 't is lang genoeg om de geytenwol getwist, laet ons liever hooren wat Palamedes te seggen heeft."

Toch stond hij niet zo onverschillig tegenover het spellingprobleem, dat hij er helemaal geen aandacht aan besteedde. (81) De woorden uit de aangehaalde voorrede wijzen er al op, dat hij naar een sekere eenvormigheid had gezocht, maar tot dan toe "noyt ons selven daer in hebben kunnen voldoen". In zijn volgende werken zien we hem trouwens meer en meer naar eenvormigheid streven en bij de hersiening van zijn dichtwerken wordt ook de spelling aangepast. Veelbetekenend is wel, dat in de herwerkte "Palamedes" van 1652 het gehele stuk over het "letter-kunstigh besluyt" en de spelling is weggevallen. "Vondel heeft in zijn Palamedes van 1652 dat stukje weggelaten, juist omdat hij sich een volledig spellingstelsel had gevormd, juist omdat hij de gemene sleur niet meer volgde, maar een gezonde fonetiese spelling had aangenomen, en dus nu, sover het mogelijk is, schreef soals hij sprak." (82)

De spellingkwestie liet hem dus niet onverschillig, maar

evenmin heeft hij dat eigen systeem, zelfs in een zelfde werk, consequent toegepast. Dit wordt nog geïllustreerd door zijn controverse met Leupenius. In 1654 voegde hij een "Noodigh Berecht over de nieuwe Nederduitsche misspellinge" toe aan de "Lucifer", waarin hij zich vrij scherp uitliet over de door Leupenius voorgestelde verdubbeling van de klinkers in open lettergreep. (83) Hij vond het nodig met dit korte stuk "de Nederlantsche pennen voor d'aenstoetelycke klippe deser misspellinge te waerschuwen, en zulek een inckvlack uit onze boecken te wiaschen." (84) Van zijn kant had Leupenius het niet moeilijk om in een niet minder heftig "Naaberecht gedaan op J.v.Vondelens Noodigh Berecht" tal van spelling-inconsequenties aan te wijzen in de "Lucifer". (85)

Geen enkel stelsel heeft hem echter volkomen bevredigd; in latere jaren sien we hem nog wijzigingen aanbrenge. "Ook in z'n hoogste ouderdom, toen hij al tachtig jaren oud was, blijft de dichter zoeken naar betere schrijfwijzen; een duidelijk bewijs dat ook de schriftelijke aanduiding der taalklanken hem volstrekt niet onverschillig was." (86) Volledige eenvormigheid bereikte hij evenwel niet.

Die matige belangstelling in 1625 voor de spellingkwestie, doet de vraag rijzen, of hij de andere onderwerpen van grammaticale aard, die door de "Letterkunstige Vergadering" waren behandeld, dan wél als belangrijk beschouwde. Noeh in de opdracht van de "Hecuba", noeh in de voorrede tot de "Palamedes" heeft hij zich hierover uitgesproken. Een oppervlakkig onderzoek van die twee werken wijst uit, dat hij gestreefd heeft naar een zekere vastheid inzake geslacht en buiging. In hoever dit het resultaat is van de gevoerde besprekingen, zou slechts kunnen uitgemaakt worden na een grondige vergelijking met zijn vroegere werken. Ons komt het voor, dat hij nu wel verder gaat dan zijn tevoren, maar niet zó ver dat we van een ingrijpende wijziging in zijn houding zouden kunnen spreken. Het heeft er veeleer de

troonen." (v. 1.) In de tweede tekst, uit de opdracht schijn van, dat zijn vroeger reeds tot uiting gekomen neiging om sommige spraakkunstregels toe te passen, er in zekere mate door werd aangewakkerd.

In dit verband verdient het wel de aandacht, dat hij zich tegenover de eventuele verwondering van de lezer tracht te dekken, door de autoriteit van het "letter-kunstigh besluit, daer van wettelijk t'Amstelredam ... gemaect" in te roepen. Van de zekerheid, die we in de Hubert's "Noodige Waarschouwingen" van 1624 aantreffen, vinden we hier weinig terug. En Hooft van zijn kant heeft het nergens nodig geacht zich voor gelijkaardige, en soms meer ingrijpende wijzigingen te verantwoorden ten overstaan van zijn lezers. Dit sterkt ons in de mening dat Vondel in 1625 de getroffen overeenkomst naar best vermogen, maar zonder veel enthousiasme heeft willen naleven. Het belang van dergelijke grammaticale kwesties schijnt hij niet overschat te hebben.

Heeft hij zijn houding achteraf herzien? Zijn latere werken geven allessins die indruk. In de heruitgaven van vroeger werk kunnen we vaststellen, dat hij ook om redenen van grammaticale aard wijzigingen heeft aangebracht. Hierbij mag echter niet uit het oog verloren worden, dat er door de meest vooruitstrevende kringen hoe langer hoe meer voor geijverd werd de volkstaal aan vaste voorschriften te binden. Wordt Vondel meer consequent in zijn spelling en let hij nauwkeuriger op geslacht en buigingsvormen, daarin heeft hij eerder de strekking van zijn tijd gevolgd dan er de toon van aangegeven.

Uit de jaren 1622 tot 1650 konden we slechts twee andere uitlatingen van hem opdiepen. Toen in 1628 zijn vriend Reael in vijandelijke gevangenschap was geraakt, richtte Vondel zich met zijn gedicht "Tot verlossinge van den Heere Lavrens Reaal" tot keiser Ferdinand om zijn vrijlating te bekomen. (87) De enige grond die hij hiervoor inroept -- wat wel aantoonde hoe belangrijk die in Vondel's ogen was -- is, "op dat hy met my bouw mijn moederlijke taal, en Pindus en Parnas help naar den Rijn toe

troonen." (vv. 3-4) In de tweede tekst, uit de opdracht aan Huygens van zijn Vergilius-vertaling van 1646, wijst hij op "d'ongelijkheid der beide talen, en heuren ongelijke aert en eigenschappen". Hij is er van overtuigd dat, hoe nauw de Nederlandse vertaling ook moge aanleunen bij de oorspronkelijke tekst, het eigen karakter van de volkstaal steeds moet bewaard blijven. Hier wijkt hij dus af van de opvatting van Hooft en gaat hij in tegen de tendenz om het Nederlands zo dicht mogelijk het Latijn te doen benaderen. Hoeveel belang hij hieraan hechtte, kunnen we afleiden uit zijn "Aenleidinge", waarin hij voorhoudt: "Men vermijde, gelijk een peet, de woorden, tegens den aert onzer tale, te verstellen; een evel daer doorluchtige Italianen, Spanjaerden en Franssen oock van zieck zijn. Wy mogen hier in nochte Grieken, nochte Latijnen navolgen. Wort hier tegens gezondigt, terstont verliest de spraek haren luister, en ons oor wraeckt dat geluit; eenen valschen klanck, die de muzijck der tale bederft." (88) Bij de hersiening van zijn werken zal hij trouwens meermaals een natuurlijker woordorde in zijn versen nastreven en zich laten leiden door wat hij zelf de "muzijck der tale" noemt.

In 1650 verschijnt dan de reeds dikwijls vermelde "Aenleidinge Ter Nederduitsche Dichtkunste", een "ruwe schets" van zijn dichtkundige opvattingen, die hij "op het aenhouden der leergierigen" had ontworpen. (89) Wie zich tot dichten aange trokken voelt, "dient zijne genegenheit en yver door hulp van de Kunst, en leeringe te laten breidelen" en door "kunst en onderwijs" in te tomen. "Neemt hy voor in Nederduitsch, zijn moederlijke tale, te zingen; des hoeft hy zich zoo luttel te schamen als de Hebreen, Grieken, Latijnen, de geburen der Latijnen, en zoo vele andere uitheemsche volcken, die hierom noch by alle weerelt, en elck by zijne lantslieden, eere in leggen." Onze taal staat nu immers niet meer bij andere ten achter; "die is, sedert weinige jaren herwaert, van bastert-

woorden en onduitsch allengs geschuimt, en gebouwt, en geeft den leerling nu veel vooruit, om naer den paltaek in dit renperck te rennen, tegens en voorby henlieden, die met sulck een sure moeite en arbeidsaemheit dit spoor onlangs begosten te leggen." Toch zijn de werken van die ijveraars, niet zonder waarde, evenmin als sommige "Heerlantsche hantvestboecken"; "daer is een schat van welsprekenheit by der hant, veel tijts gewonnen, en middel om noch maghtigh in nieuwe koppelwoorden (waerin onze spraek niet min geluckigh dan de Grieksche is) aen te winnen, soo men met oordeel te wercke ga."

Daarop handelt hij over de taal die de dichter bij voorkeur sal gebruiken. "Deze spraek wort tegenwoordigh in 's Gravenhage, de Raetkamer der Heeren Staten, en het hof van hunnen Stedehouder, en t'Amsterdam, de maghtighste koopstadt der weerelt, allervolmaekst gesproken, by lieden van goede opvoedinge, indien men der hovelingen en pleiteren en kooplieden onduitsche termen uitsluite: want out Amsterdamsch is te mal, en plat Antwerpsch te walgelyk, en niet onderscheidelyk gesoegh. Hierom moeten wy dese tonghen matigen, en mengen, en met kennisse besnoeien, oock niet al te Latijnachtigh, nochte te naeu geset en nieuwelijck Duitsch spreken, maer sulcks dat den tonghaer eigenschap niet en verliese, waer van de hervormers onzer spraecke niet geheel vry zijn. Men vermijde, gelijk een pest, de woorden, tegens den aert onzer tale, te verstellen; een evel daer doorluchtige Italianen, Spanjaerden en Franschen oock van sieck zijn. Wy moghen hier in nochte Griecken, nochte Latijnen navolgen. Wort hier tegens gezondigt, teratont verliest de spraek haren luister, en ons oor wraeckt dat geluit; eenen valschen klank, die de musijk der tale bederft." Ondanks sommige gebreken bevatten oude Hollandse liederen iets van die "vloeiendheit, en bevallijcken zwier."

Volgen dan zijn opvattingen insake dichtkunst en zijn raadgevingen aan de jonge dichter. In de eerste plaats sal die

er zich op toeleggen te leren rijmen "om rijkdom van woorden en rijmklanken gereet te hebben". Hij mag "om het rijm en de maat de taal niet vervalschen" en moet er zorg voor dragen, dat zijn gedichten sierlijk van ritme en zuiver van bouw, krachtig van taal en snedig van stijl zouden zijn. De werken van de "treffelijkste Dichteren" neme hij tot voorbeeld. Om allerlei onderwerpen naar behoren te kunnen behandelen, weze hij er op bedacht "dagelijx toe te nemen in kennis van verscheide wetenschappen". Het is van groot nut vreemde talen te kennen en de werken van grote dichters over te zetten. Traps-gewijze beproeve hij zijn krachten aan zwaardere opgaven; zijn gedichten zal hij voorleggen aan "eenen Aristarchus, en verscheiden keurmeesteren". Ten slotte zal hij zich richten "naer de wetten by de Geleerden daer toe voorgeschreven".

Nog "vele andere dingen" zouden kunnen gezegd worden, beter mondeling dan schriftelijk. Daarom ware het wenselijk "dat geestrijke vernuften, onder het beleid van geleerde Mecenaten, hier over somtijts onderling raetpleegden, en zoo eenen nieuwen Parnas, naer den stijl van Italie, oprichtten, daer men, zonder afgunst, onzijdigh eloks oude en nieuwe dichtten toetste; zoo wel om de schoonheit en aertigheit te volgen, als om onze mislagen, uit een edele eersucht, te mijden, en door dien middel de Neerlantsche Poëzy haren vollen glans te geven."

Het is de eerste maal dat Vondel uiting geeft aan zijn fierheid over eigen taal en eigen kunst. En hij maakt van de gelegenheid gebruik om zijn waardering te laten blijken voor de activiteit van de voorgere taalijveraars, wier rol hij verrassend juist bepaalt: zij hebben onze taal "geschuimt en gebouwt", hun werken zijn een bron voor taalverrijking, zij hebben het ten slotte mogelijk gemaakt dat de taal en de kunst in eigen taal tot bloei zijn gekomen.

In de voorgaande bladzijden hebben we het standpunt, dat

hij in de "Aenleidinge" inneemt inzake purisme en grammaticale ordening van de taal, reeds voldoende belicht. Een samenvattend overzicht van zijn opvattingen dienaangaande moge hier volstaan. Een actief taalsuiveraar was hij niet. Hij vond het niet nodig algemeen gebruikelijke of verstaanbare woorden door nieuwe termen te vervangen; te grote nauwgezetheid droeg evenmin zijn goedkeuring weg als bastaardtaalen. Kwesties van grammaticale aard hebben hem van omstreeks 1620 niet onverschillig gelaten; maar ook hier gaf hij niet de toon aan, zoals Hooft het deed, en schikte hij zich naar de eisen en de opvattingen van zijn tijd. In dit dubbel opzicht wordt zijn houding gekenmerkt door gematigheid. De dichter in hem heeft zich wel door de grammatici laten beïnvloeden, echter niet de wet laten stellen. Meer belangstelling betoonde hij voor de taal als middel om te verwoorden wat hem bezielde. Als jongedichter, streeft hij er naar zijn woordenschat uit te breiden, zijn uitdrukkingsmogelijkheden te vergroten. Omstreeks 1620 geeft hij uiting aan een stijgend zelfvertrouwen. Zijn leerschool als "rymer" is achter de rug; nu zal hij zich inspannen om "Poeet" te worden. Het feit dat hij bij de schifting van vroeger werk in 1644 praktisch alles laat vallen wat hij tot 1620 schreef, schijnt dit te bevestigen. Nadien legt hij er zich op toe zijn taal te richten naar die van zijn omgeving. Maar meer nog gaat zijn aandacht naar wat een dichtwerk kan doen uitgroeien tot een kunstwerk. Vandaar zijn interesse voor klassieke literatuur, voor allerlei wetenschappen en voor de "wetten" van de "Geleerden", vandaar ook zijn wens om een academie naar Italiaans model te zien tot stand komen. Begrijpelijk is het dan, dat kwesties van grammaticale aard hem van ondergeschikt belang toeschenen.

Hiermee moeten we rekening houden, wanneer we nagaan

welke plaats Vondel toekomt in het streven naar opbouw van de taal, dat, naarmate de 17de eeuw vordert, meer en meer er op gericht wordt de taal aan vaste voorschriften te binden. Het ligt voor de hand dat hij op het gebied van de zuivering en de grammaticale ordening niet dezelfde invloed heeft gehad als Hooft. Is ook in dit opzicht zijn gezag niet gering geweest -- zijn naam treffen we eveneens aan in spraakkunsten en woordenboeken, al zal dan een latere taalijveraar het nodig achten sommige werken van hem te "verbeteren" -- dan is het veeleer te danken aan het feit, dat men in hem de grote dichter zag die, volgens de woorden van Brandt, "alleen met den Drossaard Hooft om den laurier streeft." (90) Belangrijker schijnt het ons toe, dat hij met zijn toneelspelen in de ogen van de tijdgenoten bewezen heeft, dat in de volkstaal ook zeer verheven onderwerpen op aangepaste wijze konden worden behandeld. Juist daardoor heeft hij het aanzien van het Nederlands verstevigd. Tegelijkertijd heeft hij met die werken de latere dichtkundige opvattingen in ruime mate beïnvloed. --

de "zuivering" is er

Het grote doel dat reeds de vroegste taalijverars voor ogen stond, was in het Nederlands even "geleerd" en even "sierlijk" te schrijven als in de klassieke talen. Verheerlijking, zuivering, verrijking en ordening van de volkstaal waren daarvoor noodzakelijk. Tijdens de eerste jaren van de 17de eeuw zien we de jarenlange inspanningen met succes bekroond. Omstreeks 1610 wordt algemeen aanvaard, dat bastaardwoorden uit de literaire taal moeten geweerd worden, al zijn de dichters het er onderling niet steeds over eens in welke mate naar taalsuiverheid moet worden gestreefd. Gelijkzeitig zien we het vertrouwen in en de fierheid over de eigen taal toenemen. Is de activiteit

van de nationaalgerichte humanisten hieraan niet vreemd geweest, het grootste aandeel hierin komt toch toe aan de vooraanstaande dichters. Naast van Mander, Spiegel, Coster en Heinsius hebben Bredero en vooral Hooft zich hiervoor verdienstelijk gemaakt. Hun theoretische uiteenzettingen waren gering, zo in aantal als in omvang; maar metterdaad toonden zij voor de tijdgenoten aan, dat het Nederlands zich even goed tot belangrijke werken leende als de "geleerde" talen. Na 1625 zal het aanzien van de volkstaal nog verstevigd worden én door Hooft én door Vondel. De eerste zal met zijn Nederlands proza de gevierde Latijnse historicus Tacitus evenaren, de tweede zal om zijn toneelstukken met de grootste klassieke tragedieschrijvers vergeleken worden.

Op één punt was de volkstaal echter ten achter gebleven; in het tweede gedeelte van de 17de eeuw was ze niet aan vaste vormen gebonden. Haar rijkdom aan woorden moest worden vastgelegd, spelling, woordgeslacht en buigingsvormen nauwkeurig bepaald en principes op gebied van stijl en dichtkunst uitgewerkt. Nog vóór 1625 wordt ook in die richting geijverd; de "Letterkunstige Vergadering" is er een symptoom van. Nadien leggen Vondel en Hooft de grondslag voor de uiteindelijke ordening inzake grammatica, rijkdom en zuiverheid van taal, stylistiek en dichtkundige opvattingen. Gedurende het verder verloop van de 17de eeuw zal de taalactiviteit hoofdzakelijk die richting uitgaan. Ten slotte zal dan een lang gekoesterde wens vervuld worden: in literair opzicht zal het Nederlands volledig de gelijke zijn van de klassieke talen.

De taalactiviteit wordt de laatste jaren van de 17de eeuw door de humanisten en bejegenden. De eerste deze lastaten was het Latijn. Het was de eerste taal die werd geleerd en de eerste die werd gebruikt in de wetenschap en de literatuur. Het was de taal van de geleerden en de geleerde werken. Het was de taal van de wetenschap en de literatuur. Het was de taal van de geleerden en de geleerde werken.

en de andere volkstalen, terwijl het Humanisme de nodige gegevens verschaft voor taalverheerlijking. Het nationaal bewustzijn ten slotte is het ferment, dat het onder invloed van de Renaissance en het Humanisme ontstane verlangen naar taalcultivering op de eigen taal richt.

Omtrent het midden van de eeuw nemen de werken, waarin meer aandacht wordt besteed aan het Nederlands, sterk in aantal toe. De genoemde drie factoren enerzijds, de steeds stijgende verbastering en de in sommige kringen betoonde geringschatting voor de taal van het volk anderszijds, werken een optreden ten bate van de landstaal in de hand. Met een bestendige regelmatigheid zullen dergelijke geschriften mekaar blijven opvolgen. Al laten ze zeer uiteenlopende opvattingen aan het licht treden, toch brengen ze in een of ander opzicht het Nederlands meer op het voorplan en trachten ze er meer waardering voor te wekken of het tot grotere volmaaktheid en sierlijkheid op te voeren.

De rederijkers tonen eerder geringe belangstelling voor de verdediging of de zuivering van de volkstaal. Zij bejveren zich vooral om hun letterkundige producten meer te doen waarderen en die, zo naar inhoud als naar vorm, op een hoger peil te brengen. Sommigen wijzen hiervoor klassieke of buitenlandse werken als voorbeeld aan en hierdoor maken ze het terrein gunstig voor de latere cultivering van de taal. Daartegenover gaat de aandacht van de humanisten haast uitsluitend naar de verheerlijking van de landstaal. Toch kennen ze het Nederlands slechts een beperkte waarde toe; ze verheffen het weliswaar boven de andere volkstalen, maar stellen het in waarde beneden de drie voorname talen, het Latijn, het Grieks en het Hebreeus. Alleen Becanus gaat die weg niet op. Hij tracht te bewijzen dat het Nederlands niet alleen de oudste maar tevens de beste van alle talen is. Juist hierdoor zal hij sterke invloed uitoefenen op de volgende generatie.

(1) Onder voorbehoud van wat we schreven p. 36-37.

De krachtigste stoot gaat ongetwijfeld uit van de taalzuiveraars. Overtuigd van de waarde van hun moedertaal trachten zij de mening ingang te doen vinden, dat het Nederlands slechts dan zal kunnen gewaardeerd en tot ontwikkeling gebracht worden, wanneer het zal ontdaan zijn van alle minderwaardige en vreemde elementen. De baanbrekers en tevens de grondleggers van deze strekking waren Joos Lambrecht (1) en Jan van den Werve, die kort daarop werden gevolgd en overtroffen door Coornhert. Tot uiting gekomen onmiddellijk na 1550 zal hun actie weldra in brede kring gehoor vinden en een belangrijke plaats innemen in het latere streven. Het stijgende succes van hun opvattingen is te verklaren door het feit dat zowel de nationale fierheid en motieven van praktisch nut, als de Renaissance met het Humanisme, die een juist begrip van taalcultivering deden ingang vinden, en de Hervorming op zuivering van de taal aanstuurden.

De verschillende strekkingen vinden dan in mindere of meerdere mate steun in een aantal Nederlandse werken; die wijzen de tijdgenoten op de achterstand van de eigen taal, wekken interesse voor haar heropleving of leveren het bewijs, dat ze niet zo arm is als door sommigen werd beweerd en zelfs als wetenschappelijke voertaal kan gebruikt worden. De auteurs er van moeten we aanzien als minder belangrijke medewerkers, die niet de richting van een stroming bepalen, maar haar in bredere kring binnenvoeren en juist daarom voor haar uiteindelijk welslagen onontbeerlijk zijn.

De elementen die tijdens deze eerste periode vooral op de voorgrond traden zijn: verheerlijking, die tot meer waardering en beoefening moest leiden, en zuivering. Langzamerhand dringt dan het besef door, dat de volkstaal niet door verheerlijking of zuivering alleen op gelijke voet kan gebracht worden met de bewonderde talen; daarvoor is nodig, dat de taal

(1) Onder voorbehoud van wat we schreven p.16-17.

in haar geheel geordend wordt en vooraanstaande werken er de waarde van in het licht stellen. Wat te voren werd beoogd, wordt nu niet ter zijde geschoven maar ingeschakeld in de algehele opbouw van de taal, vooral van de literaire taal.

Reeds in 1568 had Coornhert een breed opgezette poging gewaagd in die zin. De verwezenlijking van dit opzet was weggelegd voor Spiegel, die, voornamelijk in de "Twe-spraack", wist samen te vatten wat te voren werd nagestreefd en richtlijnen voorschreef met het oog op de eenheid, de ordening en de ontplooiing van het Nederlands. Al werden de normen, die hij vastlegde, achteraf verbeterd of zelfs in aansienlijke mate gewijzigd, zijn optreden is een mijlpaal in het gehele streven, omdat het de periode van zoeken definitief heeft afgesloten en de gehele opbouw van het Nederlands voor goed als doel heeft gesteld. Dat werk is dan tevens het uitgangspunt geweest van een andere, niet minder krachtige strekking, vooral vertegenwoordigd door Stevin, die het Nederlands ook als wetenschappelijke voertaal wil ingang doen vinden. Diep invloed heeft se echter niet gehad, alleen in literair opzicht zou het beoogde doel worden verwezenlijkt. De "gehele" taal; immers, is vandaar-

Wat is merkwaardig dat enkele voornamelijk ijverars uit deze periode zich minder bezighouden met theoretische uiteenzettingen dan met de toepassing van hun opvattingen in eigen werk. Ondertussen blijft het streven naar taalsuiverheid een belangrijke plaats innemen. Wanneer Kilian de rijkdom van zijn moedertaal wil uitstallen, maakt hij een onderscheid tussen wat vreemd en wat van eigen bodem is. Harnix van zijn kant weet te bereiken, dat ook in godsdienstige werken meer belang zal worden gehecht aan zuiverheid van taal.

Nog een andere wijziging doet zich voor tijdens deze periode. Na 1575, en vooral na de overgang van Antwerpen in 1585, neemt het Noorden een overwegend aandeel in de actie, die tot dan toe hoofdzakelijk in het Zuiden was tot uiting gekomen. In

het groeiende zelfbewustzijn, gevolg van de bevochten zelfstandigheid, dat door de geschiedkundige en taalkundige publicaties van, voornamelijk Leidsche, humanisten nog wordt aangemoedigd, vindt het steven daar een gunstige voedingsbodem. De Spaanse Nederlanden daarentegen zullen tot kort na het sluiten van het Twaalfjarig Bestand nog slechts terloops blijk geven van interesse voor de verheerlijking of de zuivering van de volkstaal.

De eerste jaren van de 17de eeuw brengen dan in het Noorden de verwezenlijking van wat jarenlang werd nagestreefd. Zuiverheid van taal wordt er omstreeks 1610 beschouwd als een van de voorwaarden waaraan een literair werk moet voldoen en geleidelijk neemt het vertrouwen in en de fierheid over eigen taal en eigen kunst toe. Heeft de activiteit van de nationaalgezinde humanisten hierin een aandeel gehad, van veel meer onmiddellijk belang waren de werken van vooraanstaande dichters. Van Mander, Spiegel, Bredero, Coster en vooral Hooft en Heinsius bewezen met hun dichtwerken, dat hoogstaande kunst in een zuivere volkstaal mogelijk was. Het Latijn behoudt nog de aureool van de "geleerde" taal; immers, de benoeuwingen om het Nederlands ook tot voertaal van wetenschap te doen uitgroeien, lijden schipbreuk op het verzet van de geleerden en vermogen alleen te bewijzen dat de volkstaal ook daartoe geschikt is. Maar meer en meer vindt de mening ingang, dat, wie literaire roem wil verwerven, zich in de eerste plaats tot het Nederlands moet wenden.

Van 1613 af, het jaar waarin een aantal rederijkerkamers werden heropgericht, worden de blijken van belangstelling voor eigen taal en eigen kunst in het Zuiden weer talrijker. Verheffing en zuivering van de volkstaal worden vooral beoogd. Dank zij het gezag van enkele invloedrijke dichters, voornamelijk de Harduijn en van Nieuwelandt, en het voorbeeld van het Noorden groeit er in een paar jaren tijds weer levendige

interesse voor het Nederlands en gaan in enkele grote centra-
 tal van dichters zich met succes op taalsuiverheid toeleggen.
 De ongunstige omstandigheden van alle aard en het gebrek aan
 werkelijk leidende figuren zijn er dan de oorzaak van, dat
 deze opbloei slechts van korte duur zal zijn. In het Noorden begint zich reeds vóór 1625 een andere
 strekking af te tekenen; die van de grammaticale ordening
 van de taal. Enige jaren later zullen voorschriften op het
 gebied van stijl en dichtkunst uitgewerkt worden. Gedurende
 het verder verloop van de 17de eeuw zal de taalactiviteit zich
 in die richting ontwikkelen. Het Nederlands is op weg om, in
 literair opzicht ten minste, volledig de gelijke te worden van
 de aan vaste regels gebonden klassieke talen. Hiervoor zullen
 nu -- en dat is het verschil met de vroegere pogingen in die
 zin -- de werken van de eigen grote schrijvers, vooral van
 Hoefst en Vondel, als voornaamste basis genomen worden,
 op Latijnse of Franse leenwoorden.

Een kort woord moge hier gewijd worden aan de oriënte-
 ring van het streven naar zuiverheid van taal. Ofschoon de taal-
 zuiveraars zich niet steeds duidelijk uitspreken en we verschil-
 lenden onder hen in hun latere jaren een strenger purisme zien
 verdedigen en toepassen dan in hun jeugd, toch mag gezegd wor-
 den, dat ze zich algemeen hebben verset tegen het opnemen van
 Latijnse en Franse woorden, die niet volledig ingeburgerd waren
 of zonder noodzaak waren ingevoerd. In de plaats daarvan diepen
 ze oude woorden op of putten ze uit de levende taal, ofwel
 gaan ze -- en dit was noodzakelijk waar het in de Nederlanden
 onbekende zaken of begrippen gold -- nieuwe woorden vormen inde-
 met dezelfde begripsinhoud. Naarmate het streven uitbreiding
 neemt, worden de criteria verscherpt en van omstreeks 1625
 zullen de toonaangevende puristen een uiterste gestrengheid
 te bereiken van het streven hebben bepaald of in aansienlijke
 mate hebben overwerkt, gingen, zelfs voor details, te

aan de dag leggen.

het punt om punten (zie wijz. elken) OR. 100.

Minder eensgezindheid heerst er ten overstaan van Duitse woorden. Sommigen willen ook die radicaal verwerpen, anderen spraken zich hierover niet uit of nemen een eerder weifelende houding aan, terwijl een derde groep onomwonden het overnemen van Duitse termen bepleit waar het Nederlands te kort schiet.

De onderlinge verschillen vinden hun oorsprong in het feit dat het Nederlands door de enen wordt aangezien als een geheel zelfstandige taal, duidelijk onderscheiden en afgescheiden van het Duits, terwijl het volgens anderen slechts een van de vele vertakkingen is van het oude "Duyts", zodat het overnemen van woorden veeleer moet beschouwd worden als een gutten uit een gemeenschappelijke woordenschat.

Al beschikken we, op een paar uitzonderingen na, over geen aanwijzingen dat onze puristen meer toegeeflijk zouden geweest zijn tegenover Duitse termen, toch hadden ze, wanneer ze tegen vreemde invloed reageerden, haast uitsluitend de ogen gericht op Latijnse of Franse leenwoorden.

hand gewerkt. Maar het viel echter weg van zodra de versiering en de gehele opbouw van de taal op het voorplan traden.

In het licht van deze beschouwingen nemen we het streven in de inleiding hebben we trachten aan te tonen, dat voornamelijk de Renaissance en het Humanisme het ontstaan van het streven hebben in de hand gewerkt. Herhaaldelijk hebben we er in het verder verloop van onze studie kunnen op wijzen, welk belangrijk aandeel deze internationale stroming heeft gehad in de ontwikkeling van de actie. Het vertalen, navolgen en bewerken van klassieke of buitenlandse werken, het belang dat werd gehecht aan het verheerlijken, zuiveren, ordenen en opbouwen van de landstaal, dat alles vindt ten slotte zijn oorsprong en zijn verklaring in de bewondering voor de klassieke Oudheid. Niet elke ijveraar putte uit die bron; maar de voornaamsten onder hen, zij die de richting van het streven hebben bepaald of in aanzienlijke mate hebben meegewerkt, gingen, zelfs voor detailkwesties, te

rade bij de wereld van de Klassieken of spiegelden zich aan het voorbeeld van het buitenland, vooral van Frankrijk, dat dezelfde weg was opgegaan.

Haast even belangrijk is de rol die hierbij de, weliswaar beperkte, nationale fierheid heeft gespeeld. De overtuiging dat de eigen taal in de grond even veel waarde besat als om het even welke andere, heeft de verschillende ijverzaars er toe aangeset haar in elk opzicht gelijk te maken aan de bewonderde voorbeelden. Is dat bewustzijn van eigen waarde reeds duidelijk voelbaar in enkele van de vroegste uitingen, meer nadrukkelijk treedt de fierheid over de eigen taal, als deel van het nationale besit, in het Noorden naar voren vanaf de laatste jaren van de 16de eeuw.

Daartegenover is de invloed van de Hervorming beperkt geweest. Ze bracht de volkstaal meer op de voorgrond en pleitte er voor, dat in godsdienstige werken een algemeen verstaanbare en daarom tevens zuivere taal zou worden gebruikt. Hierdoor heeft ze het streven tijdens de eerste periode allessins in de hand gewerkt. Haar steun viel echter weg van zodra de versiering en de gehele opbouw van de taal op het voorplan traden.

In het licht van deze beschouwingen menen we het streven in zijn geheel te mogen karakteriseren als een door de Renaissance en het Humanisme geïnspireerde beweging die, steunend in op een zekere nationale fierheid, zich tot doel stelde de volkstaal te cultiveren en voor elke uiting van kunst en wetenschap geschikt te maken.

worden gevonden. Daartegenover staat de volkstaal zich als voor-

Zoals dit in de Nederlanden het geval is geweest, lagen in Italië, Frankrijk en Engeland de bewondering voor het Latijn en voor de wereld van de Klassieken enerzijds, en de nationale fierheid anderszijds, aan de basis van het streven om "geleerd" en "sierlijk" te schrijven in de volkstaal. Ook in Duitsland

vinden we deze twee factoren terug, al treedt hun invloed er tijdens de 16de eeuw minder duidelijk naar voor.

In grote lijnen volgt het streven in al deze landen dezelfde ontwikkelingsgang. In een eerste stadium worden het vertalen van de bewonderde werken, zo wetenschappelijke als literaire, en het uitbreiden of aanpassen van de woordenschat noodzakelijk geacht, terwijl daarnaast grote aandacht wordt besteed aan het wekken van waardering voor en het verheerlijken van de landstaal. De vertalingen leiden tot bewerkingen en navolgingen, en geleidelijk wordt meer belang gehecht aan de vorm, het sierlijke in de uitdrukking. Langzamerhand groeit dan het vertrouwen in de mogelijkheden van de eigen taal, dat evenwel de eerbied en de bewondering voor het Latijn nauwelijks aantast. Integendeel, waar het ordenen van de landstaal, het regelen of verbeteren van de spelling en het zoeken naar grammatische regels en naar richtlijnen voor de sierlijkheid in de uitdrukking op de voorgrond treden, daar blijkt duidelijk, hoewel men aanleunt bij het Latijn. Het uiteindelijke resultaat dat uit dit tweede stadium wordt beoogd is: werken scheppen in de volkstaal, die de vergelijking kunnen doorstaan met Latijnse. Alleen op literair terrein zal dit doel bereikt worden. Hoogstaande werken dwingen de algemene bewondering af en doen de mening ingang vinden, dat de echte dichter zich bij voorkeur in de landstaal zal uiten. De laatste stap, die tijdens de 16de eeuw alleen in Italië wordt gezet, zal dan zijn, die naar de definitieve ordening; de landstaal zal aan vaste voorschriften worden gebonden. Daartegenover weet de volkstaal zich als voertaal van wetenschap wel te laten gelden, maar nergens slaagt ze er in haar rivaal, het Latijn, te verdringen.

Naast deze gemeenschappelijke trekken vertoont het streven uiteenlopende aspecten in de verschillende landen. In elk taalgebied heeft het zich moeten aanpassen aan de aldaar heersende omstandigheden van alle aard, die er in niet geringe mate het welslagen van bepaald hebben.

In Italië kende het onschatbare voordeel dat drie grote dichters praktisch de waarde van de volkstaal reeds hadden bewezen, voornamelijk het eigenlijke streven tot kiting kwam. De bewondering, die in brede kringen voor hun werken groeide en door vooraanstaanden, vooral te Florentië, werd aangemoedigd, vergemakkelijkte de taak van de taalijverars. Daaraan is het te danken dat zelfs humanisten zich actief met de volkstaal gingen bezighouden, terwijl hun geestesgenoten in de andere landen zich doorgaans tot een meer passieve rol beperkten. Met het Latijnse principe van de "imitatio" voor ogen wazen ze Dante, Petrarca en Boccaccio als gids aan voor het cultiveren van de taal, het vastleggen van de woordenschat, het regelen van de spelling en het zoeken naar grammaticale ordening. Wel heeft dit standpunt critiek nitgelokt; sommigen wilden een ruimere plaats toekennen aan de levende taal van Florentië of Toskane, terwijl anderen voorstander waren van een soort mengtaal. De staatkundige verdeeldheid en de rivaliteit tussen de verschillende Italiaanse staten hebben trouwens het zoeken naar eenheid en vaste ordening niet bevorderd. Maar praktisch groeide, door het gezag van de trecentisti, het Florentijns uit tot algemene literaire taal.

Het probleem van de taalsuivering, zoals het zich in andere landen stelde, heeft Italië niet gekend. Evenmin heeft de Hervorming er enige invloed laten gelden; ontstaan omstreeks het midden van de 15de eeuw had het streven trouwens reeds zijn hoogtepunt bereikt op het ogenblik dat Luther brak met Rome.

Geruime tijd na Italië volgden Frankrijk en Engeland. De sterke invloed, die van Italië uitstraalde op Frankrijk, en de steun, die de ijverars van dit laatste land mochten genieten vanwege de koning en sommige voorname heren, zijn er zeker niet vreemd aan geweest dat de taalactie zich daar vlugger heeft weten door te zetten dan in de Germaanse landen. Na enkele jaren van voorbereidend werk concentreerde de activiteit zich omstreeks het midden van de 16de eeuw rond één groep, de Pléiade.

In tegenstelling met de Italiaanse ijverars keerde ze aan de vroegere dichters de rug toe; ze wist zelf hoogstaande werken te scheppen in de volkstaal, waardoor het streven krachtig gestemd werd. Al werden die niet het uitgangspunt voor de verbetering van de spelling of het uitwerken van een grammatica, ze hadden een zeer diepe invloed op de literaire taal. Enkele jaren later vilderde de groep haar oordeel over de vroegere generatie en herzag ze gedeeltelijk de richtlijnen die ze voor de literaire taal had voorgeschreven. Dan reageert ze tegen te grote bewondering voor en slaafse navolging van het Latijn of het Italiaans en prijst ze een meer zelfstandige houding aan.

Hoewel het aandeel van de humanisten in Frankrijk niet mag onderschat worden, toch hebben ze minder rechtstreeks deelgenomen aan de actie dan hun Italiaanse geestesgenoten. Zij hebben vooral de aandacht gevestigd op de cultivering van de taal en de verheerlijking van het Frans ter hand genomen. Veel beperkter nog was de invloed van de Hervorming; aan het streven naar taalverrijking, dat omstreeks 1550 op de voorgrond trad, was deze stroming trouwens volledig vreemd.

In Engeland kende de beweging een moeizamer ontwikkelingsgang. Geruime tijd bleef de uitbreiding van de woordenschat er de aandacht opheisen. Die werd vooral nagestreefd door het opnemen van vreemde woorden; de voorstanders van taalsuiverheid versetten zich wel tegen deze vorm van taalverrijking, maar ook zij konden de ontoereikendheid van het Engels slechts verhelpen door bedachtsame ontleening. Opmerkelijk is het, dat juist humanisten de overdreven vreemde invloed nadrukkelijk hebben afgewezen; wanneer nadien een juister begrip van taalverrijking ingang vond, dan is dit hoofdzakelijk aan hen te danken geweest. Bovendien hebben wij zich verdienstelijk gemaakt door belangstelling te wekken voor de sierlijkheid van stijl. Omstreeks 1575 werd dit de hoofdbekommernis van de verschillende taalijverars. Van dan af hebben de humanisten echter een minder recht-

streeks aandeel gehad in de actie.

De Hervorming heeft er een grotere rol gespeeld dan in Frankrijk. De eerste discussies omtrent de waarde van de volkstaal ontstonden in verband met de vertaling van de bijbel. Een talversiering het hoofdoel van het streven werd, reeds er in de kringen van hervormden scherp verzet tegen deze "ijdelheid". Dit lokte dan een aantal verweerschriften uit, waarin hoofdzakelijk een verdediging van de poëzie werd beoogd; in sommige werden tevens richtlijnen uitgestippeld voor de vervolmaking van de dichtwerken; veel dat onze humanisten dankbaarlijk gezeen hebben.

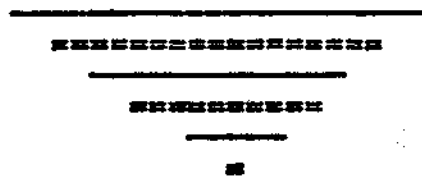
Een veel diepere en meer rechtstreekse invloed heeft de Hervorming gehad in Duitsland. Gedreven door hun rivaliteit met Italiaanse geestesgenoten hadden de humanisten er eigen volk, land en taal opgehemeld en zo het ontluiken van het streven in de hand gewerkt. De eerste krachtige steet ging evenwel uit van Luther. Hij wist door zijn betogen en zijn talrijke godsdienstige geschriften, waaronder vooral de bijbelvertaling, het Duits hoger in aanzien te brengen en belangstelling te wekken voor de eenvoud en zuiverheid van taal. Al beschouwde hij de taal slechts als een middel om een godsdienstig doel te bereiken, zijn werken zijn toch het uitgangspunt geweest voor spellingboekjes en grammatica's en hebben de basis gelegd voor een eenheidstaal. Daartegenover heeft de stroming die hij in het leven riep, naar het ons voorkomt, remmend gewerkt op het streven naar taalversiering. Eerst in het begin van de 17de eeuw zullen de Duitsers groot belang hechten aan sierlijkheid van taal en uitdrukking. Het voorbeeld van de Nederlanden zal hun daarbij dan een aanmoediging en een richtlijn zijn.

Uit het beeld dat we in het eerste deel van dit Algemeen Overzicht hebben geschetst, kan worden afgeleid dat het streven in de Nederlanden ook eigen aspecten heeft gehad. In onze streken is het later tot uiting gekomen dan in de buurlanden; daartegenover heeft het veel vlugger een brede ontplooiing gekend

dan in Duitsland en de oorspronkelijke achterstand op Engeland, grotendeels weten goed te maken. Van bij de aanvang en gedurende heel het verloop heeft de zuivering van de taal een belangrijke plaats ingenomen. Die was vanzelfsprekend enigszins anders gericht dan in Frankrijk; ze heeft zich tevens verder weten door te zetten dan in Engeland. Met Frankrijk hebben de Nederlanden gemeen dat, van zodra de sierlijkheid van de taal op de voorgrond kwam, het streven vooral rond één groep werd geconcentreerd, de kamer In Liefde Bloeiend. Het aandeel dat onze humanisten aanvankelijk genomen hebben in de taalactie, lijkt ons daarentegen minder groot dan in de andere landen; ze hielden zich uitsluitend bezig met de verheerlijking van de volkstaal. Op het einde van de 16de eeuw schijnt er een kentering te komen in hun houding en na 1600 zullen een paar onder hen tot de meest gezaghebbende beoefenaars en verdedigers van het Nederlands gaan behoren. Ook de Hervorming heeft er niet de invloed gehad die ze in Duitsland of in Engeland heeft gekend. Integendeel, vanaf het einde van de 16de eeuw begint men in godsdienstige geschriften rekening te houden met sommige van de voorschriften, die voor de literaire taal waren uitgestippeld.

Het streven naar verheerlijking, zuivering en opbouw van het Nederlands is geen alleenstaand verschijnsel geweest. Het maakt deel uit van een beweging, die het eerst in Italië tot uiting is gekomen en zich van daaruit geleidelijk meer noordwaarts heeft gericht. Al moest ze zich in de verschillende landen aanpassen, overal heeft ze dezelfde hoofdtrekken ver-

toond en in grote lijnen dezelfde ontwikkelingsgang gevolgd. In de Nederlanden heeft ze haar bekroning bereikt in de opbloei van onze taal en onze letterkunde gedurende de eerste helft van de 17de eeuw. Daarvoor de weg te hebben geëffend is wel de voornaamste verdienste van onze taalijveraars. Dit mag ons evenwel niet uit het oog doen verliezen, dat zij er tevens in geslaagd zijn de waarde van het Nederlands als wetenschappelijke voertaal te bewijzen.

AANTEKENINGEN BIJ HOOFDSTUK VII.

1. Zie in Histk. I, p. 55 en Aant. 66 en 67.
2. Zie over Hadrianus Junius: N.N.B.W., VII, kol. 692-694
(door BURGMANS)
3. Hadriani Iunii Hornani, Medici, Batavia. In qua praeter gentis & insulae antiquitatem, originem, decora, mores, aliisque ad eam historiam pertinentia, declaratur quae fuerit vetus Batavia, quae Plinio, Tacito, & Ptolemaeo cognita: quae ita gentium incolitae Francorum nationis fuerit sedes.
Hadriani Batavorum, ex officina Plantiniana, apud Franciscum Raphelengium, Is. I., LXXXVIII (Br?; II 9444 B)
-Het kende een herdruk in 1652.
-Het werd door de schrijver beëindigd in Januari 1575 en verscheen slechts 13 jaar later. Zie in dit verband: B.A. VERMASEN: Het ontstaan van Hadrianus Junius' "Batavia" (1588), in: Huldeboek Pater Dr B. Kruitwagen, p. 407-426.
4. Hieraan wijdt hij het 25ste Histk.: "De significatione nominum & impositione veteribus usitata, tam gentium, quam Principum & personarum", p. 381-411. Zijn bewondering voor Becanus laat hij blijken p. 217, waar hij schrijft: "Goropius noster, fingendis styis dexterrimus".
5. Een Saer Cort Doch Clare Beschrijvinge vande voornaemste Gheweyrde ende Ongheweyrde Steden ende Vlecken van Holland ende West-Vriesland. In't Latijn beschreven door den Hooghgeleerden D. Adrianus Iunium Hornanus. Ende Verduytscht door Gedefrey Boet.
10. Tot Delft. Gedruckt by Ian Andriess, Boeck-vercooper aan 't Marekveeldt in't Vergulden A.B.C. Anno 1609 (Br.: V.B. 10054)
11. Over Janus Douza, alias Jenker Jan van der Does, raadpleger men: "at Societate" van zijn werk: Annales Bervm & Prig-
12. L. ROERSCH: Een onuitgegeven Nederlandsch gedicht van Janus Douza, in: Ned. V.A., 1887, p. 177-192.
13. P.C. MOLHUYSEN: Jan van der Does, Nederduitsche Gedichten, in: De Navorscher, LI (1901), p. 260-268, 384-393 en 461-471.
14. ID.: Geschiedenis der Universiteits-Bibliotheek te Leiden - Leiden, A.W. Sijthoff, 1905.
15. J. Lan. PRINSEN: Bronnen voor de kennis van leven en werken van Jan van Hout, in: Ts., XXIII (1904), p. 193-201.
16. ID.: Uit het Notaris-Protocol van Jan van Hout, in: Oud-Holland, XVI (1908), p. 93-99.
17. G. KALFF: Gesch. van de Nederl. Letterk., III, p. 433-443.
18. J. TE WINKEL: Ontwikkelingsgang, III, p. 70-72.
19. N.N.B.W., VI, kol. 425-429 (door BLOK)
20. H. DE BUCK: De studie van het Middelnederlandsch tot in het midden der negentiende eeuw - J.B. Wolters' U.M., Groningen/Den Haag, 1931 - p. 10-11.
21. G.S. OVERDIEP: Janus Douza Sr., in: Gesch. van de Letterk. der Nederl., III, p. 333-334.
7. De tekst werd ontleend aan P.C. MOLHUYSEN, e.g. (1901), p. 471.

8. Waarschijnlijk ging het hier om een vertaling uit diens "Amours de Diane et d'Hippolyte", zijn eerste dichtbundel, die in 1573 verscheen en haast elk jaar een nieuwe uitgave kende (vgl. R. MORCAY, La Renaissance, II, p. 81-82).
9. Het Boek der Kvaken van Ioannes Secundus. Nv alderkerst vult tlatijn overgestelt in onse gemeine nederduitsche taale eensdeels bij Ian van Hoyt, ende eensdeels bij Douva, ende anderen Liebbebaren der Nederduitscher Poësyen.
16. - Deze gedichten komen voor op doorschoten bladen in het Leidse exemplaar van: Ioannis Secundi Hagiensis Opera. Nunc primum in Inoen edita. - Traiecti Batavorum Hermannus Borculous excu- debat. Anno XII. (Leiden: 765 F 19)
- Alleen het laatste, 19de, van de Basia bleef onvertaald. Douva nam er 15 voor zijn rekening; het 5de en het 13de werden "overgeset bij Ian van Hout" en bij het 6de wordt de vertaler niet vermeld.
- Ze werden afgedrukt door P.C. MOLHUYSEN, o.c. (1901). Een afzonderlijke uitgave werd bezorgd door de uitgeverij A.A.M. Stols te Maastricht in 1930.
- Men raadplege over die gedichten insgelijks: J.H. SCHELTJEMA: Het Boek der Kusjes van Janus Secundus - Leiden, Boekhandel en Drukkerij voorheen E.J. Brill, 1902.
17. Nergens wordt een datering van die vertaling voorgesteld.
10. Ze worden eveneens afgedrukt in de genoemde bijdrage van P.C. MOLHUYSEN (1901), p. 462-470.
11. Het komt voor p. 15-16 van: Apollo of Ghesangh der Musen - een Amsterdam, Dirk Pieterss., 1615.
12. Zie hierover in Hstk. V, p. 164 en Aant. 29 en 30. Metzelf-
13. Vgl. in Hstk. V, p. 159-160 en Aant. 18 en 20. nie (1-23)
14. Zie hierover zijn voorrede "De Poeticae Artis cum Historia Communionis et Societatis" van zijn werk: Annales Rerum A Princi- cis Hollandiae Comitibus Per CCCXLVI. Annos gestarum conti- nuata serie memoriae complectentes. Nunc Primitus in Vnum Metricae Historiae Corpus redacti, atque in X. Libros tributi ac dispartiti.
19. Hagas-Comitis, Ex officina Alberti Henrici. CI, I, I, I. (sic!) Cum Privilegio ad sexennium. (Br.: V.H. 2882 B)
- Fo +++ij ro schrijft hij over de "Rijn-kroniek": "Cujus quidem Chronici Editionem, admittente sagacissimi ingenii ac iudicii viro, Henrico Laurentio, Spigelio, haud indignam censuimus, quam Idiotismo nostro ac communi Patriae gratifi- caremur. Vosmet videte, quam non nolenti fuerit mihi Chrono- graphi istius publicatio, quem directa etiam ad familiarem illum nostrum Praefatione, & quidem Lingua Patria, peculiari insuper Elogio eohonestare non erubuerim."
- Daarop wijdt hij tamelijk uitvoerig uit over de stijlgebreken van dat werk.
- De aanleiding om deze Latijnse "Annales" op te stellen vond hij juist in de "Rijn-kroniek". In zijn Nederlands gedicht op laatstgenoemd werk looft hij immers de inhoud van die oude kroniek, die belangrijk genoeg is:

- v.103 "... om tot stof voor een nieuwe CRONICK
 Te dienen / u en my; ons Vaderland ten thone;
 In de Romeynsche spraik / voor my ende mynen sooner
 U in ons moeders tael. ...
15. Hij onderhield alleszins betrekkingen met Jan van Hout, Spiegel en Roemer Visscher. Vermelden we in dit verband nog de suggestie van J. Lan. PRINSEN in zijn bijdrage: "Het "Geselschap" van Jan van Hout", in: Album Vercoullie, II, p. 221-222, dat Douza wellicht deel heeft uitgemaakt van dit "geselschap".
16. Hier denken we aan het Lofdicht op Janus Secundus (zie Aant. 11) en de "Elegia Belgica" voor Janus Gruterus (zie L. ROERSCH, o.c. p. 187-192), EX OFFICINA PUBLIICIANA. ADRIJ FRANCISCUS. Behalve deze twee kennen we van Janus Douza sr. nog volgende Nederlandse gedichten: Vertaling uit Desportes (zie Aant. 8) - Gedicht in Jan van Hout's Album Amicorum (zie Aant. 7) - Vertalingen uit Janus Secundus' "Basia" en "Elegia" (zie Aant. 9 en 10) - Sonnet op Lucas Waghenae's "Spiegel der Zeevaart" (in de liminaria van de druk van 1584 - zie PRINSEN in Album Vercoullie, II, p. 221-222) - Voorrede op de "Rijn-kroniek" - Lofdicht op Daniel Heinsius (komt voor in de "Nederduytschen Helicon", p. 203 en is gedateerd 1601; vgl. Aant. 97)
17. Zie over Janus Gruterus: Biogr. Nat., VIII, kol. 365-381 (door L. ROERSCH) en
 -G. SMEND: Jan Gruter, Sein Leben und Wirken - Bonner Universitäts-Buchdruckerei Gebr. Scheur, 1939.
18. In zijn bovengenoemde bijdrage over Janus Douza, p. 179, voetnoot 2, vermeldt L. ROERSCH dat Gruterus niet minder dan een 500-tal Nederlandse sonnetten zou geschreven hebben. Hetzelfde vinden we bij M. SABBE: Uit het Plantijnse Huis (1923) p. 75. Drie er van treffen we aan onder de titel "Lof des Boeckdichters ende over-setters" in sommige exemplaren van "Twee Boeken vande Stantvasticheyt" van Lipsius, vertaald door J. Moretus (1584) (cfr. in ons Histk. IV, Aant. 92). Van de overige is evenwel geen spoor teruggevonden.
19. Over Bonaventura Vulcanius raadplege men:
 -Biogr. Nat., V, kol. 753-759 (door J. ROUIES)
 -P. O. MOLHUYSEN: Geschiedenis der Universiteits-bibliotheek te Leiden - 1905.
 -ID.: Brieven van Bon. Vulcanius en Henr. Smetius, in: Oud-Holland, XXVI (1908), p. 21-34.
 -A. ELKAN: Bonaventura Vulcanius und die ersten Geschichtsbücher über den niederländischen Aufstand, in: Oud-Holland, XXIV (1906), p. 65-76.
 -J. PRINSEN J.L.: Uit het Notaris-Protocol van Salomon Lenaertsen van der Wuert, in: Oud-Holland, XXVIII (1910), p. 137-141.
 -Correspondance de Bonaventure Vulcanius pendant son séjour à Cologne, Genève et Bâle (1573-1577) ... par H. DE VRIES DE HEEKELINGEN - La Haye, Martinus Nijhoff, 1923.
 -N.N.B.W., X, kol. 1143-1153 (door TER HORST)
 -M. GRIJPDONCK: Een brief van Vulcanius aan Marnix van St. Aldegonde, in: Revue belge de philol. et d'hist., XVIII (1939), p. 493-498.

20. Batavia, sive De Antiquo Veroque eius insulae quam Rhena in Hollandia facit situ, descriptione & laudibus; aduersus Gerardum Noviomagum, Libri duo; Auctore Corn. Avrello, D. Erasmi Roterodami olim praecipite. Item alia quae proxima pagella indicabit. Bonaventurae Vulcanii opera, nunc primum in lucem edita.
Antverpiae, Apud Christophorum Plantinum. c. l. l. LXXXVI. (Br.: V.B. 10742a)
21. Pavli Varnefridi Langobardi Filii, Diaconi Forovliensis, De gestis Langobardorum Libri VI. Ad. MS et veterum codicum fidem editi.
Lugduni Batavorum, Ex officina Plantiniana, Apud Franciscum Raphelengium. c. l. l. XCV (Br.: V.H. 18815 A)
22. Iornandes Episcopus Bauennas De Getarum sive Gothorum Origine & rebus gestis. Isidori Chronicon Gothorum, Vandalorum, Suenorum, et Visigothorum. Procopii Fragmentum, De prisca sedibus & migrationibus Gothorum, Graece & Lat. Accessit et Iornandes De regnorum et temporum successione. Omnia ex Recognitione, & cum Notis Bon. Vulcanii Brygensis.
Lugduni Batavorum, Ex officina Plantiniana, Apud Franciscum Raphelengium. c. l. l. XCVII. (Br.: V.H. 18815 A)
23. De Literis & Lingua Getarum, Sive Gothorum. Item de notis Lombardicis. Quibus accesserunt Specimina variarum Linguarum, quarum indices pagina quae Praefationem sequitur ostendit. Editore Bon. Vulcanio Brygensi.
Lugduni Batavorum, Ex officina Plantiniana, Apud Franciscum Raphelengium. c. l. l. XCVII. (Br.: V.H. 18815 A)
24. " ... tamen satis liquere potest, quod Getae etiam ante Romanos conditas heroum suorum res praecclare gestas carmine conscriptas ad tibiam occinerint. Latine mutilata suas linguas
25. "In omnibus vero id tentare, omniaque Getica sive Gothica vocabula ad Teutonicam reducere velle, (quod demonstrare nititur Goropius) est operam ludere".
-Hieruit blijkt wel dat hij tegenover de werken van Bechius ere vrij sceptisch stond.
26. "Hoc certe constat ex utriusque linguae inter se collatione, Teutonicam nostram infinita praestantissimorum & significantissimorum vocabulorum accessione locupletari atque exornari posse. In quam curam, magnopere optandum fuerit ut viri docti variarumque linguarum & praecipue maternae suae vernaculaeque amantes totis viribus incumbant; eorumque studium publica liberalitate exsuscitetur ac foueatur".
27. "Vobis ... offerendum dicandumque censeo, partim quod Frisica vestra lingua prae ceteris Belgicarum provincialium linguis, ad priscam illam Teutonum ac fortassis Gothorum linguam quam proxime accedat, partim quod in hisce veterorum linguarum Speciminibus patriae vestrae linguae originem magna vos cum voluptate agnituros confidam, magnumque ea vobis calcar additura ut & ipsi eam excolatis, & alias Belgicae provinciae ad Teutonicae nostrae linguae decus magis magisque amplificandum excitetis."

28. p.64 - "Habet, benigne lector, Specimen non unum unius eiusdem linguae Teutonice veteris. E qua quamplurima significantissima vocabula locupletandas, ornandasque patriae nostrae, hoc est, Teutonice linguae deponi possunt."
29. Villerani Abbatis in Canticorum Canticorum Paraphrasis gemina: Prior rhythmis Latinis, altera veteri lingua Francica. Addita Explicatio, lingua Belgica; & Notae quibus veterum vocum Francicarum ratio redditur. Edente Pavlo G.P.F.N. Merula, Lugduni Batavorum, Ex officina Plantiniana, Apud Christophorum Raphelengium, Academiæ Typographum, cl. 1.º. IIC (Br.: V.H. 60 A)
30. Zie over Paulus Merula:
-S.P. HAAK: Paulus Merula. 1558-1607. - Zutphen, W.J.Thieme & Cie, 1901.
-P.C. MOLHUYSEN: Geschiedenis van de Universiteits-bibliotheek te Leiden - 1905.
-W.N.B.W., II, kol.902-904 (door S.P. HAAK)
31. Men lese in dit verband: J. Jls. PRINSEN: Bronnen voor de kennis van leven en werken van Jan van Hout, in: Is. XIV, (1906) p.182-188.
Voor Pancratius Castricomus kunnen we slechts verwijzen naar Allgemeine Deutsche Biographie, IV, p. 70
32. quo linguae suae Thesaurum neglectis alienis in vau suae, augere, atque ornare; quo Orthographiam meliorem & certiores formare atque firmare; quo Etymologiam multorum vocabulorum & penitus, & peritius, quam in multis fecit acutus Becanus, expiscari atque explicare; quo denique linguae suae antiquitates, & atticitates, vt sic dicam, omnibus aliis gentibus, qui Latina mutilata suas linguas exornare conantur, perspicue, & perfecte ostendere & demonstrare possint.
...nostram linguam (quam post Sanctam, & optimam & plenissimam, atque naturali rationi congruentissimam asserere non dubitem)
33. Synopsis Praxeos Civilis, Maniere van Procederen in dese Provincien / Hollandt / Zeelandt ende West-Vrieslandt / belanghende Civile saken. Ghetrouwelick ende met neerscheyt by een vergadert uyt alle Ordinancien / Privilegien / Instructien / Missiven / Acten / Apostillen / etc. tot dien eynde in de hondert Jaren herwaerts / by de Hooghe Overlicheyt / off van wegen der selver uytgegeven: alles met de Civile ende Canonijcke Rechten midtgeders der Rechtgheleerden so nieuwe als oude meeningen bevestiget. Auctore Pavlo G.P.F.N. Merula I.C.
Aemsteldam. By Cornelis Claess. opt Water / int Schrijf-Boeck. Met Privilegie voor ses Iaren Ao cl. 1;XCII (Antw.: E 3255)
-Het werk werd herdrukt in 1705, 1741, 1781 en 1783.
-Zie hierover S.P. HAAK, o.c., p. 38-39. Spijtig genoeg wordt geen aandacht besteed aan de taal van dit en van de andere Nederlandse werken van dese humanist.

34. Placaten ende Ordonnancien op 't stuck vande Wildernissen; in ordre ghestelt deur Pavlym G.P.P.N. Merviam Dordracenym I.C. In s'Graven-Hage By Beuckel Corneliss. Niculant Anno 1607.
41. of: I: CV (Br. N.V.R. 24507) werden als bijlage opgenomen in:
35. "... partim, ut omnes viderent et cognoscerent, Belgas etiam in his talibus excellere, Belgisque, si quis aliis, vocabula esse, quae Arti propria, ipsique ab omni aevo apud nos quasi connata."
- 42.
- 43.
36. Het bedoelde handschrift berust in de Kon. Bibl. Den Haag met onder nummer 75 H 30. Het is in het bezit geweest van Adriaen Westphaling, die het van een Latijnse titel voorsag: "Fragmenta Historie hollandie, frisie, etc.". Volgens S.P. HAAK, o.c., p. 123 voetnoot 3, zou hierin gehandeld worden over de taal. Dit is evenwel een vergissing; het deel over de taal is verloren. Het bewaarde stuk begint trouwens als volgt "Zoo vele hadde ick den ghoe-d-willighen Leser voor te draeghen ende mede te deelen van den Inwoonderen deses Landes, item der seluer Aerdt ende manieren in veelderley haerluyderhandelingen ende bedrieff; midtghaders van de Spraecke, die sy iegenwoordigh sijn ghebruyckende: volght dat wy soo veel t-Gemeene-Beste toelaet (want alles hier te openen is ongheraden) mit rouwe colouren affbeelden de Personen, tot welckers Trouwe, Last, ende Sorghe eyghentlick staet 't Beleyd ende vorderinghe van alle voorvallende Saicken, soo 't stuck van de Politie als de Justitie betreffende."
- 44.
37. Pauli G.P.P.N. Marulae Cosmographiae Generalis Libri Tres: Item Geographiae Partioviaris Libri Quatuor: Quibus Europa in genere; speciatim Hispania, Gallia, Italia, describuntur. Cum tabulis Geographicis aeneis. Ex Officina Plantiniana Raphelengij. M.D.CV. Vaeneunt etiam Amstelredami apud Cornelium Nicolai. (Br. N.V.R. 14263 B) - Het werd herdrukt in 1621 en 1636. - De volkstalen waarover hij handelt sijn, zoals uit de titel van het werk kan afgeleid worden, het Spaans, het Frans en het Italiaans. - Zie over dit werk S.P. HAAK, o.c., p. 119 en 121-122. - Voor de indeling van de Europese talen, waarover hij in Deel II, Boek I, Hstk. VIII, p. 271-272 handelt, verwijzen we naar onze Aant. 88.
38. Een uitgebreide studie van Justus Lipsius' leven en werk zag nog niet het licht. Wel bestaat hierover een omvangrijke literatuur. We mogen volstaan met te verwijzen naar de zeer uitvoerige opgave daarvan door H.P. BOUCHERY in: L.VAN DER ESSEN & H.L. BOUCHERY: Waarom Justus Lipsius gevierd - Brussel 1948 (Meded. Kon. Vla. Akad. vr. Wetensch., Lett. en Sch. Kunsten van België - Kl. der Lett. - XI, Nr 8) - Voor de lijst van zijn werken raadplege men: Bibliographie Lipsienne. Oeuvres de Juste Lipse - Première série, Gand, C.Vyt, 1886 - Deuxième série, Gand, C.Vyt, 1888.
39. Zie Hstk. IV, p. 131-132.
40. Deze brief komt voor in Coornhert's "Wercken" (1638) als Deedl. 11 imparium in nostras has omnes promouerent, et simul ad

- Po 7 ro. Wij volgden deze tekst. Hij wordt ook afgedrukt in: B. BECKER: Zedekunst dat is Wellevenskunste (1942) p. XXIX en in: G.H.M. DELPRAT: Lettres inédites de Juste Lipsie (1858) p.21.
41. Enkele Nederlandse brieven werden als bijlage opgenomen in: L. GALESLOOT: Particularités sur la vie de Juste Lipsie - Bruges, Aimé de Zuttere, 1877.
42. Zie L.GALESLOOT, o.c., p. 26, voetnoot 1. de volkst. in de
43. ID.; p.27, voetnoot 1. p. 211-215 van: J.-B. HERMAN:
44. De brief van 21 Juli 1592 aan de Leuvense magistraat wordt afgedrukt op p. 9-11 van: E.VAN EYEN: Justus Lipsius als Vaderlander beschouwd - Leuven, Drukkerij van Vanlinthout en Cie, 1853.
45. Deze brief komt voor in zijn Opera Omnia - Antwerpen, J.Moretus, 1600-1604 - Vol. II - Centuria Tertia ad Belgas, als Epistola XXIX, p.27-28. (Br.: VI.35225 A)
-p.27: "Industriae testimonium dare possumus, vtinam & praemium laborii vtili labori, fatendum est: & qui in publicum plus conferet, quam multorum speciosi, addam & famosi libri."
46. Zie de vertaling van een deel hiervan in Hist.IV p. 94.
47. Deze brief is te vinden in: Centuria Tertia ad Belgas - Ep. XLIV, p.41-62.
48. Reeds van in de eerste zin laat hij voelen dat hij Becanus' theorieën niet ernstig opneemt. Vooral eer tot de eigenlijke weerlegging over te gaan had hij niet nalaten er even de spot mee te drijven: p.41- "Crebri nobis sermones, atque etiam loci, de lingua nostra & Becano: qui, vt seis, non antiquus & elegans solum sed primogenium facit, & ceteras ex ea velut matrice eduxit: Nostris atque exteri erecti, imo -stupere omnes tentamina tanta constusque novos: multi & risere. Quid ego? virum avari, & ingenium acre, facile, felix etiam miratus sum? felix, si in aliam rem & materiam vertisset. Nam ista quem fructum, imo quam fidem habet? Nostram esse antiquissimam, fastam mysteriis & arcanis sapientiae: cui persuademus? De antiquitate, vereor vt sacrae ipsae litterae & prisci patres annunt, qui Hebraeam praepouunt: & ratio certe aut argumenta non eo docent: Nosne hic in frigido axe primi hominum? nos soli (o caeli beneficium!) intemeratam linguam & sine mixtione seruauimus? nos ad alios, coloniis credo missis, propagauimus? Risum, vix oppositionem merentur."
49. Zie hierover: L.A.TE WINKEL: Over de Psalmen van Wachten-donck en de Glossen van Lipsius - Med. N.A., Lett., I Deel 10de Deel (1866), p. 315-333.
-W.L. VAN HELTEN: Die altostniederfränkischen Psalmenfragmente, die Lipsius'schen Glossen und die altsüdmittel-fränkischen Psalmenfragmente. - Groningen, J.B.Wolters, 1902.
50. p.55: "Itaque apparet theoticam tunc honestiorum & nobilium fuisse, rusticos & viliores Romana illa corrupta, id est hodierna Gallica, vos."
51. p.58: "sed ancipiti, vt dixi, argumento ab his esse. Imo contra ego certius dixerim, quaedam a Latinis sumpta: cum ij imperium in nostras has oras promouerent, & simul ad limites Germaniae vtriusque."

52. p.62: "In viam & lineam redeo, a qua patriae amor (sit venia) me abduxit."
53. Hierover zegt hij p.62: "Satis igitur docui, & ante me alij, miscellas inter se linguas esse; nec firmum id telum, quo de Prinetu pugnent. Et si parationes, aut originationes, quas Becanus adfert, quis saepe sine indignatione aut risu legat?"
54. Het standpunt van de Jesuiten tegenover de volkstaal in de 16de eeuw wordt onderzocht p. 211-213 van: J.-B. HERMAN: La Pédagogie des Jésuites au XVIe siècle. Ses Sources, ses Caractéristiques - Louvain, 1914 (Recueil de Trav. publ. par les Memb. des Conf. d'Hist. et de Philol.)
55. Iac. Marchantii Flandria Commentariorum Lib. IIII descripta. In Quibus de Flandriae Origine, Commoditatibus, Oppidis Castellanis, Ordinibus, Magistratibus, Indigenisque tam a doctrina quam Nobilitate claris; tum etiam de Principum Flandriae stemmatibus, Civili armataque vita, aliisque memorabilibus breuiter dilucideque tractatur. Antverpiae, Ex officina Plantiniana, Apud Viduan, & Ioannem Moretum. M.D. XCVI. (Br.: II 238)
56. Over Jacobus Marchantius raadplege men: Biogr.Nat., XIII, kol. 446-447 (door E. VAN ARENBERGH) - J.A. VAN PRAAG: Een flamingant uit de zestiende eeuw, int N.N., XXI (1927), p. 291-292.
57. De Rebus Flandriae Memorabilibus liber singularis. Per Iac. Marchantium. Ab eodem Flandriae Principes carmine descripti. Ad Iamoralium Principem Gauerae, Comitem Egmondiae, &c. Antverpiae, Ex officina Christophori Plantini. M.D. LXVII. Colophon: Excudebat Christophorus Plantinus Antverpiae, Anno M.D. LXVII, Mensae Martio. (Br.: V.H.27552)
58. p.24-25: "... e diverse Flandri urbani, Gallicae linguae suam alacritatem, aut adiungunt suae genuinae, aut (quod indignum) praefereunt, sive propter commercia, viciniamque regionum, sive exemplum suae nostrae principalis, sola Gallica lampridem utentis."
59. p.25: "Haec testimonio sufficiunt, fastidium paritura, si accumulentur: efficiuntque ut facilius huic Ovidij versiculo assentiamur: Graecaeque cum Geticae mixta loquela sonat est."
60. Zie over Adrianus Serieckius: Biogr.Nat., XXII, kol. 38-39 (door J. VERCOULLIE)
61. Den Oorspronck ende Cause vande Jaerlicke feeste der Stede van Jpre ghehaemt den Tuynsch. Met de gheschiedenissen in Vlaenderen inde iaeren XIII° LXXII, XIII° LXXXIII, ende daerontrent. t'Ypre, By Franssois Bellet / Boeck-drucker ende Boeck-vercooper. 1610 (Br.: II 72070)
- Het werd herdrukt in 1733 en 1833.
62. Van t' beghin der eerster volcken van Eyropen, in-sonderheyt vanden oorspronck ende saecken der Neder-landren, XIII° boecken. Met betoon vande dwalinghen der Grieken ende Latinen op t'aelue Beghin ende den ghemeynen Oorspronck.

- Ende dat de Neder-landren metten Ga-halen ende Iytschen t'samen in d'eerste tijden ghehaemt Kelten, ghecomen uutten Hebre'en op t'Noorden ofte den Kelteghen cant des weerelts / ghelijck de Calde'en op 't Oosten / ende ander na t'Heet-op der Sonnen; verre te boven gaen den Griecken ende Romanen in onderdom ende spraecke. Af-beleest vanden Beghinne, totten tijd van Carolus Magnus; ende besluytende ouer 4900 laeren. Beschreven door Adriaen van Scrieck, Heere van Rodorne.
68. t'Ypre, By Franciscus Bellet, Boeck-drucker / Anno d. 130. XIV. Met Privilegie.
69. Delophon, Ipris Vlandrorvm, Ex Typographia Francisci Belletti Anno M.DC.XIV (Br.: II 72077)
- Vgl. Aant. 69. Vermelden we hierbij dat het werk zowel in het Noorden als in het Zuiden een Privilegie/Octroy kreeg.
63. Opdracht, Fo 3 ro: "Innumerabilibus id exemplis nunc in lucem pono; Belgasque demonstro portiones esse antiquissimas & primogenij orbis Terrarum populi originum auctoris, qui a quatuor annorum milibus cum Teutonibus conterminis, patriam seruarint antiquitatem. Et cum interea Chaldaei, Graeci, & Latini pridem interierint; aliique omnes Europae populi pluries mutauerint linguam, Belgas & Teutones, dialecto tantum variante, constanter seruauisse antiquitatis fundum ostendo."
64. -ID.: "Tantum ergo Patriae Sedes, re reperta, in tenebris & situ latere diutius, pro affectu meo, non sum passus, eoque minus, quod omnes retro saeculorum auctores, siue Graeci siue Latini rem ignorarunt; et docti omnes omnia Graecis et Latinis tribuentes et aliena scrutantes et mirantes, patria et propria neglexerunt."
65. Een voorbeeld hiervan uit de "Praefatio et Introductio", Fo 3 vo: "NILVS, NEILVS, Nel-ho scythis est Descensus-altus, scilicet aquarum; Francis La-haulte-descente, ex altissimis enim Lunae montibus descendit Neilus."
71. ID.: Fo 4 vo: "Hinc videre licet, vt Graecorum origo & lingua sit ex nostris, & haec certissimam esse causam, cur infinite Graecorum vocabula cum nostris concurrant siue significantia illud ipsum quod sunt, siue voces intervallo temporum & saeculorum, ad aliam significationem, quod frequentissimum est, sint detortae."
66. -Fo 5 ro: "... Ex quibus quum deducti sint Latini & Romani, consequens etiam est Celtas Romanis multo esse antiquiores, linguamque Celticam & Belgicam tanto Latinae praecedere, quantum Latina est posterior aetate."
72. 67. Adriani Scriecki Roderni, Monitorvm Secvndorvm Libri V. Quibus Originum Rerumque Celticarum et Belgicarum Opus suum nuper editum, altius et auctius e fontibus Hebraicis, ipsaque Rerum Origine deducit, probat, firmatque. Ad Teutones, Belgas, Gallos, Italos, Iberos, Britannos, Danos, & Aquilonares. Admiranda Celticarum Antiquitatis et hactenus inaudita et inanimaduersae Observationis De Vera Et Falsa Origine Monumentvm, siue Europa Rediviva.

- Ypris Flandrorum, Ex Officina typographica Francisci Belletti, M.DC.XV. Cum Privilegio. van der
- Colophon: Ipris Flandrorum, Ex Officina Typographica Francisci Belletti Typographi et Bibliopolae, Anno Redemptionis mundi M.DC.XV. (Br.: V.H. 25973)
76. Opdracht, Fo a3 ro : " ... postquam sua Celsitudo fauorem iterum addixisset, honoratus hoc modo recessi. Et statim sic afficiebar, vt alia iam tua animo conciperem argumenta, quibus à Principum à Belgij decus magis magisque, à quantum in me esset, prosequerer."
68. Het enige ons tot dusver bekende exemplaar is in het bezit van Prof. E. Rombauts te Leuven. Het werd ons bereidwillig ter beschikking gesteld, waarvoor we nogmaals onze dank betuigen. Het bevat "t' Beghin" (1614) en de "Monitorium Libri V" (1615). Het geheel kreeg vooraan, behalve een globale inhoudstafel en een Latijns voorwoord, ook een Nederlands voorwoord en een afschrift van genoemd besluit van 23 December 1615.
69. - Bij A. DIEGBRICK: Essai de Bibliographie Yproise - Ypres, S. Lafonteyne, 1873-1881, lezen we p. 71 het volgende in verband met Serieckius' "Beghin": "Une seconde édition de ce volumineux travail paraît avoir été publiée vers 1617, mais jusqu'ici nous n'en ayons découvert aucun exemplaire." - Hoogstwaarschijnlijk hebben we hier de bedoelde uitgave.
78. - In het Nederlands voorwoord, waaraan de datum ontbreekt, geeft Serieckius de inhoud weer van het besluit d.d. 23 December 1615. Tevens worden we er ingelicht over de prijs van de twee werken: "Tot noch toe zijn goet ghedaen by de boekvercoopers ses gulden voor t'stuc, ende doen nu noch goet eenen gulden voor t'byghevoechde, maeckende teamen seuen gulden."
79. - Ontleend aan het Nederlandse voorwoord.
70. Praefatio - [a 4] vo : "Nam quod ad latratum quorundam, qui quae ignorant, vituperant, eorumque qui ohlocutionibus à detractationibus improbe à inepte sunt assueti, tales non esse tanti, vt quid responderi debeatur."
71. Adriani Seriecki Rodorni Serenissimis Belgarum Principibus à consiliis, Adversariorum Libri IIII. His argumentis: Linguam Hebraicam esse divinam à primogeniam. Linguam Teutonicam esse secundam, à dialecto tantum ab Hebraea distare. Apologia pro Dno Hieronymo. Metrum Hebraicum, post D. Hieronymum ignoratum, nunc repertum. De vulgaribus Hebraizantium, Historicorum, Geographorum, à Criticorum, circa Origines, erroribus.
72. Ipris Flandrorum, Ex Officina typographica Francisci Belletti M.DC.XX. Cum Gratia à Privilegio. (Br.: V.H. 13016)
73. Uit het woord tot de lezer van 1614.
74. Wit de Nederlandse voorrede, waarover in Aant. 69.
75. In de Inleiding van 1614 spreekt hij met bewondering over Becanus' ijver, maar noemt hij zijn theorieën "errores"; op vele punten stemt hij trouwens in met de scherpe critiek van Lipsius. Ook in de Praefatio van 1615 valt hij de critiek bij

als sommige geleerden, onder wie Scaliger, Lipsius, vander Milius en Petrus Scriverius, hadden geuit tegen de opvattingen van de Antwerpenaar.

- 76. Over Abraham van der Milius lese men: Auto Nive Giesse - Prof. DEKERTENS: Abraham van der Myl als taalgeleerde, in: Bundel Opstellen van Oud-Leerlingen aangeboden aan Prof. O.G.M. De Voors (1940) - p. 263-274.
- 77. 10. Letterkundig Leven in Zeeland in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw - Amsterdam, 1943 (Verh. der Ned. Akad. v. Wetensch., Afd. Lett., N.R. XLVIII, Nr 1) p. 233 en 334-340.
- G.A. VAN ES, in: Gesch. van de Letterk. der Nederl., IV, p. 45.
- Abrah. vander-Milii Lingva Belgica. Sive De Linguae illius communitate tum cum plerisque alijs, tum praesertim cum Latina, Graeca, Persica; deque communitatis illius causis; tum de Linguae illius origine et latissima per nationes quamplurimas diffusionem; ut et de eius praestantia. Qua tum occasione, Hic simul quaedam tractantur consideratu non indigna, ad linguas in universum omnes pertinentia. Additus & est Index
- Lugduni Batavorum, Pro Bibliopolio Commeliano, Excudebant anno ei, 13CXCI. Viricus Cornelij & G. Abrahami. (Br.: V.B. 5762)
- 78. "Seric & cum studio collegi, quae pertinent ad ejus ornamenta & indolem... Palam a me hoc libro est factum, Linguae vestrae esse multas praeclaras dotes: elegantiam, dignitatem, praestantiam magnam; hisce omnibus non cedere eam praestantissimis linguarum."
- 79. "Atque ut Romanis Graecisque non ceditis praeclaris facinoribus, ita Lingua vestra non cedit linguae illorum, ipsam pro dignitate sua decantandis. Utinam modo aliquando homines nostros ea incesseret patria gesta non alia, quam lingua propria, conscribendi cupido, quae authores Graecos Latinosque incessit! profecto celebritas rerum gestarum neque celebrem linguam vestram posset efficere, eique pretium apud alias nationes statuere; quam id factum, per descriptionem rerum gestarum Graecorum Romanorumque, eorundem linguis. Certe causa, quo id fiat minus, est nulla penes linguam ipsam nostram. Copia ei, elegantia, vis, significantia, puritas, proprietates non minor, quam illis. At objurgandi sumus nos Belgae, quod quanto reliquae fere omnes nationes, Galli, Britanni, Hispani linguae suae sunt studiosiores, tanto nos nostrae sumus negligentiores, & in eam ingratiore. Illi prae lingua sua nullam aliam aestimare, nos supra nostram omnes. Rem prorsus incongruam indignamque, & omnino corrigendam."
- 80. p. 1: "Fert animus honorario quodam prosequi meum Belgium; praegestit munusculo aliquo aliam patriam condecorare."
- 81. Illvstris Viri Godofr. Gvilielmi Leibnitii Collectanea Etymologica; Illvstrationi Lingvarvm, Veteris Celticae, Germanicae, Gallicae, Aliarvmque Inservientia. Cvm Praefatione Jo. Georgii Eccardi.

we hebben niet kunnen achterhalen wanneer die uitoenzetting

Hannoverae, Sumptibus Nicolai Foersteri, M. DC. XVII

(Br. V.H. 10643A)

-Het werk van A. van der Milius komt voor in deel II, p. 1-208, en heeft als titel: Archaeologus Teuto Sive Glossarium multorum Vocabulorum Veterum Teutonicorum Celticorumque, collectorum ex variis Vocabulariis & antiquissimis Teutonicis Scriptoribus. Ex Offrido & Willeramo; & Glossariis Rhabani, Keronis, Cassari, Lipsii, Lasii, &c.

-Aangaande het auteurschap zegt de Voorrede, p. 33; "Author illius est Abraham Mylius, Theologus olim celeberrimus, qui etiam eleganti tractatu de Lingua Belgica innotuit." Op p. 177 vermelden we dat van der Milius sommige taalkundige aangelegenheden besproken heeft met H. Grotius.

82. De Origine Animalium, Et Migratione Populorum, Scriptum Abrahami Milii. ...

Genevae: Apud Petrum Colomesium M. DC. LIVII (Gent: Phy 188)

-Het zou geschreven zijn omstreeks 1628-1629 (cfr. P.J. MEERTENS, o.c., (1943) p. 337) en zou herdrukt zijn in 1705.

83. De versen werden genomen uit het sonnet "Aen der Sings-Godinner beionstichden A. van der Mill, tot Vlissingh", dat voorkomt in het Gentse exemplaar van K. van Mander's "Bucolica". Zie hierover in ons Hist. IV, Aant. 106.

84. -De "Elogia ofte Veldt-dicht" komt voor in de "Bucolica",

89. Pa Ailij ro - Ailij vo. Zie hierover we het niet aan.

-Den Slach Van Lepanten Den Ommeex van Schotland / Jacobi des Sesten / teghenwoordichlick regerende. Van hem eerst beschreven in Schotse Dicht / Ende overgeset in Nederlantse Dicht / deur Abraham vander Myl.

Middelbvrgh, Ghedruct by Richard Schilders, wonende op de groote Merckt / Inde Fransche Galeye. M. D. XCJII. (Den Haag: 767 C 68)

-Het eigenlijke werk gaat tot p. 32; de gedichten volgen tot p. 46.

90. Het kende een herdruk omstreeks 1603 en in 1621; cfr. Bibl. Belg. Ire série, XI, N. 159.

85. p. 212: Een Nieu-Jaar-Liedt/aen den Achtbaren / Erentvesten / ende Konst beminenden Heere / Melchior Wijntgis.

p. 245: A. V. Mijl: Van dien Engelsman / die den Nachtegael soo levendigh naesingt.

86. p. 33: Aende deught-kunst en geest-rijcke Joffrou Iohanna Coomans.

p. 39: Gheestelijke Mey-Plantinge.

87. Zie over Josephus Justus Scaliger: N.N.B.W., V., kol. 660-667 (door A.E.J. HOLWERDA)

88. Diatriba De Evropaeorvm Lingvis. Deze verhandeling vonden we p. 119-122 van: Ios. Ivsti Scaligeri Ivlii Caesaris a Bvrden Filii Opvscvla Varia antehac non edita. Omnium Catalogorum post Praefationem Lector inveniat. - Parisiis, Apud Hieronymvm Drovart Sub scuto Solari, via Iacobaea. M. DC. X. Cum Privilegio Regis.

(Br.: V.H. 13492) Ze komt insgelijks voor in de herdruk van 1612.

-We hebben niet kunnen achterhalen wanneer die uiteenzetting

- voor het eerst gedrukt werd; afgaande op de titel zou het niet voor 1610 geweest zijn. Maar het staat vast dat ze reeds vroeger gekend was. In de "Cosmographia Generalis" van Paulus Merula, verschenen in 1605, (cir. Aant.37) schrijft deze, Deel II, Boek I, Hatk. VIII: "Europaeorum Linguae", p. 271 het volgende: "De Linguis quaedam universim & in genere dixi Partis I. lib. III. cap. IIV: specialius quid de Europaeorum Matricibus & Majoribus IV & Minoribus VII, unde reliquae omnes ibidem propagarunt, malo, Lector, discas ex Magni Scaligeri Litteris ad me anno cl. Io. XCIX. mense Martio scriptis, quam aliunde. Praefatus Vir cum multis alijs, tum Eruditione variarumque Rerum scientia maximus, sic inquit". En dan laat hij geheel de tekst van de "Diatriba" volgen zoals we hem afgedrukt vonden in 1610 en 1612. En als besluit voegt hij er p. 272 aan toe: "Ego quid his adponerem? Nihil. Singularum specimina suis conabor dare locis." Hij stemt dus volledig in met wat Scaliger hem in Maart 1599 over de indeling van de Europese talen had geschreven. Het gaat berandien. Hiermee lijkt ons meteen de vraag naar de oorsprong van de "Diatriba" opgelost. Ze is in de grond niets anders dan een brief, die Scaliger aan Merula schreef. Vermoedelijk werd het stuk door deze laatste ter beschikking gesteld van de uitgevers van de "Opuscula Varia" van 1610. In de gelijknamige uitgaven van vóór 1610 troffen we het niet aan.
89. P.119: "Linguae Matrices vocare possumus, ex quibus multae dialecti, tamquam propagines deductae sunt. ..."
P.120: "Sunt igitur quatuor verba, Devo, Theos, Godt, Boge, nota quatuor maiorum Matricum, Latinae, Graecae, Teutonicae, Sclavonicae. Haec vi diximus, supra reliquas VII. Latissime patent."
92. -Als voorbeelden van "Superior Teutonismus", en "Inferior Teutonismus" geeft hij respectievelijk Wasser en Water. Deze termen zijn dus ongeveer synoniem met ons Hoogduits en Nederduits.
93. 94.
90. Over Daniel Heinsius verscheen een biografie van de hand van D.J.H. TER HORST: Daniel Heinsius - Drukkerij Hooijenbos en Co, N.V., Utrecht 1934. Zie hierbij de uitvoerige bespreking door S. PEPPINK: "Daniel Heinsius". Een proefschrift aan de Leidsche Hoogeschool - Leiden, N.V. Leidsche Uitgeversmaatschappij, MCMXXXV.
- Daarnaast wordt hij als Nederlands dichter behandeld in:
-J. KOOPMANS: Daniel Heinsius, in: De Beweging, V, (1909), deel III, p. 181-203 en 276-289.
-G. KALFF: Gesch. der Nederl. Letterk., IV, p.34-43 en 51-55
-J. TE WINKEL: Ontwikkelingsgang, III, p. 79-85.
-W.A.P. SMIT: De Dichter Revisus - Uitgeversmaatschappij Holland, Amsterdam, MCMXXVIII - p. 50-81.
-G. KNUVELDER: Bouwers aan eigen cultuur - Den Haag, "Pax", 1943 - p.61-103.
-G.A. VAN ES: Daniel Heinsius, in: Gesch. van de Letterk. der Nederl., IV, p. 19-32.

- De bibliografie van zijn Nederlandse werken wordt gegeven door W.A.P. SMIT, o.o.; die van zijn geheel oeuvre door A. Angus ANGLIS: Daniel Heins, Hoogleraar en Dichter - Amsterdam, C.L. van Langenhuyzen, 1864. (Zie komt ook voor in: Dietsche Wraude, VI (1864), p. 346-359) en 1601 (vgl. aant. 16, 91).
91. Quæris quid sit Amor, quid amare, cupidinis et quid Castra sequit obartam hanc inspice, doctus eris. Haec tibi delicias fortunæ ostendit Amorum: inspice; sculptori est ingeniosa parvis.
(Gent: B.L. 5685) en. (Br.: V.H. 23900)
- Nergens komt de naam van de drukker of een jaartal voor; en alleen de opdracht "Aen de Ionenvrouwen van Hollandt" draagt de schuilnaam van de dichter: Theocritus à Ganda. W.A.P. SMIT, o.o., p. 264 dateert de bundel + 1605; de catalogus van de Univ. Bibl. Gent vermeldt: Amsterdam, Dirk Pieters., 1605.
- Door W.A.P. SMIT, o.o., worden nog volgende uitgaven vermeld, verschenen onder de titel "Emblemata Amatoria": + 1606, +1607, 1608, 1612, 1613, 1615, 1619 en + 1620. Er bestaat bovendien nog een uitgave zonder jaartal, gedrukt na 1615. (Zie hierover: C. DEBAIVE: Niet bestaande of uiterst zeldzaam geworden drukken van Dan. Heinsius' Nederlandse werken, in: De Gulden Passer, V (1927), p. 13-21.) Vanaf 1616 werd de bundel ook opgenomen in de verschillende uitgaven van de "Nederduytsche Poemata". (zie Aant. 98)
100. In verband met de datum van hun ontstaan vermeldt D.J.H. TER HORST, o.o., p. 43, voetnoot 7: "Zoo schrijft hij aan Douss den 13den Juli (1602): "Belgiæ versus mei sunt excusi, nondum tamen ipse Emblematum figuræ accesserunt, quod editionis moratur." (hs. British Museum, Burn. 371 f 51.)"
102. De latere uitgaven die we konden raadplegen bevatten een enigszins afwijkende tekst. Vgl. W.A.P. SMIT, o.o., p. 62.
92. Zie hierover W.A.P. SMIT, o.o., p. 62.
93. Spiegel vande Doorluchtige, eerlicke, Cloucke, Deuchtsame ende verstandere vrouwen: Genomen -t diverseche Griexsche ende Latijnsche war-historyschryvers tot vermasck ende leeringe van alle liehebbers van eerlicke vrouwen. Met diverseche conatige oepere Platen verciert ende rijmswyse Beschreven door Theocritum à Ganda.
- 201
104. Jodocus Hondius exc. Amsterodami 1606 (Gent: G7063)
- Het werd herdrukt in 1615, in 1619 opgenomen in een uitgave van de "Emblemata Amatoria" en vanaf 1621 in de verschillende uitgaven van de "Nederduytsche Poemata". (Zie Aant. 98)
95. Danielis Heinsii Poematum editio tertia; ita aucta et emendata, vt videri noua possit.
Ivgd. Batavorum Cij. Ij. C. X. Apud Ioannem Maire (Gent: G7048)
- Het gedicht komt voor p. 376; het woordje tot de lezer p. 374. De vorige uitgaven bevatten geen van beide stukken; evenmin hebben we ze aangetroffen in de latere drukken die we konden raadplegen. (1617, 1621, 1640 en 1649).
96. p. 374: "Nunc tamen vnum hoc dare volui; partim vt linguae nostrae elegantiam aestimare discant eruditi, partim graculorum quorundam causa, qui quotidie ineptire non desinunt:

regem imperiti & linguarum. Caetera lubenter prememus. Melts enim ijs relinquimus, qui e sola hac poesi laudem sperant. Cum nos vix vlli vacemus. Alia enim nos vocant."

97. p.205: Daniel Heyns aan Ioncker Ian van der Does, Heere van Noortwijk. Dit gedicht is gedateerd 1601 (Vgl. Aant. 16, in fine).
98. Dans Heinsii Nederduytsche Poemata; By een vergadert en uitgegeven Door P.S.
 tot Amsterdam Gedruet By Willem Ianszen a^o 1616. Met Privilegie voor 5 Iaren. (Br.: V.H. 23900)
 -W.A.P. SMIT, o.c., p.267-268 vermeldt herdrukken van 1618, + 1621 en 1621. Vanaf 1622 worden de "Poemata" opgenomen achter de uitgaven van de "Lof-Sanck van Ieavs Christvs". (Zie Aant. 99)
99. Dan. Heinsii Lof-Sanck van Ieavs Christvs, den eenigen ende ewigen Sone Godes. Met noodelicke Vytleggingen; soo Geestelike, als Vveereltlike. Nu eerstelick uitgegeven door P.S. tot Amstelredam, By Willem Iansz. A^o. 1616. Met Privilegie: (Gent: 0 6842)-rijcker
 -Het werk beleefde herdrukken in 1618, + 1621, 1621, 1622, en 1650 (met twee verschillende drukkersadressen). Zacharias Heyns nam het op als "Seste Dagh" in zijn "Vervolgh Vande Weken Van Bargas", van 1628 (ofr. Bibl. Belg., 3re série, XII, H. 70) v.v. wonslen heeft die kaart, die vvas verloreu.
 W.A.P. SMIT, o.c., p. 69, schent. Nu is in de herborary.
100. De lovende beoordeling van W.A.P. SMIT en G.A. VAN ES staat tegenover de minder gunstige van D.J.H. TER HORST.
101. Over de invloed van Daniel Heinsius' Nederlands werk lezen
102. ment van het Leeven des Dichters; Verrykt met dezelve
 -W.A.P. SMIT, o.c., p. 76-81. SO VET
 -B. KOCH: Iets over den invloed van Daniel Heinsius op de Duitse Letterkunde, in: H. Tg., XXIV (1930), p. 292-296.
110. De invloed van zijn Latijns werk op het Franse drama wordt onderzocht in Edith G. KERN: The Influence of Heinsius and Vassius upon French Dramatic Theory - Baltimore, The John Hopkins Press, 1949, 108 pp., 1.50 \$.
103. J. TER WINKEL, o.c., p. 84 Poemata, Gedruet: State-Boekdrucker,
104. Men raadplege over Petrus Scriverius:
105. -De levensbeschrijving in de uitgave van Scriverius' "Gedichten", bezorgd door Simon Doekes in 1738 (Zie Aant. 110)
 -G. KALFF: Gesch. der Nederl. Letterk., IV, p. 43-46.
 -J. TER WINKEL: Ontwikkelingsgang, III, p. 86-87.
 -W.A.P. SMIT: De Dichter Revius (ofr. Aant. 90) p. 44-50
 -D.J.H. TER HORST: Het Album Amicorum van Petrus Scriverius, in: Het Boek, XIV (1938-39), p. 289-294.
105. Beschrijvinghe van Ovt Batavien, met de Antiquiteyten van dien: Mitgeders D'Ar-konst ende Historie der Edelen/hoogh-gebornen Graven van Holland, Zeeland, ende Vrieslandt, &c. Van d'eerste tot de leste toe: Alles tot stichtinghe ende verlichtinghe der Historie / met Anteykeninghen ende Waerschouwinghen, vvt ontallicke ghelooft-waerdige Schrijvers

- ende oude stukken neerstelie opgesocht / by een nieuwe
 vader-lands-lievende Schrijver nieuwelickx uitgegeven.
 Tot Arnhem, By Jan Janssoon / Boeck-verkooper / Anno 1612.
 (Br.: V.H. 28176 A)
106. Gedicht "Aen den Selden" (Jacob van Dijk), pill van de
 "Poenita" (1616).
 - Deze Jacob van Dijk, gezant van Zweden bij de Staten-
 - generaal, moet, soals de aangehaalde versen te verstaan
 - geven, wel bekend zijn geweest om zijn sympathie voor de
 - volkstaal. Daniel Heinsius droeg hem ter gelegenheid van
 - Nieuwjaar 1616" insgelijke zijn "Lof-Sanck van Iesys
 - Christvs" op. Hetzelfde deed Bredero "den Iesten December,
 - int Jaar 1616" met het "Moortje" en nadien met de "Spaan-
 - schen Brabander" (voltooid April 1617).
107. Zijn afkeer voor de rederijkers blijkt duidelick uit de
 versen 102-106:
 - Niet slaachtende de lomen,
 - van 16 Jaer Nederland van vrucht, en die nu (maer 't onrecht)
 - 1615. De Reden-rijckers bend, en Rijmers sijn gesecht.
 115. p. 29 - Een volck dat veeltijt is ontbloot van alle reden,
 - Onnatic, onbesuyt, vvenschapen, onbesneden.
 Alleen voor Amsterdam maakt hij een uitzondering:
 108. Vneem ick alleen uyt, o konstich Amsterdam!
 referreert vve teonsien heeft die konst, die vvas verloren,
 - mita Haer eden vveer geschept. by u is sy herboren.
 108. Zonder twijfel bedoelt hij hier Bredero.
109. Is sijn versameld in de door Simon Doekes bezorgde bundel:
 Gedichten van Petrus Scriverius, Benevens een Uytvoering
 Beschryving van het Leeven des Dichters; Verrykt met desselvs
 Afbeeldingen, en Lofdichten, so van Oude, als Hedendaagsche
 Poeten.
 Te Amstelredan, By Jan Hartig, 1738 (Br.: V.H. 24077 B)
110. Het werk wordt opgenomen achteraan S. Ampsing's "Beschry-
 vings ende Lof der Stad Haerlem" (1628) en heeft als titel:
 Petri Scriverii Lavre-Grans voor Lavrens Coster Van Haerlem.
 Earste Vinder vande Boeck-Druckery.
 Tot Haerlem, By Adriaen Rooman, Ordinaris Stads-Boeckdrucker/
 el; T. O. XVIII (Gent: A 2137)
111. Het Oude Goutche Chronycken Van Hollandt, Zeelandt, Vries-
 landt en Utrecht, Door de Heer Petrus Scriverius, Op nieuw
 oversien en verbeterd. Als mede met een Byvoeghsel En Toet-
 -Steen Vermeerdert. Met der Graven Afbeeldinge in 't Kooper
 verbiert.
 t'Amsterdam, By Ian Hendrickss. Boom, loost Pluymer, en
 Casparus Commelijn. Anno 1663. (Gent: H 384)
112. Chronyk van Holland, van den Klerk uit de Laege Landen by
 der Zee: nooit voorheen gedrukt. Met eenige aantekeningen
 soo van Petrus Scriverius Als van den Uitgever.
 Te Leyden, By Pieter vander Byk, M.D. COXL. (Gent: Acc 2444)
113. Over Erycius Puteanus bestaat een biografie van de hand
 van Th. SIMAR: Etude sur Erycius Puteanus (1574-1646)-
 Louvain, 1909.

Aanvullende gegevens over de man en zijn werken zijn te vinden in:

- Edw. VAN EVEN: Keurlijk de Putte of Erycius Puteanus - Gent, Drukkerij S. Lillaert, A. Siffer & Cie, 1888. (Deze studie verscheen tevens in: Dietsche Warande, 1888, p.221-243; 371-381, 482-497 en 559-581) en antwoord op een later.
- Bibl. Belg., 2de serie, XXI, p.129-264.
- Blkr. Nat., XVIII, kol. 329-344 (door A. ROERSON)
- N.B.N.V., VI, kol. 1153-1154 (door KLEYNJENS)
- De Inleiding tot: Comus of de Kimmerische Zwelpartij van Erycius Puteanus, uit het Latijn vertaald door C. SOBRY - Voor de Seven Slaajeren; De Sikkel, Antwerpen, MCMXXVIII.
- 119. Eryci Puteani Inventivis Belgicae Laudatio : In Ova Melioris Naturae & Disciplinae Imago. Lovanii, Ex Officina Gerardi Rivii c1., 13c. VII (Br.:II 46355 B)
- Deze rede werd nadien opgenomen in "Palaestra Bonae Mentis" van 1611 en in "Guada Attica", waarvan draken bestaan uit 1615, 1623, 1640 en 1644.
- 115. p. 29-30: "Neque vero tam infelici Genio nati sumus, ut tanquam a vernaculae vilitate ac contemptu ad tantae usum linguae confugiamus. Veneres deliciasque dicendi a nos habemus, & admirandam verborum proprietatem. Ad natales mundi referre originem non sustinemus; sed tamen, si pretium Antiquitati sit, inter plerasque hodie gentes Lingua, ut Animo eminentius. Illam puram, id est nostram laudo, & nullo dictionis exoticae furore inquinatam. Nam ut nunc quorundam moribus sunt, delibatur saepius floridus ille vigor sermonis; quasi pulchrum, & sua quoque lingua peregrinari. Sed violent illi stultissima ambitione Patriae Genium, et spreto linguae toro, adulteria quae sunt corruptarum vocum. Inter polare nativum corporis decus superba lascivia audet; an a sermonis? Accepimus a Majoribus idioma, quod discere velimus, & nos accepimus; dignum robore nostro pariter & candore. Tale certe est, robustum candidumque; sed nos non tales, si fugerimus, si foederaverimus, ritu, an pruritu? nevitatis. Juventus caveat: serpit ille morbus, & propriae ac natae voces intercidunt, monstra subnascuntur. In nostro agro, a nostro semine felix floridaque lingua est, adulterinas ineptias cur misceamus? Iterum dico, Juventus caveat: omnes polleat linguae, nullam polluat. Post primas illas, TERNAS illas, erudititas illas, quibus locus iste face vernaculam aestimet; nec animo solum sed sermone quoque Patriam profiteatur."
- 123.
- 116. Zie Th. SIMAR, o.c., p. 190-191.
- 117. Vgl. hierbij p. 112 en Aant. 98.
- 118. Th. SIMAR, o.c., p. 8 schrijft: "Ses cours furent ouverts, semble-t-il, vers la mi-février 1607". De opdracht van de "Laudatio" is gedateerd: 11 April 1607.

... werd in 1607 te Leiden gepubliceerd door Marcus Albertus Saxhorn. Dit artikel is te vinden in de ...

In de brieven aan Puteanus (Br.: Ms 1911) vonden we er een van Janus Schepperus, gedateerd 16 April 1607, waarin deze de lof maakt van de "laudatio" en onder meer spreekt over enkele Nederlandse gedichten: "Sunt Belgici aliquot flores in corollaria redacti." De brief van Puteanus van begin Juni 1607 schijnt ons eerder een antwoord op een later beschrijven van Schepperus, ofwel op verschillende brieven, waaronder de bovengenoemde. Dit antwoord van Puteanus komt hiervoor in zijn: Epistolarum Bellaria, Centuria III. & Nova - Lovanii, Ex Officina Flaviana, 160. XII (Br.: V.B. Ms 150 B), als Epistola LIV, p. 59-61.

119. p. 60: "Mihstra ista vides, quae vagantur, peregrinarum vocum, & noxia halitu canem inficiunt puri sermonis florem? figenda sunt, tollenda sunt".

120; p. 61: "Laudationem meam à te verti, equidem gaudeo; vel inventutis causa, quae Belgica ista veste ornatior prodibit."

121. Deze brieven komen voor als Epistola II (Davidi Lindano) en Ep. XIII (Ivsto Hardvino) respectievelijk p. 2-3 en 28-29 van: Epistolarum Apophoreta, Centuria IV. & Recensio Lovanii, Ex Officina Flaviana, 160. XII. (Br.: V.B. 7150 B)

De brief aan J. de Harduyn wordt, zonder vermelding van de geadresseerde of van datum, opgenomen in de Liminaria van de Academie "Roosmond" (1613). Hij wordt insgelijks afgedrukt in: O. DAMBRE: De Dichter Justus de Harduyn (1926), p. 79-80.

122. "Panem ne sperne, qua ad patrii eloqui cultum plures excitantur. Te duces facio hujus chori qui Belgicas ipse facit Gratias et Musas. O te felicem! Si esse nos quoque voles, si imbuere publicis vernantis Genii tui rore."

124.

123. Volgens E. VAN EVEN, o.c., p. 31-33 en O. DAMBRE, o.c., p. 110 voetnoot 2, onderhield hij betrekkingen met: Justus de Harduyn, J. Immeloot, Olivier de Wree, Richard Versteegen, Willem van der Borcht, David van der Linden en Hubens in het Zuiden, en met Gerard Vossius, Daniel Heinsius, Petrus Scriverius, C. Huygens, P.C. Hooft, Hugo Grotius, C. Barlaeus, J. Cats, Cornelis Plemp en Anna Roemer Visscher in het Noorden.

125.

Blijkens zijn gedrukte brieven (Epistolarum Promissae - Epistolarum Bellaria - Epistolarum Apophoreta - Epistolarum Reliquiae, alle van 1612, Ad Constantinum Hugenum en Danielum Heinsium Epistolae van 1647 en Epistolarum Apparatus Posthumus van 1663) heeft hij in contact gestaan met volgende figuren die zich in mindere of meerdere mate voor de volkstaal verdienstelijk hebben gemaakt: Cornelis Plempius, Janus Gruterus, Janus Douza, David van der Linden, Justus de Harduyn, Janus Schepperus, Franciscus Sweertius, Lambert de Vos, Olivier de Wree, Daniel Heinsius en Constantijn Huygens.

-Zijn tamelijk uitgebreide correspondentie met Huygens en Heinsius, werd in 1647 te Leiden gepubliceerd door Marcus Zuerius Boxhorn. Uit sommige van deze brieven blijkt, dat hij in vriendschappelijke verhouding stond met onder meer

127. Anna Roemer Viasscher, Lambert de Vos, Petrus Scriverius, Bonus Vulcanius en Hugo Grotius. Over zijn betrekkingen met Huygens lese men: M. SABEE: Constantijn Huygens en Zuid-Nederland, in: Ned. V.A., 1925, p.792-798.
- We hebben ook de brieven geraadpleegd die in handschrift overrusten op de Kon.Bibl. Brussel (Ms. II 3008, Ms.5991, Ms. 6525 en Ms. 19107-19112). Eerstgenoemde bundel bevat verschillende brieven van Puteanus aan Olivier de Wree en Lambert de Vos. De bundels Ms. 19107-19112 bevatten ongeveer 2500 brieven aan Puteanus, onder meer geschreven door: Caspar Barlaeus (3 brieven), Johan van Beverwijk (10 br.), Johannes Gabeljan (21 br.), Hugo Grotius (1 br.), Daniel Heinsius (54 br.), Constantijn Huygens (13 br. en een Nederlandse aanbeveling voor Anna Roemer Viasscher), Justus Lipsius (13 br.), Cornelis Plempius (9 br.), V.F. Plempius (3 br.) Janus Schepperus (1 br.), Petrus Scriverius (1 br.), Franciscus Sweertius (1 br.), Gerard Vossius (14 br.) en Lambert de Vos (2 br.)
128. In de brief aan Douss, gedateerd: Padua, 23 April 1600 (Epist. Fromulais, Ep.LXXIV) schrijft hij p. 90: "Humanitas tua invitata; qua ante biennium, cum Hagam cum litteris Lipsianis venissem, blandius nescio an benignius exceptus, & (uno verbo) devinctus sum".-- "toen ik vóór twee jaar naar Den Haag kwam...". Dat zou die in 1598 geweest zijn. Daartegenover vermeldt de Biogr. Nat., VIII, kol. 330, dat hij naar Italië afreisde in Augustus 1597.
- Th. SIMAR vermeldt geen datum van vertrek.
124. Sedich leven / Met Kort-Dicht-Stichtighe Spreuk-beelden / vs Tot Burgerlijk Ghebruyck Voorgehelt. Door Honorius Vanden Born., v. MARIMANUS 1638, 19 JANUARI 1638. Tot Loven, By Eversardt de Witte / op de Proos-straat / teghen overde Halle / Anno 1638. (Br.: II 53933A) Het vermeerderde herdruk verscheen in 1639; in 1641 voegde hij er nog een "Toe-naete" aan toe; van dit laatste vonden we geen exemplaar. (Zie Bibl. Belg., 2de serie, XXI, P.267)
125. Mogen we geloof hechten aan wat hij aan Constantijn Huygens schreef, dan zou vooral diens "Otia" hen geïnspireerd hebben. In zijn brief van 22 April 1638, waarmee hij Huygens een exemplaar send van zijn pas gedrukt werk, lezen we: "Audeo vero & haec Epigrammata Belgica adjungere, ut, si prorsus villa non sint, scias hominem Belgica lingua balbutientem, divino exemplo tuo voluisse loqui. Hem quantum a terra coelum distat! Otia tua incomparabilis geni sunt; quae cum quotidie legerem, inaitari potui, ut aliquid agendo nihil agerem. Quia Belga sum, infelicitatem meam excusabis." (Ad Constantinum Hugenum Epistolae, 1647 - Ep. XV, p.29)
126. Bij E. VAN EVEN, o.c., p. 26 lezen we; "Wij sagen van Puteanus onderscheidene brieven in het nederduitsch opgesteld, en aan mannen gericht, die nochtans het latijn machtig waren." Zelf vonden we alleen de 137 Nederlandse brieven aan F. van Langren. (Br.: Ms.19837)

127. Een korte biografie van Janus Schepperus is te vinden in: Biogr. Nat., V, p. 718-719 (door A. VAN DER MEERSCH). Enkele gegevens over hem en de twee door hem vertaalde werken van Puteanus worden ook verstrekt in de reeds genoemde studies van B. VAN EYEN, Th. SIMAR en C. SOBRY. Toen Schepperus te Madrid verbleef, zond Puteanus hem met zijn brief van 22 April 1610 een zeer vleidend testimonium. Beide stukken komen voor in Puteanus' "Epistolarum Reliquiae" (1612), p. 21-23.
128. De Gandavensibus Eruditionis Parsa Claris Libri Tres, Antverpiae Apud Gulielmum a Tongris M.DC. XXIV (Br.: V.B. 10346 B) p. 64: "IANVS SCHEPPERVS Marei Varnewici à filia nepos, praeter varios sermones patri conscriptus versus, ad legem carminis Gallici, Laudationem iuventutis Belgicae quam Erycius Puteanus V.C. Latinam edidit in vernaculum idioma puro et elegantis stilo vertit, quippe quem nullo sermonis peregrini vocabulo voluerit inquinari".
- Volgens B. VAN EYEN, o.c., p. 30, en na hem O. DAMBRE, o.c., p. 110, voetnoot 3, zou deze tekst voorkomen in "De Scriptoribus Flandriae" van Sanderus. Dit berust op een vergissing; Janus Schepperus wordt in dit werk niet genoemd. Beide schrijvers noemen als titel van de Laudatio-vertaling: "Loffrede der nederlantsche Jonckheyt".
- In de reeds genoemde brief van 22 April 1610 (vgl. Aant. 127) spreekt Puteanus over Schepperus' Elegie op de "Laudatio" als volgt:
132. "Vidit nuper in laudatione Iuventutis Elegiam tuam Franciscus Kinschotiys, Vir elegantis ingenii, exacti iudicii; vidit,
133. inquam, & admiratus est, & te unum censuit, qui conferri in hoc genere debens cum Antiquis." (p. 21). Het is niet uitgesloten dat de bedoelde elegie voorkwam in Schepperus' vertaling; de Latijnse rede verscheen immers zonder enig lofdicht.
129. Eryci Puteani Comus, dat is Brae-Godt oft Slomp-Feeeste Der Cimmerianen, in ghedaente van eenen Droom. Vyt den Latyne in Neder-Landsche taele overgheset, door P.S.
134. Tot Loven, By Philips van Dormael, M.DC.XI. (Br.: II 40045)
- Dat Schepperus werkelijk de vertaler is, wordt aangetoond door C. SOBRY, o.c., p. XIII-XV. De vertaling was voltooid in het voorjaar van 1610; in de aangehaalde brief van 22 April 1610 drukt Puteanus er aan Schepperus zijn verwondering over uit dat deze met de vertaling reeds klaar is: "Comum in ipsa iam Hispania Belgicum esse?" (p. 21).
- Aan het einde van deze "Comus"-vertaling komt het gedicht voor: "Lof myns Liefs Haer-tros". P. DE KEYSER: Een onbekend Minnedicht van Justus de Harduyn, in: Med. V.A., 1927, p. 352-358, vermoedt dat de Harduyn er de dichter van is. M. SABBE: Eenige Kleinigheden op het gebied van Taal- en Letterkunde, in Med. V.A., 1932, p. 585-589, schrijft het daarentegen toe aan Puteanus. Volgens C. SOBRY, o.c., p. XX, zou het van Schepperus zelf zijn.

130. Voor Antonius Sanderus verwijzen we slechts naar de bijdrage in: Biogr. Nat., XXI, kol. 312-367 (door V. FRIS), waarin een uitgebreide bibliografie wordt gegeven.
131. Zie Aant. 128; p. 64: "Quod uti laude summa dignum existimo, ita comprimis imitandum videtur iis, qui aliquid vernacula lingua scribendum suscipiunt, ut ab iis nempe sint alieni (quorum maxima hoc saeculo copia est, ut de forensibus Babalis quibusdam nihil dicam, inter quod fere is aptissimus, qui ineptissime loquitur) qui tum desum disertos se ornatos esse putant, si purae & genuinae dictionis contemptores, priuata & familiaria etiam publica adloquia, aut quod amplius, est scripta sua externorum idiomatum vocabulis inspersis contaminant, quae prava consuetudo eo vaeque iam progressa est, ut is qui alioquin natiuae linguae amantissimus est, pariter & scientissimus, a falsis vera, a peregrinis propria & natiua vix possit discernere, neque si maiorum nostrorum aliquis iam renuiscat in Belgio Belgam intelligere, etiam cum verbis vitia peregrina imbibimus & externorum gentium maculas in delitijs & honore habemus. Meliores nobis haec in re Bataui; quibus vnicum & commune studium, non solum aliena suis non admiscere, verum etiam rectissime inuentis verborum compositionibus ornare propria, & dilatare quod scriptores nostros praesertim & publicos ad populum declamatores imitari velim, ne penitus tandem cum Idiomate (cuius plurimum in Rep. intereat seruari integritatem) candor, virtus, & quidquid desum in Belgis praee reliquis nationibus laudabile, periisse cernatur."
132. Voor Franciscus Sweertius raadplege men de bijdrage in: Biogr. Nat., XXIV, kol. 362-369 (door V. FRIS)
133. Kern van Belgische Annales Chronici et Historici De bellis, urbibus, situ & moribus Gentis antequam recentioresque scriptores: quorum pars magna haecenus non inedita; pars longe avotior nunc evulgatur. ... Omnes typis nunc primum editi opera eo studio Francisci Sweertii Antverpieni, Francofurti in officina Danielis ac Deuidis Aubriorum & Clementis Schleichij An. M.DC.XI (Br.: V.H. 26004 C)
134. "Patriam nihilominus Historiam rerum quae ante suam gestae memoriam veluti pueri negligunt contempnuntque, ut & suam ipsi linguam plerunque fastidiant."
135. Zie over zijn lidmaatschap: A.A. KEERSMAEKERS: Geschiedenis van de Antwerpse Federatiekamer in de jaren 1585-1635 - Aalst, s. impr., 1952 - p. 30 en 31. Deze studie verscheen insgelijks in: Bijdr. tot de Gesch. bijzonderlijk v.h. oud hertogdom Brabant, Reeks III, Jg. IV (1952), p. 123-156 en 187-227.
136. Het aantal werken en bijdragen over Grotius is vrij groot; toch is er geen grondige biografie van de man voorhanden. Het uitvoerigst wordt over hem gehandeld in: Caspar BRANDT en Adriaan VAN CATTENBURGH: Historie van het leven des heeren Huig De Groot - Te Dordrecht en Amsterdam, By Joannes van Braan en Gerard Onder de Linden M.D.CC.XVII (Br.: V.H. 22869) Het werk kende een herdruk in 1732.

rest esse quae plurimos, qui ad ediscendam idioma nostrum inviterentur elegantis scriptis: qua in re probanda est adnotat.

Van de overige biografieën vermelden we slechts: W.S.M. KNIGHT: The Life and Works of Hugo Grotius - London, Sweet & Maxwell, 1925.

- A. HALLIEMA: Hugo de Groot, het Delftsch Orakel 1583-1645. - 's Gravenhage, A.A.M. Stols, MCLXVI.
146. Over zijn verdiensten voor het Nederlands handelen: A. KLUYVER: Hugo De Groot, als verdediger van onze moedertaal, in Med.V.A. 1901, p.p. 657-671.
147. G.S. OVERDIJK: Hugo de Groot en onze nationale renaissance, in: De Gids, CIII (1939), p.188-208. Deze bijdrage werd ook opgenomen in 's schrijvers: Stille en Literatuurgeschiedenis (1948) p.137-152.
- De biografie van Grotius' werken wordt gegeven in:
- H.C. ROGGE: Bibliotheca Grotiana - Bibliographie der Werken van Hugo de Groot - 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1883.
- J. TERMEULEN en P.J.J. DIJRMANSE: Bibliographie des écrits imprimés de Hugo Grotius. - La Haye, Martinus Nijhoff, 1950.
137. Zie hierover uitvoerig: E.J. DIJKSTERHUIS: Stevin en de Grotii, in: De Gids, CVI (1942), deel III, p.166-179.
138. Zie hierover meer in ons Hstk.VI, p.180.
139. Hugonis Grotii, Batavi, Parallelon Rerumpublicarum Liber Tertius: De Moribus Ingenioque Populorum Atheniensium, Romanorum, Batavorum. - Vergelijking Der Gemeenebesten door Hugo de Groot, Derde Boek: Over De Zeden En De Inborst Der Atheniensen, Romeinen En Hollanderen. Uit een echt Handschrift uitgegeeven, in 't Nederduitsch vertaald, en met Aanmerkingen opgehelderd door Mr Johan Meerman, Heer van Dalem en Vuren. te Haarlem, Bij A. Loosjes, Pr. MDCCCI - MDCCIII. (Br.: V.H. 16686)
140. W.J.M. VAN EYSINGA: Iets over De Groot's jongelingsjaren, in: De Gids, CV (1941), deel IV, p. 36-67, oppert p.53, voetnoot 48, de veronderstelling dat het werk misschien uit 1601 dateert; alléssins was het klaar in de zomer 1602. Dit laatste jaartal wordt vermeld door H.C. ROGGE, o.c., Nr 141 en J. TERMEULEN, o.c., Nr 750, § 6.
141. Dit stuk komt voor in het Derde Deel, p. 54-72. De Nederlandse vertaling van de hand van J. MEERMAN volgt p. 81-108. Zo veel mogelijk hebben we deze vertaling gevolgd in onze aanhalingen.
142. p.54: "... magnum certe hinc indicium est ad exploranda populi cuiusque ingenia, cum ille iudicandus sit sapientissimus, qui verba invenit rebus notandis aptissima."
143. p.55: "... Germanorum quoque cum nostra eadem lingua est, sed asperior illorum, lenior nostra."
144. ID.: "Nimium forte illi tribuerunt sermoni suo: sed excusandi tamen, aut laudandi etiam, quod, amantes Patriae, procul abfuerunt ab attonita quorundam persuasione, quibus nihil placet quod peregrinum est. At nos, quibus linguam dedit aut Natura, aut, quod verius est, Majorum prudentia, & ubertate & utilitate incomparabilem, ingrati certe et fastidiosi tanti boni censores, perisse putamus quicquid nostra lingua scribimus; & dum veremur ne non legamur a multis, bellissima occasionem propagandi sermonis admittimus. Atque Patriae interest esse quam plurimos, qui ad ediscendum Idioma nostrum inviterentur elegantis scriptis: qua in re probanda est admodum

- Gallorum industria, Quare merito me pudet hujus socioe. Adeo mentes stupor ille inuasit, ut admirantur aliena, dum negligunt sua."
145. Duidelijk blijkt uit de tekst dat hier Becanus bedoelt wordt. Ook Junius vindt wat verder met zijn etymologieën geen genade in zijn ogen.
146. Hier maakt hij seer kort de lof van de mathematicus; p.68: "Stevinus, amicus & pernecessarius meus, rerum maximarum inventor, cujus laudibus plus adjiocere non possum, quam quod a Studio est Illustrissimo Principi Mauritio."
147. P.69: "Quod si omnia eo summo animo, ut malimus utilissima lingua, & quod nos incitare debuit, nostra, res in commune profuturas tradere, quam peregrinae eloquentiae fuco nescio quam eruditionis umbram captare, saeculum, quo doctius esse non potest, haberemus etiam sapientissimum."
148. P.71: "Sed utcumque ea se res habet, gratulamur patriae, jam artes & praelegi & scribi coepisse eo sermone, quem non in Scholis, sed in cunis discimus: quod si procedet, sine dubio absolutissimam disciplinarum omnium scientiam aut acquiremus aut recuperabimus."
149. Hierover vonden we volgende gegevens in: Briefwisseling van Hugo Grotius uitgegeven door Dr P.O. MOLHUYSEN -Eerste Deel- 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1928:
 In zijn brief van 7 Maart 1605 schrijft hij aan G.M. Lingelsheim (Nr 62, p.53): "... Parallela nostra ..., quae sane auctori suo displicere coeperunt." Sterker nog is hij in zijn brief van 1 November 1606 aan dezelfde (Nr 86, p.72): "De Parallelis quid dicam, nisi quod tamen tu non videre ista debuisti, quam ego non scribere."
 De brieven van zijn vriend, waarop de genoemde een antwoord zijn, bezitten we niet. Enkele jaren later zet Lingelsheim hem nog tot publicatie aan; het antwoord van Grotius ontbreekt echter.
 Zo schrijft hij hem in de brief van 24 Juli 1613 (Nr 276, p. 254): "Sed de Parallelis tuis, quorum partem apud te vidi, nulla ne spes superest, ut lucem videant? quam doleo, non descriptuisse mihi, quum fruere delictis illis longe suavissimis. sed tibi molestus esse nolim." Op 9 Augustus 1617 komt hij er nog op terug (Nr.524, p.577): "Nulla ne spes est, ut etiam fruamur Parallelis tuis? quae summa cum voluptate olim apud vos in parte legi. Nihil optatius mihi contingere posset."
150. Tractaet vande Ovdtheyt vande Batavische ny Hollandsche Republique: Beschreven int Latijn door Hugo de Groot Advocaat Piscoel van Hollandt, Zeelandt, ende West-Vrieslandt, daer nae in't Duytsch overgesteld, ende by den Autheur oversien.
 In 's Graven-Haghe, By Hillebrant Iacobsz, Drucker Ordinarius der Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt. Anno 1610. (Br.: V.B. 10054¹B)
 -J.TER MEULEN, o.c., Nrs 698-708 vermeldt van het Nederlandse werk nog uitgaven van: 1636, 1639, 1641, 1651 (2 dr.), 1681, 1714, 1728, 1756 en 1757.

151. Inleiding tot de Hollandsche Rechts-Geleertheit. Beschre-
van by Hugo de Groot.
 In. v. Craven-Hage, By de Weduwe van Hillebrant Jacobus.
 van Vou. 1631. (Leiden 1499 A 11)
 J. TER MEULEN, o.c., Nr 757-765 vermeldt niet minder dan
 29 uitgaven, waarvan 17 in de XVIde, 5 in de XVIIde,
 2 in de XIXde en 5 in de XXste eeuw. De meest recente is
 die van 1952, bezorgd door P. DROVING, H.P.W.D. FISCHER
 en E.M. MELJERS. Hierin werden de laatste nog in hand-
 schrift berustende wijzigingen van Grotius opgenomen.
152. Wij volgen de tekst die voorkomt in de uitgave van 1952.
153. Hiermee bedoelt hij het "Bewys Van den waren godsdienst
In een Boecken gestelt". Dit werk verscheen in druk in
 1622. Nog andere kleinere werken van godsdienstige aard
 had hij gedurende zijn gevangenschap in het Nederlands
 opgesteld. We vermelden: "Vraege en antwoordt over den
Doop" (1ste dr. 1618), "Christelijke Betrachtinghe Des
Lijdens Christi" (1ste dr. 1619), "Wtlegginghe van het
Gebet ons Heeren Iesv Christi" (1ste dr. 1619) en "Chris-
telijke gesanghen ghetrocken uyt het Oude ende Nieuwe
Testament" (1st dr. 1621).
154. Deze brief wordt afgedrukt op p.402 van: S. VISSERING:
De Rechts-taal van H. De Groot's Inleiding tot de Holland-
sche Rechtsgeleertheit, in: Med. N.A., Lett., II Reks,
12de Deel, p.372-441. De Latijnse tekst luidt als volgt:
 "Sed ex gelover exstat in praeis legibus Hollandiae et
 Zelandiae et analogikooteros est ipsa Germanica. Itaque
 nihil muto. Sed et in aliis rebus malo nostra vetera quam
 nunc peregrina. Ego maximo studio legi magnam copiam pri-
 vilegiorum et statutorum nostrae patriae et vicinorum,
 eo fine ut inde voces nostrates exciperem. Si quae usu
 obsolevere facile revocari possunt."
155. Deze lijst komt voor het eerst voor in de uitgave van
 Adriaen Roman, Haarlem 1631. (Zie J. TER MEULEN, o.c., Nr 760)
156. De wijzigingen en aanvullingen -- in het totaal 8 -- werden
 voor het eerst opgenomen in de lijsten van de uitgave
 van 1952. We telden in beide lijsten respectievelijk 432
 Latijnse en 137 bastaardwoorden.
157. Enkele voorbeelden: advocaat = voorspraeck; banquerotier =
 achter-uytvaarders, bank brekers; bandijten = woeste bal-
 lingen; factor = eens koopmans bewindhebber; gereformeer-
 de Religie = gesuyverde Godsdienst; griffier = gerecht
 schrijver; procureur = volmacht; secretaris = stadschrij-
 ver; notaris = beampte schrijver.
158. Vanaf de 2de uitgave van de "Nederlandtsche Woorden-Schat"
 (1654) vermeldt L. Meyer uitdrukkelijk Grotius onder de
 figuren uit wier werken hij putte. Hetzelfde gebeurde met
 het "Nieuw Woordenboek der Regten" (1664) van A. Koerbagh.

159. Zie hierover S. VISSERING, o.c., p. 403-441.
160. Historia Gotthorum, Vandalorum, & Langobardorum: Ab Hugone Grotio partim versa, partim in ordinem digesta. Praemissa sunt ejusdem Prolegomena. Vbi Regum Gotthorum Ordo & Chronologia, cum Elogiis. Accedunt Nomina Appellativa & verba Gotthica, Vandalica, cum Explicatione. Amstelodami, Apud Ludovicum Elsevirium, MDCCLXCLV. (Br.: V.B. 8985 A)
-De beide genoemde werkjes komen er in voor respectievelijk p.1-70 en 71-148. De bundel bestaat verder uit verhandelingen over Oudgermaanse volke stammen, waarvan een deel door Vulcanius reeds was uitgegeven.
161. Zie hierover uitvoerig Hstk. IX p. 318-329.

AANTEKENINGEN BIJ HOOFDSTUK VIII. - § 1.

1. Men raadplege voor Venator en zijn werk:
 - J.A.WORP: Venator's Reden-Vreucht der Wijsen, enz. (1603), in: Ts., XX (1901), p. 32-37.
 - G.KALFF: Gesch. der Nederl. Letterk., III, p. 531
 - J. TE WINKEL: Ontwikkelingsgang, III, p. 282, -284
 - N.N.B.W., IX, kol. 445-446 (door KNIPSCHER)
2. Reden-Vreucht Der Wijsen in haer wel-lust/Ende Belachen der dwasen quel-lust / In 't lachen Democriti door Persoon-tooningh. Ghemaekt van den wijs-gheerighen Adolpho Tectandro Venatore.
Tot Alcaer, Ghedruckt by Jacob de Meester / woonende in de Langhestraet/ in de Druckerije. Anno M. VI° III. Ende men vindtse te oop by den Autheur / ende den Drucker. (Den Haag: 939 G 30)
3. Apophthegmata Christiana Ofte Ghedenok-weerdighe / Leersaeme ende aerdighe Spreucken/ van vele ende verscheydene Christelijke/ ende Christengelijke Persoonen ghesproken. In sestien Boecken onder-scheyden/ nae den tijt in welcken de Persoonen/ welcker Spreucken hier verhaelt worden/gheleeft hebben. Alles wt vele ghelooft-weerdige Scribenten met grooten vlijt versaeemt/ ende tot dienst aller menschen/ van wat staet dat sy wesen moghen/ in drucke verveerdicht/ende met vele schoone leersame Historien verrieket/ door WILHEM BAUDAERT, van Deynse, Dienaer der Ghemeynthe Iesu Christi binnen Zutphen.
Ghedruckt te Deventer By Jan Evertsz Cloppenburch/ Ordinaris Boeckedrucker der Lantschap van Over-yssel [1605] (Amsterdam: 413 F 36)
 - Er zijn herdrukken bekend van 1616 (2 verschillende drukkersadressen), 1620, 1631, 1632, 1640, 1645-46, 1649, 1657 en 1665. Volgens het titelblad zou deze laatste de 11de druk zijn.
 - In Bibl. Belg., B 119, wordt een uitgave van 1643 vermeld, waarvan de samensteller geen exemplaar heeft onder ogen gehad.
 - Over de Apophthegmata en de voorrede hiervan, zie O.C. BROEK ROELOFS, o.c., p. 96-99 (Zie Fant. 4)
4. Over Willem Baudaert (Baudartius) leze men:
 - Biogr. Nat., I, kol. 785-790 (door Eugène COEMANS)
 - Bibl. Belg., 1re série, II, B 85-119
 - N.N.B.W., III, kol. 71-73 (door BRUGMANS)
 - Catharina YPES: Petrarca in de Nederlandse Letterkunde- Amsterdam, Uitgeversbedrijf De Spieghel, 1934-p.190-192.
 - O.C. DE BRUIN: De Statenbijbel en zijn Voorgangers-Leiden, A.W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij N.V., 1937.-p. 265-273.
 - O.C. BROEK ROELOFS: Wilhelm Baudartius -Kampen, J.H. Kok N.V., 1947.
5. Hier vermeldt hij: " Exempel, Vlamme, Muyr, Lance, Evangelie, Arke, Religie, Profijt, Testament, Syllabe, Victorie, Monic, Conscientie, Fondament, Fabel, Tempel, Schole, Peste,

- Bybel, Mirakel, Adieu." Tevoren had hij volgende woorden afgewezen, die vooral door "Taelmans, Voorspraeken/ ende Reden-rijckers/ die ghemeynelick Rethorickers genoemt worden" gebruikt werden: "Abandoneren, Accuseren, Contrarieren, Defenderen, Diffinieren, Cavillieren, Praecaveren, Incorporeren, Domineren, Diffameren, Erogeren, Dispenseren, Praeoccuperen, ende noch duysent der ghelijcke".
6. Hij haalt volgende woorden aan, die naar zijn mening in het Zuiden niet zouden begrepen worden: "Gewete voor Conscientie/ Rechts-voorderinghe voor Proces/ Tweebac voor Biscuyt/ Warenaers voor Gardecu/ Brijngh voor Marckt/Swevel voor Sulpher/ wapenroep voor alarm/ Swamme voor Spongie/ Nootstal voor travallie/ Elpenbeen voor Yvoir/ een Sester voor een halve dosyne / &c." I
7. Als voorbeelden somt hij op: "Tehouah, Bybel, Testament, Creature, Firmament, Prophete, Paesschen, Apostel, Enghel, Tempel, Feest, Synagoge, Miracel, Satan, Sabbath, Arke, Hypocrijt, Tabernacel, Serpent, Paradijs, Offeren, Amen."
8. Zie over Jacobus Viverius, alias Jacob van de Vivere:
 -Ph. BLOMMAERT: De Nederduytsche Schryvers van Gent- Gent, I.S.van Doosselaere, 1861 - p. 163-176.
 -N.N.B.W., II, kol. 1500-1501 (door KNUTTEL)
 -J.TE WINKEL: Ontwikkelingsgang, IV, p.330.
9. Een variante op dit laatste is vers 6 van de 5de strofe, waarin hij Baudaert laat zeggen "dat ick min de Nederlanden".
10. Den Nederduytschen Helicon, Eygentlijk wesende der Maest-dicht beminders Lust-tooneel: Daer vertoont worden (tot vermakelijke stichtinge) veelderley versamelde/ ende aen een geschakelde soetlydende leersame Chedichten/ in suyer Nederduytsche sprake ghemaect/ door verscheyden Dicht-Konst-oeffenaers.
 Ghedruckt tot Alckmaer, by Jacob de Meester, Voor Paschier van Westbusch/ Boeckvercooper/ in den beslaghen Bybel/ tot Haerlem.1610 (Antw. C 21275).
 In verband met dit werk raadplege men:
 -J.TE WINKEL: Den Nederduytschen Helicon van 1610, in: Ts., XVIII (1899), p. 241-267.
 -ID.: Ontwikkelingsgang, III, p.66-70.
 -R.JACOBSEN: Carel van Mander (1548-1606) dichter en prozaschrijver.
 Rotterdam, W.L. & J.Brusse, MCMVI -p.214-241.
 -R.FONCKE: Wie is de samensteller van "Den Nederduytschen Helicon"?, in: Ts., XXXVII (1918), p.261-269.
 -C.YPES: Petrarca in de Nederlandse Letterkunde(ofr.Aant.3) p.40-43.
 -G.S.OVERDIEP, in:Gesch.v.d. Letterk. der Nederl., III, p. 348-350.
 Een korte bloemlezing werd in 1920 bezorgd door C.G.N. DE VOOYS en P. VALKHOFF.

-Als medewerkers aan de "Helicon" noemt R. JACOBSEN, o.c., p.216, onder meer: Jacob Duym, Petrus Scriverius, Theod. Schrevelius, Jan Orlers en Pieter Bor. Behalve Schrevelius worden zij ook vermeld door G.S.OVERDIEP, o.c., p.348. Het is ons niet duidelijk welke gedichten van hen zouden kunnen zijn. In elk geval troffen we nergens in de bundel hun naam of hun gewoon devies aan. We betwijfelen bovendien of zij schuilgaan onder de volgende door ons niet geïdentificeerde kenspreuken: Lust boven Konst (gedichten p.192, 197, 283, 296 en 328), Elck heeft ghebreck (p.195, 201, 228, en 242), Fortuyne Keert (p.199), Vraecht naar de wegh (p.230), Dwinght u tonghe (p.293) en Door Ghenaa, is Christ onse Open (p.253). J.TE WINKEL, Ontwikkelingsgang, p.68 voetnoot 1, acht het niet uitgesloten dat het gedicht, waaronder deze laatste kenspreuk voorkomt, van de hand van H.L. Spiegel is; daar tegenover vinden we bij P.J.KEERTENS: Letterkundig Leven in Zeeland in de zestiende en de eerste helft der zeventiende eeuw, p.323 vermeld dat het gelijkennis vertoont met gedichten van Van Borssele en van der Milus.

11. Naast de bijdragen in voorgaande Aant. vermeld leze men over Jacob van der Schuere:
 - Biozr.Nat., XXII, kol. 60-61 (door Paul BERGMANS)
 - E.J.RIEMENS: Esquisse historique de l'enseignement du Français en Hollande du XVIIe au XIXe siècle.- Leyde, A.W. Sijthoff, 1919 - p.42.
12. Over Passchier van Westbusch hebben we geen afzonderlijke bio- of bibliografische gegevens kunnen vinden. We zien ons genoodzaakt voor hem te verwijzen naar de bijdragen over de "Helicon" (Aant.10)
13. Uitdrukkelijk wordt in de opdracht gezegd dat hij het werk "in Manders name U.E. (als eenen schoonen gulden ringh, waer in den onix van U.E. met een levende hope verwacht wort) met alle behoerlijke eerbiedinge aanbiede ende toeeygene, op dat het sich daer berge tegen de scherpe vergiftighe pijlen van de veroude vyandinne der deught..." Het was dus wel degelijk Karel van Mander die er op aangedrongen had om het werk aan Stevin op te dragen. Hij schijnt zelfs meer gewent te hebben; dit leiden we af uit de zinsnede: "waer in den onix van U.E. met een levende hope verwacht wort". Op het eerste gezicht is dit een verzoek om mee te werken aan de bundel. Het is mogelijk dat dergelijk verzoek tot Stevin werd gericht, maar dan lijkt het weinig logisch dat men hem het werk opdraagt en die uitnodiging herhaalt op het ogenblik dat het verschijnt. Bovendien vonden we nergens vermeld dat de grote wiskundige ooit gedichten zou gemaakt hebben. Daarom zijn we geneigd de aangehaalde zinsnede te interpreteren ofwel als een uitnodiging om toe te treden tot de van Mander-kring, ofwel als een verzoek om met een nieuw werk te kroon te zetten op hun streven. In dat verband willen we er aan herinneren dat zich onder de nagelaten papieren van de geleerde volgende werken

- bevonden: "Nederduytsche Dialectica", "Nederduytsche Rhetorica" en "Nederduytsche Dichtconst". (cfr. Hstk VI, p.185). De laatste twee vallen allezins buiten zijn gewoon werkterrein. Heeft hij ze misschien geschreven op uitnodiging van Van Mander of zijn kring, en waren ze dan bedoeld als de "onix" die door hen verwacht werd? Er zijn allezins betrekkingen geweest tussen Stevin en de Van Mander-kring. In hoever dit het geval is geweest, is ons echter niet duidelijk.
14. Over Dirk Woutersen vonden we geen bibliografische gegevens. Wij zien ons dus genoodsaakt voor hem insgelijks te verwijzen naar de bijdragen over de "Helicon" onder Aant.10.
15. Ook over Jean de la Rue konden we geen afzonderlijke bijdrage op het spoor komen; voor verdere gegevens zie Aant.10.
16. Tristium, Ofte Treur-dichten van Publ.Ovidius Naso verdeeld in vijf Boeken; van hem (in 't Land sijnder Balinghschap) in Latijn beschreven. Vertaeld duer M.Theodor. Schrevelius. Ter begeirte van Karel van Mander. Ende in Nederlandschen Dicht gesteld/ dyar Jacob vander Schuere, Meenenaer.
Gedruckt t'Haerlem, by Vincent Kasteleyn. Voor Passchier van Wesbusch/ Boek-verkooper in den beslagen Bybel. Anno 1612. Met Privilegie voor tien Iaren. (Gent: BL 7867)
17. Volgens F. WINKEL, o.c., p.67, komen er 19 voor. Zelf tellen we er slechts 18, en één in de "Epitaphien ofte Graf-schriften gemaect op het afsterven van Carel van Mander" (1609) Dit laatste werk verscheen afzonderlijk maar is doorgaans gebonden met de "Helicon".
18. Nederduytsche Spellinge/ Ofte Een korte verklaringe/Zoe van elke letter in 't bysonder/ twee-klanken ende drie-klanken/ als van de Spellinge in 't gemeen. By een gebracht duer lief-hebbers der selver.
Tot Haerlem gedrukt by Vincent Kasteleyn, Voor Daniel de Keyser/ Boekverkooper op 't Zand/ in 't verguld A.B.C. Anno 1612. (Br?; V.H.23279 A)
-Zie over dit werk: W.J.H.CARON: Klank en Tekens bij Erasmus en onze oudste Grammatica - J.B.Wolters, Groningen/ Batavia, MCMXLVII.
19. Men raadplege over Anthoni Smyters:
-K.J.RIEMENS: Esquisse historique de l'enseignement du françois en Hollande du XVIIe au XIXe siècle. - Leyde, A.W. Sijthoff, 1919- p.33 en 39.
-Biogr.Nat. XXII, kol.888 (door J.VERCOULLIE)
-J. F. WINKEL: Ontwikkelingsgang, III, p.253.

20. Esopvs Fabelen. In rijn ghestelt door Anthoni Snyters. Waer by ghevoecht sijn sommige stichtelijke veerskens/ van Heer Guy du Paur, Heere van Pybras, Raedts-heere des Koninx van Vrancrije.
Tot Rotterdam, By Jan van Waesberghe/ aende Merot/ inde Fame. Anno 1612 (Antw.: C 16069)
-Zie over dit werk: L. SCHARPE: Van De Dene tot Vondel, in: Leuv.B., IV (1900), p.50-52.
21. Epitheta. Dat sijn Bynamen oft Toenamen, Beschreven door Anthoni Snyters van Antwerpen. Een Boeck/ met alleenlijck bequaem ende dienstlijck voor alle die de Poeten-konste beminnen/ meer oock om alle andere Nederduytche compositien te vercleren. Met oock korte wtlegginghe van sommige sware namen ende woorden.
Tot Rotterdam, By Jan van Waesberghe / aen de Merot/ inde Fame. 1620 (Antw.: C 927)
-Zie over dit werk: C.G.H. DE VOOYS: De "Epitheta" van Anthoni Snyters, in: N. Tg., XXIX (1935), p. 82-86. Deze bijdrage werd oock opgenomen in 's schrijvers Versamelde Taalkundige Opstellen, III (1947), p. 113-117.
22. De Vveke Vanden Edelen Gheest-rijcken VVillem van Saluste, Heere van Bartas. Inhoudende De Scheppinghe des VVerelts. Vertaelt door Zacharias Heyns.
Tot Swol By Zacharias Heyns / inde Hooftdeuchden 1616. Met Privilegie (Antw.: C 36107)
-Tweede Weke Van den Edelen Geest-rijcken Willem van Saluste, Heere van Bartas, Vertaelt Door Zacharias Heyns. Tot Swol Anno 1621 (Br.: Se cl. XIII Bart.)
De verschillende ondertitels dragen als drukkersadres: T'Amsteldam, Gedruckt by Paulus van Ravestejn. Anno 1621.
23. In de "Epitheta" sijn de vreemde woorden veel talrijker dan in "Esopvs Fabelen". Toch sijn sommige rubrieken geheel zuiver. Zulks hing af van de aard van het onderwerp en wellicht oock van zijn bron. Ter vergelijking laten we drie voorbeelden volgen. Het eerste, een zeer gewoon onderwerp, is geheel zuiver; het tweede, uit de bijbel, bevat alleszins minder bastaardwoorden dan het derde, het "geleerde".
Aberdaen: Slymighen, vasten, witten, zouten, qualijkzienden, harden, bruynen, gheweyekten, grootoogighen.
Abraham : De Patriarck, oudtvader, ghehoorsamen, ouden, wijsen, goede-vader, chaldeer, oprechten, voorsichtighen, vader der gheloovighen, propheet, ghezeghenden, ghebenedijden, rechtveerdigen, sterrenkijcker, astronomijn.
(In de hierop volgende korte uiteenzetting over Abraham gebruikt hij de woorden: sustineerde en opinie)
Academie: Gheleerde, studieuse, disputerende, filosofische, leerende, gheleerden school, eerbare, ghevolckte, der vrijer konsten, wel ghedisciplineerde.

24. De antwoorden werden uitgegeven als: Nootwendich Ver-
toogh, Der alleen-suyverende Springh-Ader Aller kinderen
Gods: Vervast in verscheyden Antwoorden der Reden-rijcke
tonghen/ op de uytghegeven Caerte der Wijngaertranckens
onder 't woort Liefd' boven al.
Binnen de loffelijke Stadt Haerlem / Anno 1613.
Tot Haerlem, By David Wachtendonck Boeck-drucker / woenen-
de inde groote Hout-straat/ in 'tKasteel van Wachten-
donck. Anno 1614. (Gent: H 98¹)
-Een ander exemplaar van de Univ. Bibl. Gent (BL 7786) heeft
nog een tweede, verschillend titelblad. : Der Reden-rijc-
ken Springh-Ader/ Vervast in verscheyden Antwoorden,...
Tot Haerlem, Voor Pieter Arentes. Boeckvercooper aen 't
Marct-velt/ inden Ghereformeerden Bybel/ Anno 1614.
-Zie over dit werk: Bibl. Belg. 1re série, XXV, V 125 en
J. TE WINKEL: Ontwikkelingsgang, III, p.123.
25. Hiermee bedoelen we echter niet dat alle ingezonden stuk-
ken in dezelfde mate vrij zijn van vreemde termen. We
moeten zelfs een onderscheid maken tussen de antwoorden
op de "Vraghe", die op de "Reghel" en de Liederen. De
eerste twee zijn algemeen suiverder dan de laatste.
We hebben speciaal de zuiverheid van de antwoorden uit het
Zuiden nagegaan. Zonden stukken in: "Den Heylighen Gheest"
van Brugge, "Den Olijf-taek" van Antwerpen en "De Kersouwe"
van Oudenaarde; hierbij dienen nog gevoegd de antwoorden
van vijf "Particulier"-en uit Brugge en drie uit Antwer-
pen, en de onvolledige insendingen van "Den Heylighen
Gheest" van Diksmuide en van een "Particulier" uit Edin-
gen. De stukken ingezonden door Oudenaarde en Diksmuide
vallen op door hun groter aantal vreemde termen; de ove-
rige kunnen insake zuiverheid de vergelijking doorstaan
met die uit het Noorden. Van de 24 ingezonden stukken op
"Vraghe" en "Reghel" zijn er niet minder dan 10 geheel
suiver; in de andere noteerden we ten hoogste vier vreemde
woorden.
-Men leze hierbij de bijdrage van A. KEERSMAEKERS: Zuid-
nederlandse deelname aan Noordnederlandse rederikers-
reesten (1609-1621), in: Bijdr. tot de Geschr. Bijzonder-
lijk v.h. oud hertogdom Brabant, Reeks III, Jg. IV (1952),
p. 5-22
26. De ingezonden stukken werden gebundeld in: Const-Riick
Beroep Ofte Antwoort / op de Kaerte uyt-gesonden by de
Hollantsche camer binnen Leyden, onder t'woort Liefd' Es
t'Fundament, aen alle nabuerighe Reden-rijcke vrye ca-
meren in Nederlant / tegens den 6 Octob. Anno 1613.
Tot Leyden. By Jacob Janszoon Paets/ woonende in de Sonne-
velsteegh. Anno 1614. (Br.: V.H. 23896 B)
-Zie hierover: Bibl. Belg., 1re série, II, B 122 en
J. TE WINKEL: Ontwikkelingsgang, III, p.123.

- Aan deze wedstrijd namen twee Zuidnederlandse kamers deel, "Den Heylighen Gheest" en "Drie Santinnen", beide van Brugge. Ook hier houden de rederijkers uit het Zuiden gelijke tred met hun kunstbroeders uit het Noorden. Vier van de zes ingezonden stukken zijn geheel zuiver; alleen in het gedicht op de "reghel" en in het lied van de laatstgenoemde Kamer komen een paar vreemde woorden voor.
27. De antwoorden verschenen in: Vlaerdings Rederlijk-bergh, met middelen beplant Die noodigh sijn 'tGemeen, en voor-derlijk het landt.
t'Amsterdam, Gedrukt by Kornelis Fransz. Boeckdrucker/ wonende by de Zuyder kerek/ Anno 1617. Met privilegie (Gent: BE 1979-5)
- Zie hierover: Bibl. Belg., Ire série, XXI, R 40,
J. TE WINKEL: Ontwikkelingsgang, III, p.124 en
Fr. KOSSMANN: De spelen van Gysbrecht van Hogendorp, - 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1932 - p.XIV-XVI.
- Ook deze bundel kan in het algemeen zuiver genoemd worden. Zuidnederlandse Kamers namen niet deel aan de wedstrijd.
28. Deze mededeling ontleenen we aan G.D.J. SCHOTEL: Geschiedenis der Rederijkers in Nederland- Amsterdam, J.C. Loman, 1862-64, deel II, p.7- We hebben niet kunnen achterhalen aan welk werk schrijver de aangehaalde verzen ontleend heeft. Een uitgave van de ingezonden antwoorden is ons niet bekend.
29. Men raadplege over Abraham de Koningh:
-Biogr. Nat., V, kol. 248-250 (door J. STECHER)
-W. ZUIDEMA: Abraham de Coninck, in: Oud-Holland, XXII (1904), p.155-176.
-G. KALFF: Gesch. der Nederl. Letterk., IV, p.87-97.
-N.N.B.W., II, kol. 706-707 (door RUYSS)
-J. TE WINKEL: Ontwikkelingsgang, III, p.256-259.
-E. ROMBAUTS: In de omgeving van de "Spaansche Brabander", in Album Baur, II, p.193-209.
30. Den Generalen Loop der Werelt, Begrepen in een vermakkelijke boecken... Beschreven door Iehan Baptista Houwaert
t'Amsterdam. Gedrukt bij Barent Otsz. Voor Willem Jansz. Stam/ Boeck-vercooper woonende in de Warmoes-straat/ op den hoek van den Nysel / inden Hoochduytsehen Bybel/ Anno 1612. (Gent: BL. 7610).
-De bedoelde voorrede wordt in extenso afgedrukt door E. ROMBAUTS, o.c., p.198-199.
31. Iepthans Ende sijn Eenighe Dochteren Trevr-Spel.
t'Amsterdam Voor Abraham de Koning, Kunst-vercooper wonende op de Beurs, inden Konings-Heet. Anno 1615 (Gent: BL 66551)

- Naast dit volledige exemplaar bezit de Gentse Univ. Bibl. nog een onvolledig, eveneens van 1615, en andere uitgaven van 1616 en 1628 (twee verschillende).
32. Er bestaat een tamelijk uitgebreide literatuur over Samuel Coster en de Duytsche Academie. Hieruit vermelden we volgende bijdragen:
- G. KALFF: Gesch. der Nederl. Letterk., IV, p. 60-70 en 118-137.
 - A. G. VAN HAMEL: Zeventiende-eeuwse Opvattingen en Theorien over Litteratuur in Nederland - 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1918.
 - N. N. B. W., VI, kol. 351-356 (door PRINSEN)
 - Bibl. Belg., 2me série, IV, O 645-695.
 - J. A. WORP: Geschiedenis van den Amsterdamschen Schouwburg (1496-1772) - Amsterdam, S. L. van Looy, 1920 - p. 42-71.
 - J. TE WINKEL: Ontwikkelingsgang, III, p. 125-126, 139-142, 167 - 171 en 229-245.
 - J. BROUWER: Samuel Coster en de Nederduytsche Academie, in: Gesch. v. d. Letterk. der Nederl., IV, p. 242-266. Interessante gegevens bevat tevens Hatk. XVI, p. 443-464, van: B. H. MOLKENBOER: De jonge Vondel - Amsterdam, Parnassus, 1950.
33. Voor al de hier behandelde uitingen gebruikten we R. A. KOLLEWIJN: Samuel Coster's Werken - Haarlem, de Erven F. Bohn, 1883. Van de besproken werken bestaan volgende drukken:
- Teeuwis de Boer: 1627, 1633 (2 verschillende) 1642, 1663 en
 - Ithys: 1615, 1618, 1619, 1643.
 - Spel vande Rijke-man: 1615 en 1621.
 - Duytsche Academi: 1619.
 - Isabella: 1619, 1627, 1634 (2 verschillende drukkersadressen), 1644 en 1666.
34. Zie over Cornelis van der Plasse: M. V. KLEERKOOPER en W. P. VAN STOCKUM Jr: De Boekhandel te Amsterdam voornamelijk in de 17de eeuw - 's - Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1914 - p. 564-565.
35. Over Suffridus Steinius en zijn "Apollo" lese men:
- J. A. WORP, o. c. o., p. 45
 - J. TE WINKEL, o. c. o., p. 230.
36. Apollo Over De inwydinghe vande Neerlandtsche Aacademia De Byekorff. Ghesticht door D. S. Coster Amsterdammer. t' Amsterdam, By Willem Iansz. inde gulde Sonnewyser 1617. (Den Haag: 958 B 14)
37. Over hem raadplege men: Fr. KOSSMAN: De Spelen van Gijsbrecht van Hogendorp - 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1932 - p. IX-XIV. Het "Trver-Spel van de Moordt / begaen aen Wilhem by de Gratie Gods / Prince Van Orangien" wordt er afgedrukt p. 43-175. Het verscheen in 1617 en 1639.

38. Over Rodenburgh raadplege men naast de boven voor Coster en de Duytsche Academie vermelde bronnen:
 -J.ALBLAS: Bibliographie der Werken van Theodoor Rodenburgh-Utrecht, J.L.Beyers, 1894.
 -J.A.WORP: Dirk Rodenburg, in: Oud-Holland, XIII (1895), p.65-90, 143-173 en 209-237.
 -W.ZUIDEMA: Theodore Rodenburgh, in: Ts., XXI (1902) p. 253-296, XXII (1903) p.81-123 en XXIV (1905) p.261-300.
 -N.N.B.W., VII, kol.1054-1057 (door PRINSEN)
 -J.TE WINKEL: Ontwikkelingsgang, III, p.153-155, 218-229 en 232-247.
39. Eglentiers Postens Borst-weringh. Door Theodore Rodenburgh. Ridder van de Ordre van den Huyze van Borgongien.
 'tAmsterdam, Ghedruckt by Paulus van Ravesteyn, Voor Ian Evertsz.Cloppenburg, 1619.(Br.: V.H.23904 B)
 P.50
40. P.50
41. Reden Over De Oneenicheyt der Rymers onses tijds en Vaderlandts. Ghestelt By een Lief-hebber der selver hoochloffe-lijcker Konste.
 'tAmsterdam, In 't Jaer ons Heeren/ M.DC.XVIII.(Leiden: Th.1178)
 -Dit stuk wordt volledig afgedrukt door Jos J.GIELEN: Waarom werd de Nederduytsche Academie gesticht? in: De Gids, IC (1935), 4de Deel, p.233-237. Schrijver vermoedt dat Johan ten Grotenhuys er de auteur van is.
42. Zie over Govert van der Eembd:
 -N.N.B.W., IV, kol. 554-555 (door H.E. KNAPPERT)
 -A.G. VAN HAMEL: Zeventiende-eeuwsche Opvattingen en Theorieën over Litteratuur in Nederland - 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1918.
 -J.TE WINKEL: Ontwikkelingsgang, III, p.143-144.
43. Mr.G. vander Eembd. Treur-spel Sophonisba. Gespeelt by de Oude Kamer binnen Amsterdam, op den 21 Septemb.1620 In s'Graven-haghe. By Aert Meuris, Boeckverkooper in de Papestraet, in den Bybel, Anno 1621. Met Consent.(Leiden: 1089 B 23)
 -De behandelde voorrede wordt gedeeltelijk afgedrukt door A.G. VAN HAMEL, o.c., p.176-177.
44. Hij besluit deze passage met de woorden: "Dan hier van breeder op een ander tydt". In geen van zijn drie andere werken, "Den getrouwen Herder" (1618), "Haerlemsche Belegeringh" (1619) en "Spreucken uyt Seneca" (1623) hebben we hiervan een spoor gevonden.
- 45; Voor Jan Starter verwijzen we alleen naar de biografie door J.H.BROUWER: Jan Jansz.Starter- Assen, van Gorcum & Comp. N.V., M CMXL en naar de bijdrage van deselfde auteur in: Gesch. van de Lett.der Nederl., IV, p.321-329.

46. I. I. Starters Blyeyndich-Truyrspeel / van Rimbre de Cardone ende Penicie van Messine, Met een Vermaecklijck Sotte-Clucht van een Advocaet ende een Boer op 't plat Fransch Tot Leewarden, Voor Jan Jansen Starter / Boeckvercooper by de Brol / in d'Engelsche Bybel. Anno / 1618. (Leiden: 1100 D 35)
47. Over Boudewyn I. Wellens raadplege men de genoemde biografie door J. H. BROUWER, p. 15-17.
48. Zie over Johan van der Does -- niet te verwarren met de humanist Janus Douza -- : N. N. B. W., VI, kol. 429 (door REGT)
49. Den Lof der Vrouwen. Daer inne wert verhaelt / dat niet tegenstaende de Vrouwen by velen in eenen quaden naem staen / tselve meer de bedorvenheyt des tijts / ende d'onbeleeftheyt der Mannen / als haer natuer (die goet-aerdigh / sacht-sinnigh ende in alle manieren beleeft is) moet toegheschreven worden. Mede wat deughden de mannen ende 't huysghesin, als Kinderen, Knechts ende Meysens van een deughtsame Vrouwe ghenieten. Int kort tot op-weckinge van meerder ende cloecker Verstanden / om dese materie wijtloopigher ende naer hare weerde te verhandelen. By een ghestelt door I. V. D. Tot Gorinchem, Ghedruckt voor Adriaen Helmichs, Boeckvercooper opt Marot-velt. Jnt Jaer 1622. (Gent: BL 5771)
-In zijn bijdrage vermeldt REGT van Johan van der Does alleen het "Loff-dicht... der Musijcke" (1615). Zijn devies zou geweest zijn: "Sperno invidiam". De beide door ons geraadpleegde werken worden evenwel ondertekend: "Spero invidiam".
50. Zie hierover Hst. I, Aant. 98.
51. Over Petrus Montanus -- niet te verwarren met de gelijknamige auteur van de "Spreekonst" (1635) -- raadplege men: N. N. B. W., I, kol. 645-646 (door REGT)
52. Aan de uitgave van nog andere werken zou hij met hetzelfde doel hebben meegewerkt; in de behandelde opdracht zegt hij in dit verband over zichzelf: "...verscheydene boecken in het licht helpende gheven, onder andere den Grooten-ende Kleynen Atlantem Gerardi Mercatoris by mynen Swaegher Hondium saliger ghedachtenisse beneersticht ende ghedruckt."
53. In een "Byvoeghsel" p. 27, onder de rubrieken: "De Vlaemsche sprake is Teutonica" en "De Vlaemsche sprake is de oude Teutonica".
54. P. 28, onder de rubriek: "Nederlantsche spraecke uyt de Hoochduytsche gesproten / eenighe ghemeynschap heeft met de Grieksche".
55. Over Reinier Telle (Regnerus Vitellius) en zijn werk lese men:
-J. TE WINKEL: Almanakken met eene klucht van Brederoo en Gedichtjes van Hofferus en Telle, in: Ts., III (1883), p. 167-173.
-ID. : Ontwikkelingsgang, III, p. 284-285.
-W. P. C. KNUTTEL: Reinier Telle. Een libertijns hekeldichter, in: De Gids, I, (1886), 4de deel, p. 41-46.

- Biogr. Nat., XXVI, kol. 782-783 (door Alphonse ROERSCH)
- C.G.N. DE VOOYS: Amsterdamse spotliedjes uit het begin van de zeventiende eeuw, in: Nederlandsch Tijdschrift voor Volkskunde, XXVII (1922), p.142-155.
- H. DE LA FONTAINE VERWEY: Reinier Telle, traducteur de Castellion et de Servet, in: B. BECKER: Autour de Michel Servet et de Sébastien Castellion - Haarlem, H.D. Tjeenk Willink & Zoon, 1955 - p.142-157.
56. Omnium Belgii, sive Inferioris Germaniae, Regionum Descriptio: Ludovico Guicciardino, Nobili Florentino, Auctore. Recens ex Italico, ad exemplar tertium ac postremum ab ipso Auctore recognitum, magnaue passim accessione locupletatum, in Latinum sermonem conversa. Regnero Vitellio Zirizaeo interprete. Insertis passim cum Regionis cuiusque, tum et Urbium praecipuarum tabulis Geographicis, Adiectisque, sup- plendo & illustrando Guicciardino, nonnullis additamentis. Amstelrodami, Excudebat Guillelmus Ianssonius, sub signo Solarij. Anno ei: I: e xlii. (Br.: V.H. 25752 C)
Er zijn andere uitgaven bekend van 1616, 1635, 1646, 1652 en 1660.
- Ter vergelijking geven we de Latijnse tekst van onze eerste aanhaling: "...linguam mehercules divitem, uberem, & vocabulis copiosam, animique conceptis exprimendis aptissimam.....Habetur autem multis de causis, & ob monumenta quaedam ex vetustate residua, pro re prorsus indubitata, hodiernam hanc Belgiae linguam, eandem esse, cum ea, qua utebantur aevo Italij Caesaris..."
Tegenover de bewering van Becanus staat hij echter meer kritisch dan Montanus: "verone an falso, penes lectorem esto iudicium" zegt hij, de lezer oordele of ze juist zijn of vals. (vgl. Aant. 58)
57. Nieuw Nederlantsch Caertboek, Waer in volkomentlicker als oyt te voren vertoont werden de XVII Nederlanden, soo in 't geheel, als elck besonder met grote neersticheyt ende kosten gesneden ende in 't licht gebracht door Abraham Goos. Mitsgaders een nieuwe Beschryvinge uijt verscheyden Autheuren ordentlyck tsamen gestelt door Reinier Telle: vervatende alles wat in de selve Landen ende hare besondere Steden sonderlings te sien ende te vinden is.
Gedruckt t Amsterdam by Abraham Goos Plaetsnyder wonende op den Dam in 't Kergulde Caertboek [1616] (Br. V.H. 25836 B)
- Onder dezelfde titel maar met ander drukkersadres verscheen in 1625 een bundeltje met alleen de kaarten.
58. De Latijnse tekst luidde als volgt: "Originem vero linguae Teutonicae, & variarum ejus dialectorum, Ioannes Goropius Becanus ad veterem illam Cimbrorum refert, verone an falso, penes lectorem esto iudicium. sed utcumque sit, latissime sane patet ejusdem usus, & quidem inde ab Gravelingia, Flandriae oppido, ad extremam usque Livoniam: qui immensus profecto terrarum tractus est."

59. Zie over Johannes Fenacolius (=Johan van der Vennecool):
-N.N.B.W., VII, kol. 432 (door KNIPSCHER)
60. De Hooghberoemde Historien van C. Cornelius Tacitus Burghe-
meester van Rome, Prince der Histori-schryvers (sic!)
... Getrouwelrek (sic) verduytscht, Door Iohannes Leonar-
dus Fenacolius Batav.
Tot Delft. By Adriaen Gerritsen boeckvercooper aen de
Coren-marct. Anno 1616. Men vintse by Arien Claesz. Vryen-
berch / tot Delft in Salomons Tempel. (Leiden: 1223 B 2)
-Van dit werk is een andere uitgave bekend uit 1645.
61. Den wytvermaerden Histori-schrijver Caius Suetonius Tran-
quillus Van het leven ende daden der twaelf eerste Roomsche
Keyseren Seer nut ende dienstich om lesen, voor alle lief-
hebbers der outheyt Vyt de Latijnsche sprake verduijtscht
Door Iohannes Fenacolius. Batavus.
Tot Delft. By Adriaen Gerritsen boeckvercooper aen de Coorn-
marct Anno 1619.
Colophon: Tot Leyden, Ghedruckt by Ioris Abrahamssz. vander
Marsce. Anno 1619. (Br.: V.H. 17093 B)
62. Over Willebrordus Snellius raadplege men: N.N.B.W., VII,
kol. 1155-1163 (door DE WAARD)
63. Over Dirck Hendriex. Houtman zijn ons geen andere gegevens
bekend dan dat hij "Dienaar des Godlijken woorts in de
Loosdrecht" was. (zie zijn opdracht van de "Meetkonst")
64. Petri Rami Meetkonst, in XVII boecken vervat. Wt het Latijn
in 't Nederduyts overgheset by Dirck Hendriex. Houtman.
Oversien, verrijckt, en verklaert, door D. Willebrordus
Snellius, Matheseos Professorem inde hooghe Schole tot Leyden.
t'Amstelredam, VVillem Iansz Blaeuw, inde vergulde Sonne-
wyser. Anno MDC. XXII (Br.: V.H. 8110 B)
65. Hypomnemata Mathematica, Hoc est eruditus ille pulvis, in
quo se exercuit illustrissimus, illustrissimo & antiquissi-
mo stemmate ortus Princeps, ac Dominus, Mauritius Princeps
Auracus, Comes Nassoviae.... &c. A Simone Stevino conscripta
& à Belgico in Latinum à VVII. Sn. conversa.
Lvgdvni Batavorvm, Ex Officina Ioannis Patii, Academiae
Typographi. Anno cl. I. e. VIII. (Br.: V.B. 4821 C)
-Snellius heeft seer gewetensvol alles vertaald wat Stevin
over zijn moedertaal had geschreven, en zelfs de lijsten
met eenlettergrepige woorden zonder wijsiging opgenomen.
Alleen heeft hij Stevin's verontschuldiging voor het gebrui-
ken van enkele bastaardwoorden in de "Vorstelijke Bouckhou-
ding" weggelaten; in het Latijnse werk had dit stuk trou-
wens geen reden van bestaan.
66. De Schat-kamer. Des Grooten Zee-vaert-kunst, Inhoudende De
sekere gront-Regulen / ende het recht ghebruyck der voer-
melickste dinghen / die men in de groote Zee-vaert behoort
te verstaen / ende waer te nemen. Mitsgaders Een beschrijvin-
ghe des Ty-reekenings / daer in ghe-toont wordt wat onvol-
komenheyt (ofte natuerellicke fouten) het gemeene gebruyck

des Ty-rekenings onderworpen is / ende hoemen dit selfde vergoeden mach. Alle Zee-varende luyden ende Lief-hebberen der selver kunst / tot nut ende dienst ghedaen door Cornelis Iansz. Last-man, van Vlie-landt, Eertijds ter Zee ghevaren / en nu teghenwoordigh in de kunst der Zes-vaert School houdende / tot Amsterdam / inde nieuwe Haerlemmer-straat / in de vergulde Graed-Boogh.

Tot Amstelredam, Ghedruckt by Jacob Jacobsz. woonende aen de Noorder-Kerck 1624 Met Privilegie voor twaelf Jaren. (Br.: V.H. 8563 B)

-Het werk werd herdrukt in 1629.

67. Over Cornelis Lastman stonden ons geen nadere gegevens ter beschikking. Voor een aantal zeevaartwerken raadplege men: C.P. BURGER Jr: Oude Hollandse zeevaart-uitgaven, in: Tashr. voor Boek- en Bibliotheekwezen, VI (1908), p. 118-137 en 245-261, VII (1909) p.1-17, 49-60, 123-132 en 157-172, VIII (1910) p.255-262 en IX (1911) p.69-79.
68. Hier vermeldt hij: "Æquinoctiael, Pool, Horizon, Zenith, Meridiaen, Linij-Ecliptica, Longitudo, Latitudo, Ascensie, Declinatie, ende meer andere dier ghelijcke woorden."
69. Als voorbeeld laten we de 20 woorden volgen, waarvan hij onmiddellijk na de voorrede de bepaling geeft; tussen haakjes vermelden we de vreemde equivalenten voor sover Lastman ze zelf heeft opgegeven: Evenaar (Aequinoctiael), Evenaers As-punten (Polos Aequinoctialis), Sicht-ender (Horizon), Top-punt (Zenith), Top-Boogh (Circulos verticales), Middagh-rond (Meridiaen), Top-hoek (Asimuth), Taen-ront (Linij ecliptica), Taen-ronts As-punten (Polos ecliptica), Taen-ronts lanckte (Longitudo), Taen-ronts breedte (Latitudo) Evenaar-lanckte (Ascensirecta), Evenaar-breedte (Declinatie), As-punts of-stant, Aerdt-kloots As, Aerdt-kloots middel-ront, Aerdt-kloots breedte, Aerdt-kloots lanckte, Verscheen-sicht (Paralaxe), Wanschawinghe (Refractie).
70. Zeevsche Nachtegael, Ende Des selfs dryderley gesang; Geheel anders inder waerheyt verthoont, als de selve voor desen by sommige uyt enckel mis-verstant verkeerdelijk is gheoordeelt. Door Verscheyden treffelijke Zeevsche Poëten by een ghebracht; ende verciert met Copere Plaeten. Hier is noch by-ghevought een Poëtisch vverck ghenaemt Tafereel van Sinne-Mal.
Tot Middelbvrgh, Ghedruckt by Ian Pietersz van de Venne, Cunst en Boeck-vercooper, woonende op den hoek vande nieuwe Beurse, inde Schildery-winckel, Anno 1623. Met Previlegie voor 7 Jaren. (Br.: V.H.23916 B)
- Het werk kende herdrukken in 1632, 1633 en 1651.
- Men raadplege hierover: P.J.MEERTENS: Letterkundig leven in Zeeland in de zestiende en de eerste helft der zeventiende eeuw.- Amsterdam, N.V.Noord-Hollandische Uitgevers Maatschappij, 1943, p.217-239.

- G.A.VAN ES: Rondom "De Zeeusche Nachtegael", in: Gesch. v.d. Letterk. der Nederl., IV, p.43-64.
 Voor verdere bibliografische gegevens verwijzen we naar eerstgenoemde studie, waarvan we voor ons overzicht meermaals gebruik hebben gemaakt.
71. Voor Adriaen van de Venne en zijn literair werk raadplegen men:
 -A. ISING: Een Schilder-Dichter uit de zeventiende Eeuw, in: De Gids, LIII (1889)-3de deel -p.126-156.
 -G. KALFF: Gesch. der Nederl. Lett., IV, p.390-391.
 -J. TE WINKEL: Ontwikkelingsgang, III, p.346-348.
 -F.J. MEERTENS, o.c., p.239-244.
72. -G.A.VAN ES, in: Gesch. v.d. Lett. der Nederl., IV, p.46-47.
 Het werk wordt weliswaar op de titelbladzijde van de "Zeeusche Nachtegael" vermeld, maar heeft eigen paginering en titelblad: Tafereel van Sinne-Mal: Waerin Verscheyden verthooninghen werden aenghewesen, met Poëtische vermaeckelijke, ende Leersame Sinne-dichten, en Sang-Liedekens. Gemeynsaem by een ghevought, ende verciert met verscheyden Copere Platen, door A.V. Venne.
 Tot Middelbvrgh, Ghedruckt by Ian Pietersz. vande Venne, Cunst en Boeck-vercooper, woonende op den hoeck vande nieuwe Beurse, inde Schildery-winkel, Anno 1623 (Br.: V.H. 23916 B)
 -Het werd samen met de "Zeeusche Nachtegael" herdrukt in 1632, 1633 en 1651.
73. Het komt voor p.28 van "Het Tweede Deel". Wie de auteur is konden we niet uitmaken. De inhoud vertoont enige gelijkenis met het verder te behandelen gedicht van Simon van Beaumont en met een passage uit van de Venne's "Minne-Mall van Dicke Leendert, en Lijsje Tānis, met Ioncker Maerten" in het "Tafereel van Sinne-Mal". (zie Aant.74 en 77)
74. In "Tafereel van Sinne-Mal", p.11-57. De aangehaalde verzen komen voor p.39
75. Vvoudt Van vronderlicke Sinne-Fabulen Der Dieren, Kunstich met levendighe ende aerdighe groote Schoone Beelden uytghedruckt, In develope alle redelicke Menschen, met een sonderlinghe gheneychte ende vermakelickheyt des ghemoeds, kunnen sien ende leeren even als in eenen klaren Spieghele, de seer groote ghelijckheyt ende over-een-kominghe tusschen de onredelicke Dieren, ende de onverstandighe ofte vverelt-sche menschen, levende na den lust van hunne dartele vleeschelicke gheneghentheden. Te samen ghestelt door Steven Perret. Vvederom met Sinne-rijcke Ghedichten op 't nieu by-ghevoecht, verbetert, en vermeerdert door Adriaen vande Venne, Schilder.
 Tot Rotterdam, By Isaack van Kaesberge, op 't Steyger, by de Marckt, inde Fame. 1632. Voor Abraham van Waesberghe. (Br.: II 27820)
 -Zie over dit werk: L.SCHARPE: Van De Dene tot Vondel, in Leuv.B., IV (1900); p.34-42.

76. Over Simon van Beaumont raadplege men P.J. MEERTENS, o.c., p.299-306, waar tevens verdere bibliografische gegevens worden vermeld. Een meer recente bijdrage is die van G.A. VAN ES in: Gesch.v.d.Letterk.der Nederl., IV, p.47-51
77. Het komt voor fo O 2 - ro van: Horae Syocisivas. Tytg-Snipperinghen. Rymen ende Versen. Meestendeel in sijn jonghe, eenighe in sijn ouder Jaren nu ende dan gedicht, by Simon van Beaumont.
In 'sGraven-Haghe, Voor Anthony Iansz Tongerloo, Boeck-verkooper inde Veen-straet, inde thien Geboden. Anno 1638. (Den Haag: 764 D 31)
-Ook in de tweede druk van dat werk (1640) komt het voor. In beide volgt het onmiddellijk op een ander sonnet, dat werd "Gheschreven int Vrienden-boeck van Ioncker Cornelis vander Myl, 1595". Op het eerste gezicht schijnen de twee gedichten bestemd geweest voor dit album amicorum. Daar-tegenover acht J. TIDEKAN: Gedichten van Simon van Beaumont-Utrecht, Kemink & Zoon, 1843 - p.2, het hoogstwaarschijnlijk "dat het omstreeks 1595 vervaardigd en aan Janus Douss, fil.gerigt is".- Het wordt insgelijks afgedrukt in de studie van P.J. MEERTENS, p.305.
78. Over Johan de Brune de Oude bestaat een biografie van C.H.O.M. VON WINNING: Johan de Brune de Oude - Groningen/Den Haag, J.B. Wolters' U.M., 1921. Hierin wordt de derde paragraaf van Hstk. III, p.103-108 gewijd aan: Verzorging der Moedertaal.- Verder kunnen we verwijzen naar:
-P.J. MEERTENS, o.c., p.306-315.
-G.A. VAN ES, in: Gesch.v.d.Letterk.der Nederl., IV, p.51-56.
79. De Grond-steenen Van een vaste Regieringe, Cheleyt End Wtgestelt Tot bericht end nuttigheyt van alle goede Vaderlanders. Door I.D.B.I.C. Spe Et Metv.
Tot Middelbvrgh, Gedrukt by Hans vander Hellen, voor Ian Pieterssen vande Venne, woonende op den hoeck vande nieuwe Burse/1621. (Den Haag 891 H 10)
-Het werk werd herdrukt in 1661.
80. Iohannis de Brunis I.C. Emblemata of Zinne-werck: voorghestelt, in Beelden, ghedichten, en breeder uijt-legginghen. tot uijt-druckinghe, en verbeteringhe van verscheiden Feijlen onser eeuwe. Spe et Metu,
t'Amsterdam bij Ian Evertsen Kloppenburch, Boeckverkooper op 't water inden vergulden Bybel, teghen over de kooren-marokt. Anno 1624.
Colophon: Tot Middelburgh Ghedrukt by Hans vander Hellen, Anno MDCXXIV. (Gent: BL 6682)
-Andere uitgaven verschenen in 1636, 1661 en s.d. (Amsterdam, Abraham Latham [1688?])
81. J.de Brunis Nieuwe Wjn in Oude Le'er-Zacken. Bervijzende in Spreek-vvoorden, 't vernuft der menschen, ende 't gheluck van onze Nederlandsche Tael.

- Tot Middelbvrgh, By Zacharias Roman, Boeck-vercooper, op den Burght, inden Vergulden Bybel. Anno 1636.
Colophon: Tot Middelbvrgh, Gedruckt by Hans van der Hellen, Boeck-drucker, op de groote Marct. Anno 1636 (Br.: II 12489 A)
82. De Cl. Davids Psalmen, Vyt de Hebreusche / in de Nederlant-
sche tale / van woord tot woord / over-geset / ende met de
Nieuwe Oversettinge des Bybels over-een-komende. Door Mr. I.
de Brune, Secretaris van de Ed. Moghende Heeren Staeten /
vs Lands ende Graeflijckheys van Zeelandt.
Tot Middelburgh, By Zacharias ende Michiel Roman, Boeck-
vercoopers/ woonende op den Burcht / inden vergulden Bybel/
Anno 1644. Met Privilegie, voor 13. Jaren. (Br.: Petis 1487)
-Een nieuwe uitgave verscheen in 1650.
83. Het tweede Deel van 't Banket-Werk van goede gedagten, door
d'Heer Mr. Johan de Brune, Raad-Pensionaris der Ed. Mogende
Heeren Staeten van Zeelandt.
Tot Middelburgh, Gedruckt by Jaques Fierens, inde Globe.
1660 Met Privilegie voor 15 Jaren. (Br.: III 95, 295 A)
-De eerste, minder uitgebreide druk van het "Banket-Werk"
dateert van 1657; de tweede verscheen in twee delen. Een
bloemlesing hieruit werd besorgd door P.J. MEERTENS (1943).
-Het door ons aangehaalde stuk komt in het werkvoor onder
nummer CCCLXXXIII, p. 237. P.J. MEERTENS drukt het af p. 9.
84. Voor Jacob Cats verwijzen we in de eerste plaats naar de
rijk gedocumenteerde uiteenzetting van P.J. MEERTENS, o.c.,
p. 244-299.
Als latere bijdragen vermelden we:
-A. VAN DUINKERKEN: Het Tweede Plan - Amsterdam, Elsevier,
1945- p. 22-67.
-G.A. VAN ES: Jacob Cats, in: Gesch. v. d. Letterk. der Nederl.,
IV, p. 65-114.
85. P.J. MEERTENS, o.c., p. 253.
86. Hovwelyck, Dat Js De gansche gelegenheyt des Echten staets.
Door I. Cats.
Tot Middelbvrgh, Inde Druckerye van Jan Pieters. vande Venne,
in sijn leven Kunst en Bouckdrucker, op den houck vande
nieuwe Beurse inde nieuwe Druckery. Anno 1625. Met Privile-
gie voor 15 Jaren. (Br.: III 95, 353 A)
-Het werk werd in de 17de eeuw nog afzonderlijk uitgegeven
in 1628 (2 verschillende drukken), 1632 (idem), 1633 (idem),
1634, 1636, 1642 (idem), 1643 en 1663. Zie in dit verband:
Museum Catsianum - Utrecht, J.L. Beyers, 1870 -nrs 1 en
43-57, en de Aanvulling die hierop werd gegeven door W.C.M.
DE JONGE VAN ELLEMEET in De Navorscher (1872)
Men lese over dit werk P.J. MEERTENS, o.c. 267-277.
-De aangehaalde tekst komt voor fo. $\equiv \equiv$ ij ro.
87. In de Inleiding tot zijn uitgave Alle de Wercken van Jacob
Cats-Zwolle, de Erven J.J. Tijl, 1861-62, dateert J. VAN
VLOTEN deze brief: 2 November 1633. Daartegenover geeft

- J.A. WORP in zijn bijdrage over Cats' Trou-ringh als datum op: 7 November 1633. (Zie volgende Aant.)
- In onze aanhaling hebben we de spelling van deze laatste bijdrage gevolgd.
88. 's Werelts Begin, Midden, Eynde, besloten in den Trou-Ringh, met den Proef-Steen van den selven, Door I. Cats Tot Dordrecht, Voor Mathias Havius. Gedruckt by Hendrick van Esch, Boeck-drucker, vvoonende in 't Hof, in de Druckerije van de Maeght van Dordrecht. Anno 1637. Met Privilegie voor vijftien Iaren. (Antw.: O 1710²)
- Afzonderlijke herdrukken in de 17de eeuw zijn bekend uit: 1638, 1643, 1645, 1649 en 1657. Zie Museum Catsianum, Nrs 1 69-74 (cfr. Aant. 86)
- Men leze in verband met dit werk:
- J.A. WORP: De Latijnsche vertaling van Cats' Trou-Ringh, in: Ts., VI (1886), p. 19-39.
- H. SMILDE: Jacob Cats in Dordrecht. Leven en werken gedurende de jaren 1623-1636 - Groningen/ Batavia, J.B. Wolters' Uitgevers-Maatschappij N.V., 1938-p. 199-286.
- J. WILLE: De Proef-steen van den Trou-Ringh, in: N.Tg., XXVII (1933), p. 337-341.
89. Zie in dit verband P.J. MEERTENS, o.c., p. 290-291.
90. G. KALFF: Studiën over Nederlandsche Dichters der seventiende eeuw - Tweede hersiene druk - Haarlem, H.D. Tjeenk Willink & Zoon, 1915, -p. 230.
91. Een biografie werd bezorgd door L.A. RADEMAKER: Didericus Camphuysen - Gouda, Koch & Knuttel, 1898.
- Onder de meer recente bijdragen noemen we:
- G. KALFF: Gesch. der Nederl. Letterk., IV, p. 410-416.
- ID. : Camphuysen herdacht, in: Studiën over Nederlandsche Dichters der seventiende eeuw (1915), p. 491-535.
- N.N.B.W., II, kol. 293-298 (door C.H.P. MELJER)
- J. TE WINKEL: Ontwikkelingegang, III, p. 300-310.
- G.A. VAN ES: Didericus Camphuysen, in: Gesch. v.d. Letterk. der Nederl., IV, p. 33-42.
- K. HEEROMA: Spreuk en Gedicht, in: Miscellanea J. Gessler, I, p. 590-595.
92. Dit gedicht wordt afgedrukt door L.A. RADEMAKER, o.c., p. 140. Wat de datering er van betreft zegt schrijver uitsluitend dat het stamt "uit de periode der jeugd". -Wij volgen de tekst zoals hij voorkomt op p. 116 van: Apollos Harp, Bestaande in Nederduytsche Mengelrymen van byzondere stoffen... By een verzamelt door N.H.A.I.M. - t'Amsterdam, By Jan Hendrikes. en Jan Rieuwertsz. Boekverkoopers. Anno 1658 (Gent: BL 6765)
93. Het komt voor p. 171-175 van zijn: Stichtelycke Rymen, Om te Lesen of te gingen. Anno c1s. 130. XXIV.- s.l.- s.impr. (Br.: Petis 1481 B)
- L.A. RADEMAKER vermeldt van dit werk een dertigtal uitgaven uit de 17de eeuw; vóór 1660 verschenen nog drukken in 1628,

- 1630 (?), 1632, 1639, 1644, 1645, 1647 (2 verschillende), 1652, 1653, 1654, 1655, 1658 (2 verschillende) en 1659.
- Men lese over dit werk K. HEEROMA in de Inleiding tot zijn bleemlezing uit Camphuysen's gedichten, (1934) en zijn bijdrage: Camphuysen en zijn etichtelijke rijmen, in: Ts., LXVIII (1951), p.1-30.
94. L.A. RADEMAKER, o.c., p.140.
95. Voor-loperken, inhoudende Een kert Onderriecht der Letter-kunst. Dat is: 'tWel-spellen des Neder-Duytschen Taals/ Toe-ghe-eyghent ende ver-eerd: Aan de Edele Wyze Vermoghen-de Heren ende Vroedschap der Stad Rotterdam, Duer U.E. onder-danighe Diensar Abraham van Gherwen. Anno 1624 (Leiden: 1499 G 10)
- Dit werkje troffen we aan in het Leidse exemplaar van een bundel met als titelblad: Tot 'sHeren Lof verzaamd // Om Zingghen bly te ghader // Dit Boexken kleyn. ghenaamd: // De Ghulde Fonteyn-ader, Anno 1624. De vermoedelijke drukker is Iasper Tournay van Gouda.- Het begint op fo 43 ro.-In het exemplaar van de Kon.Bibl. Den Haag, dat maar tot fo 40 gaat, komt het niet voor. (Vgl. Aant. 99)
96. Over Abraham van Gherwen lese men:
-M.J.A. RUYSS: Een onbekend Rotterdamsch Schilder en Dichter, in: Oud-Holland, XXXIV (1916), p.129-130.
-N.N.B.W., III, kol.467 (door RUYSS)
-J. TE WINKEL, Ontwikkelingsgang, III, p.314.
97. Zie over H.L. de Groot: N.N.B.W., VII, kol.504 (door WIERSUM) en
J. TE WINKEL: Ontwikkelingsgang, III, p.313-314.
98. De Grote Koren-Bloem, inhoudende alle de Liedekens / By H.L. d.G. ende zyn Vader ghemaect/ voor dezen in verscheerde Boexkens Ghedruckt / maar nu tot een Boexken verghadert / met noch meer nieuwe Liedekens by ghevoegt/ duer den selfden Autheur.
Ghedruckt ter Ghoude, by Iasper Tournay, Anno 1620. Vuer Heyndrick Louwersen de Groot / Zilvermit / tot Rotterdam / inden verghulden Beker. (Leiden: 1499 G 10)
99. Tot 'sHeren Lof verzaamd Om vrolyck Zingghen revne Dit Liedeboeck ghenaamd: De Gulde Zangfonteyne....By een verghadert duer Abraham van Gherwen Andermael oversien en verbeterd.
Ghedruckt ter Ghoude by Iasper Tournay. Anno 1620. Vuer des Authuers Kinderen / tot Rotterdam / op de Hoogh-straat / inde ghulde Fonteyn / by de Merckt.
Colophon: Men vindse te Koop tot Rotterdam / op de Hoogh-straat / in-de ghulde Fonteyn / By de Merckt / en nergens meer. (Den Haag: 174 G 10)
- Volgens het titelblad is dit niet de eerste uitgave.
J. TE WINKEL, o.c., p.314, citeert hiervoor het jaartal 1617. We vermoeden dat hij zich hiervoor baseert op de mededeling (in het door ons geraadpleegde exemplaar voorkomend

- op Blad CXXIX) dat de bundel afgesloten werd op 30 September 1616. Onderaan fo 130 (zoals in de "Ghulde Fonteyn-ader" wordt ~~reeds~~ genummerd met Arabische, ~~vers~~ met Romeinse cijfers) komt het jaartal 1620 voor. Hierop volgen dan weer enkele gedichten, onder meer het door ons behandelde "Nieu Liedeken" van H.L. de Groot (Blad CXXXV). Dit wekt de indruk dat de "Gulde Zangfonteyne" meermaals aangevuld en telkens van een nieuw titelblad voorzien werd. Hoogstwaarschijnlijk gebeurde hetzelfde met de "Ghulde Fonteyn-ader"; het titelblad van het Leidse exemplaar verschilt trouwens licht van dat van de Kon. Bijb. Den Haag.
100. Voor de Hubert raadplege men:
- J.H. DE STOPPELAAR: De Zelandica Gente De Huybert - Lugduni Batavorum, J. Hasenberg, MDCCCLII - p.11-18.
 - C.G.N. DE VOOYS: Uit de jeugd van onze spraakkunst, in: Verz. Taalk. Opstellen, I, p. 276-313
 - J. TE WINKEL: Ontwikkelingsgang, III, p.377
 - F.L. ZWAAN: Uit de Geschiedenis der Nederlandsche Spraakkunst - J.B. Wolters, Groningen/Batavia, 1939 - p.1-20.
 - G.S. OVERDIEP, in: Gesch.v.d. Letterk. der Nederl., III, p.49-50.
 - G.A. VAN ES, in: idem, p.216-218.
 - W.J.H. CARON: Klank en Tekens bij Erasmus en onze oudste Grammatica - J.B. Wolters' Uitgeversmaatschappij N.V., Groningen/Batavia, MCMXLVII.
101. De Psalmen des Propheeten Davids, in 't Hebreew gesaend Het Lof-bouk; Bij den Propheet verdeeld in vijf Bouken. Nu naar den oorspronkelicken Text van woerde te woerde vertaald/ende in Nederduitszen riime gesteld op de gewoonelike wiisen / gelijk men die in de gereformeerde kerken singt/ Door Mr. Antonis de Hubert Rechts-geleerde. Hier sijn bij gevougd de gewoonelike Lofsangen / mitsgaders noch de CLI Psalm/ die gevonden word inde Griekse Bijbels.
Tot Leyden, By Pieter Muller, inde Heere-straat / in 't Jaar / 1624. (Br.: Petis 1482)
- De "Noodige waarschouwingen" wordt afgedrukt door F.L. ZWAAN, o.o., p. 123-131. Commentaar en aantekeningen worden gegeven p.13-20 en 257-272.
102. Zie F.L. ZWAAN, o.o., p.12-13.
103. Zijn critiek op "de schrijvers onser Nederduitsze Letterkunst" uijtgegeven bij de kamer In liefde bloeiende t' Amsterdam" (p.2 en 4) blijft beperkt tot de regeling van verbuiging en geslacht. Toch heeft hij ook woorden van lof over: "sij andersins eenige dingen seer wel hebben getroffen, ende 't is te beklagen, dat geen andere geesten hun hier in de hand geboden hebben."
104. Zie over dese "vergadering" : F.L. ZWAAN, o.o., p.3-12. Ze komt ook ter sprake in ons stuk over Vondelen's Hoofst.

AANTEKENINGEN BIJ HOOFDSTUK VIII - § 2.

105. Over Jan David en zijn werken lese men:
 -Biogr.Nat. IV, kol.721-731(door F.A.SNELLAERT)
 -F.DE POTTER: Oprakelingen van biografischen aard, in: Med.V.A., 1891, p.100-101.
 -Bibl.Belg., 1re série, VIII, D 129-162 en 2ème série, V, D 212.
 -W.J.C. BUITENDIJK: Het Calvinisme in de Spiegel van de Zuidnederlandse Literatuur der Contra-Reformatie - Groningen/Batavia, J.B.Wolters' Uitgevers-Maatschappij N.V., 1942- p.213-214.
 -E.ROMBAUTS, in: Gesch.v.d.Lett.der Nederl., V, p.414-415.
 -Mevr.L.GEERTS-VAN ROEY was zo bereidwillig ons haar ongedrukte licentiaatsverhandeling: Jan David als Polemist (Univ.Leuven, 1954) ter inzage te geven, waarvoor we haar van harte danken.
106. Lot van VViesheyd ende Goed Gelyok: Op drie hondert gemeyne Sprek-vvoorden: in rijme gestelt, deur Donaes Idinav, Lief-hebber der dichten die stichten.
 t'Antwerpen, Inde Plantijnsche Druckerye/ By Jan Moerentorf. M.DC.VJ. (Gent: Aco.12613)
107. Dit handschrift berust in de Kon.Bibl.Brussel onder Nr Ms.15583. De volledige titel luidt: *P.Ioannes David Societatis Jesu Ipris Velitationes, Pro Jdiomatia Teutonici, seu Germaniae inferioris, restitutione: Non solum saluo, verum etiam exoptato, meliori cuiuscumque iudicio.Paragraphi centum. Het was ingedeeld in honderd paragrafen en omvat 42 p. geschreven tekst. Volgens F.A.SNELLAERT in Biogr.Nat. zou het tussen 1607 en 1611 zijn geschreven. We hopen dan het werkje, waarvan een fotografische afdruk in ons bezit is, eerlang een afzonderlijke studie te wijden.
 -De getallen tussen vierkante haakjes duiden de paragraaf aan.
108. Zie over Theoderick van Liefvelt jr:
 -C.P.SERRURE: Theodorik van Liefvelt, heer van Opdorp, een Christiaan Huygens, secretaris van Staat van de Vereenigde Nederlanden, in: Vaderlandsch Museum, IV (1861),p.139-143.
 -A.BESKMAN: Influence de Du Bartas sur la Littérature Néerlandaise -Poitiers, A.Masson, 1918 -p.73-89.
 -O.DAMBRE: De Dichter Justus de Harduijn (1582 -1641)-Gand, van Rysselberghe & Rombaut, 1926 -p.115-121.
109. De Eerste VVeke Der Scheppinge Der Werelt Eerst gheuonden/ ende in Francoische Dicht ghestelt door den Geest-rijcken ende Edelen Wilhelm de Saluste, Heere van Bartas, Vertaelt in Nederlantschen Ryne door T.V.L.B.
 Tot Brvessel, By Rutgeert Velpius/ ghesworen Boeck-drucker inden gulden Arent by 't Hoff anno 1609 Met Preuilegie (Br.: Se cl.XIII Sal)

- Het exemplaar der Univ. Bibl. Gent (BL 8274) heeft als drukkersadres: Tot Brvessel, By Jan Reyns/ Boeckvercooper op de Melck-mert in Dermonde/ anno 1609, en in colophon het adres van Rutgeert Velpius.
- De bedoelde voorrede wordt in extenso weergegeven door O.DAMBRE, p.117-120.
110. Deze brief wordt in zijn geheel afgedrukt in O.DAMBRE, o.c., p.116, naar C.P. SERRURE, o.c.
111. Zonder twijfel is deze "Diro van Liesfelt van Bruijssel" dezelfde persoon als "Theodorus Lyfvelt Bruxellensis", die volgens het Album Studiosorum op 5 April 1581 aan de universiteit te Leiden ingeschreven werd als student in de letteren. Volgens O.DAMBRE, o.c., p.115, voetnota 5, zou hier de vader bedoeld zijn. Met J.PRINSEN JLa. zijn we van mening dat het hier om de zoon gaat. Zie hierover zijn bijdrage: Het "Gezelschap" van Jan van Hout, in: Album J.Verdoullie, II, p.217-223, waaraan we de in de tekst vermelde gegevens hebben ontleend.
- Op grond van het verschil in voornaam -- Diro (Theoderick) en Theodorus -- aarzelt PRINSEN om te besluiten dat het in de twee stukken om dezelfde persoon gaat. Daartegenover stellen we vast dat onze dichter in de Approbatie van zijn "Eerste Weke" geheten wordt "Theodore van Liefvelt", terwijl hij zich, ook in zijn anagram (Travv, Liefd' en kloekheydt), Theoderick (-ryck) noemt. Zijn voorkeur voor d'aude" taal, "die oynt vvas suyver en klaer" zal hem er toe aangezet hebben om Theodorus te verwisselen met de voor toenmalige Nederlandse etymologen meer aantrekkelijke voornaam Theoderick.
112. Zie over Giselenus Bultelius: Biogr.Nat., III, kol.157f (door F.VANDE PUTTE)
113. We beperken ons er toe de meest karakteristieke verzen aan te halen uit dit 44 versen lange gedicht:
- v.13 Ah! nescientes qualem habeant domi
 Large fluentem diuite copiam
 Cornu, cui cedant priores
 Cum reliquis tribus omne punctum.
 Sed gemma qualis littore quamdiu
 Iacet remoto, negligitur:....
114. Volgens F.VANDE PUTTE, o.c., overleed deze Latijnse dichter in 1607, zodat het gedicht ten laatste in dat jaar geschreven werd. Dit wijst er op dat van Liefvelt met zijn vertaling reeds in 1607 klaar was. De approbatie van zijn werk is gedateerd 13 Juni, 1608, het privilege 1608.
115. Aan de drukkersfamilie Velpius (Velpen) wijdde E.VAN EVEN een bijdrage in: Bulletin du Bibliophile Belge, IX (1852), p. 313-319, die aangevuld werd in hetzelfde nummer, p.471-474.
116. Voor Justus de Harduijn beschikken we over de uitvoerige, reeds meermaals vermelde biografie van O. DAMBRE (1926), waaruit we ~~meermaals~~ ^{alreeds} geput hebben. Voor verdere documentatie

- verwijzen we naar:
- E.ROMBAUTS, in: Gesch. v.d. Lett. der Nederl., V, p.397-400.
 - O.DAMBRE: Justus De Harduwijn's Testament en andere oorkonden uit het jaar 1636 - Gent, Erasmusgenootschap, 1952.
 - ID.: Jezuïeteninvloed op Justus de Harduwijn, in: Bijdr. tot de Gesch. bijzonderlijk v.h. eud hertogdom Brabant, Reeks III, Jg. V (1953), p.152-161.
117. Er schijnen zeer weinig biografische gegevens bekend omtrent Guilliam Caudron sr. Zelfs in V.D'HONDT: Geschiedenis van het Tonnel te Aalst en bijzonderlijk van de Koninklijke Rederijkamer de Catharinisten (1908) wordt hij niet vermeld. We kunnen slechts verwijzen naar A. DE VLAMINOK: Filiations de Famille de Flandre - Gand, E.Vanderhaeghen, 1875-I, p.98-99, en naar O.DAMBRE, o.o., (1926) p.114-115. Onze eigen opzoekingen brachten geen nieuwe gegevens aan het licht.
- Door A.A.KEERSMAEKERS werden enkele van zijn werken teruggevonden op het Stadsarchief te Aalst, namelijk de toneelstukken "Rosimonda", vertaling van Zevecote's gelijknamig Latijns werk, "Nabuchodonosor" en het "Spel van David". Dank zij de welwillendheid van dese schrijver, waarvoor we hem hier graag onze erkentelijkheid betuigen, konden we zijn nog in handschrift berustend doctoraal proefschrift raadplegen: De Dichter Guilliam van Nieuwelandt en de Senecaans-classieke Tragedie in de Zuidelijke Nederlanden (Univ. Leuven-1952). Hierin wordt p. 270-292 gehandeld over de drie genoemde toneelstukken. Schrijver stelt tevens een meer uitgebreide studie in het vooruitsicht over de rederijkers Guilliam Caudron sr en jr.
118. De Vveerlicke Liefden tot Roose-Mond. Een deels naerhevolgt de Grieksche/ Latijnsche/ ende Franchoysche Poeten. t'Handtverpen, By Hieronymus Verdussen/ inde X. Gheboden. Anno M.DC.XIII. (Gent: G 8342)
- Het werk werd, van inleiding en aantekeningen voorzien, heruitgegeven door R.FONCKE in 1922; een fac-simile-druk werd in 1942 bezorgd door O.DAMBRE.
 - Over het ontstaan en de publicatie van dese bundel raadplegen de biografie door O.DAMBRE. p.80-88.
119. Tot zo ver is Caudron's betoog de vertaling van het eerste hoofdstuk, "De l'Origine des Langues" van du Bellay's "Deffence". Beide teksten worden tegenover mekaar afgedrukt door O.DAMBRE, o.o. (1926), p.354-357.
120. "Nam profecto, vt libere iudicium meum promam, quid lingua, quid lyra vernacula nostra possit, tuo unius aut scire iudicio Belgae poterunt, aut silentio nescire. Famam ne sperne, qua ad patrij eloquij cultum plures excitentur".
- Zie in dit verband Hstk.VII, Aant.122.
121. Zie over de humanist Andreas Hoius: Biogr.Nat., IX, kol. 570-574 (door L.ROERSCH)
122. v.9 ... An Samij de mente magistri
In te Becani credimus esse animam?
Et veterum puta pura vocabula Beccessselancon
Cimbrorum indigenis sufficere apta modis?

123. Over David van der Linden schreven:
 -Pr.VAN DUYSE: Levensschets van David Lindanus - - s.l., s.impr., (1850)
 -L.DE BURBURE: David Lindanus, sa famille, ses amis, in: Messenger des sciences historiques, 1851, p.26-44.
 -Biogr.Nat., XII, kol. 209-212 (door A.WAUTERS)
 -O.DAMBRE, o.c., (1926), p.106-110.
124. Verzen 1 en 2 van p.102.
125. Goddelicke Lof-Sanghen Tot Vermaekinghe van alle gheestighe Lief-hebbers, Door Iustus de Harduyn Pr. Te Gendt, By Jan vanden Kerckhove / woonende op de hooghpoorte/ in 't ghecroont Sweerd. Met Gratie ende Privilegie. Anno 1620. (Br.: 3222/3)
 -Een heruitgave, met inleiding en toelichtingen, werd in 1933 bezorgd door O.DAMBRE.
 -Zie over dit werk, naast O.DAMBRE's biografie: E.ROMBAUTS: Justus de Harduyn's Goddelicke Lof-Sanghen als Liedboek der Contra-Reformatie, in: Feestbundel H.J. van de Wijer, II p.247-268.
126. Over Simon van de Kere (k) hove raadplege men:
 -PH.BLOMMAERT: De Nederduitsche Schryvers van Gent - Gent, I.S. van Doosselaere, 1861 -p.221-223.
 -O.DAMBRE, o.c.(1926), p.72-73.
127. Zie over Joan David Heemsen:
 -Biogr.Nat., VIII, kol.831-832 (door E.VAN ARENBERGH)
 -O.DAMBRE, o.c.(1926), p.130-132 en 308-311.
 -Fr.VAN BOK: Mededeelingen omtrent de Bronnen van den Dichter Jan David Heemsen - Brussel, s.d. (1928).
 -E.ROMBAUTS, in: Gesch.v.d.Letterk.der Nederl., V, p.400 en 407.
 -A.A.KEERSMAEKERS: Geschiedenis van de Antwerpse Rederijkerskamers in de jaren 1585-1635 - Aalst, s.impr., 1952- p.30-31, 37 en 59. Deze studie verscheen ook in: Bijdr.tot de Gesch. bijzonderlijk v.h.oud hertogdom Brabant, Reeks III, Jg IV (1952), p.123-156 en 187-227.
 -ID.: De Dichter Guiliam van Nieuwelandt - (cfr.Aant.117) p.67-70.
128. Wij volgden de spelling van het gedicht zoals het voorkomt p.54 van: I.D.H. Nederdvysche Poemata, Ghedeylt in tyvee deelen. Gheestelijke, ende VVereldlijke. t'Antwerpen, By Guiliam Verdussen, op onser lieuer Vrouwen Kerckhof, aende Noort-zijde inde X.Gheboden. Anno 1619. Met Gratie ende Priuilegie. (Br.: II 26111 B)
129. O.DAMBRE, o.c. (1926), p.165.- Hetzelfde kan gezegd worden van de Harduijn's vrienden. Uit zijn vriendenkring (cfr. DAMBRE, p.102-142) komen de volgende in onze studie ter sprake: Justus Lipsius, Andreas Hoius, Franciscus Sweertius, Antonius Sanderus, David van der Linden, Erycius Puteanus, Guiliam Caudron sr., Theoderick van Liefvelt jr., Jaques Ymmeloot, Johan Thieullier, Guiliam van Nieuwelandt, Joan David Heemsen, Daniel Heinsius, Simon van de Kerckhove, Benedictus van Haften en Willem van der Elst.

130. A.A.KEERSMAEKERS: De Dichter Guillian van Nieuwelandt, p.281.
 131. ID., p.291.
 132. O.DAMBRE, o.o., p.305.
 133. ID., p.305-306.
 134. Zie de uitgave van dit testament door O.DAMBRE, p.30-34.
 135. O.DAMBRE o.o. (1926), p.306.
 136. ID., p.307.
 137. Zie over Ymmeloot:
 -LAMBIN: Jonkheer Jacques Ymmeloot, in: Belgisch Museum, IV (1840), p.139-142 en 151-152.
 -Biogr.Nat., X kol.9-10 (door Ch.PIOT)
 -O.DAMBRE, o.o. (1926), p.121-126.
 -ID., De Betekenis van Jacob Ymmeloot's Veraleer (1626), in: N.Tg., XXII (1928), p.181-193.
 Door bemiddeling van Prof.E.ROMBAUTS te Leuven, die we hiervoor nogmaals danken, konden we ook het onuitgegeven proefschrift inzien van Roza KNOPS: Jaqes Ymmeloot als Metriker en Dichter (Univ.Brussel -1927).
 138. Kort Gedingh, tusschen d'oorloge ende vrede Onder de namen Bellona ende Astrea, Vertooght aen Albert, Eertshertoghe van Oostenrijk, &c. Door Jaques Ymmeloot Schildknappe, Heere van Steen-brugghe.
 Ghedruct int laer M.DC.XIV. (Br.: II 72061)
 -Een nieuwe uitgave verscheen in 1626 samen met "La France, et la Flandre Reformées", (zie aant.140)
 139. Vgl.Aant.142 in fine.
 140. La France, Et La Flandre Reformées. Ov Traicté, Enseignant la vraye methode d'yne nouvelle Poesie Francoise, & Thioise harmonieuse, & delectable. Par Jaques Ymmeloot, Esculier, Sr. de Steen-brugghe.
 A Ypre, Chez Jean Bellet, Imprimeur & Libraire iuré, en la rue de Messine, proche le grand Marché 1626. Avec Privilegez. (Br.: II 72085 A)
 141. De weinige over Pauwels van der Haghe bekende gegevens worden bijeengebracht door LAMBIN, in: Belgisch Museum, IV (1840), p.142.
 142. Dit lofdicht is opgenomen achteraan in de gehele bundel. Deze bevat niet alleen "La France, et la Flandre Reformées" maar ook de verder ter sprake gebrachte "Triple Meslange Poetique" en een heruitgave van het "Kort Ghedingh", waarin een "Lettre Missive a vn Gentilhomme Gascon". In deze brief herinnert Ymmeloot er onder meer aan, dat hij de geadresseerde in Parijs heeft leren kennen en hem later in Amsterdam weer ontmoet heeft; dit laatste gebeurde ongetwijfeld tijdens Ymmeloot's reis in het Noorden, die hij gedurende het Bestand heeft ondernomen. Bovendien leren we er in, dat hij zich in zijn jeugd niet tot dichten aangetrokken voelde en zich eerst op rijpere leeftijd voor de dichtkunst is gaan interesseren.

-Ten slotte willen we de aandacht vestigen op een passage uit het genoemde lofdicht, waarin Pauwels van der Haghe zegt:

v.29

... ghy toont de trotsche Franssen

De blad'ren gansch verdroocht in hunne lauwer-kranssen

Heeft de dichter zich hier laten inspireren door Ymmeloot's houding, dan is het niet uitgesloten dat de woorden "uytlantschen spot ende laster" uit de voorrede van het "Kort Gedingh" vooral de Franssen hebben gegolden.

143. Triple Meslange Poetique, Latine, Francoise, et Thyvoise. Par Jacques Ymmeloot, Escuyer, Sr. de Steen-brugge. A Ipre, chez Jean Bellet, Imprimeur & Libraire juré. Avec privilege.
- In deze dichtbundel komt geen jaartal van uitgave voor. Hij werd echter samen met "La France, et la Flandre Reformées" gepubliceerd, en dateert dus hoogstwaarschijnlijk ook uit 1626.
144. Voor gegevens omtrent Everaert Siceram raadplege men: Biogr. Nat., XXIV, kol. 387-398 (door W. VAN EEGHEM)
145. Il divino Ariosto oft Orlando Furioso. Hoogste voorbeeld van oprecht Ridderchap. Oock claren spiegel van beleeftheit voor alle welgeboorne Vrouwen: Begrijpende Ouer Honderd Nieuwe Historien. Ouergeset wyt Italiaensche veersen In Nederlantsche Rijmen door Euerart Siceram van Brussel. Met gratie en priuillgie. Bij David Mertens Thantwerpen 1615. (Br.: V.B. 6462¹ A)
146. Zie in dit verband de reeds vermelde studie van A.A. KEERSMAEKERS: Geschiedenis van de Antwerpse Rederijderskamers in de jaren 1585-1635 - Aalst, s. impr. 1952.
147. ID., p. 32.
148. Deze caerte wordt afgedrukt door A.A. KEERSMAEKERS, p. 32-33.
149. Zie pag. 288 en Aant. 128.
150. Voor Guiliam van Nieuwelandt steunen we in hoofdzaak op het reeds vermelde proefschrift van A.A. KEERSMAEKERS over deze dichter. (cfr. Aant. 117) Hierin wordt een uitvoerige bibliografie opgegeven, waaruit we slechts vermelden: F. Jos VAN DEN BRANDEN: Willem van Nieuwelandt, Kunstschilder en Dichter, 1584-1635 - Gent, C. Annoot-Bræckman, 1875 (Eveneens verschenen in: Nederlandsch Museum, 1875, p. 1-49 en 133-198)
- Men raadplege over hem insgelijks de studie van A.A. KEERSMAEKERS over de Antwerpse Rederijderskamers.
151. A.A. KEERSMAEKERS: De Dichter Guiliam van Nieuwelandt, p. 83. Meermaals wijst schrijver op de zuivere taal, zo p. 35, 170, 259, 264 en 333.
152. Poëma vanden Mensch inhoydende D'ijdelheydt des werelts, d'ellende des leuens, ende ruste des doodts. Beschreuen door Gvillielm van Niewwelandt.

- t'Antwerpen, By Guillian van Tongheren inde Camerstræet in den gulden Griffioen. M.DC.XXI (Gent: BL 8247)
153. Het gedicht is ondertekend: De Deucht gaat sonder vrees, ken-
spreuk van Sebastiaan Vranox. Zie over hem:
-Biogr.Nat., VII, kol. 246 (door E.SIRET)
-F.DONNET: Het Jonstich Versaem der Violieren. Geschiedenis
der Rederijkkamer de Olijktak sedert 1480 - Antwerpen, J.-E
Buschmann, 1907 -p.13-31.
-A.A.KEERSMAEKERS, o.c.p.71-73.
154. Zie over Willem vander Elst:
-O.DAMBRE: De Dichter Justus de Harduyn (1926) p.140-142.
-L.BAEKELMANS: Willem vander Elst, in: Med.V.A., 1932, p.969-
995.
-A.A.KEERSMAEKERS, o.c., p.81-83.
155. Het gedicht komt voor op p.72 van: Gheestelycke Dichten, ver-
scheiden Persoonen ende Staeten van Menechen Toegheschreven
Door H.VVILHEM Van Der elst priester pastoer.
T'Antwerpen By Hieronymus Verdussen. Met gratie en priuille-
gie voor ses iaren. [1622] (Gent: BL 198572)
-De Univ.Bibl.Gent bezit nog een onvolledig exemplaar (BL
7659) met het jaartal 1634. Klaarblijkelijk gaat het hier
om een uitgave van 1622 met een nieuw titelblad, waarin zelfs
het chronogram behouden bleef.
156. A.A.KEERSMAEKERS, o.c. p.84.
157. ID., p.82-83.
158. Een groot deel van dit gedicht, waaronder de aangehaalde
verzen, komt voor bij O.DAMBRE, o.c., p.140-141.
159. P.71 van de bundel.
160. Over Benedictus van Haeften raadplege men:
-Biogr.Nat., VIII, kol. 598-600 (door E.VAN ARENBERGH)
-N.N.B.W., VI, kol.662-664 (door FRUYTIER)
-M.VAN HAAFTEN: Dom Benedictus Haeftenus of het Utrechtsche
geslacht van den kerkelijken auteur Jacobus van Haeften
(1588-1648) Proost der Benedictijner Abdij van Afflighem-
Amsterdam W.Ten Have, 1940.
161. Den Lyst-Hof der Christelycke Leeringhe, beplant met ghees-
telycke Liedekens, Tot verklaringhe vanden Catechismus des
Artsbischofdoms van Mechelen; Door Benedictvm van Haeften,
Proost van Affligem.
Tot Antwerpen, By Hieronymus Verdussen. A.c.I). I).CXXII.
Met Gratie ende Privilegie.(Antw.:C 67808)
-Over dit werk leze men: W.J.C.BUITENDIJK: Het Calvinisme in
de Spiegel van de Zuidnederlandse Literatuur der Contra-
Reformatie - Groningen/ Batavia, J.B.Wolters' Uitgevers-
Maatschappij N.V., 1942 -p.254-258.
-E.ROMBAUTS: Justus de Harduyn's Goddelicke Lof-Sanghen als
Liedboek der Contra-Reformatie, in: Feestbundel H.J. van
de Wijer, II, p.254-256.
162. Zie O.DAMBRE, o.c., (1926), p.139.

163. Zie over Johan Thioullier:
 -Biogr. Nat., XXIV, kol. 920-929 (door C. DEBAIVE)
 -G. OLBRECHTS: Schrijvers uit de rederijkerskamer "De Peene" in de 17de en 18de eeuw; I. Jan Thioullier, in: Mechelse Blijdragen, VI, (1939) p. 157-176.
 -A.A. KEERSMAEKERS: De Dichter Guiliam van Nieuwelandt, p. 77-78 en 308-313.
 -Een aantal gegevens over hem komen eveneens voor in de onuitgegeven licenciaatsverhandeling van F. BACCAERT: De Peene viert! Het Blasoenfeest te Mechelen 1620 (Univ. Leuven-1941). Aan de schrijver, die ons zijn studie welwillend ter beschikking stelde, betuigen we onze welgemeende dank.
164. Clavdijs Domitius Nero Tragoedia, door Gvil. van Nieuwelandt van Antwerpen.
 T'Antwerpen, By Guiliam van Tongheren, Boeck-vercooper inde Camerstræet, inden Griffioen. Anno, 1618. Met Gratie ende Priuilegie. (Gent: BL 8247)
 -Thioullier's "Ode" is gedateerd: 15 Juli 1618. Een jaar vroeger was er van hem een lofdicht verschenen in Verstegen's "Neder-dvytsche Epigrammen". In de voorrede tot zijn werk had Verstegen het streven naar taalzuivering vrij heftig aangevallen. Het is niet uitgesloten dat Thioullier onder meer op dit lofdicht doelt, wanneer hij in 1618 schrijft:
 "VVant dat ick prijs heb ick ghelaeckt". (str. 6, v. 6)
165. Het is opgenomen in "De Schadt-kiste der Philosophen ende Poeten" (Zie Aant. 164) maar heeft afzonderlijk titelblad en paginerings: Porphyre en Cyprine Trevr-spel. -Tot Mechelen, Gedruckt by Hendrick Iayen anno M. DC. XXI. (Gent: BL 81)
166. Zie over de invloed A.A. KEERSMAEKERS, o.c., p. 311 en 313. Het toneelstuk zelf is praktisch vrij van bastaardwoorden. Dit kan niet in dezelfde mate worden getuigd van de "Prologhe van twee Personagien, Den eenen ghenoemt T' ghemeyn Constminnende Hert. Den tweeden; T'ghemeyn Onverstant". Sommige passages wekken de indruk dat Thioullier vooral "t'ghemeyn onverstant" vreemde woorden in de mond heeft willen leggen; maar ook "t'ghemeyn constminnend hert" gebruikt in de langere monologen soms bastaardtermen, gedeeltelijk voor het rijm. Op de eerste bladzijden van het toneelstuk duikt af en toe nog een vreemd woord op, maar gaandeweg wordt de tekst geheel zuiver. Waarschijnlijk mogen we hieruit afleiden dat Thioullier bewust naar zuiverheid van taal heeft gestreefd maar die slechts geleidelijk heeft weten te bereiken.
167. A.A. KEERSMAEKERS: Gesch. v. d. Antw. Rederijkerskamers, p. 76
168. Het stuk komt voor p. 3 van: De Schadt-kiste der Philsophen ende Poeten waer inne te vinden syn veel schoone leerlycke Blasoenen, Refereynen, ende Liedekens Gebracht ende gesonden op de Peene-Camere binnen Mechelen van d'omliggende steden in Brabant, Vlaenderen, Hollandt ende Zeelandt: Geprononciert ende gesonghen op henlieder Peeste den 3. Mey vanden laere 1620. Achteruolghens den eygh der Caerten te voren by henlieder wt gesonden.

Gedrukt tot Mechelen by Hendrick Iaye. A^o 1621 (Gent:BL 81)
-Zie over dit werk de reeds genoemde verhandeling van F.
BACCAERT (Aant.163)

169. Deze bisonderheid ontlenen we aan F.BACCAERT. Schrijver zegt in dit verband p.142: "Zoo treffen we slechts bastaardwoorden in drie van de 54 refreinen op de nieuwe maat en in twee der inleidende gedichten. Voor de refreinen in de oude maat is de verhouding veel ongunstiger: 26 op 51. De liedjes bevestigen deze cijfers: 21 nemen er uitheemse woorden op."
170. Het oordeel van F.BACCAERT dienaangaande (p.145-146) kan als volgt worden samengevat. De kamers uit de toenmalige Verenigde Provinciën volgen de nieuwe maat en vermijden bastaardwoorden. Die uit Zuid-Brabant en de Kempen volgen in beide opzichten nog de oude traditie. De centra in Brabant en Vlaanderen vertonen een gemengd beeld. Ons eigen onderzoek inzake gebruik van bastaardwoorden bevestigt grosse modo deze zienswijze. Haarlem met de Wyngaert-rancken (3 referreinen, 4 liederen van o.a. Govert van der Eembd) en de Witte Angieren (3 referreinen, 4 liederen van o.a. Pieter Vergeelseun en Jac. van der Schuere) spant de kroon inzake zuiverheid van taal. Practisch vrij van vreemde woorden zijn insgelijks de inzendingen van de Orangie Lelie van Leiden. (1 ref., 1 lied van Celosse), de Nardus-bloem van Goes (1 ref. 1 lied) en de Goutblomme van Gouda (11 ref., 11 lied.) Opmerkenswaard voor de laatste Kamer is dat het referrein en het lied van I.F.Stam minder zuiver zijn dan die van zijn stadsgenoten. Herinneren we er in dit verband aan dat W.J.Stam in 1622 het werk van J.B.Houwaert, "Den Generalen Loop der Werelt" had uitgegeven. (cfr. Aant. 30) De inzending van de Balsembloem van Haestrecht (1 ref., 1 lied) is eveneens minder zuiver. Vrij talrijk zijn de bastaardwoorden in de stukken van: Den Boeck (1 ref.) en de Corenblom (1 lied) van Brussel, de Catharynisten van 's-Hertogenbosch (1 ref., 1 lied), de Goutblablomme van Vilvoorde (2 ref., 1 lied), het Lindenbloemen van Mol (1 ref.), de Brem-bloem van Geel (1 ref.), het Heylich Groyt-selle van Arendonk (1 ref., 1 lied) en de Barbaristen van Assche (1 ref., 1 lied) Volgende Kamers uit het Zuiden houden ongeveer gelijke tred met die uit het Noorden: de Mari-crans van Brussel (1 ref.) de Violieren van Antwerpen (8 ref., 5 lied. $\frac{3}{4}$ van o.a. Sebastian Vranox), de Goudt-blom van Antwerpen (4 ref. 8 lied.), de Olyftack van Antwerpen (13 ref. 12 lied. van o.a. Guil. van Nieuwelandt), de Heylighen Gheest van Brugge (4 ref., 4 lied.) en de Jonghe Vreughden-Blomme van Bergen-op-Zoom (5 ref., 3 lied.) Een gemengd beeld vertonen volgende kamers; sommige van hun inzendingen zijn geheel zuiver, in andere komt een soms tamelijk groot aantal vreemde woorden voor. Het minst talrijk zijn ze in de stukken van Moyses Bosch (9 ref., 9 lied.) en van de Jonghe Lauwerieren (16 ref., 17 lied.) van 's-Hertogenbosch.

Daarentegen is een referein van de Christus ooghen van Diest (4 ref., 1 lied) nog volledig in de vroegere "gecierde" rederijkerstrant; in de meeste stukken van deze kamer is de taal echter betrekkelijk zuiver. Dit laatste kan eveneens gezegd worden van het Terwen Bloetsel van Aarschot (1 ref. 1 lied), de Hey-blom van Turnhout (1 ref., 1 lied), de Ienette van Lier (1 ref., 1 lied), de Ongheachten van Halle (3 ref., 2 lied.) en de Vlaesbloem van Helmont (2 ref., 2 lied.).

Met de inzendingen van afzonderlijke rederijkers hebben we in dit overzicht geen rekening gehouden. Algemeen zijn die tamelijk zuiver. In zijn geheel genomen maakt de bundel, wat taalzuiverheid aangaat, een vrij gunstige indruk. Voegen we hieraan toe dat de stijl van de gedichten der kamers uit de grotere centra doorgaans veel vlotter is dan van de overige.

171. Over Franciscus Costerus raadplege men:
- Biogr.Nat., V, kol., 12-16 (door E.NEBFFS)
 - J.MUYLDERMANS: Franciscus Costerus S.J.(1532-1619), in: Med.V.A., 1901, p. 256-296.
 - Bibl.Belg., 2me série, III, C 479-613 en IV, C 614-640.
 - R.HARDEMAN: Franciscus Costerus(1532-1619) - Aiken, "Bode van het H.Hart", 1933.
 - J.SALSMANS: Franciscus Costerus S.I. bij de 400e verjaring zijner geboorte, in Med.V.A., 1933, p.395-398.
 - J.JAGENAU: Mededeelingen: I. Is P. Franciscus Costerus S.J. de zoon van Franchoye de Costere, den factor der Ploenen te Mechelen? II. Twee Catechismusuitgaven van P.Fr.Costerus S.J.in 1566 en 1568, in: Ons Geestelijk Erf, VIII (1934), p.338-346.
 - ID., De jonge Franciscus Costerus S.J. Student aan de Leuvensche Alma Mater (1548-1552), in: Ons Geestelijk Erf, IX (1935), p.198-204 en 302-311.
 - J.ANDRIESSEN: Costerus en zijn tegenstanders uit het Noorden, in: Miscellanea L.van der Essen, p. 769-779.
172. Catholieke Sermoenen op De Octave van 't H.Sacrament des Avtaers. Gemaect door Franciscum Costerum Priester der Societeyt Iesv.
t'Antwerpen, By Hieronymus Verdussen, M.DC.XVI. Met Gratie ende Privilegie. (Gent: H 1297)
- Dit werk is gebonden achteraan: Sermoenen op alle De Epistelen van Son-daeghen van den gheheelen Iare (1616).
 - Zie hierover: Bibl.Belg., C.629.
 - De aangehaalde tekst komt voor p.204.
173. -Zie boven p.241.
174. Men raadplege over Richard Verstegen in de eerste plaats de biografie door
- E.ROMBAUTS: Richard Verstegen, Een polemist der Contra-Reformatie-Brussel, Algemeene Drukinrichting, 1933.
 - Daarnaast kunnen we verwijzen naar:
 - E.ROMBAUTS: Richard Verstegen over versmaat en taalzuivering,

- in: N.Tg., XXVIII (1934), p.49-63.
 -ID., in: Gesch.v.d.Letterk.der Nederl., V, p.415-417.
 -B.A.VERMASEREN: De Katholieke Nederlandsche Geschiedschrijving in de XVIde en XVIIde eeuw over den opstand.-Maastricht, Uitgevers-Mij Gebrs.van Aelst, 1941 -p.185-186.
 -W.J.C. BUITENDIJK: Het Calvinisme in de Spiegel van de Zuidnederlandse Literatuur der Contra-Reformatie -p.155-228.
 -ID., Richard Verstegen als verteller en Journalist, in: N.Tg., XLVI (1953), p.21-30.
175. Neder-dvytsche Epigrammen Op verscheyden saecken, Soo wel om te stichten, als den geest te vermaecken. Met Genuchlycke Epitaphien op d'ouerledene gedicht, vvaer deur dat de leuende worden oock gesticht. Ghecomponseert deur R.V. Tot Mechelen. By Hendrick laey, 1617. Met Privilegie.(Gent: BL 7672)
 -Een tweede uitgave verscheen in 1624.
 -De tekst van de door ons aangehaalde voorrede wordt door E.ROMBAUTS, p.234 van zijn biografie, afgedrukt volgens de tweede uitgave. Op enkele onbelangrijke wijzigingen na stemt die overeen met die van 1617.
176. Zie in dit verband onze uiteenzetting over Roemer Visscher, in Hstk.V, p.163.
177. Het enige bekende exemplaar van dit werkje berust in de Univ. Bibl.Gent onder Nr: Her 1805. Het bevat geen titelblad en de approbatie werd grotendeels afgescheurd. W.VAN EEGHEM slaagde er in de juiste titel te ontdekken. (Zie zijn bespreking van een prijsantwoord in: Med.V.A., 1954, p.356): Medicamenten tegen de melancholie geleghen in de tragedie van ruilspijpe, in d'operatie van stercken drancken, in de hersenen van vijf en twintighderlike soorten van dronckaerts, in de vonnissen gegeven in de Heu van Brussel over eenen boeren bomme craeck ende in scherpsinnighe antwoorden op verscheljde vraeghen door R.V.- Antwerp bij Guill. Lesteens in de hooghstraet in den gulden pellicaen 1622.
 -Zie verder over dit werkje:
 -W.VAN EEGHEM: De Doedelzakdoorders (1622) in: Lode Baekelmans ter eere, II, p.152-167.
 -W.J.C.BUITENDIJK: Richard Verstegen's Playsante Conterfeytsels en Concepten, in: N.Tg., XLVI (1953), p.71-73.
178. De volledige tekst, met uitzondering van het slot-epigram, komt voor in de biografie door E.ROMBAUTS, p.235.
179. P.4, onder de rubriek: Aen verscheyden sorten van Lesers.
180. E.ROMBAUTS, o.c.x (1933), p.238.
181. ID., p.240.
182. Zie hierover: IBID., p.240-241.
183. A Restitvtion of Decayed Intelligence: In antiquities. Concerning the most noble and renovvmed English nation. By the studie and trausile of R.V.Dedicated vnto the Kings most excellent Maiestie.
 Printed at Antverp by Robert Bruney. 1605. And to be sold at London in Paulas-Churchyeard, by Iohn Norton and Iohn Bill. (Br.: II 33339 B)

- Andere uitgaven verschenen in 1628, 1634, 1652, 1655 en 1673.
Merkwaardig is wel dat in dit werk een lofdicht voorkomt van "Cornelius Kilianus Dufflaeus".
- ↳ In onze uiteenzetting steunen we hoofdzakelijk op Hst. XIII van de biografie door E.ROMBAUTS, p.160-172.
184. E.ROMBAUTS, o.c., p.170
185. ID.
186. Zie onze uiteenzetting in Hstk IV, p. 129-131.
187. Het gedicht ⁱⁿ zijn geheel afgedrukt door E.ROMBAUTS, p.180.
188. Id., p.165.
189. Id., p.202-203.
190. Handt-Boeckken voor de Broederschap Van den Glorieusen Patriarch S. Joseph. Inghestelt in de Prochie Kercke van S.Salvator vijlent s'Helis-kerst binnen de stede van Ghendt. Met autoriteyt van den H. Apostolischen stoel van Roomen/ Ten Versoecke van hare Hoogheden de Aerts-Hertoghen Albertus ende Isabella Clara Eugenia. &c. Ouer-gheset vut den Fransoysen in onse Nederlandtsche tale/ Door Cornelis van der Meeren.
Tot Ghendt, By Cornelis vander Meeren/ in den Soeten naem Iesvs, Anno 1624. Met Gratie ende Privilegie. (Br.:III 32904 A).
- We vonden nog een andere uitgave, s.d. (Gent-Michiel de Goesin) waarin deselfde opdracht voorkomt.
191. Zie over Cornelis van der Meeren:
-F.VANDERHAEGHEN: Bibliographie gantoise (1895-69) -II, p. 1-10. en VI, p.51-52.
-Biogr.Nat., XIV, kol. 255-256 (door P.BERGMANS)
192. Deze drukker heeft slechts zelden de aandacht van de onderzoekers op zich weten te vestigen, waarschijnlijk ter oorzake van de grotere bekendheid van zijn zoon, de verder te behandelen dichter en drukker Jan Bellet. In de bijdragen over deze laatste worden soms terloops enkele bijzonderheden over de vader vermeld. De meest uitvoerige gegevens over hem worden verstrekt door: Pr.VERHEYDEN: Over Ypersche Boekdrukkers, in: Tschr.vr.Boek- en Bibliotheekwezen, VII (1909), p.70-76 en door: A.DIEGERIÖK: Essai de Bibliographie Yproise. Etude sur les imprimeurs yprois 1547-1834 -Ypres, Simon Lafonteyne, 1873-1881 - p.59-79. Het door ons behandelde werk wordt echter niet onder de door hem gedrukte werken vermeld. Zie meer over hem onder Aant.1893 en 1904
193. Zo formuleerde hij het zelf in de opdracht van zijn "Welvoeginghe". Dat het zijn eerste Nederlands werk was wordt onrechtstreeks bevestigd door zijn zoon Jan in diens opdracht van: Het Derde Deel der Meditatieën Des Eerw. P.Ivdovici de la Pyente ... vut het Spaenssche des Auteurs in de Nederduytsche sprake ouer-ghestelt door François Bellet. - T^eYpre. By Ian Bellet, Ghesworen boeckdrukker en boeckverkooper / in de Zuydstrate / by de groote

- Marckt. 1626. Met gratie ende priuilegie. (Leuven: A 20997)
 Hierin schrijft Jan namelijk: "Het is V.E. genoegh bekend, dat mijn Vader S.M. in sijnen grijsen ouderdom sich tot het leeren der nederduytsche sprake heeft begheuen, waer in hy sich zoo wel heeft geoeffent, dat sijn gheschriften voor d'andere onses tijds niet en moeten wijcken: soo 't genoegh blijkt door 'tboeckken des ghemeynen handels, door hem uyt het latijn vertaelt, ende ouer twee jaren in 'tlicht ghebragt". Deze opdracht is gedateerd: 29 Julij 1625; het werk zelf was eveneens door de vader vertaald en reeds voor de helft gedrukt toen hij stierf.
194. Communis Vitae inter homines Scita Vrbanitas, à Mussipontana Academia Latinitate donata, - De Welvoeghinghe Ofte Beleeftheyt in den gemeynen handel onder de menschen. Vertaelt door Franssois Bellet.
 t'Ippe, uyt sijne Druckerije, 1624. Met priuilegie (Gent: A 37986)
 -De opdracht is gedateerd: den 29. VVinter-maends 1623.
 -Het werkje heeft op de linkerbladzijde de Nederlandse, op de rechter de Latijnse tekst.
 Toen hij het werk vertaalde -- of drukte -- was Franssois Bellet ongeveer 50jaar; dit kunnen we afleiden uit de opdracht waarin hij zegt: "...ick, die vijftich jaren oudt met grijsende hayren, my uytgesteld hebbe tusschen de klippen ende steenrotsen, die menichfuldigh zijn in de hooge see der Nederlandtsche tale (hierom noyt van vrenden met volle seylen oft onghebroken riemen door-reden) aen de winden der spotternijen."
195. Een detail in de Latijnse tekst wekt het vermoeden dat hij de opdracht, alleszins gedeeltelijk, uit het Latijn heeft overgenomen. Er staat namelijk: "... tum ad animarum vtilitatem, cum ad linguae Celticae ornamentum et Urbis vestrae gloriam...". We zijn er niet in geslaagd een exemplaar van het Franse of van het Latijnse werk te ontdekken. Volgens onze opdracht was het Franse werk vertaald door de "Mussipontanorum Academia", de universiteit van Pont-à-Mousson (Nancy), en sou de Latijnse titel luiden: Ciuilis conuictus Vrbanitas.
196. P.79: "Patrio ac gentili idiomate vttere, non incondite vt faex populi, aut vt ancillare abiectum genus, sed vt politiores atque optimates ciues tui & culte & eleganter."
197. Zie over Jan Bellet:
 -LAMBIN: Jan Bellet, in: Belgisch Museum, IV (1840), p.149-151 en 153.
 -Biogr. Nat., II, kol.139-140 (door J.VANDE PUTTE)
 -A.DIEGERICK, o.c., p.80-90
 -Leven en Werken der Zuidnederlandsche Schrijvers, I, p. 68-69 (door FR. DE POTTER)
198. LAMBIN, o.c., p.153.

199. We zijn er niet in geslaagd een exemplaar van dit werk onder ogen te krijgen. Het exemplaar dat destijds in het bezit was van A. VANDENPEERREBOOM en aan de Stadsbibliotheek van Ieper werd overgemaakt, ging, naar de bibliothecaris ons mededeelde, verloren tijdens de oorlog 1914-18. Navraag in de voornaamste Belgische en Nederlandse bibliotheken bracht geen ander exemplaar aan het licht. Zo zijn we genoodzaakt te steunen op de gegevens, die hierover vermeld worden door LAMBIN en A. DIEGERICK. Deze laatste geeft, o.c., p. 83, volgende titel op:
De wel-voeghinghe ofte beleeftheydt in den ghemeynen handel onder de menschen. Met het lof der stede Belle, ende haerder casselrye. In dicht beschreven door Jan Bellet. Tot Ypre, uyt syne druckerye/ in de Zuyd-strate by de groote Marckt/ M. DC. XXV. Met gratie ende privilegie.
-De approbatie dateerde van 16 October 1625.
-Volgens dezelfde schrijver zou het werk een berijming zijn van de vertaling die zijn vader bezorgd had.
200. We halen hier de tekst aan, zoals hij afgedrukt wordt door LAMBIN, o.c., p. 150-151. Schrijver vermeldt dat de versen voorkomen p. 37.
201. Over Olivier de Wree raadplege men:
-Biogr. Nat., VI, kol. 22-24 (door A. VANDER MEERSCH)
-Baron J. BETHUNE: Documents concernant Olivier de Wree (Vredius) - Bruges, L. de Plancke, 1893.
-ID., Vredius (Olivier de Wree). Notice biographique. - Bruxelles, J. Goemaere, 1898.
-L. GILLIODTS - VAN SEVEREN: Documents Judiciaires concernant Olivier de Wree (Vredius) et sa famille, in: Annales de la Soc. d'Emulation pr. l'ët. de l'hist. et des ant. de la Flandre. LII (1902), p. 87-132.
202. De vermaerde Corlosh-stucken vanden Wonderdadighen Velt-heer Carel de Longveval Ridder van 't Gulde Vlies. Grave van Bysgvoy, Baron de Vaux, &c. Gedicht door Olivier de Wree. Licentiaet in beyde de Rechten.
Tot Brvgge, By Nicolaus Breyghel/inde Noortsantstrate. 1625. Met Gratie ende Privilegie. (Br.: V.H. 23919 A)
-Zie hierover: M. SABBE: Brabant in 't Verweer - Antwerpen, V. Resslerer, MCMXXXIII - p. 93-99.
-Het werk werd in 1679 en 1699 herdrukt in "Alle de Wercken van Lambertus Vossius" op naam van deze laatste. In dit verband lese men: R. FONCKE: Alle de Wercken van Lambertus Vossius, in: Het Boek, III (1914), p. 248-256 en W. J. C. BUITEN-DIJK: Het Calvinisme in de Spiegel van de Zuidnederlandse Literatuur der Contra-Reformatie, p. 215-216.
203. Zie Aant. 25, 26 en 170.

AANTEKENINGEN BIJ HOOFDSTUK IX.

1. De studies over Bredero's leven en werk zijn vrij talrijk. We vermelden hieruit slechts:
 - J.TEN BRINK: Gerbrand Adriaensz. Bredero, Historisch-aesthetische studie van het Hollandsche blijspel der XVIIde eeuw. -2de druk- Leiden, A.W. Sijthoff, [1888]
 - G.KALFF: Gesch. der Nederl. Letterk., IV, p.137-171.
 - J.TE WINKEL: Ontwikkelingsgang, III, p.160-164, 171-177, 181-184 en 189-199.
 - J.BROUWER en G.S.OVERDIEP: Gerbrand Adriaensz Bredero, in: Gesch. van de Letterk. der Nederl., IV, p.267-321.
 - J.A.N.KNUTTEL: Bredero - Lochem, "De Tijdstroom", 1949. Een bibliografie van zijn werken verscheen van de hand van J.H.W. UNGER: G. As. Brederoo. Eene Bibliographie - Haarlem, De Erven Bohn, 1884. Ze werd aangevuld door dezelfde schrijver in de uitgave van Bredero's Werken (1890), A.A. VAN RIJNBACH in de Kluchten (1926), W.A.P. SMIT in Het Boek, XVI (1927), p.30 en W.E. HEGMAN in Wetenschappelijke Tijdingen, 1951, p.9-10. Een uitgave van al zijn werken werd bezorgd door J.TEN BRINK, e.a. (1890) en door J.A.N. KNUTTEL (1918-1929).
2. In onze aanhalingen volgen we steeds de tekst van "De Werken van G.A. Bredero" - Amsterdam, Binger, 1890. Van de behandelde werken verschenen tijdens de 17de eeuw drukken in:
 - Klucht van de Koe: 1619, 1620, 1622, 1638, 1642, 1644, 1646, en 1678.
 - Moortje: 1617, 1620, 1622, 1633, 1638, 1644, 1646, 1662, 1663 en 1678.
 - Spaanschen Brabander: 1618, 1619, 1621, 1622, 1632, 1633, 1638, 1642, 1644, 1647, 1662, 1669 en 1696.
 - Nederduytsche Riimen (waarin de brief aan de Oude Kamer): 1620, 1622, 1632, 1638 en 1644.
 - Lied-boeck: 1621, 1622, 1644 en 1677 (zie hierbij Aant.13)
3. De tekst komt voor in de Werken, III, p.147-149. Een datering wordt er niet voorgesteld. Zie hiervoor Aant.6.
4. Zie p. ~~357~~ ~~en 416.~~ ^{253 en 312.}
 - Hiermee willen we geenszins uitsluiten dat hij ook door zijn lidmaatschap van de Eglantier al vroeg belangstelling kan gekregen hebben voor taalzuiverheid. In zijn genoemde biografie p.14-15 betoogt J.A.N.KNUTTEL namelijk dat Bredero al vóór 1613 lid zou geweest zijn van die kamer.
5. Op zeldzame uitzonderingen na zijn de korte kluchten en de gedichten zuiver. In "Rodderick ende Alphonsus" en in "Griane" telden we respectievelijk een 25- en een 15tal vreemde woorden. In "Lucelle" zijn ze talrijker, een 60-tal; voor het merendeel komen ze uit de mond van Lecker-Beetje en Pan-netje-vet. We hebben niet de indruk dat Bredero dit met een

bijzondere bedoeling heeft gedaan. In vv.1231-1268, waar de namen van een aantal gerechten en van de vrije kunsten worden opgesomd, heeft de Franse tekst die hij volgde hem beïnvloed.

"Zedekunst dat is!"

6. Van Coornhert vermeldt hij de "Eeren-ampteren van Cicero en het stichtelijk boek van de Wel-levenskunst, mitsgaders... het troostelijk boecxken van Boëthius". Herinneren we er in dit verband aan dat de Boëthius-vertaling herdrukt werd in 1616, de "Officia Ciceronis" in 1604 en 1614, de "Wellevenskunste" in 1596 en 1612. De "Twe-spraak" verscheen opnieuw in 1614, samen met de "Redenkaveling" en de "Rederijk-kunst". In het licht van deze data lijkt het niet uitgesloten dat de brief geschreven werd in 1616 of later.
7. Hier doelt hij op de vertaling door Cornelis van Ghistele, welke in 1555 te Antwerpen was verschenen. (Cfr. Hstk. I, p.29) Men lese in dit verband J.F.J. VAN TOL: Bredero's Moortje, zijn Franse bron en van Ghistele, in T.F.L., 1931, p.5-29 en 100-110.
8. Verzen 584-593; het tweede gedicht volgt vv.601-607.
9. In dit verband lese men: E.ROMBAUTS: In de Omgeving van de "Spaansche Brabander", in: Album Baur, II, p.193-209. Vgl. Hierbij Hstk.VIII, p.356-357.
10. Zie Hstk.V, p.163.
Het feit dat Bredero op de verbastering van de taal der kooplui wijst en meermaals de termen "bot Hollants" en "Hollantsche botmuylen" gebruikt die we ook bij Roemer Visscher hebben aangetroffen, is waarschijnlijk geen louter toeval. Over invloed van Visscher op Bredero lese men de Inleiding van J.A.N. KNUTTEL in zijn uitgave van Bredero's Werken, III, p.XXXIX.
11. Vooral Roemert en Kackerlack pakken af en toe graag met een vreemd woord uit. Zie onder meer vv.1148-1149, 1186-1187 en 2236-2247. Toch is hun taal doorgaans niet meer verbaasd dan die van de andere personages.
-Spot met de onzuivere taal van de kooplui vinden we in Koenraat's uiteenzetting over koopmanschap, vv.503-520.
12. Zie hierover uitvoerig: A.A.VERDENIUS: Bredero's dialect-kunst als Hollandse reactie tegen Zuidnederlandse taal-hegemonie, in 's schrijvers Studies over zeventiende eeuw (1946), p.3-18. Vergelijk hierbij. E.ROMBAUTS, o.c. en Jos.J.GIELEN: Bredero en zijn Spaansche Brabander, in N.Tg., XXIX (1935), p.385-404.
13. Waarschijnlijk kwam dit stuk reeds voor in de, nu verloren, uitgave die Bredero zelf van zijn liederen bezorgde. In het "Boertigh, Amoreus, en Aendschtigh Groot Lied-boeck" (1622) verschijnt het namelijk met volgend opschrift: "Voor-Reden Van G.A.Brederoos Geestich Liedt-Boecxken by hem selven uyt-ghegeven." De oudste bekende tekst is die

- uit het "Geestigh Liedt-Boecxken" (1621). Zie in dit verband de Inleiding door A.A.VAN RIJNBACH tot zijn heruitgave van het Groot Lied-Boek (1944)
14. Uit de omvangrijke literatuur over P.C.Hoof't vermelden we in de eerste plaats de rijkgedocumenteerde biografie van H.W.VAN TRICHT: P.C.Hoof't - Arnhem, van Loghum Slaterus, MDCCCOLI.
Daarnaast, als algemene studies met uitvoerige bibliografische gegevens:
-G.KALFF: Gesch.der Nederl.Letterk., IV, p.197-245.
-J.TE WINKEL: Ontwikkelingsgang, III, p.114-153, 204-214. 369-395 en 449-481.
-G.S.OVERDIEP: Pieter Cornelisz.Hoof't, in: Gesch.v.d.Letterk.der Nederl., IV, p.330-403.
De bibliografie van zijn werken werd bezorgd door P.LEENDERTZ Jr: Bibliographie der Werken van P.C.Hoof't - 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, s.d.Aanvullingen hierop verscheenen, van de hand van dezelfde schrijver in "Het Boek, XXI (1933), p.309-311 en XXII (1933-34) p.185-189; van A.J. VAN HUFFEL, Pr.ARENTS en F.KOSSMANN, respectievelijk in Het Boek, XX(1931) p.227 en 349 en Bibliotheekleven, 1931, p.190; van H.MAYER in Het Boek, XXI (1933), p.92 en van A.A.M.STOLS in hetzelfde tijdschrift, XXII (1933-34) p.189-190.
-Een uitgave van al zijn werken werd in het vooruitsicht gesteld (Zie in dit verband de rede van W.Gs.HELLINGA: De nieuwe P.C.Hoof't-editie. Over winst en verlies, in: Handelingen v.d.Zuidned.Maatsch.vr Taal-en Letterkunde en Gesch. VIII (1954), p.46-60.
15. Dit menen we althans te mogen afleiden uit vv.15-16 van zijn verder behandelde brief uit Florentië, waarin hij schrijft dat hij "niet weet, constrijcke geesten al // Oft hij u broeders oft sijn meesters noemen sal."
16. Voor zijn dichtwerken gebruikten we de uitgave van F.A.STOETT: Gedichten van P.C.Hoof't. Tweede druk van de uitgave van P.LEENDERTZ Wz.- Amsterdam, P.N.van Kampen & Zoon, 1899-1900. Van de in onse tekst behandelde werken verschenen volgende drukken in de 17de eeuw:
-Achilles en Polyxena: 1614 en 1620.
-Theseus ende Ariadne: 1614 en 1628.
-Granida: 1615, 1620 (2 verschillende), 1642, 1659, 1661, 1662 en 1679. Het werk werd bovendien opgenomen in de door Jacob van der Burgh bezorgde uitgave van Hoof't's Gedichten, van 1636, welke herdrukken kende in 1644, 1657, 1668, 1671 en 1677.
-Geeraerd't van Velsen: 1613, 1618, 1622, 1628, 1633, 1638, 1644, 1649, 1658, 1662, 1681 en s.d. (Amsterdam, Broer Jansz.) en in de genoemde uitgaven van de Gedichten.
-Ware-nar: 1617, 1626, 1630, 1638, 1657, 1661, 1663, 1667, 1670, 1677 1678, 1690, 1695, en 1698.
-Baeto 1626, 1642, 1644 en in de Gedichten.
-Isabella: 1619, 1627, 1634, 1644 en 1666.

- Voor zijn proza zie Aant. 3 (in fine), 29, 38 en 47.
Zijn brieven raadpleegden we in de uitgave van J. VAN VLOTEN: P.C. Hoofts Brieven - Leiden, E.J. Brill, 1855-1857.
17. Deze rijmbrief wordt afgedrukt door J. VAN VLOTEN, o.c., I, p. 2-11 en door F.A. STOETT, o.c., I, p. 5-10. In onze aanhalingen volgen we deze laatste uitgave.
In de later gewijzigde tekst (zie STOETT, I, p. 326-330) luiden de geciteerde versen als volgt:
v. 17 Florence, 't schoonste dat mijn oog ooit heeft ontmoet
Wiens vruchtbare Landow van d'Arno werdt gevoet,
en Doet om haer oerlijkheit van tael my in haer blijven;
v. 65 Ons oude Tael t' Latijn van voor twee duizendt Jaer
En week de Grieksche niet in geenen deel, noch haer
Wijkt ons Tuskaensche niet. Zoo zien wy in dees tijden
Mijn geesten kloek in schrift met al de Werelt strijden.
Aangaande het auteurschap van deze herwerking zie F.A. STOETT, o.c., I, p. 330-333 en K.H. DE RAAP: De Brief van P.C. Hooft aan de Kamer in Liefde Bloeyende, in: Taal en Letteren, XI (1901), p. 355-370.
18. Zie in dit verband: O. YPES: Petrarca in de Nederlandse Letterkunde - Amsterdam, De Spieghel, 1934 - p. 99.
19. P.C. Hoofts, Achillis en Polyxenas Treur-spel. Met Ajax en Vlissens Reden-strijdt.
Tot Rotterdam, Voor David Jacobus van Hakendover, Boecverkooper int Westnieulant. Anno 1614.
Colophon: Ghedruct by Harman Huyghensz. Moninx. (Gent: BL 5011²)
-Het woord tot de lezer komt ook voor bij F.A. STOETT, o.c., II, p. 459.
-Zie over dit werk de studie van Th. H. D'ANGREMOND: P.C. Hooft's Achilles en Polyxena. Met inleiding, aantekeningen en woordenlijst. - Assen, van Gorcum & Comp., MCMXLIII.
20. Het Spel van Theseus ende Ariadne P.C. Hoofts.
Tot Amstelredam, By Jan Gerritsz. Boecvercooper / op den Dam / inde Cas / onder 't Stadt-huys. 1614. (Gent: BL 5011³)
-Zie het voorwoord van de drukker ook bij F.A. STOETT, o.c., II, p. 459-460.
21. Vgl. Hstk. VIII, p. 361. 257.
22. Over de door Hooft aangebrachte wijzigingen voor de eerste druk (1615) en met het oog op de uitgave van de "Gedichten" (1636) zie: F. KOSSMANN: De varianten van Hoofts Granada, in: Ts., XXXVI (1917), p. 97-151.
23. In de "Ware-nar" tekenden we in het totaal ongeveer 75 -- meermaals dezelfde -- bastaardwoorden aan. Een paar keren zijn ze vervormd, zelden worden ze gebruikt voor het rijm. Hooft legt ze alle personages in de mond. Tweemaal zijn ze talrijker (vv. 746-753 en 1030-1035). Een bijzondere bedoeling van Hooft hebben we niet kunnen ontdekken.
-In de "Schijnheligh" -- prozavertaling -- komen er meer voor.

Uit sommige passages blijkt dat de oorspronkelijke tekst hem in dit opzicht beïnvloed heeft. - We gebruikten hiervoor de uitgave van J. VAN VLOTEN, Schiedam, H.A.M. Roelants, 1869. Tijdens de 17de eeuw werd het niet gepubliceerd.

24. In dit verband willen we er op wijzen, dat Caspar -- van zichzelf getuigt hij v. §10: "Ick ick heb t'Antwerpen voor Hofmeester ghedient over dertich jaren", en in v. 457 geeft hij als zijn mening te kennen: "Maer wat vintmen hier in Hollandt scharpe ghesellen" -- één staattje ten beste geeft van het, naar Bredero's woorden, "geckelijck gheschoekiert Antwerps", en wel in vv. 508-511. Toch is zijn taal niet meer verbasterd dan die van de andere personages. Lichte spot met de Brabantse rederijkers mogen we misschien zien in vv. 743-744, waar Rijckert over de Amsterdamse comères zegt:
 En sy weten't mit sulcken gracy allemael, en soo kloeck
 te seggen,
 Ick laet de Hollanders staen, de Brabantse Raderijckers
 moghender heur broeck by legghen.
25. Brief 75.
26. Men leze in dit verband J.D.M. CORNELISSEN: Hooft en Tacitus -Nijmegen/Utrecht, Dekker & van de Vegt, 1938 -p. 34-35.
27. "Enim vero pleraque me sollicitum habent, structuraeque et perspicuitati et amoenitati, et ordini denique universo non nequeo diffidere. Quin et minutae quaedam negotium faciunt; veluti voces exoticae: Quarum, illae, quas in alienis idiomatis obvias, rebus deficiente lingua vacuis, potius imponere quam inauditas quasdam fingere, ratio fuit, ratione locum tuentur. Reliquas autem, quum ambitione nostratum, tametsi praepostera, accitae sermonem patrium invaserint, sine plurium offensione, proturbare, haud utique promptum fuerit: eas praesertim, quibus res, celsitudine vel gravitate conspicuas, insignire commissum est. Imo et ipsum Aristotelem in poetis auctorem novimus conciliandi scriptis dignitatem, per hujusmodi leqnocinia. Adhibendum tamen, ne in barbaram prorsus degeneret oratio, indicat modum. Atqui ego illum non modo tenere hic, sed, sicut in omnibus, vel capere, is vero acerrimae mentis esse duco. Quamobrem censuram hanc, ultro cum ambiare, quaeso ne graveris inire."
28. Woorden uit de brief 107 van 20 Juni 1621 aan Anna en Tessel-schade Roemers Visscher.
29. P.C. Hoofts Henrik de Grote. Zyn leven en bedryf.
 Amsterdam, Gedrukt by Willem Iansz Blaeuvv, op 't Water, in de gulde Zonnewyser. M.DC.XXVI. Met Privilegie voor thien jaren.
 (Leiden: 1110 A 15)
 -Andere uitgaven verschenen in 1636, 1638, 1645, 1648, 1661, 1662 en 1664.
 -Over de zuiverheid van dit werk, zie H.W. VAN TRICHT, o.c., p. 79
30. Zie hierover H.W. VAN TRICHT, o.c., p. 77, 81 en 120.

31. Deze gegevens over de "Letterkunstige Vergadering" werden ontleend aan F.L.ZWAAN: Uit de Geschiedenis der Nederlandsche Spraakkunst - Groningen. Batavia, J.B.Wolters, 1939 - p.3-4. Zie hierbij onze Aant.77.
32. Brief 157. Deze brief is ongedateerd en komt voor tussen die van 2 September 1626 en October 1626.
33. Zie hierover het reeds aangehaalde werk van J.D.M. CORNELISEN, p.37.
34. Brief 236 van 17 Mei 1630 aan Joost Bask. Hooft heeft het hier over de rede van Germanicus.
35. Id., over een rede van Arminius.
36. Brief 246 van 1 Augustus 1630.
37. H.W.VAN TRICHT, o.c., p.179
38. Toch werd het, geruime tijd na zijn dood, gedrukt. C.Cornelius Tacitus Jaarboeken en Historien ook syn Germanis, en 't leeven van J.Agricola, in 't Hollandtsch vertaalt door den Heer Pieter Corneliszoon Hooft, Ridder van St. Michel, Drossaardt van Mulden, en Baljuw van Goylandt. T'Amsterdam, By Hendrik Boom, en de Weduwe van Dirk Boom, Boekverkoopers, MDCLXXXIV.. Met Privilegie. (Antw.:K 21014)
-Hier worden de bastaardwoorden of synoniemen van de door Hooft gevormde termen in voetnota vermeld.
39. Brief 222. Deze brief is niet gedateerd en komt voor tussen die van 26 November 1629 en 12 Februari 1630.
40. In de voorrede tot zijn "Lied-Boeck". (cfr.Aant.13)
41. Huygens' uiteenzetting "Voor de Eenparicheyt der Dichten ende van de Voetmaat" van Mei 1623 en zijn "Wederantwoord tegen des H^o.P.C.Hoofts Aanmerkingen op mijn Wederlegh" van Juli 1623 worden afgedrukt in de Brieven, I, p.434-443 en 443-449. -Vermelden we hierbij dat Hooft reeds in het najaar van 1624 Huygens verzocht ~~was~~ zijn voornemen af te zien om de gevoerde discussie achter de "Otia" af te drukken. (Zie H.W.VAN TRICHT, o.c., p.90)
-Hooft's geleidelijke ontwikkeling in de richting van een vast metrum blijkt ook uit de studie van G.KAZEMIER: Het Vers van Hooft- Assen, van Gorcum & Comp., 1932.
42. H.W.VAN TRICHT, o.c., p.147.
43. Zie F.L.ZWAAN, o.c., p.110-111.
44. De "Waarnemingen" werden, voorzien van inleiding en aantekeningen, opgenomen in de gencemde studie van F.L.ZWAAN, p. 235-256. Volgens deze auteur (p.107-111) zouden ze opgesteld zijn tussen 1635 en 1641.
45. ID?, p.114
46. Brief 952.
47. P.C.Hoofts Neederlandsche Histoerien, sedert de overdracht der Heerschappye van Kaizar Karel den Vyften, op Koning Philips synen zoon. Tot Amsterdam, By Louys Elsevier. Anno 1642. Met Privilegie. (Br.: II 93675)
-Het werk werd tijdens de 17de eeuw herdrukt in 1656 en 1677.

48. Brief 459.
 49. Brief 483.
 50. Brief 484.
 51. Brief 805 van 5 December 1641 aan Huygens. Het werk wordt eenvoudig opgedragen. "Aan Zyn' Hoogheit".
 52. Zie over de taal van de "Historien": J.C.BREEN: Pieter Corneliszoon Hooft, als Schrijver der Nederlandsche Historien - Amsterdam, J.A.Wormser, 1894 - p.267-279.
 53. Hoe tijdgenoten en nageslacht hiervan oordeelden wordt nagegaan door J.W.MULLER: Hooft en Vondel. II Het Oordeel van het Nageslacht over Hooft en Vondel, in: N.T.G., XXV (1931), p.1-20, 78-99 en 127-139. Zie hierbij tevens de bijdrage van dezelfde auteur: Over Navolging in de 17de eeuw, inzonderheid naar of door Hooft en Vondel, in: Ts., XLIX (1930), p. 168-198. 198.
 -Reeds in 1650 worden er woorden van Hooft opgenomen in de "Nederlandsche Woorden-Schat" van Johan Hofman. Vanaf de tweede door L.Meyer in 1645 bezorgde uitgave van dit herhaaldelijk herdrukte werk, wordt in de titel vermeld: "Waar in meest alle de Basterdt-Woorden, uyt P.C.Hoofdt, H. de Ghroot, I.v.Vondel, en andere voortreffelijke Taalkundighe".
 54. Zie in dit verband J.C.BREEN, o.c.p., 275-276. Een bondig overzicht van de verschillende beoordelingen der laatste honderd jaar geeft G.BROM op p.26-27 van zijn studie: Boekentaal - Amsterdam, Noord-Hollandsche Uitgeversmaatschappij, 1955.
 55. In zijn "Spore aan den Heer Hooft Tot voltrekking zijner aengevangene Nederlantsche Historie", Uitgave Wereldbibliotheek, IV, p.536. Het wordt hierin gedateerd: 1642.
 56. Ter illustratie de aanhef van brief 82 aan Ewout van der Drussen, Ambassadeur in Groot-Brittannië; de brief dateert waarschijnlijk van einde 1618 of begin 1619: "De promptitude, waarmede U Ed. in 't favoriseren van mijnen swaegher Tholing, mijn versoeck gepreventiert heeft, ist dat my anmeert met soo goeden moedt op d'oude vrundschap, dat iek my vervorderen sal U Ed. t'importuneren met een nieuwe molestie, doch niet sonder van importante occasie te werden gedreven."
 57. G.BROM, o.c.p., p.26.
 58. Van de talrijke algemene studies over Vondel's leven en werken vermelden we alleen de uitvoerige biografie (tot 1620) van B.H.MOLKENBOER: De jonge Vondel - Amsterdam, Parnassus, 1950. Verder verwijzen we naar de grote literatuurgeschiedenissen en de bijdragen in: De Werken van Vondel uitgegeven door de Maatschappij voor goede en goedkope Lectuur te Amsterdam, 1927-1940. (geciteerd W.B.) Over zijn taal raadplege men, naast de in de volgende aantekening genoemde studies: -W.L.VAN HELTEN: Vondel's Taal. Grammatica van het Nederlandsch der zeventiende eeuw - Groningen, J.B.Wolters, 1883.

C. Huyghens

- C.G.N. DE VOOYS: Opmerkingen over de studie van Vondel's Taal, in: Dertiende Verslag van de Vereeniging Het Vondel-Museum, 1928, p.12-15.
 - De bibliografie van zijn werken werd bezorgd door J.H.W. UNGER: Bibliographie van Vondels Werken - Amsterdam, Fredrik Muller en Comp., 1888. Een beknopt overzicht van de verschillende uitgaven van zijn werken wordt eveneens verstrekt in de onderscheidene delen van de W.B.-uitgave; telkens geeft dit werk uitvoerige literatuur op. In beide opzichten werd het voor Zuid-Nederland aangevuld door: P. ARENTS: Zuidnederlandsche Vondeldrukken en Studies, in: Med.V.A., 1940, p.157-218, en de Addenda en Corrigenda hierop, in Med.V.A., 1950, p.63-92.
59. Een vergelijking tussen de oorspronkelijke en de later (1644, 1650 of 1652) herwerkte tekst van sommige stukken kan in velerlei opzicht belangrijke aanwijzingen geven. Zie in dit verband: G.KALFF: Vondeliana. Vondels Zelfcritiek, in: Ts., XV (1896), p.34-54 en 108-121. Zulks werd reeds ondernomen door J.L.WAICH: De Varianten van Vondel's Palamedes's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1906, en door M.J.LANGEVELD Jr in de Pantheon-uitgave van de "Geboortklok van Willem van Nassau" (1930). Te recht wijst laatstgenoemde er op, dat grote omsichtigheid geboden is bij een dergelijke vergelijking; aan de hand van voorbeelden toont hij aan, dat sommige wijzigingen voor uiteenlopende interpretatie vatbaar zijn.
60. Alle citaten komen uit de genoemde W.B.-uitgave. Deze "Klinkert", deel II, p.429-430. Van de behandelde teksten en werken verschenen tijdens de 17de eeuw drukken in:
- Het Pascha: 1612, 1636 (2 verschillende) en 1695.
 - De Heerlykheyd van Salomon: 1620 (in de latere uitgaven uit de eeuw komt de behandelde voorrede niet voor).
 - "Klinkert": in de "Vertalinghe vande eerste Weeck der Schepinghe des Werreks" van 1621, in Vondel's "Verscheide Gedichten" van 1644 en in zijn "Poezy" van 1650 en 1682. In de laatste drie drukken werd eveneens zijn gedicht "Tot verlossinge van den Heere Laurens Reaal" (ontstaan 1628) opgenomen. In de laatste twee gaat de "Aenleidinge Ter Nederduitsehe Dichtkunste" vooraf.
 - Palamedes: 1625 (6 verschillende), 1626, 1630, 1634, 1640 en 1645 (in de talrijke latere drukken komt de door ons behandelde tekst niet meer voor).
 - De Amsterdamsche Hecuba: 1626 (3 versch.) 1647 (2 versch.), 1661 en 1695.
 - Vergilius-vertaling (in proza): 1646 (3 versch.) 1652, 1659 en 1675.
 - Lucifer (met "Noodigh Berecht): 1654 (5 versch.) (-buiten de eerste heeft geen enkele, ook niet de latere druk, dit "Berecht").

61. Zie Hetk. I, p.18 en Aant.15. De in onze tekst genoemde herdrukken hebben wel het inleidend gedicht en de voorrede van Jan van den Werve, echter niet de opdracht van de drukker (Hans de Laet) aan de schrijver.
62. De tekst van dit stuk wordt afgedrukt in de door J. VAN LENNÉP en J.H.W. UNGER bezorgde Werken van Vondel, deel 1654-55, p.269-277.
63. In het "Noodigh Berecht over de nieuwe Nederduitsche mispellinge", W.B., V, p.706-707.
64. B.H.MOLKENBOER, p.o., p.528-529.
65. W.B., V, p.485.
66. B.H.MOLKENBOER, o.c., p.172.
67. De lijst van de germanismen bij Vondel tot 1626 wordt gegeven door B.H.MOLKENBOER, o.c., p.350-351.
68. G.BRANDT: Het Leven van Joost van den Vondel, uitgegeven door P.LEENDERTZ Jr - 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1932-p.61.
69. B.H.MOLKENBOER, o.c., p.236.
70. In de opdracht van zijn "Hierusalem Verwoest" aan Cornelis Pietersz. Hooft. Zie W.B., II, p.82.
71. Woorden uit de "Aenleidinge", W.B., V, p.490.
In de opdracht van "De Heerlyckheyd van Salomon" aan Dierick Korver verklaart hij (W.B., II, p.227) dat zijn "Zangeresse leergierigh" prijs stelt op diens oordeel, "het welck sy heeft ervaren te wesen gezond ryp en besadight". In het slot vraagt hij: "doet ons die eere dat ghy onse feylgrepen op de kant aenteekent op dat wyse aenmerckende naemaels beteren." Ook andere teksten kunnen in die zin geïnterpreteerd worden. In het "Epistre Dedicatoire" van het "Pascha" aan Jean Michiels van Vaerlaer lezen we, vv. 99-100, "... puis qu'vn vif jugement // Accompaigne tous-jours ton hault entendement". En in de opdracht van de "Hecuba" aan de Hubert vraagt hij: "na uwe gewoonte, straf de misslaegen heusselijk". Ook in latere werken komen gelijkaardige verzoeken voor.
72. De eerste aanhalingen uit de aanhef van "De Vaderen" (W.B., I, p.477); de laatste twee uit de reeds genoemde opdracht van "De Heerlyckheyd van Salomon".
-Een denkbeeld van Vondel's "fabelachtige rijkdom" van taal geeft de door MOLKENBOER, o.c., p.518-527, opgestelde lijst van woorden en uitdrukkingen uit de "Heerlyckheyd".
73. M.J.LANGEVELD, Jr. in de uitgave van de "Geboortkloek", p.64. Vergelijk hierbij C.G.N. DE VOOYS, o.c., p.12 en J.L.WALCH, o.c., p.35-98.
74. W.B., V, p. 485.
75. Deze en volgende aanhaling komen insgelijks uit de "Aenleidinge", p.487-488.
76. In de opdracht van zijn Vergilius-vertaling in proza, W.B., VI, p.44,
77. G.BRANDT, o.c., p.12. Cfr. Aant.31.

- We mogen ons wel afvragen of Vondel's aandeel in de activiteit van die "vergadering" erg groot geweest is, wanneer we zien dat Hooft in 1626 aan Jacob Wyts schrijft over de spellingregels "die wy hier met den H. Reael ende Rechtgeleerde Hubert hebben geraemt", en in het geheel niet gewaagt van Vondel. (Vgl. de volledige tekst p. 331) Had Vondel daar reeds blijk gegeven van weinig interesse voor het spellingprobleem?
78. W.B., II, p. 534.
79. W.B., II, p. 628-629.
80. Hier doelt hij hoogstwaarschijnlijk op de bemoeiingen van Honorat Rambaud. Zie ons overzicht van Frankrijk, p. 344. 410.
81. Zie in dit verband de bijdrage van H.W.E. MOLLER: Vondel's Spelling, in Ts., XXVII (1908), p. 106-144.
82. Id., p. 110
83. Dat was voorgesteld in: Aanmerkingen Op de Neederduitsche Tale. Int licht gegeven Door Petrum Leupenium, Bedienaar des Godlyken Woords tAmsterdam. [sic] tAmsterdam, By Hendryk Donker, Boekverkooper in de Nieuwebrugsteeg / int Stuurmans Gerzedschapp / 1653. Colophon: tAmsterdam, Gedrukt by Tymon Houthaak, tegen oover de Nieuwe syds Kolk. (Br.: II 27471)
84. W.B., V, p. 707
85. Zie hierbij de aangehaalde tekst p. ³⁴⁰⁻³⁴¹ en Aant. 62.
86. H.W.E. MOLLER, o.c., p. 127-128.
87. W.B., III, p. 195.
88. W.B., V, p. 485.
89. W.B., V, p. 484-491.
90. G. BRANDT, o.c., p. 4. Zie hierbij Aant. 53 en de rede van B.H. MOLKENBOER: Het Rhythme van de Vondelwaardering - N.V. Dekker & van de Vegt en J.W. van Leeuwen, Nijmegen/Utrecht, 1933.
-

BIJLAGE:

- 1550 :- Jan van Guesbergh: Rhetorica.
 - 1551 :- Jan Wiclioff: De Catechismus (zie 1551)
- LIJST VAN DE BEHANDELTE NEDERLANDSE UITINGEN TOT 1625,**
- N. VAN ... IN CHRONOLOGISCHE ORDE GERANGSCHIJKT.
-
- 1517 :- H. Badaer: Cruiffde Boeck.
- De verschillende uitgaven van een werk hebben we, voor zover die in de Aantekeningen werden vermeld, opgenomen in deze lijst, met tussen haakjes een verwijzing naar de 1ste druk. Hierbij wordt doorgaans de titel van deze 1ste druk gevolgd. Is het bestaan van een druk of het auteurschap van een werk onzeker, dan hebben we een vraagteken geplaatst na de titel, respectievelijk de auteursnaam.
- 1524 :- Het Delftse "Nieuwe Testament". veransaat. (zie 1548)
 - 1525 :- Het Deventer "Nieuwe Testament".
 - 1528 :- F. van Winche: Den gheheelen Bybel (zie 1546)
 - 1528 :- De Vorsterman-bijbel.
 - 1538 :- Jan Utenhove: De Catechismus (zie 1551)
 - 1541 :- G. Cassander: Oratio in laudem urbis Brugarum.
 - 1541 :- Titus Livius: Dat is / de Roemsche historie oft
 - 1539 :- Jan van den Wercken... (Jan Gynnick) her talen (zie 1553)
 - 1547 :- A. van Hemert: St Augustijns vierighe meditationen.
 - 1548 :- N. van Winche: Den gheheelen Bybel.
 - 1561 :- id. (?); Van die werelt te versnaden.
 - 1550 :- Joos Lambrecht: Nederlandsche Spellinghe.
 - 1551 :- Tielman Susato: Het ierste Musyck Boerken.
 - 1551 :- Jan Utenhove : De Catechismus
 - 1551 :- id. : Geloofsbelijdenis.
 - 1552 :- N. van Winche : Flavij Josephi ... seuen boecken van diet Joetsche oorloghe ...
 - 1552 :- id. (?) : Van die werelt te versnaden (zie 1548)

- 1596 :- N.van Winghe: Den gheheelen Bybel (zie 1548)
- 1597 :- D.V.Coornhert: 50 Lustige Historien (zie 1564)
 :- J.Lipsius: Brief aan Kiliaan.
 :- Titus Livius: Dat is / De Roemsche historie... (zie 1541)
 - Karel van Mander: Bucolica en Georgica.
 - id.: De Harpe.
 - B.Vulcanius: Iornandes De Getarum sive Gothorum Origin
 - id.: De Literis & Lingua Getarum.
- 1598 :- G.Baten: Medecyn Boec (zie 1589)
 - D.V.Coornhert: Deerste twaelf boecken Odysseae (zie 1561)
 - id. (?): Hondert Fabulen van AEsopos (gedrukt) (zie 1561)
 - Jan van Hout: Bekentenis en vonnis van Peter Panne.
 - J.Lipsius: Brief aan Henricus Schottius.
 - P.Merula en P.Castricomius: Willeramii in Canticum Canticorum Paraphrasis.
 - Ph.Wielant: Practijke Civile (zie 1573)
- 1599 :- Janus Doussart: Annales Rerum A Priscis Hollandiae Comitibus.
 - C.van Ghistele: Horatius Satyrae oft Sermones (met gedichten van Romer Visscher)
 :- C.Kilianus: Etymologicum Teutonicae Linguae (ofr.1588)
 - Karel van Mander: De Harpe (zie 1597)
 - J.J.Scaliger: Brief aan Paullus Merula (opgenomen in diens "Cosmographia Generalis" van 1605, gedrukt als "Distributio de Europaeorum Linguis" in 1610)
 - S.Stevin: De Havenvinding.
- 1600 :- N.van Winghe: Den gheheelen Bybel (zie 1548)
 - van David: Lot van de Heere
- 1599 of 1600 :- Nederlandse lessen in wijskunde aan de universiteit te Leiden.
 - Etymologicum (zie 1588)
- 1600 :- Jacob Duym: Een Spiegelboeck.
 - P.de Heuiter: De Veterum ac sui saeculi Belgio libri duo.
 - P.C.Hooft: Rijmbrief uit Florentië.
- 1601 :- G.Baten: Medecyn Boec (zie 1589)
 - M.Everaert: Plutarchus-vertaling.
 - Jan van den Werve: Den Schat ... (zie 1553)
 - N.van Winghe(?) : "Van die werelt te versmiden (zie 1548)
- + 1607 :- Daniel Heinsius: Emblemata Antioria (zie + 1606)

- ± 1602 :- Hugo Grotius: Parallelen Rerumpublicarum.
- 1603 :- C.Kilianus: Etymologicum (zie 1599)
- A.Tectander Venator: Reden-Vreucht Der Wijsen.
- Jan Boerman: De Wysen Verit (zie 1584)
- ± 1603 :- A.van der Millius: Den Slach van Lepanten(zie 1593)
- S. Stevin: Wiskonstige Gedachtenissen (vertaald door
- vóór 1604 (Goed van Dousa):- Janus Dousa en Jan van Hout: Het Boeck der Kusken van Ioannes Secundus.
- 1604 :- D.V.Coornhert: Officia Ciceronis (zie 1561)
- Karel van Mander: Het Schilder-Boeck.
- H.van Meerveldt: De eerste Waze der Schoepinge Der
- 1605 :- C.Baten: Medecyn Boec (zie 1599)
- W.Baudaert: Apophthegmata Christiana.
- C.Kilianus: Etymologicum (zie 1599)
- P.Merula: Cosmographia Generalis (ofr 1599)
- id. : Placaten ende Ordonnancien.
- Jan van den Werf: Den Schat ... (zie 1553)
- ±1605 :- Daniel Heinsius: Quaeris quid sit Amor. (zie 1599)
den Tuynlach.
- 1605-1608:- S.Stevin: Wiskonstige Gedachtenissen.
- 1611 :- E.Puteanus: Palaeatra Bonae Verit (met Laudatio)
- 1606 :- C.Baten: Handboec der Chiturgyen (zie 1590)
- D.V.Coornhert: Deerste twaelf boecken Odysseae(zie 1561)
- Jan David: Lot van Wiisheyd ende Goed Geluck.
- 1612 :- Jacob Dym: Een Ghedenck-Boeck.
- id. : Verclaringhe van oudt Batavien.
- C.Kilianus: Etymologicum (zie 1599)
- Ph.Wielant: Practijke Civile (zie 1573)
- ± 1606 :- Daniel Heinsius: Emblemata Amatoria(zie ± 1605)
- C.Kilianus en P.Puteanus: Beschrijvinghe van alle de
- 1607 :- D.V.Coornhert: Deerste twaelf boecken Odysseae(zie 1561)
- id. : 50 Lustighe Historien (zie 1564)
- Karel van Mander: De Gulden Harpe (zie 1597)
- Jan van Mussem: Rhetorica (zie 1553)
- E.Puteanus: Juventutis Belgicae Laudatio.
- id. : Brief aan Schepperus.
- ± 1607 :- Daniel Heinsius: Emblemata Amatoria (zie ± 1606) ...

- 1607-1611:- Jan David: Velitationes Pro Idiomatis Teutonicis seu Germaniae inferioris restitutione.
- 1608 :- R. Dodocens: Gruijde Boeck (zie 1554)
- Daniel Heinsius: Emblemata Amatoria (zie ± 1606)
- 1613 :- Jan Meerman: De Cleyn Werelt (zie 1584)
- E. Puteanus: Brieven aan Justus de Harduijn en David van der Linden.
- S. Stevin: Hypomnemata Mathematica (vertaling door R. Telle: W. Snellius)
- Jan van den Werve: Den Schat ... (zie 1553)
- 1609 :- Hadrianus Junius: Een Beschrijvinge vande Steden en Vlecken van Holland ende West-Vriesland (vertaling door G. Boot)
- 1610 (Th. van Liefveldt: De Eerste Weke Der Scheppinge Der Werelt.
- Karel van Mander: Olijf-Bergh.
- 1610 :- Hugo Grotius: Tractaat vande Oudtheit van de Batavische nu Hollandische Republique.
- Daniel Heinsius: Poematum editio tertia.
- Den Nederduytschen Helicon.
- J.J. Scaliger: Diatriba de Europaeorum Linguis (zie 1599)
- Adriaenus Scrieskius: Den Oorspreck ende Cause van den Tuynsch.
- E.L. Spiegel: Hart-Spiegel.
- id. : Kort Bescrij der Bedenckvelinge (zie 1585)
- 1611 :- E. Puteanus: Palaestra Bonae Mentis (met Laudatio) (zie 1607)
- S. Stevin: Vita Politica (zie 1590)
- id. : Twe-spraack (zie 1584)
- 1612 :- M. de Gastelein: De Const van Rhetoriken (zie 1555)
- D.V. Coornhert: Eerste Deel der Wercken.
- Daniel Heinsius: Emblemata Amatoria (zie ± 1606)
- J.-B. Houwaert: Den Generalen Loop der Werelt (A. de Koningh)
- Karel van Mander: De Harpe (zie 1597)
- A. Van der Milius: Lingua Belgica.
- C. Kilianus en P. Montanus: Beschrijvinge van alle de Nederlanden.
- E. Puteanus: Epistolarum Apophoreta, Centuria IV.
- id. : Epistolarum Bellaria, Centuria III.
- J.J. Scaliger: Diatriba de Europaeorum Linguis (zie 1599)
- Jacob van der Schuere: Nederduydsche Spellinge.
- id. : Tristium, Ofte De Treur-dichten van Publ. Ovidius Nazo.
- P. Scriverius: Beschrijvinge van Out Batavien.

- 1612 :- A. Snyters: Esopus Fabelen.
 - R. Visser: T'Leff vande Mutse, ende van Een Blaeuwe
 - Scheen (zie van Ghistele -1599)
 - Vondel: Het Pascha.
 - N. van Ningen (V): Van die werelt te veranderen (zie 1548)
- 1613 :- Justus de Harduijn: De Weerlicke Liefden tot Roosmond.
 1615 (jaars) Daniel Heinsius: Emblemata Amatoria (zie ± 1606)
 - P. C. Hoofft: Geeraerd van Velsen.
 - G. Kiliannus: Etymologicum (zie 1599)
- na 1615 :- R. Telle: Camium Belgii Regionum Descriptio (ofr. G. Kili-
 anus en P. Montanus - 1612)
 - J. Thuys: Ars Notariatus (zie ± 1583)
 - Vondel: Hymnus, ofte Lof-Gesangh, over de scheeps-vaert.
 - Ph. Wielant: Praetijcke Civile (zie 1573)
 - H. de Groot: De Const van de Conricken (zie 1555)
 - D. V. Coornhert, Boetius ... (zie 1555)
- vóór 1614 (dood van P. Merula): P. Merula: Fragmenta Historiae
 Hollandiae, Frisiae etc.
 - Daniel Peinaeus: De Conricken van de Conricken
- 1614 :- Const-Rijk Bercepe: Wete van ... Harten
 - D. V. Coornhert: Officia Ciceronis (zie 1561)
 - Lucas de Heere: Den Hof en Boomgaard der Poësie
 (zie 1565)
 - P. C. Hoofft: Achilles en Polyxena. (zie 1557)
 - id.: Theseus ende Ariadne. (zie 1557)
 - Adrianus Scrieckius: Van de begin der eerste volcken
 van European.
 - H. L. Spiegel: Hart-Spieghel.
 ± 1616 :- id. A. Bredero: Kort Begrip des Redenkavelings (zie 1585)
 - id.: Ruygh-bewerp vande Redenkaveling (id.)
 - id.: Rederijk-kunst in Rijn opt korst vervat
- 1617 :- G. A. Bredero: Boertje (zie 1587)
 - id. V. Coornhert: Twe-spraak (zie 1584)
 - Titus Livius: Dat is / de Roemsche historie ... (zie 1541)
 - Nootwendich Vertoogh (oft: Der Rederijkken Springh-
 - id.: Aderkerke
 - R. Visser: Sinnepoppen.
 - id.: Brabbaling (zie 1612)
 - Jan van den Werve: Den Schat ... (zie 1553)
 - J. Immeloot: Kort Gedingh.
 - A. van Ningen: Neder-uytliche Spiegelmen.
- 1615 :- S. Coster: Ithys (G. van der Plasse)
 - id.: Spel vande Rijke-man (id.)
 ± 1617 :- Daniel Heinsius: Emblemata Amatoria (zie ± 1606)
 - id.: Spiegel vande ... Vrouwen.
 - P. C. Hoofft: Granida.
 - A. de Koningh: Iephthah.
 - Philips van Marnix: Ratio instituendae iuventutis
 (gedrukt) (zie 1583)
- 1618 :- G. A. Bredero: Spaansche ...
 - S. Coster: Ithys (zie 1615) .../...
 - R. Dodoens: Cruijde Boeck (zie 1554)

- 1615 :- E. Puteanus: *Suada Attica* (met *Iaudatio*) (zie 1607)
 - Adrianus Scrieckius: *Monitorum Secundorum Libri V.*
 - E. Siceram: *Il divino Ariosto, of Orlando Furioso.*
 - H. L. Spiegel: *Hart-Spieghel* (zie 1614)
 - N. van Winghe (?): *Van die werelt te versmaden* (zie 1548)
 - G. van Nieuwelandt: *Claudius Domitius Nero.*
- 1615 (jaartal onseker) :- Jan van den Nerve: *Den Schat...* (zie 1553)
 (zie 1580)
- na 1615 :- Daniel Heinsius: *Emblemata Amatoria* (zie ± 1606#)
- 1616 :- C. Baten: *Medecyn Boec* (zie 1589)
 - W. Baudaert: *Apophtegmata Christiana* (zie 1605)
 - M. de Castelain: *De Const van Rhetoriken* (zie 1555)
 - D. V. Coornhert: *Boethius ...* (zie 1585)
 - Fr. Costerus: *Catholieke Sermoenen.*
 - J. L. Fenacolijs: *De Historien van Tacitus.*
 - Daniel Heinsius: *Lof-Sanck van Jesus Christus.*
 - id. : *Nederduytsche Poemata.*
 - Zacharias Heyns: *De Weke van ... Bartas.*
 - Initiatief van de Olijftak om een rederijkerswedstrijd te organiseren.
- voor 1620 :- A. de Koninght: *Iephthah* (zie 1615)
 - Karel van Mander: *De Gulden Harpen* (zie 1597)
 - R. Telle: *Nieuw Nederlantsch Gaertboeck* (ofr. 1613)
 - id/ : *Omnium Belgii Regionum Descriptio* (zie 1613)
 - id. : *Nederduytsche Dichtoonst.*
 - id. : *Nederduytsche Rhetorica.*
- ± 1616 :- G. A. Bredero: *Brief aan de Oude Kamer.*
- 1617 :- G. A. Bredero: *Boeck der Chirurgyen* (zie 1590)
 - G. A. Bredero: *Apophtegmata Christiana* (zie 1605)
 - D. V. Coornhert: *De Spiegel der minnen* (Colijn van Rijssela) (zie 1561)
 - S. Coster: *Oprichting van de Duytsche Academie.*
 - id. : *Voorrede tot Bredero's Spelen.*
 - G. van Hogendorp: *Treur-spel van ... Wilhem van Orangien.*
 - P. C. Hooft: *Ware-nar.*
 - Philips van Marnix: *Het Boeck der Psalmen* (zie 1591)
 - Suffridus Sixtinius: *Apollo.*
 - R. Verstegen: *Neder-duytsche Epigrammen.*
 - Vlaerdings *Redenrijk-bergh.*
- ± 1617 :- Adrianus Scrieckius: *Van t'beghin der eerster volcken van European* (zie 1614)
 - id. : *Monitorum Secundorum Libri V* (zie 1615)
- 1618 :- G. A. Bredero: *Spaanschen Brabander.*
 - S. Coster: *Ithys* (zie 1615)
 - R. Dodoens: *Cruijde Boeck* (zie 1554)

.../...

- 1618 :- Daniel Heinsius: Lof-Sanck van Jesus Christus (zie 1616)
 - id. : Nederduytsche Poemata (id.)
 - P.C.Hoof: Geeraerd van Velsen (zie 1613)
 - id. : Brief aan Hugo Grotius.
 - Karel van Mander: Het Schilder-Beeck (zie 1604)
- + 1620 :- G. van Nieuwelandt: Claudius Domitius Nero.
 - Reden Over de Oneenicheyt der Rymers.
 - B.Ronsseus: Miscellanea seu Epistolae Medicinales (zie 1590)
- 1621 :- J.J.Starter: Timbre de Cardone. r (zie 1621)
 - id. : Lied-boeck (jaartallen van vroegere uit-
 gaven onbekend)
- 1619 :- G.A.Bredere: Klucht van de Koe.
 - id. : Spaanschen Brabander (zie 1618)
 - S.Coster: Duytsche Academi.
 - id. en P.C.Hoof: Ithys (zie 1615) (zie 1620)
 - id. en P.C.Hoof: Isabella.
 - J.L.Fenacoli: G. Suetonius Tranquillus Van het leven
 ende daden der ... Roomsche Keyseren.
 - J.D.Heemsen: Nederduytsche Poemata.
 - Daniel Heinsius: Emblemata Amatoria (zie + 1606)
 - Th.Redenburgh: Eglentiers Poëstens Borst-weringh.
 - id. : id. van Lepanten des 1620
 - G. van Nieuwelandt: id. vanden Mensch
- vóór 1620 (doek van S.Stevin): - S.Stevin: Spiegeling der Singeonst.
 id. : id. id. : Crych-const.
 - J.Thieullier: Porphyre id. : Nederduytsche Dialectica
 (cfr. 1585)
- + 1621 :- Daniel Heinsius: Lof id. : Nederduytsche Dichtoonst. (1616)
 - id. : Nederduytsche id. : Nederduytsche Retorica.
- 1620 :- G.Baten: Handboec der Chiruygen (zie 1590)
 - W.Baudaert: Apophthegmata Christiana (zie 1605)
 - G.A.Bredere: Klucht van de Koe (zie 1619)
 - id. : id. : id. (zie 1617) (zie 1619)
 - id. : Nederduytsche Rijmen.
 - Janus Douss en H.L.Spiegel: Hollandtsche Rym-kroniik
 (Melis Stoke) (zie 1591).
 - G. van der Embd: Sophonisba.
 - H.L.de Groot: De Grote Koren-Bloem.
 - id. en A. van Gherwen : De Gulde Zangfonteyne.
 - Justus de Harduijn: Goddelicke Lof-Sanghen.
 - P.C.Hoof: Achilles en Polyxena (zie 1614)
 - id. : Granida (zie 1615)
 - C.Kilianus: Etymologicum (zie 1599)
 - Adrianus Sericecius: Adversariorum Libri 三, III.
 - A.Smyters: Epitheta.
 - P.Sweertius: Rerum Belgicarum Annales.

.../...

- 1620 :- J.Thuys: Ars Notariatus (zie ± 1583)
 - Vendel: De Heerlyckheyd van Salomon
 - Jan van den Werve: Den Schat ... (zie 1553)
 - H. Putcaus: ...
 - Jan van den Werve: Den Schat ... (zie 1553)
- ± 1620 :- Daniel Heinsius: Emblemata Anatoria (zie ± 1606)
 - R.Visscher: Sinnepoppen (zie 1614)
- 1624 :- C.Baten: Medecyn Boec (zie 1589)
 - H. Belliet: De Welvoestinghe.
- 1621 :- G.A.Bredero: Spaanschen Brabander (zie 1618)
 - id. Casphuyzen: Lied-boeck (jaartallen van vroegere uit-
 - A. van Cherwegaven onbekend)
 - Johan de Brune: De Grond-steenen Van een vaste
 Regieringe.
 - S. Center: Spel vande Rijke-man (zie 1615)
 - G. van der Bembé: Sophonisba (zie 1620) in ... Marie
 - Daniel Heinsius: Lof-Sanck van Jesus Christus (zie 1616)
 - id. : Nederduytsche Poemata (id.)
 - Zacharias Heyns: Tweede Weke van...Bartas.
 - P.C.Hoofdt: Brief aan Anna en Tesselschade Roemers
 Visscher.
 - P. Merula: Cosmographia Generalis (zie 1605)
 - A. van der Milius: Den Slach van Iapanten (zie 1593)
 - G. van Nieuwelandt: Poëma vanden Mensch.
 - De Schadt-kiste der Philosophen ende Poeten.
 - S. Stevin: Dialectika (zie 1585)
 - J.Thieullier: Porphyre en Cyprine.
- ± 1621 :- Daniel Heinsius: Lof-Sanck van Jesus Christus (zie 1616)
 - id. : Nederduytsche Poemata (id.)
- 1622 :- W. van den Boetseler: Vertalinghe vande eerste Weeck
 der Scheppinghe des Werrelts.
 - G.A.Bredero: Spaanschen Brabander (zie 1618)
 - id. : Klucht van de Koe (zie 1619)
 - id. : Lied-boeck (zie 1621)
 - id. : Hoortje (zie 1617)
 - id. : Nederduytsche Rijmen (zie 1620)
 - J. van der Does: Den Lof der Vrouwen.
 - W. van der Elst: Gheestelycke Dichten.
 - Hugo Grotius: Bewys van den waren godsdienst.
 - B. van Haften: Den Lust-Hof der Christelycke Leeringhe.
 - Daniel Heinsius: Lof-Sanck van Jesus Christus (zie 1616)
 - P.C.Hoofdt: Geeraerd van Velsen (zie 1613)
 - D.H.Houtman: Petri Rami Meetkonst (W. Snellius)
 - Letterkunstige Vergadering.
 - R. Verstegen: Medicamenten tegen de melancholie.
 - Ph. Wielant: Practijke Civile (zie 1573)

- 1623 :- C. Kilianus: Etymologicum (zie 1599)
 - Zecusche Nachtegael, met A. van de Venne: Tafereel van Sinne-Mal.
 - E. Pateanus: Suada Attica (zie 1615)
 - Jan van den Werve: Den Schat ... (zie 1553)
- 1624 :- G. Baten: Medecyn Boec (zie 1589)
 - Fr. Bellet: De Welvoeghinghe.
 - Johan de Bruns: Emblemata.
 - D. Camphuysen: Stichtelycke Rymen.
 - A. van Gherwen: Voor-loperken.
 - A. de Hubert: De Psalmen des Propheeten Davids.
 - C. Lastman: De Schat-kamer Des Grooten Zee-vaerts-kunst.
 - C. van der Meeren: Handt-Boecxken.
 - A. Sanderus: De Gandavensibus Eruditionis Fama Claris Libri Tres.
 - R. Verstegen: Neder-duytsche Epigrammen.
- 1625 :- Jan Bellet: De Wel-voeghinghe (cfr. 1624)
 - J. Cats: Houwelyck.
 - S. Stevin: Tafelen van Interest (zie 1582).
 - Vondel: Palamedes.
 - O. de Wree: De vernserde Corloogh-stucken van ... Garel de Longueval.